

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
2018-YL-004**

**AYDIN’DA “ENDİŞELİ MODERNLER” ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR İNCELEME**

**HAZIRLAYAN
Özge ÜNVER**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ**

AYDIN 2018

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Özge ÜNVER tarafından hazırlanan Aydın’da “Endişeli Modernler” Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme başlıklı tez, 12.12.2017 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan : Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ	ADÜ	
Üye : Prof. Dr. Ümit TATLİCAN	ADÜ	
Üye : Doç. Dr. Güney ÇEĞİN	PAÜ	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim Kurulununsayılı kararıyla tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI
Enstitü Müdürü V.

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2018

Özge ÜNVER

ÖZET

AYDIN’DA “ENDİŞELİ MODERNLİK” ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

Özge ÜNVER

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ
2018, 251 sayfa

Sınıf tartışması, sınıfların kendilerini var ettikleri toplumsal, siyasal ve kültürel bağlamdan bağımsız ele alınamaz. Bu anlamda, Batı modernleşmesi içinde orta sınıflar, ekonomik ağları kullanma, kendini yeniden-üretme ve meritokratik ideolojiler ekseninde ele alınırken, Türkiye’de orta sınıflar bunlara ilaveten ve Batı’daki tartışmalardan farklı olarak ideolojik ve siyasal değerler çatışması içinde ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de ekonominin ve bürokrasinin genişlemesine paralel orta sınıfların ekonomi, kültür ve siyasal alanda görünürlükleri ve ağırlıkları da artmıştır. Daha öncesinde, büyük oranda devlet ve devletin ideolojisi ile eklemlenen orta sınıflar, 1980 sonrasında siyasal ve ekonomik dönüşümlerin sonucunda modern eğitim kurumlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, muhafazakar İslami değerleriyle profesyonel orta sınıf kategorisine dahil olmaya başlayan yeni bir grubun ortaya çıkmasıyla farklı bir görünüme sahip olmuştur. Bu durum özellikle çok partili döneme geçişle birlikte ortaya çıkan siyasal rekabet içinde “çağdaşlık” ve “gericilik” üzerinden kurulan çatışmanın, 1990’lar ve 2000’li yıllarda laik-İslamcı eksenli bir çatışmaya dönüşmesiyle daha da derinleşmiştir. Türkiye’deki siyasal çatışmanın merkezinde, orta-sınıfların ideolojik olarak ayrılmış farklı katmanları arasında yaşanan bir iktidar mücadelesi yer almaktadır. Bu çatışma merkezi konumlarını kaybeden orta sınıflarla, eskiden beri “gerici” olarak nitelendirilen muhafazakar yeni İslami orta sınıflar arasında yaşanmaktadır. Bu çalışmada, ‘periferileşme’ sürecini yaşayan laik orta sınıfların endişeleri, Aydın orta sınıflarının endişeleri algılama biçimleri kendi öznel değerlendirmeleri üzerinden analiz edilecektir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Orta sınıf, Kemalizm, Muhafazakârlık, Endişeli modernler

ABSTRACT

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON “ANXIOUS MODERNS” IN AYDIN

Özge ÜNVER

Master Thesis, Department of Sociology

Thesis Advisor: Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ

Debate on classes cannot be understood independently from their social, political and cultural context where the classes are located. In this sense, while middle classes in Western societies are examined by looking at economic positions, reproduction strategies and meritocratic ideologies, the middle classes in Turkey are at the forefront in terms of ideological conflicts and political values. Parallel to the expansion of the economy and bureaucracy in Turkey, the visibility and weight of the middle classes in the economic, cultural and political arena has also increased. Earlier, the middle classes, largely articulated by state and its ideology had a different appearance after the emergence of a new group that began to be incorporated into the professional middle class category with conservative Islamic values, along with the widespread use of modern educational institutions thanks to political and economic transformations after 1980. This situation became even deeper, especially in the 1990s and 2000s when the clash between "the modern" and "reactionary" in politics emerged with the multiparty system that turned into a secular-Islamist-oriented conflict. There is a struggle for power among the different segments of the middle classes at the center of political conflict in Turkey. This conflict is taking place between the conservative new Islamic middle classes, which have long been regarded as "reactionary" and the secular middle classes whose position in politics and society have been eroding . In this study, the secular middle classes who are experiencing the process of ‘peripheralization’ will be analyzed through subjective evaluations of the middle class of Aydın in terms of the concerns.

KEYWORDS: Middle classes, Kemalism, Conservatism, “Anxious Modernity,” Turkey.

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde oluşumunda kısaca tez sürecimin her aşamasında ilgi ve desteğini esirgemeyen, eleştirileriyle yol gösteren, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ'a, tez süresince bilgi alveriğinde bulunduğum yol göstericilerim Pakistan SARIKAYA ve Bahar IŞIK'a, saha çalışmamda destekçilerim olan bölüm arkadaşlarım Vedat GÜRCEĞİZ ve Vedat ÇELİK'e teşekkür ederim.

Tüm tez süresince desteklerini esirgemeyen sevgili ailem annem ve kardeşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Özge ÜNVER

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ	xi
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	xv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xvii
TABLolar DİZİNİ	xix
EKLER DİZİNİ.....	xxi
GİRİŞ	1
1. TOPLUMSAL SINIF TARTIŞMALARI	10
1.1. Marx ve Weber’de Sınıf Kavramı	10
1.1.1. Marx’ın Sınıf Kavramı	10
1.1.2. Weber’in Sınıf Kavramı	12
1.2. Orta Sınıf Tartışmaları	15
1.2.1. Marx’ın Orta Sınıf Kavramı	17
1.2.2. Weber’in Orta Sınıf Kavramı	21
1.2.3. Marx ve Weber’den Sonra Orta Sınıf Tartışmaları	22
1.2.3.1. Marksist yaklaşımda orta sınıf	22
1.2.3.2. Weberci yaklaşımda orta sınıf.....	30
1.3. Günümüzde Sınıfsal Tartışmalar: ‘Yeni Orta Sınıf’	32
2. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL SINIF TARTIŞMALARI	45
2.1. Türkiye’de Orta Sınıf ve Sınıfsal Konumları	45
2.2. Orta Sınıf Konumunda Düşüş	49
2.3. Türkiye’de Orta Sınıfın Oluşumu	52
2.3.1. Cumhuriyet Dönemi	52

2.3.2. “Kemalist Devrim”in Niteliği.....	56
2.3.3. Muhafazakâr Orta Sınıfın Oluşumu Ekseninde Kemalist Orta Sınıfın Periferileşmesi.....	59
2.3.4. Orta Sınıfların Sosyo-Kültürel Alanda Çatışması	68
2.3.5. Orta Sınıfların Ekonomik Alanda Çatışması	70
3. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	77
3.1. Aydın’da Orta Sınıf Kimdir?	77
3.1.1. Demografik Profil.....	78
3.1.2. Sosyo-Ekonomik Profil ve Sosyal Köken	86
3.1.2.1. Kişinin ve hanenin ekonomik durumu	86
3.1.2.2. Sosyal köken ve sınıfsal mobilite	89
3.2. Sınıfsal Kültür: Tutumlar ve Değerler.....	105
3.2.1. Tüketim Kalıpları	106
3.2.2. Kimlik (Öznel Tanımlar ve Değişim).....	109
3.2.3. Siyasal Tutum ve Değerler	111
3.2.4. Örgütsel Tutum ve Değerler	117
3.2.5 Kurumlara Güven	119
3.2.6. Dini Tutum ve Seküler Değerler	120
3.3. Orta Sınıfın Endişeleri.....	127
3.3.1. Bireysel ve Toplumsal Endişeler.....	127
3.3.2. Sosyo-Kültürel Endişeler.....	137
3.3.3. Endişeli Orta Sınıf Kimdir?	140
3.3.4. Ekonomik Alanda Yaşanan Endişeler	146
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	160
KAYNAKLAR.....	174
EKLER	182
ÖZGEÇMİŞ.....	230

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ASKON	: Anadolu Aslanları İşadamları Derneği
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FP	: Fazilet Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HES	: Hidroelektrik Santrali
KESK	: Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Selamet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RP	: Refah Partisi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TGTV	: Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TUSİAD : Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

TUSKON : Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu

TÜRKONFED : Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu

YOS : Yeni Orta Sınıf

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. Katılımcıların okudukları lisenin türü	79
Şekil 3.2. Katılımcıların aylık gelirleri.....	87
Şekil 3.3. Katılımcıların kendilerini tanımladıkları mevki düzeyleri.....	87
Şekil 3.4. Katılımcıların yaşadıkları aile tipleri	93
Şekil 3.5. Katılımcıların hanede yaşadıkları kişi sayısı.....	94
Şekil 3.6. Katılımcıların ilk çocuklarının doğduğu ilin niteliği.....	97
Şekil 3.7. Kuşaklararası doğum yeri niteliğinin dağılımı (Babaya göre)	98
Şekil 3.8. Kuşaklararası doğum yeri niteliğinin dağılımı (Anneye göre).....	98
Şekil 3.9. Katılımcıların ilk çocuklarının devlette/özelde okuma durumları	100
Şekil 3.10. Katılımcıların marka tercihleri	106
Şekil 3.11. Katılımcıların kültürel/sanatsal etkinliklere katılma sıklıkları.....	107
Şekil 3.12. Katılımcıların sosyal medya kullanma durumları	107
Şekil 3.13. Katılımcıların sosyal medya takip sıklığı.....	108
Şekil 3.14. Katılımcıların dil bilme derecesi	111
Şekil 3.15. Katılımcıların sendikaya üyelik durumları.....	117
Şekil 3.16. Katılımcıların dindarlık derecesi	120
Şekil 3.17. Katılımcıların geçmişte ve günümüzde laiklere ve dindarlara baskı yapılıp yapılmadığına ilişkin düşünceleri.....	122
Şekil 3.18. Katılımcıların gelecek kaygısı	129
Şekil 3.19. Katılımcıların hayattan memnuniyet durumu	133
Şekil 3.20. Katılımcıların demokrasiden memnuniyet durumu	133
Şekil 3.21. Katılımcıların endişe durumları	140
Şekil 3.22. Katılımcıların sosyal medya kaygısı	145
Şekil 3.23. Katılımcıların, insanların hak ettikleri yerlere gelip gelmediğine ilişkin düşünceleri.....	146
Şekil 3.24. Katılımcıların şu anki iş yerlerinde haksızlığa uğrama durumları	153

Şekil 3.25. Katılımcıların daha önceki iş deneyimlerinde haksızlığa uğrama durumları	155
--	-----

TABLÖLER DİZİNİ

Tablo 3.1. Katılımcıların cinsiyet ve medeni durumları	78
Tablo 3.2. Katılımcıların eğitim durumları	79
Tablo 3.3. Katılımcıların lise tercihlerini etkileyen faktörler.....	80
Tablo 3.4 Katılımcıların üniversiteleri ve okudukları bölümler.....	83
Tablo 3.5. Katılımcıların bölüm tercihlerine etki eden faktörler.....	84
Tablo 3.6. Katılımcıların şu anda çalıştıkları kurumlar ve işteki pozisyonları	86
Tablo 3.7. Katılımcıların mülkiyet durumları	88
Tablo 3.8. Katılımcıların doğdukları il ve ilin niteliğine göre dağılımları	89
Tablo 3.9. Katılımcıların anne-babalarının doğduğu ilin niteliği.....	89
Tablo 3.10. Katılımcıların anne-babalarının eğitim durumları	90
Tablo 3.11. Katılımcıların anne-babalarının meslekleri.....	91
Tablo 3.12. Katılımcılar ile ebeveynleri arasındaki siyasi görüş farklılıkları	92
Tablo 3.13. Katılımcıların kendi kardeş ve çocuk sayıları.....	94
Tablo 3.14. Katılımcıların eşlerinin eğitim durumları	95
Tablo 3.15. Katılımcıların eşlerinin meslekleri.....	96
Tablo 3.16. Katılımcıların çocuklarının cinsiyetleri ve yaşları	97
Tablo 3.17. Katılımcıların ilk çocuklarının eğitim durumları	99
Tablo 3.18. Katılımcıların çocuklarının gittikleri okulun türü	101
Tablo 3.19. Katılımcıların çocuklarının okul tercihinde etkili olan faktörler	102
Tablo 3.20. Katılımcıların çocuk yetiştirmede önem verdikleri değerler	104
Tablo 3.21. Katılımcıların bugünkü konuma gelmelerinde etkili olan faktörler..	104
Tablo 3.22. Katılımcıların sosyal paylaşım sitelerine üyelik durumları	108
Tablo 3.23. Katılımcıların kendini tanımlama biçimleri.....	109
Tablo 3.24. Katılımcıların ana dilleri	110
Tablo 3.25. Katılımcıların ana dilleri dışında konuştukları diller	110

Tablo 3.26. Katılımcıların 1 Kasım 2015'teki oy tercihleri	111
Tablo 3.27. Katılımcıların elitizm ölçütleri	113
Tablo 3.28. Katılımcıların ordunun rolüne ilişkin düşünceleri	114
Tablo 3.29. Katılımcıların oy tercihlerinde etkili olan faktörler	116
Tablo 3.30. Katılımcıların sendikayı tercih etme nedenleri	118
Tablo 3.31. Katılımcıların sendikayı tercih etmeme nedenleri	118
Tablo 3.32. Katılımcıların kurumlara güven durumlarının dağılımı	119
Tablo 3.33. Katılımcıların dindarlık ölçütü	120
Tablo 3.34. Katılımcıların laiklik algısı	121
Tablo 3.35. Katılımcıların sekülerlik algısı	121
Tablo 3.36. Katılımcıların günlük yaşamda temel problemleri	127
Tablo 3.37. Katılımcılara göre Türkiye'nin en önemli üç sorunu	134
Tablo 3.38. Katılımcıların tolerans endeksleri	139
Tablo 3.39. Katılımcıların tolerans endekslerinin partilere göre dağılımı.....	139
Tablo 3.40. Katılımcıların kendilerine ve çevresindekilere uygulanan mahalle baskısı sıklığı	143
Tablo 3.41. Katılımcıların zenginlik ve yoksulluk algıları	148
Tablo 3.42. Katılımcıların liyakat algısı	150
Tablo 3.43. Katılımcıların işe giriş durumları	151
Tablo 3.43. Katılımcıların şu andaki iş yerlerinde uğradığı haksızlıklar	153
Tablo 3.45. Katılımcıların daha önceki iş deneyimlerinde uğradıkları haksızlıklar	156

EKLER DİZİNİ

Ek 1.1. Mezun Olunan Lisenin Türü	182
Ek 2.1. Okunan Bölümlerin Cinsiyete ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı.....	183
Ek 3.1. Aylık Gelir ve Mevki Düzeyi Arasındaki İlişki.....	184
Ek 4.1. Sahip Olunan Mülklerin Dağılımı	185
Ek 5.1. Katılımcıları Aileleriyle Siyasi Görüş Farklarının Doğum Yerlerinin Niteliğine Göre Dağılımı.....	186
Ek 6.1. Cinsiyete Göre Eşlerin Eğitim Durumları.....	187
Ek 7.1. Evde Konuşulan Dillerin Dağılımı	188
Ek 8.1. Katılımcıların Siyasi Tutumları	189
Ek 9.1. Katılımcıların Siyasi Tutumlarının Cinsiyet, Yaş, Doğum Yeri Niteliği, Medeni Hal, Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı	190
Ek 10.1. Sendika Üyelerinin Yaş, Cinsiyet ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı.....	192
Ek 11.1. Katılımcıların Örgütsel Tutumları	193
Ek 11.2. Katılımcıların Örgütsel Tutumlarının Yaş, Cinsiyet ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı.....	193
Ek 11.3. Katılımcıların Örgütsel Tutumlarının Aylık Gelir, Mevki Düzeyi ve Siyasi Tercihlerine Göre Dağılımı.....	194
Ek 12.1. Katılımcıların Dindarlık Ölçütlerinin Yaş, Cinsiyet ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı.....	195
Ek 12.2. Katılımcıların Dindarlık Ölçütlerinin Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı.....	196
Ek 13.1. Katılımcılara Göre Geçmişte ve Günümüzde Dindar ve Laik Kesimden İnsanlara Uygulanan Baskılar	197
Ek 14.1. Katılımcıların Hayattan Memnuniyet Durumları.....	198
Ek 14.2. Katılımcıların Hayattan Memnuniyet Durumlarının Yaş, Cinsiyet, Doğum Yerinin Niteliği ve Medeni Duruma Göre Dağılımı	199

Ek 15.1. Endişelilerin Yaş, Cinsiyet, Doğum Yerinin Niteliği, Medeni Durum, Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı	200
Ek 15.2. Endişelilerin Çalıştığı Kurum, İşteki Pozisyonu ve Siyasi Tercihlerine Göre Dağılımı	201
Ek 16.1. Orta Sınıfın Tutum ve Değerleri	202
Ek 17.1. Mahalle Baskısı Yaşayanların Cinsiyet, Yaş, Doğum Yerinin Niteliği, Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı	204
Ek 17.2. Mahalle Baskısı Yaşayanların Siyasi Tutum, Çalışan Kurum ve İşteki Pozisyonlarına Göre Dağılımı	205
Ek 18.1. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Yaş, Cinsiyet, Doğum Yerinin Niteliği ve Medeni Duruma Göre Dağılımı	206
Ek 18.2. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı	206
Ek 18.3. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Şu Anda Çalıştığı Kurum ve İşteki Pozisyonuna Göre Dağılımı	207
Ek 18.4. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Siyasi Tutum ve Tercihlerine Göre Dağılımı	207
Ek 19.1. Nicel Anket Formu	208
Ek 20.1. Nitel Anket Formu	222
Ek 21.1. Araştırmada Tutum Ölçekleri İçin Kullanılan Değişkenler	225

GİRİŞ

Orta-sınıfların toplumsal konumları ve siyasi tutumları sosyal bilim literatüründe en çok tartışılan kavramlardan biri olagelmıştır. Batı'da, demokrasinin, modern meritokratik ve bireyci değerlerin siyasal taşıyıcısı olarak tanımlanan orta-sınıflar, sol akademik ve Marksist literatürde ise, daha çok sınıf konumlarını ve ayrıcalıklarını yeniden üretmeye dönük siyasal stratejilere paralel olarak, üretim süreci ve bürokrasi içindeki rolleriyle toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştıran veya maskeleyen bir katman olarak tanımlanır. Weberyen teori ise orta sınıflara, Marksist teoride öngörülemeyen yaşam tarzları, statü grupları, tabakalaşma çerçevesinde bir ayrımla ele alınan ara katmanlar olarak bakılır. Tüm bunlar orta sınıfların sınıfsal konumlarına ilişkin tartışmaları da gündeme getirmiştir.

Orta sınıfların varlığı bir taraftan işçi sınıfı ve burjuva arasındaki çatışmayı yumuşatıcı bir etki yaparak işçi sınıfı direnişini zayıflatıcı bir unsur olarak görülürken, diğer taraftan bu ara katmanların genişlemesinin işçi sınıfının eskiye nazaran daha iyi koşullarda yaşadığı ve refah düzeylerinin artacağı inancı vardır. Orta sınıf çıkarlarının hangi kesime daha yakın olduğu da netleşmiş değildir. Bir taraftan mülkiyetin denetimi ve yönetimine sahip olmasıyla burjuvanın çıkarlarına hizmet ettiği ve bu nedenle de işçi sınıfına dahil edilemeyeceği düşünülürken, diğer taraftan üretim araçlarına sahip olmamaları ve mülkiyetin sadece yöneticisi konumunda olmaları nedeniyle burjuva ile aynı sınıfsal çıkarlara sahip olmadığı düşüncesi vardır. Tezin birinci bölümünde ise sınıf ve orta sınıfın tanımı üzerine yürütülen kuramsal tartışmalar değerlendirilecektir.

Kapitalist dinamikler gereğince sistemin önemli mevkilere getirdiği eğitimli, profesyonel meslek sahibi, teknokrat, bürokrat, teknisyen, yönetici, eğitmen, akademisyenlerin oluşturduğu bu orta sınıf gruplar kendilerini mavi yakalılardan farklılaştırdığını düşündükleri işler yapmaktaydı. Fakat piyasa ilişkilerinin değişmesi, esnekleşme, vasıfsızlaşma gibi yeni piyasa kurallarının ortaya çıkması orta sınıfın güçlü konumlarını olumsuz etkileyerek statülerini yitirmelerine sebep oldu. Dünyada orta sınıfların düşüşlerine sebep olan etmenler genel olarak kapitalist dinamikler, çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması, gittikçe küreselleşen piyasa ilişkileri ve bunların çalışma koşullarını ve akabinde toplumsal yaşamı değiştirmesi olarak temellendirilebilir. Türkiye'de ise, genel orta sınıf

değerlendirmelerinden farklı olarak kendine özgü durumlar ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz, sınıf tartışması, sınıfların kendilerini var ettikleri toplumsal, siyasal ve kültürel bağlamdan bağımsız ele alınamazlar. Bu anlamda, Batı modernleşmesi içinde orta sınıflar, ekonomik ağları kullanma, kendini yeniden-üretme ve meritokratik ideolojiler ekseninde ele alınırken, Türkiye’de orta sınıflar bunlara ilaveten ve Batı’daki tartışmalardan farklı olarak ideolojik ve siyasi değerler çatışması içinde ön plana çıkmaktadır. Tezin ikinci bölümünde ise Türkiye’ye özgü sınıf tartışmaları ve tarihsel arka planı işlenecektir.

Geçmişten günümüze her alanda tercihleriyle, statü talepleriyle topluma şekil veren, bu nedenle rollerinin ve konumlarının sorgulanmayacağını düşünen bir orta sınıfın egemenliği söz konusudur. Bu kesim Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren devletle doğrudan teması olan, klientalist ağlardan beslenen, askeri denetimi elinde tutan, aynı zamanda kültürel üstünlüğe sahip, kendini merkezde konumlandıran ve kendisi dışında kalanları kamusal alan dışına iten toplumsal gruplarca temsil ediliyordu. Türkiye’de ekonominin ve bürokrasinin genişlemesine paralel olarak orta sınıfların ekonomi, kültür ve siyasal alanda görünürlükleri ve ağırlıkları da artmıştır. Daha öncesinde, büyük oranda devlet ve devletin ideolojisi ile eklemlenen orta sınıflara ek olarak, 1980 sonrasında siyasal ve ekonomik dönüşümlerin sonucunda modern eğitim kurumlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, taşrada muhafazakar kökenden gelen, muhafazakar İslami değerleriyle profesyonel orta sınıf kategorisine dahil olmaya başlayan yeni bir grup olarak Muhafazakar orta sınıf ortaya çıkmıştır. Sonrasında ise Muhafazakar orta sınıfın Kemalistlerle rekabet edecek pozisyona gelmesiyle ortaya profesyonel orta sınıflar ve bunların modern toplumdaki çatışmaları çıkmıştır. Özellikle çok partili döneme geçişle birlikte ortaya çıkan siyasal rekabet içinde “çağdaşlık” ve “gericilik” üzerinden kurulan bu çatışma, 1990’lar ve 2000’li yıllarda laik-İslamcı eksenli bir çatışmayla daha da derinleşmiştir. Temelleri 1950’lerde Demokrat Parti’yle atılan sonrasında özellikle Demirel hükümeti ve Özal ile birlikte devlet kadrolarında İslamcılara yeni alanlar açılmasıyla devam eden bu süreçte bürokrasi ve güç merkezleri içinde değişen konumlar muhafazakarlar lehine işledi. Türkiye’deki siyasal çatışmanın merkezinde, orta-sınıfların ideolojik olarak ayrılmış farklı katmanları arasında yaşanan bir iktidar mücadelesi olduğu söylenilebilir. Bu çatışma merkezi konumlarını kaybeden orta sınıflarla, eskiden beri “gerici” olarak nitelendirilen muhafazakar yeni İslami orta sınıflar arasında yaşanmaktadır. Kendilerini modernleşmenin, sekülerleşmenin önemli aktörleri olarak gören ‘Cumhuriyetin

bekçileri' muhafazakar bir partinin iktidara gelmesini laikliğin elden gideceği, şeriatın geleceği korkusuyla reddetme eğilimindedirler. Endişeleri salt yaşam tarzları üzerinden analiz etmek, arka plandaki güç ve iktidar savaşını gözardı etme tehlikesi içerir. Sadece yaşam tarzlarına müdahale değil aynı zamanda ekonomik düşüş yaşama, önemli mevkilerden dışlanma, klientalist ağları kullanamama ve statü kaybının yaşanması endişelilerin temel korku kaynaklarındandır. Tüm bunlardan hareketle, 2002'den beri sağ-muhafazakar eksenli bir parti olarak AKP'nin 15 yıldır iktidarda kalması ve bu süreçte partinin uyguladığı politikalarından endişe duyan, statü kaybı yaşayan, önemli mevkilerden dışlanan, klientalist ağlardan faydalanamayan ve ekonomik kayba uğrayan bir kesim ortaya çıktı. Orta sınıflar arasında yaşanan bu kutuplaşma onları ekonomik alanda da karşı karşıya getirdi. Tezin sonuç ve bulgular kısmını oluşturan üçüncü bölümünde ise günümüzde orta sınıfların nasıl bir profil sunduğu ve endişelerinin neler olduğu analiz edilecektir. Özellikle, Kemalist kesimin periferileşme süreci, bu durumdan kaynaklanan endişeler, bu endişelerin ortaya çıkmasında etkili olan temel dinamikler, endişelerinin kaynağının neler olduğu orta sınıfların çatışması ekseninde tartışılacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız, temelde 'periferileşme' sürecini yaşayan laik orta sınıfların, endişeleri, bu endişelerin ortaya çıkmasında etkili olan temel dinamikler, endişelerinin kaynağının neler olduğunun saptanmasına yöneliktir. Bu araştırmada da ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel alanda ortaya çıkan bu kutuplaşmanın geçmişten günümüze nasıl bir süreç yaşadığı ve günümüzde nasıl bir profil sunduğu göz önünde bulundurularak Aydın yerelinde orta sınıfların endişelerinin ne anlama geldiği, Aydın'da yaşayan endişeli modernlerin sosyo-ekonomik ve demografik profili, yaşam mekanları ve en önemlisi 15 yıllık AKP iktidarında yerelde bu kesimlerin toplumsal konumlarında nasıl bir değişim yaşandığı kendi öznel değerlendirmeleri üzerinden analiz edilecektir.

Grubun evrenini tayin etmek güç olduğundan tesadüfî bir örneklem seçimine gitmek yerine, Aydın kent merkezi ölçeğinde orta sınıfın iç farklılığını yansıtacak bir örneklem gidilmiştir. Temsili bir örneklem seçme imkanına sahip olmadığımız için mümkün olduğunca bu kategori içinde tarif edilen yeni orta sınıfı oluşturan meslek gruplarıyla görüşmeler hedeflenmiştir. Daha çok amaca dönük,

olabildiğince orta sınıf çeşitliliğini yansıtacak ve bu grubun nesnel bir fotoğrafını verecek alanlara yönelik bir örneklem tercih edilmiştir.

Orta sınıflar üzerine ampirik bir çalışma yapmak son derece zordur. Çünkü orta sınıflar bu kapsamlı çalışmaların nesnesi haline gelmekten rahatsızlık duymaktadırlar. Zira görüşmeler sırasında da bu kaygılarını sıkça dile getirdiler. Katılımcıların bu sıkıntıları önceden yapılan pilot çalışmada ortaya çıktığından araştırmanın tümü yüz yüze ve yalnızken yapılmıştır. Bu şekilde katılımcıların endişelerini, kaygılarını rahatça dile getirmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcıların kimliğinin gizli tutulması cevaplama oranını artırıp güvenilir veriler elde etmeyi sağladığından katılımcılara özellikle kimliğinin gizli tutulacağı bilgisi verilmiştir.

Araştırma Aydın kent merkezinde yapıldığından kentteki yaşam mekanları göz önünde bulundurularak araştırmanın yapılacağı yerler, kurumlar, mekanlar ve mahalleler seçilmiştir. Araştırmamızda amaçlı ya da diğer adıyla maksatlı örneklem yöntemi kullanıldığından sadece araştırmamız için gerekli olan orta sınıf içinde değerlendirilen bu kişilerin yaşam tarzları, demografik profilleri, bir olay ve soruna ilişkin öznel değerlendirmelerine rahatça ulaşabileceğimiz insanlarla görüşmeler yapılmıştır. Bu örneklem avantajlarından biri, Kuş'un (2012) tarif ettiği gibi araştırmacının araştırması için gerekli olan katılımcıları kendi ön bilgilerinden hareketle seçebilmesidir. Bu çalışmada da önceden yapmış olduğum literatürden faydalanma imkanı buldum. Görüşmeler Mart-Mayıs 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler yeni orta sınıf kategorisinde değerlendirilen meslek gruplarında yer alan kişilerle yapılmıştır. Yani profesyonel meslek grupları içinde tanımlanan doktor, avukat, mühendis, bürokrat, hemşire, eczacı, öğretmen, biyolog, sosyolog, psikolog, sosyal hizmetler uzmanı, çocuk gelişimci gibi meslekleri olan kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma süresince mümkün olduğunca bu sınıfın farklı gruplarını yakalamaya çalıştık. Eğitim sektörü, hukuk, sağlık, mühendislikler, mali sektör, sosyal hizmetler, kamu bürokrasisi ve özel bürokrasi alanlarının tümünde görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin bir kısmı katılımcıların iş yerlerinde, kendi ofislerinde, bürolarda, okullarda yapılmıştır. Bir kısmı da orta sınıf katmanı içinde yer alan ama işgücü piyasasında bulamayacağımız emekli, çalışmayan kişilerle kendi yaşam alanlarında –evlerinde- ziyaretler gerçekleştirilerek yapılmıştır. Evlerde

görüşmeler yapmanın bir amacı da özellikle kendi işinde çalışmayan katılımcıların soruları cevaplarken iş yerinde bulunmasından kaynaklanacak birtakım sorunların önüne geçmektir. Derinlemesine görüşmelerin süresi en az bir saat sürerken en fazla iki buçuk saat sürmüştür. Bu derinlemesine görüşmeler bize araştırmamız için gerekli olan zengin ve derin veriler elde etmeyi, katılımcıların tutum ve davranışlarını kavrayabilme olanağını sağladı.

Orta sınıfların tutum ve davranışlarını nesnel ve öznel olarak nasıl bir yerde konumlandıklarını anlama çabası araştırmanın temel amaçlarından birisidir. Bu perspektifte araştırmada hem nitel hem de nicel araştırma tekniği uygulanmıştır. Araştırmanın nicel soruları oluşturulmadan önce ilk aşamada katılımcıların düşünce kalıplarını anlamak, bakış açılarını ortaya koymak, kendi öznel değerlendirmeleri ve deneyimlerine ulaşmak için başlangıçta nitel araştırma tekniği uygulanmıştır. Sorunların önceden saptanması ve nicel araştırmaya kaynaklık etmesi bakımından böyle bir yol izlenmiştir. Kuş (2012:185)'un, *Nicel ve Nitel Araştırma Teknikleri* kitabında da belirttiği gibi iki farklı şekilde yapılan aynı araştırmanın sonucunda “gerek nicel gerekse nitel görüşme yoluyla elde edilen verilerin birbirinden çok büyük farklılıklar göstermemiş olmaları ya da tekniklerden biriyle elde edilmiş olan verilerin diğeriyle hiçbir biçimde elde edilemeyecek nitelikte olmayışı, bize bu tekniklerin gerektiğinde bir arada kullanılabileceğine dair ipucu sunmuştur.” Nitel araştırmada, açık-uçlu sorular kullanıldığından görüşme sürecine daha fazla esneklik kazandırmakta, görüşülenlere daha fazla konuşma imkanı vermekte, böylelikle de onların anlam dünyalarının daha detaylı bir biçimde ortaya çıkarılması sağlanmaktadır. Nitel araştırmadan elde edilen veriler, nicel araştırmanın soru formunun inşasında kullanılmıştır. 11 kişi ile yapılan bu görüşmelerden elde edilen nitel veriler, sorunları önceden görebilmemiz açısından yardımcı olmuştur. Bu sayede katılımcıların deneyimlerini, duygularını kısaca, kendilerini rahatça ifade etme imkanı bulabildikleri bir ortam sağlanarak zengin ve derin veriler elde etme olanağı kazandık. Görüşme sırasında ortaya çıkan veriler not tutularak rapor edilmiştir. Görüşme sırasında katılımcılara yöneltilen sorular temelde kendi çocukluklarının nasıl bir sosyo-ekonomik çevrede geçtiği, kuşaklar arası karşılaştırma yapabilmek adına katılımcının ailesinin demografik bilgileri, kendi eğitim durumu, çalışma hayatıyla ilgili bilgiler ve buralarda varsa yaşadığı sorunlar ve kaynakları, endişeleri ve bu endişelerin nedenleri, toplumsal yaşama dair kaygıları, gelecekte beklenenleri (çocukların geleceği, ekonomik beklenti

vs.), demokrasi, eşitlik, özgürlük, adalet gibi evrensel değerler karşısındaki tutumları, tüketim alışkanlıkları, politik, siyasi ve dini alandaki dünya görüşü gibi daha çok bu sınıfın tutum ve davranışlarını, öznel olarak nasıl bir yerde konumlandıklarını saptamak adına yöneltilen sorulardır. Bu sorular konuyu bildirme ve konuşmayı başlatma için yöneltilen temel sorular olmakla birlikte, katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda yani görüşme etkilerini ve sürecinin ortaya çıkardığı veriler doğrultusunda analiz edilecektir. Derinlemesine mülakattan elde edilen veriler araştırma bulguları bölümünde ve yer yer gereklikçe bizzat katılımcıların kendi ifadeleriyle aktarılacaktır.

Davranış, tutumlar, inançlar, fikirler, karakteristikler, beklentiler, kişisel sınıflandırmalar gibi çeşitli değişkenlerin kavranmaya çalışıldığı nitel araştırmanın verilerinden hareketle nicel araştırmanın anket soruları oluşturulmuştur. Nicel teknik kullanılan araştırmamızın bu bölümünde yapılaşmış bir soru formu kullanılarak toplam 200 kişiyle görüşme yapılmıştır. Nitel araştırmada derinlemesine görüşmeler yapılan katılımcılar bu 200 kişi içerisinde değildir. Temsili bir örneklem seçme iddiasında olmadığımız için mümkün olduğunca orta sınıf içinde değerlendirilen meslek gruplarıyla görüşmeler yapılmasına dikkat edilmiştir. Daha çok amaca dönük, olabildiğince orta sınıf çeşitliliğini yansıtacak görüşmeler yapmak hedeflendiğinden görüşmeler, Aydın kent merkezinde özellikle orta sınıfların ikamet ettiği Mimar Sinan Mahallesi ve Girne Mahallesi'nde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların üniversite mezunu olması profesyonel meslek kategorisinde değerlendirebilmemiz için önemli bir kriter olduğundan özellikle dikkat edilen bir unsur olmuştur. Bir bölümü evlerde gerçekleştirilen nicel araştırmanın diğer bölümü de kişilerin iş yerlerinde, ofislerinde, bürolarında, kurumlarda gerçekleştirilmiştir. İş saatlerinde uygun olmayan katılımcılarla ise randevular alınarak dışarıda görüşmeler yapılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi her meslek kategorisinden kişilerle görüşmeler yapmaya dikkat edilmiştir. Araştırmada orta sınıf tutum ve davranışlarının kadınlarda ve erkeklerde bir farklılık yaratıp yaratmadığını anlamak için cinsiyet dağılımının oranlarının birbirinden çok uzak olmamasına özellikle dikkat edilmiştir. Araştırmanın %46.5'ini kadınlar oluştururken %53.5'ini de erkekler oluşturmaktadır. Benzer amaçlarla katılımcıların yaşlı ve genç kuşak arasında tutum ve davranışlarında, endişelerinde bir farklılık olup olmadığını anlamak ve varsa ne tür farklılıklar olduğunu saptayabilmek için yaş dağılımlarına da özellikle dikkat edilmiştir. 21-35 yaş arasında görüşülen kişilerin oranı %46, 36-49 yaş

aralığında olanların oranı %34.5 ve 50 yaş ve üzeri yaş aralığında olanların oranı ise %22.5'tir.

Araştırmamızda amaçlı ya da maksatlı örnekleme yöntemi kullanıldığından sadece araştırmamız için gerekli olan ve orta sınıf içinde değerlendirilen bu kişilerin yaşam tarzları, demografik profilleri, bir olay ve soruna ilişkin nesnel değerlendirmelerine rahatça ulaşabileceğimiz insanlarla görüşmeler yapılmıştır. Görüşme sırasında katılımcılara yöneltilen sorular temelde kendi yetiştiği çevre, ailesinin yetiştiği çevre, kendi ailesinin sosyal kökeni, eğitim süreçleri, ekonomik düzeyleri, meslekleri, statüleri, yaşam tarzları, siyasal tutumları, dini-ahlaki yönelimleri vb. gibi dünya görüşlerini kavrayabileceğimiz modüllerden oluşan sorular içermektedir. Araştırmada yöneltilen sorularla katılımcıların toplumdaki konumu ve mevkiisini nasıl algıladıkları, geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe bu konumlarının değişip değişmediğine ve değiştiyse hangi yönde değiştiğine ilişkin değerlendirmeler ve beklentileri, kuşaklararası karşılaştırmalar, dini-ahlaki değer ve tutumları, siyasi tutumları, parti tercihleri, mülkiyet durumları, gelir kaynakları, geleceğe dair yatırımları gibi orta sınıf tutum ve davranışlarını anlayabileceğimiz sorular yöneltilmiştir. Özellikle orta sınıfın kendi sınıfsal konumunun yeniden-üretimini sağladığı alanlardan biri olan eğitim alanına nasıl bir değer yükledikleri, çocuklarına bu anlamda nasıl bir hayat sundukları sorularla anlaşılmaya çalışılmıştır. Görünen o ki orta sınıf aileler çağa uygun olarak iyi eğitilmiş, profesyonel meslek gruplarında yer alan, nitelikli çocuklar yetiştirmenin temellerini atmaktadırlar. Burada ailelerin sınıf ayrıcalıklarını ve değerlerini nasıl yeniden ürettikleri konusu önemlidir ve araştırmamızda anlamaya çalıştığımız konulardan birisi de bu konu olacaktır. Bu anlamda ailelerin ekonomik ve kültürel sermayelerini kendi çocuklarına nasıl aktardıkları ve çocuklarını hangi alanlara yönlendirdikleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

Yazının başında da belirtildiği gibi son dönemlerde gittikçe güç kazanan muhafazakar İslami değerleriyle profesyonel orta sınıf kategorisine dahil olmaya başlayan yeni bir grup olarak ortaya çıkan muhafazakar orta sınıflar ve Kemalist orta sınıflar arasında farklı alanlarda ortaya çıkan bir kutuplaşma ve çatışma vardır. Araştırmamızda, orta sınıflar arasındaki bu çatışma da göz önünde bulundurularak her iki kesimden insanlarla görüşmeler yapılmıştır. Her ne kadar Aydın'da CHP belediyesi hizmet verse de 2002'den beri sağ-muhafazakar eksenli bir parti olarak AKP'nin 15 yıldır iktidarda kalması ve bu süreçte partinin

uyguladığı politikalarından endişe duyan, statü kaybı yaşayan, önemli mevkilerden dışlanan, klientalist ağlardan faydalanamayan ve ekonomik kayba uğrayan bir kesimin varlığından söz etmek mümkündür. Araştırma sürecinde özellikle bu çatışmanın daha çok çalışma hayatında, özellikle kamu çalışanları üzerinde etkisi olduğu gözlenmiştir. Özel sektörde çalışanlar ve kamuda çalışanlar arasında bu anlamda bir farklılaşma olduğu araştırma sürecinde gözlemlendiğinden bu farklılaşmanın nedenleri ek sorularla anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu konuya ilişkin katılımcıların verdikleri bilgiler kamu ve özel sektördeki kaygıların neden farklılaştığını anlamamız açısından faydalı olmuştur ve araştırma bulguları bölümünde gerektikçe aktarılacaktır. Ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel alanda kutuplaşmaların yaşandığı bu ortamda orta sınıfların hangi alanlarda farklılaştıkları, hangi alanlarda benzer özellikler gösterdikleri de araştırmamız için önemli bir konudur. Araştırmanın analizinde orta sınıfların siyasi tutumları, dini-ahlaki yönelimleri, yaşam tarzları, siyasi parti tercihleri, seküler değerlere ilişkin tutumları gibi dünya görüşlerine ilişkin sorularla bu iki kesimin ortak ve benzer yönleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

Görüşmeler sırasında katılımcılar siyasi, dini, ahlaki, tutumlarını ölçen sorularda, çalışma yaşamında karşılaştığı sorunları anlamaya yönelik sorularda, siyasi parti tercihlerinde yanıt verirken endişe ve kaygı duyduklarını ifade ettiler. Bu durum araştırmamız açısından kritik önemde olduğundan araştırma sırasında yanıt alınmayan sorularda, katılımcıların neden cevap vermediği bilgi alınarak rapor edilmiştir. Kaygılarının ve endişelerinin kaynaklarına ilişkin bilgiler veren bu veriler de ileriki bölümlerde açıklanacaktır. 200 kişiyle yürütülmüş olan görüşmelerden elde edilen veriler yüzde tablolarına dönüştürülmüştür. Nicel görüşmelerin ortalama süresi 30 dakikadır. Güçlü ve güvenilir veriler elde etmek için katılımcılarla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu alan araştırması, neden-sonuç ilişkilerinin arandığı açıklayıcı bir araştırma olmaktan ziyade daha çok durum saptamasına yönelik betimsel bir araştırma niteliği taşımaktadır.

Bu araştırma, Türkiye'deki orta sınıf eğilimlerini belirleyebilecek ve tüm Türkiye'deki orta sınıfları temsil etme niteliğine sahip bir örneklem seçme iddiasında değildir. Araştırmanın analizinde yer yer Aydın kent merkezinde yaşayan orta sınıflar ile Türkiye genelindeki orta sınıflar arasında karşılaştırmalı analiz yapılarak araştırmaya katkı sağlayacak bilgilere ulaşmak hedeflenmiştir. Özellikle bu alanda daha önceki yıllarda Türkiye genelinde yapılan Hakan Yılmaz

(2007)'ın yürüttüğü *Türkiye’de Orta Sınıf Tanımlamak* araştırması¹, Konda Aratırma Şirketi’nin 2008’de yaptığı *Hayat Tarzı* araştırması² Metropoll Araştırma Şirketi’nin 2010’da yaptığı *Endişeliler* araştırması³, Binnaz Toprak ve arkadaşlarının 2012’de yaptığı *Türkiye’de Farklı Olmak* çalışmalarından faydalanılmıştır. Temelde bu araştırmada, Aydın kent merkezinde yerelde orta sınıf olarak tarif edilen grubun kim olduğu, yaşam tarzları, endişeleri, kaygıları, farklı alanlardaki tutum ve davranışlarının neler olduğu gibi “orta sınıf olma”nın ne olduğunun kavranabileceği bir araştırma yapmak amaçlanmıştır.

¹http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf

² <http://www.slideshare.net/timaroglan/kondahayattarzlariozet>

³ <http://metropoll.com.tr/arastirmalar/siyasi-arastirma-9/1696>

1. TOPLUMSAL SINIF TARTIŞMALARI

Orta sınıfları daha iyi anlayabilmek için sınıf kavramının geçmişten günümüze hangi süreçlerden geçerek tartışmalı bir konuma geldiği meselesine bakmak gerekir. Sosyal bilimler alanında sınıf iki şekilde tanımlanır: Marksist görüşten beslenen toplumsal yapının temel belirleyicisi olarak *sınıf kuramı*; ve sınıfı toplumun yapısal unsuru olarak değil bu unsurlardan (diğer kriterler arasında yaş, cinsiyet, meslek, gelir düzeyi, etnisite, sosyal statü, tüketim kalıbı gibi unsurlar yer alır) yalnızca biri olarak değerlendiren kategorilerinden biri olarak gören toplumsal *tabakalaşma kuramı*. Toplumsal tabakalaşma yaklaşımında toplumsal farklılaşma daha çok bir derecelendirme sorunu olarak görülür ve toplumlar ya gelir açısından ya da sosyal statü açısından ayrılmış hiyerarşik sistemler olarak incelenir (Öngen, 2014). Günümüzde özellikle 1970’lerden sonra ulusal, etnik, dinsel, cinsel kimlik tanımlamalarının artmış olması sınıf kuramının eski önemini yitirdiği tartışmalarını gündeme getirmiş olsa da, Marx’tan günümüze değin Gramsci, Wright, Poulantzas, Althusser, Carchedi, Callinicos, Mandel gibi düşünürler sınıfın eski önemini hala koruduğunu öne sürmektedirler. Küreselleşme, neo-liberalizm, yeni iş bölümü ve çalışma yaşamındaki değişikliklerle artık “yeni kapitalizm” konuşuluyor olmasına rağmen, sınıf yazınında hala Marx ve Weber’in etkisi sürmektedir.

1.1. Marx ve Weber’de Sınıf Kavramı

1.1.1. Marx’ın Sınıf Kavramı

Toplumsal sınıf esas olarak Karl Marx ile birlikte tartışılmaya başlandı. Marx’ın tarihsel materyalist şemasında, ilkel komünal aşamadan sonraki tüm toplumsal sistemler –feodal, kapitalist, komünist toplumlar- sınıflı toplumlardır (Öngen, 2014). Sınıflar, Marksist yaklaşımda önemli bir yere sahiptir, çünkü bir toplumu başka bir aşamaya taşıyacak aktif özne sınıflardır. Marx, tüm tarihin sınıf savaşımının tarihi olduğunu ve her üretim tarzının kendi yıkımına yol açacak tohumları kendi bünyesinde barındırdığını söyler (Scase, 2000:16). Marx’ın görüşünü anlayabilmek için daha detaylı bir inceleme yapacak olursak, temelde şunu söyleyebiliriz. Marx’a göre, insanların sınıfsal konumlarını belirleyen temel unsur üretim ilişkileri içindeki konumlardır. Bireysel eylemler Marx’ın kuramında önemli değildir. Kitleler ancak sınıflar içinde değerlendirildiğinde dikkate alınır. Bu nedenle de “kişinin sınıfsal konumu, kendisinin ve başkalarının kişisel

algılamalarına, öznel tutumlarına göre değil, üretim ilişkileri sistemi içindeki fiili yerine göre belirlenir” (Öngen, 2014:69). Tonak’ın bu konuyla ilgili düşüncesi şöyle: “Marx’ın sınıfları tasnif için geliştirdiği kıstas, kişilerin toplumsal üretim alanı içindeki konumlarına dayanır...En özlü şekilde ifade edecek olursak, kişilerin üretim araçlarına sahip olup olmadıklarını, dolayısıyla üretim araçlarını kontrol hakkının ellerinde olup olmadığı, o kişilerin sınıfsal konumlarını tayin eder diyebiliriz...Nitekim kapitalizm öncesinin kendi üretim araçlarına sahip köylüleri topraklarını kaybettikleri için işçileşmiş, eski tacirler biriktirdiği sermaye ile üretim araçlarına sahip oldukları için kapitalistleşmiştir” (Tonak, 2015b:19-20). Bu bağlamda Marx için nesnel bir olgu olarak iki temel sınıf vardır: “burjuva” ve “proletarya”. Başka bir ifadeyle üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar. “Antik çağdan başlayarak günümüze kadar gelen tüm toplumlar (köleci, feodal ve kapitalist) sömüren ve sömürülen olmak üzere iki temel sınıftan oluşmakta ve bunlar arasındaki mücadele, ancak belli bir üretim biçiminden tarihsel olarak daha ileri bir üretim biçimine geçilmesiyle sona ermektedir” (Öngen, 2014:62).

Marx’ın iki sınıfı arasındaki ilişki çatışmacı (antagonistik) bir ilişkiye sahiptir. (Scase, 2000; Turner et al., 2010; Öngen, 2014). Turner ve arkadaşları, Marx’ın her zaman sınıfları birbirine karşıt konumlar olarak gördüğü için, onun sınıf anlayışının ancak karşıtlık fikri temelinde anlaşılabilirliğini, ancak yine de, bu karşıtlığın bir tabakalaşma yapısında ortaya çıktığını ifade ederler (Turner et al., 2010:151). Onlara göre, bu sınıflardan biri üretim araçlarına sahipken, diğeri olmadığı için, bu iki sınıf uzlaşmaz çıkarlar içindedirler ve bunu şöyle açıklarlar: “burjuvazinin çıkarları statükoyu sürdürmekken, proletaryanınki toplumu yeniden organize etmek, üretimi bir bütün olarak toplumun faydalanabileceği hale getirmektir” (Turner et al., 2010:154). Bu süreçte kapitalistler düşük düzeyde ücret ve harcamayla en yüksek üretim düzeyine ulaşmaya çalıştığından ve zenginliğin burjuvanın lehine tekelleşmesinden dolayı iki sınıf arasındaki ilişki çatışmacı bir karaktere sahiptir. Üretim araçlarının sahibi olan grup kendi çıkarları adına diğerlerini sömürürken, bu eylemini devlet mekanizmasını kullanarak meşrulaştırır. Marx’a göre devlet bir sınıf devletidir ve burjuva sınıfına hizmet eder. Üretim araçlarının sahipleri olarak işletmelerin mülkiyet hakları, devlet tarafından yasalarla korunur (Scase, 2000). Fakat sonradan Marx devlet aygıtlarının burjuvazi tarafından değil, kendisinin “yönetici sınıf” olarak adlandırdığı kesim tarafından denetlendiğini söyler (Swingewood, 1998). Yine bu sınıf, burjuvazinin çıkarları doğrultusunda devlet iktidarını kullanır.

Sonuçta nesnel olarak ortak konumlara sahip insanların kendi sınıfsal konumunun bilincine varmasıyla sınıfsal mücadele ortaya çıkmış olur. Marx ve Engels'e göre, "kitleler ancak mücadele içinde bir araya gelirler ve kendi için sınıf konumunda oluşumlarını tamamlarlar" (Öngen, 2014:73). Nesnel sınıfsal konum bir sınıftan bahsetmek için yeterli olsa da sınıfsal mücadeleden söz etmek için "kendinde sınıf"tan "kendi için sınıf" bilinci aşamasına geçmek gerekir. Sınıflar arası çelişkiyi görebilmenin nihai koşulu ancak bu aşamalardan geçmektir. Marx, bu iki grup arasındaki sınıf çatışmasının daha derin anlamıyla emek-sermaye çatışmasının sonucunda proletaryanın galip geleceği bir devrimi öngörür. Nesnel olarak ortak konumlara sahip insanların kendi "sınıf bilinci"ne varması sonucu burjuva ortadan kalkacak ve sınıfsız bir toplum ortaya çıkacaktır. Sınıfsız toplumlar, "özel mülkiyetin ortadan kalktığı, toplumdaki ekonomik ve siyasal işlevler arasındaki bölünmeyi temsil eden devletin giderek kendini olumsuzladığı ve üretim ile dağıtım alanında pazar mekanizmasının yerini yönlendirici denetimin aldığı sosyalist aşamayı izleyecek komünist" toplumdur (Öngen, 2014:72). Wallerstein, bu sistemde ortaya çıkan bir çelişkiden bahseder: sınıf olarak düşünüldüğünde tüm kapitalistlerin üretim maliyetlerini düşürmek gibi ortak bir çıkara sahip olduğu düşünülür. Ancak maliyet düşüşlerinin bir kısım kapitalistlerin diğerlerinin önüne geçirmesi sistemdeki bu çelişkiyi görmezden gelmelerine yol açar (Wallerstein, 2012:18-19). Ayrıca Wallerstein sadece işçi sınıfı ve burjuva arasında değil, aynı zamanda sermayedarlar arasında da çatışma ve mücadeleler olduğu iddiasıyla Marksizmi eleştirir (Wallerstein, 2012:56).

1.1.2. Weber'in Sınıf Kavramı

Sınıf tartışmalarına katkısı olan diğer bir teorisyen ise Max Weber'dir. Weberci bakış açısı sınıfı, toplumu anlamının ve açıklamanın unsurlardan yalnızca birisi olarak dikkate almaktadır. "Bu grup içinde yer alan yazarların büyük bir bölümü, toplumsal farklılaşmayı (sınıfları) üretim ilişkilerinden (artık değer ilişkilerinden) soyutlayarak daha çok gücün dağılımı temelinde, başka bir deyişle siyasal ve ideolojik egemenlik ilişkileri temelinde çözümlerler" (Öngen, 2014:32). Ayrıca Weber'in yaşadığı "tekelci", "devletçi" ya da "kurumsal" kapitalizm çağı onun sınıf üzerine düşüncelerini etkilemiştir. Özellikle 20. yüzyıl başlarında üretim araçlarının mülkiyetiyle denetiminin birbirinden ayrılması Marx ve Weber'i sınıfsal tartışmalarda ayrı yerlerde konumlandırır. "Kapitalizmi, emek gücünü pazarda satılan bir meta durumuna getiren bir üretim biçimi olarak tanımlayan Marx'a göre, "üretim araçlarından uzaklaşma" olgusu, kapitalizmi

ayırt eden temel unsurdur. Buna karşılık kapitalist toplumu, feodalizm sonrası Batı dünyasına özgü bir işletme biçimi olarak değerlendiren Weber için asıl önemli olan, ‘yönetim araçlarından soyutlanma’ olgusudur” (Öngen, 2014:55). Weber’e göre “işçi sınıfını belirleyen esas kriter, işçinin üretim araçlarından değil, üretim araçlarının denetiminden kopuşu, yani yönetim ortamındaki güçsüzlüğüdür” (Belek, 2015:73).

Weber, Marx’ın aksine sınıfın belirleyicisi olarak salt ekonomiyi (üretim ilişkileri içindeki konumları) görmez, ayrıca Marx gibi ikili bir sınıf yapısı (burjuva-proletarya) yerine daha geniş ve ayrıntılı bir sınıf yelpazesini koyar. Marksist paradigmayı, her toplumsal katmanlaşmayı sınıf olarak nitelendirmesi sebebiyle eleştirerek kapitalizm öncesi toplumda “egemen sınıf içindeki bölünmeleri üretim ilişkileri değil, statü belirler” fikrini savunur (Gülalp, 1993:19). Weber’e göre, modern kapitalizmin içindeki tabakalaşma sistemi, “çalışan sınıflar, küçük burjuvazi, “entelijensiya” (kendine ait mülkü bulunmayan, ama toplumsal konumu, mühendisler, bürokrasideki görevliler ve diğer beyaz yakalı işçiler gibi teknik eğitime bağlı olan bir kategori) ve son olarak “mülkiyet ve eğitime göre ayrıcalıklı bir konum” işgal eden bir sınıftan (girişimciler, vb.)” oluşmaktadır (Swingewood, 1998:222). Weber “mülk sahibi sınıflar” ile “kazanç sınıfları” yani sermayedarlar ile yetenekleri ya da eğitimleri sayesinde ayrıcalıklı konumda bulunan meslek sahipleri gibi piyasaya hizmet sunan girişimciler arasında bir ayrıma gider (Swingewood, 1998; Öngen, 2014). Mülk sahiplerini de rantiyeler ve girişimciler diye ikiye ayırırken, mülksüzleri de orta sınıflar, vasıflı işçiler, yarı-vasıflı işçiler, vasıfsız işçiler olarak dörde ayırır (Turner et al., 2010). Ayrıca, “sermayeye sahip olmaları hem rantiyeler hem de girişimcilere büyük bir ekonomik ve siyasal güç sağlar ve bu durum onları mülksüzlerden keskin bir biçimde ayırır” (Weber’den akt. Turner et al., 2010:232). Öngen’e göre (2014), Weber’in kuramında, sınıf olgusunun iki belirleyici unsuru vardır. Buna göre sınıflar: “(1) Birden fazla toplumsal konum içeren, başka bir deyişle çoğulcu bir görünümde olan ve (2) hem nesnel hem de öznel nitelikte olan olgulardır, öte yandan sınıf olgusunun öncelikle pazar konumları olarak değerlendirilmesi (104). Bu ayrımlardan da anlaşılacağı üzere Weber, Marx’ın sınıfı verili nesnel ekonomik koşullar üzerine temellendirdiği görüşünü onaylamasına rağmen, yine sınıfın biçimlenmesinde, Marx’inkinden daha fazla etkenin önemli olduğunu düşünür (Giddens, 2008:347).

Weber'in sınıf şemasında "üretim" ilişkileri içindeki konumların, sınıf konumlarını belirleyen tek etmen olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Weberci kurama göre "pazar konumu, yaşam biçimi ve toplumsal statü gibi özellikler, üretim ilişkilerinden çok otorite hiyerarşisinden kaynaklanan ilişkilerle ilgili olup, yalnızca mülkiyet ilişkilerini yansıtmaz" (Öngen, 2014:105). Weber, "sosyal sınıfların belirlenmesinde üretim araçları mülkiyeti sahipliğinin temel bir faktör olduğunu, daha doğrusu benzer ekonomik güce sahip olanların aynı sınıfa yerleştirilebileceğini, çünkü gelirle hayat tarzı ve mülkiyet dağılımı arasında bir ilişki olduğunu kabul eder. Ayrıca ona göre, mülksüzler de hizmetlerinin değerine ve bilgi ve beceri düzeylerine bağlı olarak belirli konumlar ve metalara daha kolay ulaşabileceklerdir" (Tatlıcan, 2011:90). Weber sınıfları, aynı sınıf konumlarında yer alan insanların ortak eylemleri sonucu aynı ekonomik yaşam tarzına sahip olmaları biçiminde tanımlamıştır. O halde insanların bir sınıfa üyelikleri bakımından mal ve hizmetlere ulaşma güçleri önemlidir. Ekonomik çıkar sınıf olma koşulu için önemli olsa da Weber, sınıf olma koşulunu mal ve hizmetlere ulaşabilme güçleri temelinde tanımlamasıyla Marx'tan ayrılır. Bu konuda Weber şöyle söyler: "Sınıf konumu son kertede piyasa konumudur. Bizim terminolojimizde sınıfı yaratan etmen doğrudan doğruya ekonomik çıkardır, hatta sadece piyasayla bağlantılı olan çıkarlardır" (Belek, 2015:75). Görüldüğü gibi Weber için bir bireyin piyasadaki konumu son derece önemlidir. Yine de piyasanın hangi koşullarda üretildiği ya da bireylerin piyasanın içine girebilme şansını nasıl kazandığı Weber'in kuramında yer almaz. Bireylerin konumunu yaşam biçimi, tüketim kalıbı gibi olgularla belirlemeye çalışmak yanıltıcı olabilir. Zira, tüketim kalıbı gibi bir ölçüt, toplumda birbirinden çok farklı konumlarda bulunanları kolaylıkla içerebilmektedir. Sonuçta sınıf ile öteki toplumsal konumları yansıtan kavramların birbirleri yerine kullanılması sınıfı analiz etmede sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Weber'in tabakalaşması, toplumsal sınıf, statü ve partiyi –ya da gücü- kapsayan "çok boyutlu yapı" içinde tartışılmaktadır (Swingewood, 1998; Tatlıcan, 2011; Cuff, E.C., Sharrock, W. W. ve Francis D. W., 2013; Zerrin, 2015). Turner ve arkadaşları (2010), Weber'in tabakalaşma sisteminin unsurlarını ana hatlarıyla ortaya koyan sosyal sınıf ve sosyal statü olmak üzere iki temel ideal tip olduğunu söyler. Weber'in sınıf yönelimli ideal tipi ekonomik meselelerle özellikle gelir miktarı ve kaynağıyla ilişkiliyken, statü yönelimli ideal tipi kişinin hayat tarzı, yaşam biçimi, prestij gibi kavramlarla ilişkilidir. Weber sınıfları, mal üretimi ve

edinimiyle tanımlarken, statü gruplarını belli bir yaşam tarzını işaret eden malların tüketimi ile tanımlar (Swingewood, 1998; Ritzer, G. ve Stepnisky, J., 2014; Cuff, et al., 2013; Belek, 2015, Yurtsever, 2016). Weber'in sosyal statü kavramı, "insanların hayat tarzlarında ifadesini bulan prestij değerlendirmesi alanlarını onların ekonomik davranışlarında ifadesine bulan maddi çıkar alanlarından ayırmak için kullanılır" (Turner et al., 2010:234). Weber'in kuramında statü, gruplar arasındaki ayrımları belirler ve ayrıca yaşam tarzları aracılığıyla dile getirilir. Her düzeydeki insanlar benzer hayat tarzlarına sahip olduklarını düşündükleri insanlarla ilişki kurma eğiliminde olurlar bu anlamda bir statü grubu bazı bireyleri, çoğu kez yabancıları, farklı değerlere sahip görünenleri, eşit konumda olmayanları gruptan uzak tutmaya çalışır. Bir statü grubunun üyelerini birbirine eşit kılan şey ise nasıl yaşadıkları, Weber'in deyimiyle hayat tarzlarıdır (Turner et al., 2010; Cuff et al., 2013). Güç kavramı ise gücü ellerinde tutanların az bir dirençle karşılaşmalarını sağlar ve bu sayede güçlülere itaat etmenin yolu açılmış olur. "Güç çoğu kez meşrudur, yani bazı insanlar liderler veya komutanlar olarak kabul edilirler ve diğerlerinden emirlerine itaat bekleme hakkına sahip oldukları düşünülür" (Cuff et al., 2013:60). Parti kavramı ise Weber'e göre, daha fazla güç elde etmeyi sağlar. Sosyal tabakalar hedeflerine siyasal partiler aracılığıyla ulaşırlar. Bu gruplar –sınıflar, statü grupları ve politik partiler- "özellikle gücün paylaşımı konusunda birbirleriyle rekabet halinde olan tabakalaşma yapılarıdır" (Swingewood, 1998:222). O halde Weber'de, Marx'ın belirttiğinin aksine saygınlık, çıkarlar ve itibarın tekelleştirilmesi yönünde bir çatışma mevcuttur. Halk, çoğu durumda pasif konumdadır.

1.2. Orta Sınıf Tartışmaları

Sınıfa ilişkin tartışmalar temelde sınıf kuramı ve tabakalaşma kuramı ekseninde tartışılmıştır. Bu yelpazede elbette ara katmanların da varlığı yadsınamaz, her iki teorisyen de ara katmanlara dair analizlerde bulunmuşlardır. Marx ve Weber, günümüz tartışmalarında "geleneksel" ya da "eski" orta sınıf olarak adlandırılan toplumsal sınıf tartışmalarına işaret etmektedirler. "Orta sınıflar" tüm bu süreçlerin sonucunda sosyal bilimlerin alanına tartışmalı bir kavram olarak girmiştir. Mülkiyet ve yönetim ilişkilerinin birbirinden ayrılması sonucu özellikle kapitalizmle birlikte büyük çaplı şirket yapılarının ortaya çıkması, şirketlerin pazarda rekabet edebilmek için giderek sermaye yoğun ve teknolojik gelişmeye dayalı hale gelmesiyle basit bir yönetimin yetersiz kaldığı daha sistematik bir yönetime ihtiyaç duyulduğu bir dönemde dev şirketleri yönetecek,

eğitimli profesyonel yöneticilere ihtiyaç duyulması, (Scase, 2000; Öngen, 2015) orta sınıf kavramını tartışmalı bir alana sürükledi. Mülkiyet ilişkilerindeki bu değişimin sonucu olarak mülkiyet sahibi olmayan, ücretli çalışan, profesyonel meslek sahipleri, teknokratlar, bürokratlar, teknisyenler, yöneticiler, eğitimcilerden oluşan elit bir kesim ortaya çıktı. Wallerstein'a göre, "kapitalizm bakımından temel önemdeki akılcılaştırma süreci, yönetici, teknisyen, bilim adamı, eğitimci gibi akılcılaştırma uzmanlarını kapsayan bir ara tabakanın yaratılmasını gerektirmiştir. Yalnızca teknolojinin değil, bizzat toplumsal sistemin de karmaşık oluşu, bu tabakanın geniş ve zaman içinde genişleyen bir tabaka olmasını zorunlu kılmıştır" (Wallerstein, 2012:73). Tüm bunlar orta sınıfların sınıfsal konumlarının ne olduğuna ilişkin net bir görüşün ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu alanda en temel tartışma klasik düşünürlerden Marx ve Weber'inkidir. Daha sonraki orta sınıf tartışmaları bu iki düşünürün kuramları üzerinden temellenir.

Marx ve Weber orta sınıfa ilişkin farklı görüşlere sahiptir. Onların düşüncelerinde kuşkusuz içinde yaşadıkları dönemin de etkisi olmuştur. 1818-83 yılları arasında yaşayan Marx'ın yaşadığı dönem rekabetçi kapitalizm dönemine denk gelir. Yani kapitalizmin temel dinamiklerinin –kâr, özel girişim, özel mülkiyet- henüz oturmadığı, emek gücünü satan işçilerin henüz sınıf bilincine sahip olmadığı daha çok yerel nitelikte sınıf bilincinin görüldüğü, bu nedenle de işçilerin içinde yaşadığı zor şartların sorumlusu olarak sermayedarın görülmediği yani tepkinin daha çok makinelerle yönelik olduğu bir dönemdir. 1864-1920 yılları arasında yaşayan Weber ise tekelci kapitalizm döneminde yaşamıştır. 1880 sonrası tekelci kapitalist çağ ise teknolojinin hüküm sürdüğü, devlet mekanizmasının devreye girdiği bir dönemdir. Weber bu unsurlara bağlı olarak özellikle 19. yüzyıl sonunda kapitalist sistemde işçi sınıfının daha refah koşullarda yaşadığını bu nedenle sınıfsal bir çatışmanın ortaya çıkmayacağını düşünür. Weber kapitalizmin çalışanları yoksullaştıracığı, ifadesine katılmaz. Zira ona göre, 19. yüzyıl başları ile sonları karşılaştırıldığında kapitalizm gittikçe daha fazla ekonomik fırsat sunmaktadır. "Geçen yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 1960'lara kadar etkisini koruduğu öne sürülen ikinci endüstri devrimi ise, üretim teknolojisinde yol açtığı değişikliklere bağlı olarak, sermayenin *yoğun birikim* dediğimiz süreçler içinde genişlemesini sağlamıştır. İşte rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçişi sağlayan, doğası gereği sınır tanımayan sermayenin genişleme eğiliminin yol açtığı bu yoğunlaşma ve merkezileşme olgusudur" (Öngen, 2014:133).

Bu dönemde “bir yanda iki sınıflı kutuplaşma süreci yaşanırken, öte yandan sistem içinde teknik iş bölümünün yol açtığı meslek farklılaşmaları ve buna bağlı olarak gelişen yeni toplumsal bölünmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin, kamu bürokratları, endüstri teknokratları, tüccarlar, satıcılar, reklamcılar vb. kategoriler, tekelci kapitalist aşamanın yarattığı yeni meslek grupları olarak sahneye çıkmışlardır” (Öngen, 2014:133). 20. yüzyıla gelindiğinde ortaya çıkan şirket sahipliği ve şirket yönetimi arasındaki ayrımla şirket sahiplerinin daha genel olarak mülk sahiplerinin görevlerinde değişimler yaşandı. Daha önce mülk sahibi kapitalist tarafından yerine getirilen sermayenin işletilmesi ve yönetilmesi işi ya da emek sürecinin denetimi, büyük ölçüde mülk sahibinin elinden profesyonel yöneticilerin, teknokratların ve denetleyicilerin eline geçer. Üstüne düşen rollerden bir kısmını çalıştırdığı kişilere transfer etmek zorunda kalan egemen sınıf, bu kişilerin söz konusu yetkilerini kendi çıkarlarına hizmet eden bir tarzda kullandığına güvenebilmek ihtiyacındadır ve bunu sağlayabilmek için çelişkili sınıfsal konumlarda yer alanlara önemli mali ödüller sunarlar (Callinicos, 2012a). İşte bu yeni meslek gruplarının ortaya çıkması ve mülkiyet sahipliği ve denetimi arasındaki ayrım Öngen’in yukarıda sözünü ettiği sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesindeki artışla birlikte ortaya çıkan bir süreçtir.

1.2.1. Marx’ın Orta Sınıf Kavramı

İkili bir sınıf modeli sunan Marx’ın sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin getirdiği değişimlere ilişkin düşünceleri orta sınıfa ilişkin açıklamalarından anlaşılabilir. Yukarıda da söylendiği gibi Marksist yazında iki temel sınıf söz konusudur: işçi sınıf ve burjuva (Scase, 2000; Turner et al., 2010; Callinicos, 2012; Layder, 2014; Öngen, 2014). Marx’ın ikili sınıf modeline uymayan durum ise toplumsal katmanların ortaya çıkmasıdır. Marksist literatürdeki orta sınıfa ilişkin kanı şöyle: zamanla bütün ara gruplar bu iki temel sınıf tarafından emilir (Layder, 2014) ve bu grupların büyük bir çoğunluğu proletarya saflarına katılırlar. Marx orta sınıfı, burjuva ile işçi sınıfı arasında olan, işçi sınıfı için daima baskı oluşturan ve burjuvanın da egemenlik ilişkisini sürdüren bir tür ara katman olarak görür. Başka bir ifadeyle, “çalışanlar ile sermaye ve toprak sahipleri arasında bir yerde duran; bu yüzden bir yandan emekçi yığınlar üzerinde ağır bir yük oluşturan, öte yandan daha üstteki grupların gücünü ve güvenliğini sağlayan” toplumsal gruplar olarak değerlendirir (Öngen, 2014:82). Ayrıca “küçük burjuvazi” olarak adlandırdığı orta sınıfın kapitalizmin gelişmesiyle birlikte önemini ve ağırlığını yitireceğini savunur. “Küçük

burjuvazi'ye 'küçük' denmesinin nedeni üretim/işletme ölçeğinin küçüklüğünün ve iki sınıf arası melez konumun toplam-toplumsal artık değerden alacağı büyüklükle ilgili olarak getirdiği sınırlardır. Bu sınırları aşan, az sayıda küçük burjuvalar kapitalistleşirken, bu ara sınıfın ağır basan kesimi proleterleşmektedir" (Yurtsever, 2016:75).

Marksistler, "yönetmel devrim" ideolojisine karşı çıkarak, sermayenin yasal ve ekonomik mülkiyet temelinde ayrılmasının, sermayenin egemenliğini azalttığını öne süren görüşe katılmazlar (Öngen, 2014). Aksine emeğin sermayeye bağımlılığını arttırdığını düşünürler. Marksistler, yeni ortaya çıkan yönetici sınıf ile mülkiyet sahipleri arasında sınıfsal konumlar anlamında ciddi farkların olmadığını düşünürler. Her iki kesim de aynı kültürel sermayeye sahip, şirketlerin daima kâr mantığı vardır ve piyasayı zorlayıcı politikalar güderler ve ayrıca yönetici kesimi bizzat kârı arttırmak adına özellikle seçerler (Scase, 2000). Ayrıca mülkiyete sahip olmasalar da mülkiyete ortak olabilmek ihtimallerinin olması kafa karıştırıcı unsurlar olarak sunulur. Bu durumda bahsi geçen sınıflar sermayenin ideolojisinin de taşıyıcısı olarak görülürler. Zira, sermaye güçlülüğünü ve başarısını üst düzey yöneticilere borçludur, çünkü sermayenin işlevleri bu sınıf sayesinde yerine getirilir. Yasal sermayeyi en iyi şekilde kişiselleştiren ve onu fiili sermaye haline getiren, aktifleştiren, hareket ettiren, kârına kâr katan bu orta sınıftan başkası değildir.

"Hissedarların hedefleriyle, yöneticilerin kariyer yapımları ve yönetmel sorumluluklarının genişlemesi için fırsat yaratan sermaye artırımları çoğunlukla çelişki içindedir. Böyle olduğu zamanlarda bile, yönetimin hedefleri ve hissedarların hedefleri bir üretim maliyeti olan ücretli emeğin çıkarları karşısında birleşir" (Scase, 2000:25). Savran bu konuda şöyle söyler: "Bizim kanaatimiz, büyük şirketlerin üst düzey yöneticilerinin sermayenin ikinci dereceden ajanları olduklarıdır. Bunların varlığı burjuvazinin saflarını çeşitlendirmiştir. Ama bunların ayrı bir sınıf olarak ele alınması yanlıştır. Zaten şirketlerin üst düzey yöneticileri, en azından "halka açık şirket" olarak anılan borsa şirketlerinde, genellikle hisse senetleri yoluyla sermayeye küçük paylarla ortak edilirler. Bunlar genellikle zaman içinde kendileri de dar anlamda kapitalist haline gelirler" (Savran, 2015:30). Marx, aynı zamanda "yargıçları, avukatları, gazetecileri, akademisyenleri, yazarları, din adamlarını, devlet bürokratlarını burjuvazinin temsilcileri ve sözcüleri olarak, *ideolojik katmanlar* olarak adlandırır" (Yurtsever, 2016:58). Yine de Marx, Savran'ın ifade ettiği gibi başlangıçta sermayeye hizmet

eden bu orta sınıfı burjuvaziye katmaz, çünkü proletaryanın devrimini bekler. Marx ve Engels'e göre orta sınıflar, "kısmen küçük sermayeleri modern sanayinin boyutlarına erişemediği ve büyük kapitalistlerle rekabette yutulduğu için giderek proletaryanın katına düşerler" (Belek, 2015:52). Sanayileşmenin ilerleyen dönemlerinde sınıfsal ilişkiler kutuplaştıkça, ipler gerildiğinde ve işçi sınıfının bilinci arttıkça orta sınıf katmanları birer birer vasıfsızlaşacak, ilk etapta gelir düzeyi düşecek ve zamanla işçi sınıfının saflarına katılacaklardır.

Ara katmanların zamanla proleterlerin safına katılmasını öngören Marx orta sınıfların bu denli genişleyeceğini tahmin etmiyordu (Turner, 2010; Layder, 2014). Ekonomik gelişmeye yeni teknolojilerin de dahil olması vasıflı, beyaz yakalı işçilerin oranının artmasına ve sonuçta çalışanların büyük bir çoğunluğunu oluşturmaya yol açar. Turner, bu daha vasıflı işçilerin "ücretler ve çalışma koşulları konusunda ilk sanayi işçilerinden çok daha iyi pazarlık yapacak konumda" olduğunu söyler (Turner et al., 2010:177). Marx'a göre artık değer sahibi yalnızca sanayici kapitalist değildir. "O, bunu sonradan toplumsal üretimin bütünü içinde başka işlevleri yerine getiren kapitalistlerle, toprak sahipleriyle vb. paylaşmak zorundadır. Bundan dolayı artık değer çeşitli parçalara bölünür" (Yurtsever, 2016:77). Marx, bu daha vasıflı, beyaz yakalı çalışanların sınıfsal konumuna ilişkin olarak tereddüde düşmez ve birçok beyaz yakalı işçinin üretken emekçi olduğunda ısrar eder. Tüm emek sürecinin gerçek kaldırıcı bireysel işçi değildir. Bireysel etkinlikler ancak sınıfsal eylemler bağlamında dikkate alınır. Zira Marx, beyaz yakalı işçilerin üretken emek içinde olduğunu "kolektif emek" kavramıyla açıklar. Belek (2015), Marx'ın kolektif emeğinden hareketle hangi tür işle meşgul olunursa olunsun teknik işbölümü sonucunda ortaya çıkan emek bölmelerinin tümünün işçi sınıfına dahil edilmesi gerektiğini söyler. Callinicos'a göre (2012), "toplumsal olarak birleşmiş emek-gücü ve tüm üretim aygıtını oluşturan rekabet halindeki muhtelif emek-güçleri metaların doğrudan üretilmesi sürecine çok farklı biçimlerde katılırlar... Bazıları elleriyle, bazıları kafalarıyla, birisi menejer, mühendis, teknolog vb, bir diğeri müfettiş, üçüncüsü kol emekçisi ya da ağır işçi olarak çalışır. Sayıları gün geçtikçe artan emek türleri üretken emek kavramına dahil olurlar ve bu emeği sarf edenler de üretken işçiler olarak, yani sermaye tarafından doğrudan sömürülen ve sermayenin üretim ve genişleme sürecine tabi olan işçiler olarak sınıflandırılırlar". Demek ki, Marx'ın tanımladığı 'kolektif işçi'ye, yani metaların üretiminde söz konusu olan karmaşık işbölümüne katılanların hepsi kollarıyla çalışıyor olmasalar da üretken işçilerdir.

Öngen'e göre (2014:112), son yüzyıl içinde kapitalist sınıf yapısını değiştiren pek çok gelişme yaşanmıştır: “(1) Emek sürecinin bölünmesine yol açan teknolojik değişiklikler (2) mülkiyet ile yönetim ilişkilerinin farklılaşmasına dayanan dev örgüt yapılarının ortaya çıkışı (3) emeğin kendi içinde hiyerarşik örgütlenmesi ile sonuçlanan iş düzenlerinin gelişmesi ve son olarak (4) hizmete, özellikle devlet istihdamına dayanan çalışma biçimlerinin artışı.”. Tüm bunların iki sınıf arasındaki ilişki açısından önemli sonuçları vardır. Zira “geleneksel Marksist sınıfsal yapı anlayışı sadece üretim tarzları içinde tanımlanan kutuplaşmış, uzlaşmaz sınıflardan söz eder. Fakat çoğu, somut empirik problem ve sınıfsal yapıdaki birçok mevki açısından, özellikle kabaca ‘orta sınıf’ olarak adlandırılabilenler bu tür kutuplaşmış bir sınıf algılayışına uygun düşer görünmez” (Turner, 2013:161). Yani bu çoklu sınıf yapısının ve yaşanan toplumsal değişimlerin Marksist sınıf kuramını zedeleyen bir yanı vardır. Bir toplumda ikili sınıf yerine çoklu sınıfsal yapının ortaya çıkması *sınıf bilincini* engeller, çünkü işçi sınıfı içinde bölünmeler ortaya çıkar. Öngen' göre (2014:75), işçi sınıfı, sınıf bilincine “(1) ikili sınıf yapısının kesinliğini bozan ara ya da alt sınıfların ortadan kalkması [yla], (2) işçi sınıfı içindeki bölünmelerin ileriye dönük olarak önemsizleşmesi [yle], (3) sermaye ile ücretli emeğin maddi zenginlik açısından iyice farklılaşması” ile ulaşır. İşçilerin ücretleri, sosyal hak ve düzeyleri, aile yapıları, hayata bakış tarzlarının aynı olması bölünmez bir işçi sınıfı ortaya çıkarır. Ancak işçi sınıfının içinden kas gücüyle çalışanlar ve beyin gücüyle çalışanların çıkması ve beyin gücüyle çalışanların kas gücüyle çalışanlara göre daha avantajlı bir konumda olması işçi sınıfı arasında bölünmelere neden olur. Bu da ilerde sınıfsal bir mücadeleyi engeller. Marksist sınıfsal yapıyı bozan bu durum, Marksistlerce kapitalist sistemi dönüştürecek güçte değildir. Marx'ın kuramında işçi sınıfı ve burjuva arasındaki sert çatışmaların sonunda bir devrim gerçekleşecekti. Fakat orta sınıfın varlığının işçi sınıfı ve burjuva arasındaki keskin ayrımı yumuşatıcı etkisi, emek-sermaye çatışmasını tamponlanması devrimi engelleyici bir durum yaratır. Kapitalistlerin kontrol fonksiyonlarının yönetici ve teknik uzmanların eline geçmesi sınıf antagonizmasının belirgin özelliklerinin saklanması hizmet eder (Scase, 2000). Bu anlamda Wallerstein (2012), orta sınıfların ortaya çıkmasıyla ilgili olarak görünürde hiyerarşinin ortadan kalktığı, meritokratik bir toplumun var olduğu ancak gerçekte ise tam tersi hiyerarşiyi güçlendirici bir yapıya sahip olduğunu söyler. Meritokrasi işleyiş olarak tarihsel kapitalizmin temelinde yatan işleyişlerin algılanmasını önleyen örtüleri yaratır. Bu durumda “çatışmanın kurumsallaşması” gerçekleşmiş olur.

Çatışma sistem içine itilir ve kontrol edilebilir bir hale gelir. Bu da orta sınıfın ortaya çıkmasıyla ilgili bir süreçtir.

1.2.2. Weber'in Orta Sınıf Kavramı

Max Weber, ara katmanların ortaya çıkmasını olumlu bularak üretim araçlarının mülkiyeti ve denetimi arasında sistematik bir ayrım yapar ve sermayeyi kârlı bir biçimde dönüştürebilmenin sermayeye sahip olmaktan daha önemli olduğunu söyler. Bunlar bilgi ve becerileriyle sermayeyi kârlı hale dönüştürürler. “Weber’in sınıflandırma şemasında ‘orta sınıf’ günümüzde beyaz-yakalı çalışanlar olarak adlandırdığımız bireyleri kapsar, zira onların sattıkları beceriler bedensel-emek içermez; kamu görevlileri, öğretmenler ve aydınlar; farklı türden uzmanlar, örneğin teknisyenler, alt düzey beyaz yakalı çalışanlar ve memurlar. Bu insanlar, sanayi toplumlarında becerilerine nispeten daha fazla talep olduğu için, yetkileri altında çalışanlardan genellikle daha fazla ekonomik ve siyasal güce sahiplerdir” (Turner et al., 2010:232). Weber’in orta sınıfları, girişimciler, köylüler, çiftçiler, zanaatçılar, memurlar, büro çalışanları, serbest çalışan profesyoneller, ticaret erbabı olmayan emekçilerden oluşur ve edindikleri mülk ve becerilerle yaşamlarını sürdürürler. Weber, sınıfsal yapının kavramsal haritasını oluşturmaya çalışırken gelir yaratıcı mülk sahibi olmayanları da ele alır. Bu insanlar, üretim araçlarına sahip olmamalarına rağmen, modern toplumlardaki önemli ekonomik ve siyasal kaynaklardan yoksun olmazlar, bu olanaklara çoğunlukla kendi yetenek ve becerileriyle katılırlar. Belek (2015), orta sınıfı tüketim alışkanlıklarıyla değerlendiren anlayışın popüler-aktüel ve kuramsal derinliği olmayan yaklaşımlar olduğunu ifade ederek Weberci bakış açısını eleştirir. Akabinde tüketim alışkanlığıyla ilişkili olarak kişinin gelirinin ne olduğuna bakarak yani gelir kaynağını bir ölçüt gibi kullanılarak kişinin sınıfsal konumunun belirlenmeye çalışılması konusunda da eleştirilir (Tonak, 2015). Savran’a göre (2015), gelir kaynakları bizi aldatmamalıdır, zira örneğin, Antalya’nın bir köyünde geniş ölçekli seracılık yapan biri, Sabancı ailesi kadar kapitalisttir. Savran, sınıfları gelir düzeyinin tanımladığı biçimindeki yaygın inanca karşı çıkarak gelir düzeyinin her sınıftan insanın ekonomik ve siyasi mücadelelerdeki tavrını etkilese de önemli olanın belirli bir anda nasıl bir hayat standardı olduğu değil, sınıfların sınıf mücadelesi içindeki potansiyel ve güncel tavrı olduğunu söyler. İnsanların sınıf konumlarını tanımlayan şey kendi haklarında ne düşündükleri değil, onların maddi konumlarıdır.

Marx ve Weber'in orta sınıflara ilişkin yaptıkları açıklamalardan da anlaşılacağı üzere orta sınıfın konumuna ilişkin bir uzlaşısı sorunu yaşanmaktadır. Orta sınıf, "proletarya" ya da "işçi sınıfı"na tam anlamıyla dahil edilemez, çünkü proletarya denildiğinde akla uzun dönemli, istikrarlı, sabit zamanlı ve ileriye dönük olarak işçinin ne kadar ve nasıl ilerleyebileceği açıkça belli olan işlerin bulunduğu, sendikalaşmanın olduğu, kolektif sözleşmelerin yapıldığı bir toplum akla gelir (Standing, 2014). Üst sınıfa da dahil edilemezler, çünkü üst sınıfa özgü olan üretim araçlarının sahipliği bu sınıfta yoktur. Mülkiyet sahipliği olmadığından mülkiyetten pay alma durumları da yoktur, onlar sadece bu alanlarda yönetici konumda çalışarak varlığını sürdürürler. O halde, bu kesimin sınıfsal konumlarının nasıl belirleneceği konusu bir netlik kazanmamıştır. Klasik sınıf kuramcılarının ortaya koyduğu bu düşünceler, günümüz sınıf ilişkilerinin analizinde önemli bir yerde durur. Günümüz tabakalaşma ve sınıf yazınında, Marx ve Weber'e referansla, yukarıda bahsi geçen tüm kriterler göz önünde bulundurularak yeni mesleklerde çalışanlar, eğitim düzeyleri, yaptıkları iş ve mesleklerine göre yeni sınıflandırma denemeleri yapılmıştır.

1.2.3. Marx ve Weber'den Sonra Orta Sınıf Tartışmaları

1.2.3.1. Marksist yaklaşımda orta sınıf

Son yüzyıl içinde yaşanan toplumsal değişimler sınıfsal tartışmaları da etkilemektedir. Bunlar arasında emek sürecinin bölünmesine yol açan teknolojik değişiklikler, Marx ve Weber'den bu yana var olan mülkiyet sahipliği ve denetimi ayrımını ortaya çıkaran dev şirket yapılarının ve hizmetler sektörünün ortaya çıkması, küreselleşme ve neoliberalizm ile birlikte değişen çalışma koşulları yer almaktadır. Örneğin, İlker Belek (2015:118), yeni Marksist kuramın dört kanalı olduğunu söyler: "1- İşçi sınıfını üretken emekle özdeşleştiren Poulantzas. 2- İşçi sınıfı tanımı içine teknik işbölümünün gelişmesiyle ortaya çıkan beyaz yakalıları da dahil eden Wright. 3. Bu gelişmeyle ortaya çıkan beyaz yakalıları yeni orta sınıf başlığı altında yeni bir sınıfa dahil eden Carchedi ve Callinicos. 4- Bütün ücretli çalışanları, işçi sınıfına sokan Mandel." Benzer bir kategori geliştiren Öngen ise, üretken olan ve üretken olmayan emek ayrımında asıl sorunun üretken olmayan emeğin sınıfsal konumlarının belirsizliğinden kaynaklandığını dile getirir. Ona göre, bu sorunun yanıtını arayan Marksistler dört farklı görüş elde eder. "İlki, işçi sınıfını üretken emekle sınırlama eğilimi içinde olan yaklaşımdır (Poulantzas). İkinci grup, bu kadar dar bir işçi sınıfı tanımının günümüz emek süreçleri içinde

gözlenen proleterleşme eğilimleriyle tutarlı olmadığı düşüncesini taşıyan ve ister büroda, ister kamuda olsun, düşük düzeyde ve rutin işler yapan beyaz yakalıların hepsinin işçi sayılması gerektiğini öne süren yazarlardan oluşur. Bu yaklaşım, işçi sınıfını, genellikle proleterleşme eşiğini aşmış olma koşuluna bağlı olarak tanımlar (Braverman, Wright, Szymanski). Üçüncü grupta yer alan marksistler, büro çalışanları ile beyaz yakalılar ve idari kadrolarda çalışanların büyük bir bölümü “yeni orta sınıf” içinde değerlendirilir (Carchedi, Calinicos). Bunlar karşısında son olarak tüm ücretlileri işçi sınıfı kapsamı içinde değerlendiren geleneksel yaklaşımlar (Mandel, Freedman) yer alır” (Öngen, 2014:207). Artık orta sınıf tanımlamaları bu unsurlar dikkate alınarak yapılmaktadır. Örneğin, Swingewood (1998:110) orta sınıfları, “küçük üreticiler, küçük burjuvazi (emeğin küçük kesimlerinin işverenleri), “metaların dolaşımı”yla uğraşanlar (pazarlama, satınalma, satış), araçlar (toptancılar, dükkan sahipleri, spekülörler), “sermaye adına kumanda edenler” (yöneticiler, vb.) ile onların yardımcıları, denetçileri, muhasebeciler, sekreterleri ve son olarak da hukukçuları, gazetecileri, ruhban sınıfı ve ordu ile polis gibi devlet görevlilerinden oluşan rengarenk gruplar olarak” tanımlamıştır.

Braverman’a göre, “tekelci kapitalizmde yalnızca çalışmak ve kendi dışından gelen buyruklar altında sermayeyi çoğaltmakla yükümlü “emek gücü” de ücretlidir; kapitalist sınıfı sahnede temsil etmek ve bu arada da emek sürecinde çalışan nüfusun emeğine gözetmenlik edip yönetmek üzere çalışanlar da ücretlidir” (Akbaş, 2013:126). Braverman otorite temelinde ya da teknik uzmanlık temelinde ifade ettiği bu grupları orta sınıf olarak adlandırır. Braverman’ın *vasıfsızlaşma* tezine göre, “zaman-hareket çalışmaları, açık-ofis sistemi ve yeni teknolojilerin gelişimiyle bedenlen çalışanlar bile vasıflarını, iş sürecindeki konumları ve kontrollerini yitirmişlerdir. Onlar aynı zamanda eski değerlerini yitirmiş, bir başkasının yerine kolayca kullanılabilir hale gelmişler ve yaptıkları işler rutinleşmiştir” (Slattery, 2010:355). Buna göre, modern toplumda işçiler gittikçe proleterleşmekte ve sermayenin herhangi bir çalışanı durumuna gelmektedir.

Poulantzas’a göre, toplumsal sınıflar yapıların toplumsal ilişkiler alanındaki etkisi olarak ortaya çıkar, yani ekonomik yapının başka bir yapı olan politik ya da ideolojik etkisi olarak toplumsal sınıflar oluşmaz. Poulantzas (2014:69), “Marx’ın toplumsal sınıflara ilişkin analizlerinin her zaman, basit bir biçimde ekonomik yapıya –üretim ilişkileri- değil, aynı zamanda bir toplumsal

formasyondaki ve bir üretim tarzındaki *tüm yapılara* ve çeşitli düzeylerin *kendi aralarında sürdürdüğü ilişkilere* denk düştüğünü saptayabiliriz” demektedir. “Poulantzas, Lenin’i izleyerek, sınıfları üretim süreçlerindeki yerlerine, ekonomik konumlarına göre tanımlanan, ‘ilkesel olarak’ doğru ama yetersiz kalacağını, ekonominin bir üretim biçiminde ya da toplumsal formasyonda belirleyici payı olduğunu, ama siyasal, ideolojik etmenlerin de önemli rol oynadığını, toplumsal sınıfların sınıf pratikleriyle, yani sınıf mücadelesiyle birlikte var olduklarını, birbirlerine karşıtlıkları üzerinden tanımlanabileceklerini” savunur (Yurtsever, 2016:44).

Poulantzas, “üretken olan emek” ve “üretken olmayan emek” arasında bir ayrım yaparak üretken olmayan emeği işçi sınıfına dahil etmez. Poulantzas, ara katmanlar, küçük burjuvazi olarak tanımlanan ücretli grupların işçi sınıfına dahil olacağı görüşünün, reformist ve sosyal demokrat eğilimleri beslediğini düşünür. Zira ona göre, bu gruplarla işçi sınıfının çıkarlarını birleştirmek arka planda işçi sınıfının devrimci özelliğine gölge düşürür. Bu nedenle Poulantzas, beyaz yakalı işçilerin projeleşeceğini kabul etmez (Wood, 2011:63). Ona göre, işçi sınıfı ve yeni küçük burjuvaziyi ayıran temel kıstas üretken emek ve üretken olmayan emektir. Böylece sermayenin dağıtımında, ticarete, bankacılık sektöründe ya da daha genel anlamda hizmetler sektöründe istihdam olan emek gücü üretken olmaması sebebiyle işçi sınıfının içinde yer almaz. Üretken olmayan emeğin önemli bir bölümünü “yeni küçük burjuvazi” adını verdiği orta sınıf katmanları içinde değerlendirir. Sonuçta, profesyoneller, teknisyenler ve diğer zihin işçileri, işçi sınıfından dışlanır ve yeni küçük burjuvazinin bir parçası haline gelir. Üretken olmayan zihin emeğini ifade eden çağdaş yeni küçük burjuvazi, küçük dükkân sahipleri, esnaf, serbest çalışan profesyoneller, küçük ve orta büyüklükteki girişimciler, devlet ve ticaret işçileri, yöneticiler, idareciler, profesyoneller ve teknisyenlerden oluşur (Poulantzas’tan akt. Zerrin, 2015:10). Ancak Poulantzas, küçük burjuvazinin üretken olmayan bir emek sunuyor olsa da kapitalist için artı değer üretimine katkıda bulunması ve kolektif emeğin bir parçası olduğu tezlerini görmezden gelmesi sebebiyle eleştirilir. Wood, Poulantzas’ın işçi sınıfını beyaz yakalılardan ayırdığı bu girişimi son derece keyfi ve kısır bir tutum olarak değerlendirir. Zira Wood’a göre, işçi sınıfıyla benzer şekilde bu gruplarda üretim araçlarının mülkiyetinden yoksunluğu, kapitalist güçlerin emek gücünü sömürücü politikalarının bu gruplarda da geçerli olduğunu ve emek gücünü satmak zorunda oldukları gibi ortak maduriyetleri görmezden gelinemez (Wood, 2011:64-65).

“Her iki grubun sınıfsal çıkarlarını belirleyen gerçek, emek güçlerini satarak doğrudan doğruya, sömürülüyor olmalarıdır” (Wood, 2011:67). Zaten Marx’ın kendisi de “ürünün son durumunu almasına katkıda bulunan her emek türünü sermayenin genişlemesindeki rolü açısından kolektif emek bağlamında değerlendirmiştir” (Öngen, 2014:207). Bu anlamda Poulantzas Marx’ın temel tezinden uzaklaşmaktadır.

Poulantzas, devleti egemen sınıfın basit alet ya da aracı olarak gören genel yargının yanlış olduğunu ve kapitalist devletin daha karmaşık bir yapısı olduğunu söyler. Engels, devletin egemen sınıfın elinde olduğunu ve bu sınıfın devlet aracılığıyla, siyasal bakımdan da egemen hale geldiğini söyler. Daha sonraları Gramsci, Poulantzas gibi Marksistler devletin basitçe egemen sınıfın zor kullanma aracı olarak görülemeyeceğini ifade ederler. Gramsci’nin “hegemonya” kavramı Poulantzas’ın “görelî özerklik” kavramı tam da bize bu durumu anlatmaktadır (Gülalp, 1993:13). Poulantzas’a göre, kapitalist devletin özelliklerini anlamak için devletin, egemen sınıfın meşrulaştırma mekanizması olduğunu söylemekten fazlası gereklidir (Poulantzas, 2014). Ayrıca dün sermayenin çıkarlarına hizmet eden devletin bugün sosyalizmin çıkarlarına kolayca hizmet edebileceği görüşüne de katılmaz (Wood, 2011:53). Bu düşünceden hareketle 1970’lerde *görelî özerklik* kavramını geliştirir. Buna göre devlet egemen sınıfın elinde olan bir mekanizma olmaktan çok sınıflar arasında uzlaşma dengesi kuran, bütünleştirici ve örgütleyici bir rol üstlenir. Böylelikle, devlet bu görelî özerkliği sayesinde kapitalist sınıfın çıkarlarını sadece işçi sınıfına karşı değil, aynı zamanda bireysel kapitalistlerin çıkarlarına karşı da koruyarak kapitalist toplumun devamlılığını güvence altına alır. Modern kapitalist devletin görevi “bir bütün olarak sistemi düzenlemek, kapitalizmin uzun vadeli çıkarlarını korumak, burjuva yönetiminin ve kazançlarının pürüzsüz sürdürülmesini sağlamak ve proletaryayı –mümkünse ideolojiyle, gerektiğinde güç kullanarak- kontrol altında tutmaktır” (Slattery, 2010). Bu durumda yani kapitalist toplumun devamlılığını, yeniden-üretimini sağlamayı amaç edinen bir devlet kapitalist bir devlet konumunda karşımıza çıkmaktadır (Öğüt ve Çeğin, 2010). “Kapitalist devlet toplumsal formasyonun birlik ve bütünlüğünü sağlama işlevine sınıf mücadelesini kontrol altına alarak, yani egemen sınıfları siyasal olarak örgütleyip, hükmedilenleri de örgütsüzleştirerek yerine getirir” (Öğüt ve Çeğin, 2010:76). Kapitalist sistemin devamını sağlayan devlet, bu süreçte bir sorun çıktığında her iki tarafa da görelî olarak özerk bir pozisyonda yer alır. Miliband, Poulantzas’ın bu kuramını sorunlu

bularak devlet ile sınıf arasında bir “ortaklık” modeli geliştirir. Buna göre “ilerici kapitalist toplumlarda egemen sınıf ile devlet arasındaki ilişki üzerine doğru ve gerçekçi bir ‘model’, birbirine çok sayıda iplikle bağlı, ama yine de kendi özel alanları olan iki farklı, ayrı güç arasındaki ortaklık modelidir” (Miliband’tan akt. Gülalp, 1993:58). Devlet ve kapitalist sınıf arasındaki ilişkide, devletin rolü üretim sürecini doğrudan örgütlemek değil, daha çok bu sürecin kapitalist ilkelerle sürdürülmesinin koşullarını dışarıdan yaratmaya çalışmaktır (Gülalp, 1993). Bu nedenle kapitalist devlet ve kapitalist sınıf arasında önemli bir ilişki vardır. Bu ilişki içinde çıkarları gözetilen, desteklenen taraf kapitalist sınıftır.

Bu tartışmalarda ortaya atılan bir başka görüş de Erik Olin Wright’ındır. Wright, kutuplaşmış sınıflar içinde orta sınıfın ne anlama geldiğini çözmek için “sınıfsal ilişkiler içindeki çelişkili mevkiler” kavramını önerir. ‘Çelişkili sınıf konumları’ kuramını, Poulantzas’ın ‘yeni küçük burjuvazi’ kuramına karşı geliştirir. Wright’ın ifadesiyle: “Üretken işçiler de, üretken olmayan işçiler de sömürülürler; ikisi de kendilerinden zorla alınmış, karşılığı ödenmemiş emek üretirler. Tek fark, üretken emekte karşılığı ödenmemiş emek-zamanına artı-değer olarak el konur; üretken olmayan emekte ise, karşılığı ödenmemiş emek başka yerlerde üretilen artı-değere el koymakta kapitalistin maliyetini düşürür. İki durumda da kapitalist ücret faturasını olabildiğince düşük tutmaya çalışacaktır; iki durumda da kapitalist işçileri daha çok çalıştıracak, üretkenliği arttırmaya çalışacaktır; iki durumda da işçiler kendi emek süreçleri üzerinde denetimden yoksun bırakılacaklardır” (Callinicos, 2012a) diyerek Poulantzas’ın üretken olmayan emeği işçi sınıfına dahil etmemesini eleştirir.

Marksist bir paradigmaya sahip olan Wright, Marksist görüşü bazı durumlarda gerek eleştirerek gerek Marx’ın düşüncelerini geliştirerek farklı bir model ortaya koyar. Kendi ifadesiyle bu durumu şöyle açıklar: “Geleneksel Marksist sınıfsal yapı anlayışı sadece üretim tarzları içinde tanımlanan kutuplaşmış, uzlaşmaz sınıflardan söz eder. Fakat çoğu, somut empirik problem ve sınıfsal yapıdaki birçok mevki açısından, özellikle kabaca ‘orta sınıf’ olarak adlandırılabilir olanlar bu tür kutuplaşmış bir sınıf algılayışına uygun düşer görünmez” (Wright, 2013:161). Wright daha önceki orta sınıf problemlerini çözme girişimlerinin hepsinin, bir bireyin sınıfsal konumunun salt bir sınıf içinde değerlendirilmesi görüşüne sahip olduğunu, fakat son dönemlerde sıklıkla dile getirilen orta sınıfın anlaşılmasının işçi sınıfı, küçük burjuvazi, yeni orta sınıf gibi kavramlarla çözülemeyeceğini söyler. Wright’a göre (2014:25), “sınıf

mücadeleleri burjuvazi ile proletarya, lordlarla serfler, köle sahipleriyle köleler arasındaki savaşlar olarak resmedilir. Bu basitleştirilmiş imge soyut bir düzlemde, sınıf ilişkilerinin doğasıyla ilgili köklü bir şeyleri özetlemektedir... Ancak bu kutuplaştırılmış imge bir yandan da yanıltıcıdır, çünkü zamanda ve mekânda konumlanan somut toplumlarda sınıf ilişkileri asla bu derece basit değildir.” En basitinden “çıkarmak, doğası gereği, geleceğe yönelik bir boyut taşır; sadece içinde bulunulan durumu değil, gelecekteki muhtemel durumlar hakkında da bir şeyler ima eder. Yükselme şansı olan bir işçi ile böyle bir şansı olmayan işçi farklı çıkarılara sahip olacaktır” (Öğütler ve Çeğin, 2013:85). İnsanların özerklik dereceleri, gözetime yakınlık, sorumluluk düzeyleri, görevlerin bilişimsel karmaşıklığı, çalışmayla ilgili fiziksel talepler, yükselme imkânları gibi unsurları anlamak için ikili sınıf modelinin yetersiz kaldığını düşünür. Wright, ancak “her konumun sadece bir sınıfa tekabül ettiği düşüncesinden kurtulduğumuzda, orta sınıfın kavramsal haritasının” çıkarılabileceğini söyler (Tatlıcan, 2011). Bu da ancak, bir bireyin işgal ettiği konumun sadece belirli bir sınıf içinde yer alması kabulünün yerine mevkilerin aynı anda birden fazla sınıf içinde yer aldığını kabul etmekle mümkündür (Öğütler ve Çeğin, 2010; Tatlıcan, 2011; Öngen, 2014; Wright, 2014). Zira ona göre bir sınıf mevkii, bir sınıf değildir; ilişkiler içindeki bir mevkidir. Wright sınıf ilişkilerinin maruz kaldığı karmaşıklığı gidermek için böyle bir yol seçer. Kendi sözleriyle bu modeli geliştirme nedenini “karmaşıklıkların çoğunun, aslında ekonomik kaynaklar ve faaliyetler üzerindeki haklarımız ve yetkilerimizin, ilişkiler içinde yer alan mevkiler arasındaki somut dağılım biçimlerinin karmaşıklığını yansıttığına inandığım için yaptım” diyerek açıklar (Wright, 2014:30).

Wright, *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* kitabının girişinde BBC programında sınıf üzerine yapılan bir programda yayına bağlanan seyircilerin kendi sınıf algılarına ilişkin bir sohbeti aktarır ve sonuçta ‘sınıf’ teriminin popüler tahayyüldeki genel muğlaklığını yansıttığını söyleyerek şöyle devam eder: “Bazı insanlara sınıf, yaşam tarzlarını ve sınıf beğenilerini, bahçesini düzenlemeye giderken beyaz tenis kıyafetleri giymeyi çağırıyor. Başka bazılarına göre sosyal statü, saygınlık ve itibarla alakalı bir şey: Yeniden sınıflandırmada “aşağıda” sınıflandırılmış olana sınıf hiyerarşisi küçük düşürücü olarak görünüyor. Bazıları ise sınıfı, toplumun kaderini biçimlendiren kolektif çatışma formlarına angaje olmuş sosyal kategoriler olarak görüyor. Politikacılar “orta-sınıf vergi indirimleri” derken, basitçe “gelir dağılımının orta düzeyindeki insanlar için vergi indirimleri”

ni kast ediyor” (Wright, 2014:12). Ancak ona göre popüler orta sınıf başlığı altında bir araya gelen pozisyonlar aslında tam anlamıyla bir sınıf olarak nitelendirilemez. Daha ziyade bunlar, Wright’a göre aynı anda bir sınıftan daha fazla yerde olan mevkiler, yani ‘sınıfsal ilişkiler içerisindeki çelişkili mevkiler’ kavramı içerisinde değerlendirilmelidir. Wright kutuplaşmış sınıflar içinde ‘orta sınıfın ne anlama geldiğini ve yukarıda sözü geçen karmaşıklığı çözmek için bu kavramı kullanır. Wright ‘çelişkili sınıfsal mevkileri kavramlaştırırken iki tür veri kullanır: “(a) Bireyin kendine ait bir işte çalışıp çalışmadığı ve (b) diğerlerinin emeğinin denetiminde yer alıp almadığı [Buradan hareketle kapitalistler] “kendine ait bir işi olan ve diğerlerinin emeğini denetleyen bir konumu işgal ederken, işçiler kendi altlarında herhangi bir sınıfın üyelerinin yer almadığı bir sınıflı oluştururlar” (Tatlıcan, 2011:216). Buradaki sorun idareci konumunda olanların hangi sınıfa dahil edilebilecekleridir. Çünkü idareciler bir yandan işçilere ne yapmaları gerektiğini söyleme hakkına ve işçilerin denetimine sahipken, öte yandan ne yapmaları gerektiği üstlerindeki işveren tarafından söylenmesi onların durumunu çelişki bir konuma sokar. “Örgütsel sömürde yöneticiler, artı-değerin bir parçasını, bürokratik kapitalist üretim yapıları içinde sahip oldukları güç aracılığıyla gasp ederler”, buradan hareketle ‘orta sınıf’, sınıfsal yapı içindeki bir sömürü mekanizması aracılığıyla sömürülen, ancak aynı zamanda başkalarını sömürenler olarak” tanımlanırlar (Wright, 2013:163). Bu yüzden de çelişkili konumlara sahiplerdir. “Bazı konumların sömürünün bir boyutunda sömürücü, diğer bir boyutunda ise sömürülen olması mümkündür. Hem sömüren hem de sömürülen olan sekiz konum belirler: uzman menejerler, uzman denetleyiciler, menejer olmayan uzmanlar, yarı-ehliyetli menejerler, yarı-ehliyetli denetleyiciler, yarı-ehliyetli işçiler, ehliyetsiz menejerler ve ehliyetsiz denetleyiciler” (Callinicos, 2012b). Wright (2014), çelişkili bir mevkiye sahip olma durumunu açıklamak için şirket yöneticilerini örnek verir. Şirket yöneticileri, sermayenin bazı yetkilerini kullanan ve bu bakımdan kapitalizmin sınıf ilişkileri içinde kapitalist bir konum işgal eden kişiler olarak görülebilir. Öte yandan, genelde fabrikayı satamaz ve varlıklarının değerini kişisel tüketim amacıyla dönüştüremezler ve mülk sahipleri onları istemediğinde işten atılabilirler. Bu bakımdan da sınıf ilişkileri içinde işçi sınıfı mevkilerini işgal ederler.

Wright’a göre modern kapitalist üretimde, ekonomik kaynaklar üzerinde denetim sağlamanın üç boyutu vardır: 1. Para kapitalinin ve yatırımcıların denetimi, 2. Üretimin fiziksel araçlarının denetimi (araziler veya fabrikalar ve

ofisler) 3. Emek gücünün denetimi (Giddens, 2008; Callinicos, 2012a). Kapitalist sınıfa ait olanlar, üretim sürecindeki bu boyutların her birini denetler, işçi sınıfının üyeleriye bunların hiçbirini denetleyemez. Bu iki sınıf arasında sınıfsal konumları “çelişkili” olarak adlandırılan grupta ise Wright iki etkeni göz önüne almıştır: otoriteyle ilişkili ve yetenek veya uzmanlıklara sahip olma. (Giddens, 2008). Böylece ona göre, toplumsal işbölümünde sınıfsal ilişkiler içinde çelişkili mevkileri işgal eden üç konum vardır: (1) Burjuvazi ve proletarya arasında çelişkili bir mevkii işgal eden *idareciler ve denetçiler*; (2) işçi sınıfı ve küçük burjuvazi arasındaki çelişkili bir mevkii işgal eden, kendi dolaysız emek süreçleri üzerinde nispeten üst düzeyde kontrolü ellerinde tutabilen belirli *yarı özerk çalışanlar* ya da *yarı-otonom* çalışanlar kategorisi ve (3) burjuvazi ve küçük burjuvazi arasında çelişkili bir mevkii işgal eden *küçük işverenler* (Tatlıcan, 2011; Arslan, 2012; Balaban, 2013; Belek, 2015). Wright sonradan 1980’lerde çelişkili sınıfsal mevkii kavramından vazgeçtiğini yazılarında ifade etmeye başlar (Öğüt ve Çeğin, 2010; Callinicos, 2012b; Öngen, 2014). Çelişki kavramından vazgeçme nedenini Tatlıcan (2011) iki temel unsura bağlar: “(i) ‘Çelişki’ terimi temelde sorunludur. Çünkü idarecilerin üretim tarzı içindeki çelişkili mevkileri dışında, üretim tarzları arasındaki çelişkili mevkiler, açıkça çelişkili değil, sadece ikili veya karışık mevkilerdir; daha önemlisi (ii) sınıfsal ilişkilerdeki çelişkili mevkiler, ‘sömürü ilişkilerine değil’ neredeyse sadece ‘hakimiyet ilişkileri’ne dayanır” (Tatlıcan, 2011:220).

Wright’ın çelişki kavramından neden uzaklaşmaya başladığını anlamak adına sömürü kavramı üzerinde durmayı gerekli buluyorum. Öncelikle Wright (2013:163) sömürüyü, “bir grubun bir başka grubun ürettiği toplumsal artı-değerin bir bölümünü gasp etmesi olarak” açıklar. Wright’a göre, “tahakküm-merkezli sınıf kavramı, sınıfsal konumlarının analizi ile nesnel çıkarların analizi arasındaki bağı zayıflatmaktadır. ‘Tahakküm’ kavramı, kendi başına, faillerin özgül çıkarlara sahip olduğunu ima etmez. Ebeveynler, küçük çocuklara hükmederler ama bu, ebeveynlerin ve çocukların özü gereği, karşıt çıkarlara sahip oldukları anlamına gelmez Sömürü ise, birtakım karşıt maddi çıkarları özü gereği içerir” (Öğüt ve Çeğin, 2010:53). Bu durumda sömürü kavramının anlamı da değişir. Emek-değer kuramıyla ilişkili olan sömürü kavramı denetim ve yönetim hiyerarşisi içindeki iktidar konumları içinde ele alınmaya başlar (Öngen, 2014:199). Ancak Wright, sömürüyü tahakkümden ve sınıf mücadelelerinin tarihsel sürecinden kopararak kavramsallaştırdığı, Marksist sömürünün ilişkiselliğini sağlayan emek-

değer kuramından uzaklaştırdığı ve bu nedenle de sömürüyü mekanik bir sürece indirgediği için eleştirilir (Öğütte ve Çeğin, 2010). Wood sömürü kavramı üzerine şöyle söyler: “Sınıfın kurucu ilkesi olan sömürü ilişkilerini dışlayarak teknik çalışma süreci üzerinde yoğunlaşan hiçbir çözümleme, 19. yüzyılın başlarında işçi sınıfının muazzam oluşum tarihini açıklayamaz” (Wood, 2011:124). Sonuç itibariyle Balaban’a göre (2013), Wright’ın yaklaşımındaki en önemli şey sınıf şemasında tanımlanamayan kesimlerin sınıf niteliğini kabul ederek sınıflararası ilişkilerdeki yerini oturtmaya çalışmasıdır. Öngen (2014) ise Wright’ın emek süreci içindeki iktidar ilişkilerinden yola çıkarak proleterleşmeyi ve günümüz işçi sınıfını tanımlayacak yeni ölçütler geliştirmeyi denediğini, Poulantzas’ın ise egemenlik ilişkilerinden yola çıkarak yeni bir sınıfı tanımlayacak ölçütlere ulaştığını fakat her iki yaklaşımın da sömürü ilişkileri yerine egemenlik ilişkilerine dayanan ara sınıf konumlarının tanımlamasından öteye gidilemediği gerekçesiyle eleştirir.

1.2.3.2. Weberci yaklaşımda orta sınıf

Orta sınıflar üzerine Marksist literatür yukarıda açıklanmıştır. Marksist yazından farklı bir görüşe sahip olan Weberyen yaklaşım ise iki yatay eksen tanımlar: “Birincisi, modern toplumun doğasını anlatma iddiasını taşıyan ve devleti merkeze oturtan eksen. İkincisi, bu genel çerçeve içinde toplumsal merkez olan devletin hükümranlığını devam ettirebilmek için izin verdiği/yeniden ürettiği piyasa ilişkilerinin içinden çıkan asli ve sayıca en kalabalık olan “orta sınıf”ı katmanlaşma yapısının merkezine oturtan eksen” (Balaban, 2013:24). Tanımı ve kapsamı konusunda belli bir mutabakat sağlanamayan bir sınıf olarak karşımızda duran orta sınıfa ilişkin olarak yeni-Weberciler (Lockwood, Dahrendorf, Giddens, Penkin, Türkiye’deki temsilcileri Çağlar Keyder ve Fuat Keyman) Marksistlerin orta sınıf tanımlamasından farklı bir tanımlama yaparlar. Yeni Weberciler, “kapitalist sınıf dışında bağımsız bir toplumsal kesim oluşturduğu düşünülen yönetici kategorilerinin, “yeni sınıf”, “teknokratik sınıf”, “teknik entelijensiya” veya “yönetici elit” gibi ayrı bir sınıfsal konum içinde tanımlanması gerektiği”ni düşünürler (Öngen, 2014). Üst düzey yöneticiler ücretli çalışırlar, mülkiyetten pay alamazlar, iyi bir gelir elde ederler, kendi edinimleriyle çalışırlar, dolayısıyla Webercilere göre onları ayrı bir sınıfsal konuma dahil etmek en doğrusu olarak görülür. Yeni yönetici sınıfın ortaya çıkması toplumda yeni bir değişim yaratmıştır. Weberci bakış açısına göre bu yönetici sınıfın tek kaygısı kâr hırsı değildir. Daha çok kamu politikası temelinde bir şirketin elde ettiği gelirden

toplumun diğer farklı kesimlerine gelir tahsis ederler. Örneğin bazı şirketlerin sosyal sorumluluk projelerinde kişilere dolaylı yoldan gelir tahsis edebilirler. Yani bu görüşe göre şirketler tamamen katı bir kâr hırsında değillerdir. Yöneticilerin zihniyeti farklıdır, işe bakış açıları mülk sahiplerininki gibi değildir. Mülk sahipleri kârlılık üzerine odaklanırken yeni yöneticiler verimlilik, etkinlik, sürdürülebilirlik, vizyon, misyon üzerine odaklanırlar. Kâr mantığından daha ziyade daha incelikli ve rasyonel hedeflere yoğunlaşırlar. Bu görüşle Weberci bakış açısı Marksist görüşün tam zıttını oluşturur.

Yeni-Weberciler olarak adlandırılan ve Lockwood gibi yazarlar Weber'in düşüncelerinden hareketle orta sınıf görüşünü geliştirmeye çalışmışlardır. Ve Lockwood'un *Burjuvallaşma* tezi bunlardan birisidir. Tez temelde şöyle: “bedenen çalışan işçiler ve aileleri nispeten yüksek gelir düzeyleri ve hayat standartları içinde yer aldıkları için, tipik olarak onların ‘orta sınıf’ bir hayat tarzına sahip oldukları ve aslında kademeli olarak orta sınıfa dahil oldukları farz edilir” (ve Lockwood’tan akt. Slattey, 2010:177). ’un sınıflandırması genellikle yeni-Weberci bir sınıf şeması olarak kabul edilir. Giddens’a göre (2008:351), bunun nedeni, ’un “özgün taslağının sınıf konumlanışını iki temel üzerine tanımlamasıdır: pazar konumu ve iş konumu. Bireyin *pazar konumu*, bireyin maaşı, iş güvenliği ve yükselme beklentisiyle bağlantılıdır; bu, genel yaşam olanaklarını ve maddi ödülleri vurgular. *İş durumu* ise karşıt olarak meslek içindeki yetke, güç ve denetim sorunlarına odaklanmıştır. Bireyin iş durumu, iş yerindeki özerkliği ve bir çalışanı etkileyen bütün ilişkilerle bağlantılıdır.” ’un sınıf şemasında meslek önemli bir kriterdir. Ancak sınıfı mesleki zeminde tanımladığı için onun sınıf şemasında kapitalist sınıf yoktur. yedi sınıflı bir şema ortaya çıkarır. 1. Tüm profesyoneller, idareci ve yöneticiler, yüksek düzey teknisyenler, kafa işçilerinin denetçileri 2. Yönetim ve ticaretteki sıradan çalışanlar, satış personeli 3. Küçük mal sahipleri, serbest çalışan zanaatçılar, işçi çalıştıran ve çalıştırmayan diğer kendi hesabına çalışanlar 4. Çiftçiler ve küçük toprak sahipleri 5. Alt düzey teknisyenler, kol işçilerinin ve kalifiye kol işçilerinin denetçileri 6. Yarı kalifiye ve kalifiye olmayan kol işçileri 7. Birincil sektördeki tarım işçileri ve diğer işçiler (Belek, 2015:105-106). Arslan ise ’un sınıf şemasını, Marx ve Weber’den yararlanarak, kendi hesabına çalışanlar, çalışanlar ve işverenler olmak üzere üç temel sınıf çerçevesinde tanımlar. Bu şemada, orta sınıfın pozisyonu, mülksüz kol-emeği ile çalışmayanları, işverenleri ve iş sahiplerini kapsar (Arslan, 2012:15). Fakat, mesleki sınıf şemalarının işsizler,

öğrenciler, emekliler ve çocuklar gibi ekonomik olarak etkin olmayan kişilere uygulanmasının zor olması nedeniyle eleştirilir.

Weberci bir perspektife sahip olan Giddens'a göre (2008), sınıf düzenleri değişkendir, yani sınıflar arasındaki sınırlar keskin değildir. Giddens, ve Lookwood'un burjuvalaşma tezinin savunulması gerektiğini söyler. Buna göre, "pek çok mavi yakalı işçinin ortasınıf-ücretlerini kazandığını, bu nedenle de ortasınıf değerlerine, görüşlerine, yaşam biçimlerine vb. kolayca uyum sağlayabilecekler"ini söyler (Giddens, 2008:360). Sınıfsal konumun bazı yanları edinilir, yani sınıf illa kişiye doğuştan getirilmez. Çalışan sınıfın tersine, orta sınıfın üyeleri, kendi zihinsel ve fiziksel emeklerini, yaşamlarını kazanmak için satarlar. "Profesyoneller, yöneticiler, yüksek dereceli idareciler, kendi pozisyonlarını büyük oranda *uzmanlıkları*, dereceleri, diplomaları ve diğer özellikleriyle sağlarlar" (Giddens, 2008:359). Giddens, kapitalist toplumlarda 'üst', 'orta' ve 'alt' (ya da işçi) sınıftan oluşan üçlü bir sınıf sistemi tanımlarken, hem sömürü hem de piyasa vurgusu yapar. Üst sınıf üretim araçlarına sahipken, işçi sınıfı sadece kol emeğine sahiptir. Orta sınıf ise aldığı eğitim ya da teknik bilgi nedeniyle niteliklidir. Aracılı yapılaşma faktörleri dikkate alındığında, gelişmiş toplumlardaki orta sınıflar, beyaz yakalılar, yeni küçük burjuvazi ya da yeni orta sınıf ile benzerdir.

1.3. Günümüzde Sınıfsal Tartışmalar: 'Yeni Orta Sınıf'

Marx ve Weber'den beri tartışılan ve akabinde onların ardılları olan Poulantzas, Wright, Callinicos, Carchedi, Mandel, , Lookwood, Pekin, Giddens, Bourdieu gibi yazarların devam ettirdiği "ara katmanlar", "orta sınıf", "küçük burjuvazi" günümüzde artık "yeni orta sınıf", "yeni küçük burjuvazi" kavramlarıyla tartışılmaktadır. "Yeni orta sınıf kendini ilk olarak, 1980'lerin ikinci yarısı boyunca, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gösterdi" (Kagarlitski, 2006:5). Özellikle küreselleşme, neoliberalizm, hızlı teknolojik gelişmeler, bilgisayar teknolojisinin üretim sürecine girişi, hizmetler sektörünün son dönemlerdeki hızlı artışı, yeni emek organizasyon biçimleri, esnek üretim modelleri, sermaye birikimi ve merkezileşmesiyle birlikte seyreden sermaye yoğunlaşması, tekelleşmesi, devletin sorumluluğunda olan eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sektörlerine özel sermayenin girişi gibi gelişmeler yeni orta sınıfın şekillenmesinde büyük bir öneme sahiptir. "Bu sınıf enformasyon teknolojilerine erişim sağlamış ve bu teknolojilerin sağladıklarını sonuna kadar kullanma imkânına sahip kişilerden

oluşan bir kitle olarak tanımlanabilir... Bu insanların yaşam ve hatta düşünme biçimleri, sadece önceki toplumsal ve kültürel deneyimler tarafından değil, enformasyon teknolojilerinin kendine özgü mantığının etkisiyle de şekillenmiştir” (Kagarlitski, 2006:7). Başarılarının aldıkları eğitimden kaynaklandığına inandırılmışlardır. Yeni orta sınıf, “ücretli olarak çalışmakla birlikte işçi sınıfı içinde değerlendirilmesi güç olan sınıf unsurlarını içerir. Bunlar, burjuvazi ile proletarya arasındaki kutuplaşmış ilişkinin dışında kalan eski orta sınıfların tersine, günümüzde iki kutup arasında sıralanan çeşitli ara konumları oluşturmaktadırlar” (Öngen, 2014:218). Yeni orta sınıfın büyük bir çoğunluğunu beyaz yakalılar oluşturur. Lockwood'un belirttiği gibi, "yirminci yüzyılın ortasında artık 'siyah tulumlu' işçiden değil, daha çok 'beyaz gömlekli' işçiden bahsetmek gerekir" (Callinicos, 2012a). Bunun yanı sıra bilgisayarlaşmış üretim ve yönetim tekniklerine dayalı bir gelişme, eğitime ve nitelikli iş gücüne duyulan gereksinimin artması, geleneksel iş gücünün ortadan kalkmaya başlaması ve son olarak da gelişen üretim teknolojisi yeni bir yönetici eliti de ortaya çıkarır. “Köylüler sanayi işçileri haline geldi; onların çocukları ise eğitim alarak mühendis ve “yeni orta sınıf”ın üyeleri oldu ve sonunda modern teknolojik seçkinlerin omurgasını oluşturdular” (Kagarlitski, 2006:71). Bu seçkin zümre “giderek daha fazla güç ve etki kazanırken ayrıcalıkları için toplumdan tasdik alarak konumunu sağlamlaştırmaya” çabalar (Kagarlitski, 2006:56). Orta sınıfların ortak özelliği her ülkede sosyo-kültürel normların oluşumunda aktif bir rol oynamasıdır. Yalnızca “kapasitesi, üretimi nedeniyle değil, yaşam biçimiyle de ideoloji üreten bir sınıftır” (Yurtsever, 2016:191). Bu nedenle de toplumun istikrarının temeli, demokrasiyi ayakta tutan yaşamsal unsur olarak görülür (Kagarlitski, 2006:5). Ancak, Batı toplumunun büyük bir çoğunluğunu içine alan orta sınıf istikrarın garantisi ve demokrasinin temeli olarak görülmesine karşın kurallara uygun olarak yaşamak zorundadır (Kagarlitski, 2006:24).

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren “yeni orta sınıf” kavramı tartışılmaya başlandı. Yeni orta sınıfı tanımlamaya çalışanlardan biri olan Callinicos, küçük ölçekli sermaye sahiplerinin oluşturduğu küçük burjuvazinin ekonomik açıdan büyük sermayeye bağlı, toplumsal ve siyasi anlamda burjuvazi ile proletarya arasında kalmış asalak bir grup olduğunu söyler. Fakat ona göre asıl sorun kendi ifadesiyle “bu yüzyılda beyaz yakalıların toplam işgücü içinde oluşturduğu oranın müthiş ölçüde büyümesinden kaynaklanır. Emek güçlerini satarak yaşayan, ama üretim sürecinde sermaye adına işlev gören bu gruba ben

'yeni orta sınıf' adını veriyorum" demektedir (Callinicos, 2012a). Callinicos, bütün çalışanların işçi olmadığını fakat çelişkili sınıfsal konumlardaki menejerler, denetleyiciler, teknokratlar, teknisyenleri yeni orta sınıf kategorisinde değerlendirir. Bu yeni orta sınıf, sermayenin yönetim işlevlerini üstlenen bir sınıf bölmesidir. Ayrıca çıkarları sermayenin çıkarlarıyla örtüşen üst düzey yöneticileri de kapsar (Belek, 2015). Ancak Callinicos yeni orta sınıf adlandırmasından memnun olmadığını ve bunun nedenlerinden birini de yeni orta sınıfın bir sınıf olmadığını söyleyerek açıklar. Geleneksel Marksist modelde işçilerle kapitalistlerin, üretim ilişkilerindeki konumlarından kaynaklanan ayrı ve bütünlüklü çıkarları olduğunu ancak yeni orta sınıfın böyle bir durumu olamayacağını, çünkü çelişkili sınıfsal konumların bunları aynı anda iki ayrı yöne çektiğini düşünmektedir.

Charchedi'ye göre, yeni orta sınıfın ayırt edici özelliği hem kolektif işçisinin, hem sermayenin global işlevlerini görmesidir (Akbaş, 2013; Öngen, 2014). Charchedi eski orta sınıf ve yeni orta sınıf ayrımı yaparak eski orta sınıfı kapitalist sınıfa dahil ederken, yeni orta sınıfı dahil etmez. Zira eski orta sınıfın üretim araçlarına hukuken ve iktisaden sahip olma özelliği onların konumunu belirler. Yeni orta sınıf ise varlığını tekeli sermayenin ortaya çıkışına ve anonim şirketin doğuşuna borçludur. Zira yeni orta sınıf üretim araçlarının ne hukuki ne de iktisadi mülkiyetine sahiptir. Yeni orta sınıf, "kolektif işçinin işlevini yerine getirirken ya sömürülen ya da baskılanan; sermayenin işlevini yerine getirirken ya sömüren ya da baskılayandır (bu durum eski orta sınıf için de geçerli). Ancak üretim araçlarının gerçek mülkiyetine sahip olmadıklarından ikinci işlevi yerine getirirken aynı zamanda iktisadi olarak baskılanandır" (Akbaş, 2013:130). Eski ve yeni orta sınıf arasında başka bir farklılık da "eski küçük burjuvazi" ve "yeni küçük burjuvazi" ifadesiyle Sungur Savran'dan gelir. Ancak bu ayrımdan önce şunu da belirtmek gerekir ki Savran, "küçük sermayedar" ile "küçük burjuvazi" arasında bir ayrım yaparak bu ikisinin aynı şeyler olmadıklarını, küçük burjuvanın üretim süreci içinde yer alırken küçük sermayedarın üretim sürecinin düzenlenmesi, denetlenmesi, ticari bağların kurulmasıyla küçük burjuvaziden ayrıldığını ifade eder. Savran'a göre (2015) küçük burjuvazi, burjuvazi ile işçi sınıfını bir araya getiren sınıf olarak hem kendi üretim araçlarına sahiptir hem de kendi emeğiyle üretim yapar. Küçük burjuvazi temelde eski ve yeni olarak ikiye ayrılır. Eski küçük burjuvazi kapitalizmin ortaya çıktığı ilk dönemlerinde var olan küçük toprak sahibi köylüler, kentlerdeki esnaf ve zanaatkârlardan oluşan bir

grubu niteler. Zamanla bunların çoğu teknolojinin gelişmesi, sermayenin kendini örgütlemesi, yeni alanlara açılmasıyla güçlü sermayedarlarla rekabet etme olanağını kaybeder ve proletaryanın saflarına katılmaya başlar. “Küçük burjuvazi... yani ekonomik burjuvazi denen sanayici, tüccar kapitalistin küçüğü değil, kapitalist sınıfın kimi tanımsal öğelerini, örneğin üretim araçlarına sahiplik özelliğini küçük mülk sahipliği biçiminde taşıyan, ama aynı zamanda kendi emeğini sömüren, ne kapitalist ne de proleter olan, deyim yerindeyse melez bir sınıftır” (Yurtsever, 2016:75). Yeni küçük burjuva ise kapitalizmin kendi gelişim dinamikleri içinde doğar ve sürekli olarak yeniden üretilir. Yeni küçük burjuvazi, eskisinden farklı olarak, çoğunlukla nüfusun eğitilmiş ve modern katmanları içinden çıkar. Ali Şimşek (2014: 12), “eski orta sınıf ya da küçük işverenlerden ve serbest meslek sahiplerinden oluşan küçük burjuvazi gibi, yeni orta sınıfın da kendisini çelişkili bir konumda bulduğunu ifade eder. Özellikle toplumsal kriz zamanlarında egemen sınıf tarafından işten atılma riskiyle karşı karşıyadırlar. Aynı zamanda, işçi sınıfını denetleyip sömürmekte egemen sınıfa yardım ederek büyük ayrıcalıklara sahip olurlar. Eski küçük burjuvazi, kendi çalıştırdığı kişileri sömürerek bunu doğrudan yaparken, yeni orta sınıf birikimin gerekliliklerini kendi altındakilere empoze ederek yüksek maaşlar alır.” Belek (2015) ise bu konuyla ilgili olarak eski orta sınıfın üretim araçları mülkiyetine sahip ara sınıfsal konuma sahip iken, yeni orta sınıfın daha çok yönetsel işlevleri üstlenerek genişlediğini belirtmektedir. Yurtsever, günümüzdeki orta sınıfları kendi ifadesiyle şöyle aktarır: “Varlığını çeşitli biçimlerde sürdüren küçük üreticiler, küçük dükkan sahipleri, esnaf ve zanaatkarlar orta sınıfın ‘ekonomik’ kesimini oluşturuyorlar. Bir de geleneksel küçük burjuvazinin ana damarlarından biri olan serbest meslek sahipleri ve yeni orta sınıfın zihinsel emeğiyle, eğitimle kazanılmış mesleki-entelektüel kapasiteleriyle sivrilmiş kesimleri var. Orta sınıf ideolojinin üretiminde ve yayılmasında aktif ve etkili olan bu ikinci sınıftır” (Yurtsever, 2016:186). Yeni orta sınıfın sınıfsal konumuna ilişkin tartışmalar eskisinde olduğu gibi bu kez farklı bir konjonktürde devam etmektedir. Bu konuya gelmeden önce yeni orta sınıfın sınıfsal konumunun netlik kazanamamasının nedenleri ve hangi unsurlara bağlı olarak bugünkü halini aldığını tartışmak gerekir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zihin emekçilerinin konumunda bir düşüş kendisini göstermeye başladı. Zihin emekçilerinin değer kaybına neden olan karmaşık bir süreçten söz edilebilir. Otomasyonun ve bilgisayarlaşmanın hızla gelişmesi ve aynı zamanda kârlılığı belirleyen temel etken olması üretimdeki emek

gücü payının da giderek düşmesine neden olmaktadır. Beyaz yakalılar, küreselleşme ve neoliberal politikalar nedeniyle giderek artan bir şekilde esnek ve güvencesiz bir iş yaşamı deneyimlemeye başladılar. Bu süreçte devletin rolünden başlayacak olursak, refah devleti döneminde daha aktif ve mücadeleci olan devlet, 1970’den sonra bu görevlerden soyutlanmaya başladı. Krizden sonra -1973 krizi- ise birtakım haklarından vazgeçmek zorunda kaldı. Devlet temel bir ekonomik aktör olmaktan çekildi ve bu görev piyasaya verildi. 1980’den sonra devletin toplumsal refah sağlama amacından uzaklaşması, toplumsal hizmet alanlarının özel sektöre açılmasının önünü açtı. Günümüzün yeni alanı sanayi odaklı olmaktan uzaklaşmış hizmet sektörüne kaymıştır. Yani “iş bölümünün akışkanlaşması, iş yerlerinin ev ve kamusal alanlarla iç içe geçmesi, iş saatlerinin dönem dönem azalıp çoğalması, insanların birkaç iş statüsünü birleştirip aynı anda birden fazla sözleşme yapması gibi esneklik durumlarının bir araya gelmesini özetleyen durum” ortaya çıktı (Standing, 2014:71). Bu dönemde etkili olan post-fordist yaklaşımda “büyük ölçekli ekonomilerin etkinliğine, yığın pazarlarına ve standartlaşmış malların başatlığına dayanan üretim sisteminin yerini, kolektivizmden bireyciliğe, üretimden tüketime, imalattan hizmet sektörüne” doğru bir kayış yaşandığı kabul edilir (Öngen, 2014:148).

Yeni sistemin temelini esnekleşme denilen süreç oluşturmaktır. Hemen hemen her alanda esnekleşme kendisini göstermiştir: ücret esnekliği, istihdamda esneklik, iş esnekliği, vasıflarda esneklik. Esnekleşme bir yandan çalışanları özgür kılarken diğer yandan tam tersi daha bağımlı kılar. Zira, “işin yoğunluğunu arttıran yeni teknolojiler, otomatik denetim sistemi aracılığıyla, gerek denetim süreçlerini gerek çalışanları bağımlı bir hale getirir. Teknolojik gelişmeler beklenenin aksine vasıflılığı değil tam tersi var olan vasıfların vasıfsızlaşmasına neden olur. Çünkü yeni bir teknolojinin ortaya çıkması ile vasıf artık vasıf olarak kabul edilmez (Akbaş, 2013). Dolayısıyla sermayenin emek piyasalarını esnekleştirme çabası tasarım, mühendislik, planlama blokunda yer alan önceki dönemin yüksek ücretli beyaz yakalı işgücünün sıradanlaşmasına sebep olur. Her tür emek kişisel pazarlık gücüne göre istihdam edilir duruma gelmiştir. Bu koşullarda çalışan zihin emekçileri, düz hizmet sektörü çalışanı haline gelerek, bireysel iş sözleşmeleri ve çalışma koşullarıyla baş başa kalmıştır. Üniversite eğitime zor koşullar altında kabul edilen beyaz yakalı genç nüfus iş olanaksızlıkları ve yetersiz istihdam politikaları nedeniyle çoğunlukla uzun bir işsizlik süreci geçirmektedir. 1950 ve 60’lardaki makineleşme ve otomasyonun bir süre için nitelikli işgücü ve meslek

türlerini geliştirdiği, bunu izleyen evrelerde ise niteliksiz ve işsiz emek orduları yarattığı söylenilebilir. Çalışanlar, esnek çalışma koşulları, prim üzerinden maaş almak, zorlaşan performans kriterleri tarafından belirlenen bir iş yaşamına dahil olmaktadır. Özellikle bankalar, iş merkezleri, plazalar başta olmak üzere kaygı, güvencesizlik ve iş yükü altında ezildikleri mekânlarda çalışma yaşamlarına devam etmektedirler.

1970'lerin ortalarına kadar iş sözleşmeleri süreksiz olarak yapıliyordu, bugün ise tam tersi süreli ve geçici olarak yapılmaktadır. Bu sistem insanları kısa süreli sözleşmeli, geçici veya yarı zamanlı istihdama tabi tutarak tam istihdamı ortadan kaldırmaktadır. Ekonomi artık istihdam yaratmaktan ziyade tam tersi istihdamı azaltarak ilerler. Küresel piyasa sistemine geçilince zamanın denetimi farklı şekilde işleyerek kapitalistin lehine değişti. En basitinden işin eve taşınması çalışanların işe ayırdığı zamanın artmasına ve kendi özel alanlarına müdahaleye neden olmaktadır. Neoliberal modelin yukarıda sayılan yeni trendleri sistemin mobilizasyonuna ayak uyduramayan bireyleri çok çabuk harcayacak bir anlayışa sahiptir. “Sorun teknoloji devriminin seçtiği yeni insanların sayısının her yıl daha da düşmesidir. Şirketler başta nitelikli uzmanların yokluğundan şikayet ediyordu; sonrasında ise onları işten çıkarmaya başladılar” (Kagarlitski, 2006:74). “Yeni yüzyılın şafağında patlayan iktisadi krizi bu tahlihsizliklere yeni bir boyut ekledi... Enformasyon toplumunu idare etmek için eğitilmiş olan genç insanlar kendileri için ne kariyer ne de iş olmadığını keşfetti” (Kagarlitski, 2006:81-82). Bu nedenle bireyler sistemde tutunabilmek için ekstra vasıflar yaratmaya çalıştılar. Bu dönemin beyaz yakalı çalışanları “kendine yatırım yapmak” yani “kendi kendini sermayeleştirmek” zorunda kalmaktadırlar (Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N. ve Üstün, İ., 2012). Beyaz yakalılar işsizlikten korunmanın yolunu yaşam boyu eğitimde bulur. Bu süreçte onlar artık ileri yaşlara kadar çalışmak zorunda kalırlar. İş bulamadıklarında çareyi CV'lerine sürekli yeni bir şeyler eklemeye ararlar. Buğra (2010), *Sınıftan Sınıfa* kitabında özellikle orta sınıf kesimin oluşturduğu alanlarda çalışanların nasıl güvencesiz koşullarda çalıştığını anlatır. Bunlar arasında futbolcular, sinemacılar, öğretmenler, sağlık çalışanları, ofis çalışanları gibi üniversite bitirmiş olan güvencesiz çalışma koşullarının mağduru insanlar vardır. Buğra, içinde oldukları sistemin öngörülemezliği nedeniyle, gelecekleri hakkında hiçbir fikri olmayan insanların üzerindeki yıkıcı sonuçlarına dikkat çeker. Çalışanların artık tamamen farklı bir pozisyonda kurumlara pamuk ipliğiyle bağlı şekilde yaşamını sürdürmeye çalışması onlar için temel bir endişe kaynağı

haline gelmiştir. Örneğin, taşeronla özgü gibi görünen girdi-çıkı sistemi sadece taşeronla özgü değil, şirketlerde de çoğu işveren, beyaz yakalı çalışanları belli sürelerde farklı farklı şirketlerde çalışıyor göstererek onların izin hakkı ve kıdem tazminatı almasını engellediğini belirtir.

Kolektif bir hareketin oluşabilme ihtimalini de göz önünde bulundurarak “beyaz yakalıların mavi yakalaştığı süreçte işsizlik onları bir çatı altında tutabilir mi?”, “beyaz yakalıların mecbur kalırlarsa mavi yakalıların yaptığı işleri yaparlar mı?” sorularının yanıtlarına bakmak önemlidir. Beyaz yakalıların işsizliği mavi yakalıların işsizliğinden farklıdır. Beyaz yakalının kendi nitelikli haliyle iş bulamaması ve niteliksiz işçilerin ise daha rahat iş bulabilmesi onları ayrı bir sıkıntı içine sokar. Bireylerde artık “mendil satmayacağını bilmenin ama bundan o kadar da emin olamamanın yarattığı bir kaygı” durumu vardır (Bora vd., 2012:132). Beyaz yakalıların işsiz kalması yalnızca geçinememe problemi değildir, onlardan birinin işsiz kalması onun “aşağı düşmesi”, “proleterleşmesi”, “yoksullaşma ihtimali”nin artmış olması algısına yol açar. Onlar sadece işsiz olmazlar, aynı zamanda işine bağlı saygınlığını, değerliliğini ve öz saygılarını da yitirirler. Sonuçta uzun süreli işsiz kalmak toplumdan aşağı çekilmeye, edinilmiş sosyal alanlardan yalıtılmaya ve dışlanma gibi ciddi sorunlara yol açmaktadır. Homojen bir sınıf oluşturamayan ‘dışlananlar’ yeni dönemde onları temsil edebilecek bir toplumsal güç veya işsizlik toplumunun, yeni proleterleri olarak görülmediğinden “işsiz sendikaları” da yoktur (Buğra, 2010). İşsizlik insanları toplumdan uzaklaştırdığı, dışlanmaya maruz bıraktığı, bireyselleştirdiği, hareketsizleştirdiği ve dayanışmadan alıkoyduğu için onları birleştirecek ortak bir çatı oluşturmakta zorlanmaktadır. Beyaz yakalıların sıkıntılarını rahatça dile getiremiyorlar çünkü kıyaslama yaptıklarında alt kademedeki işçilere göre durumlarını daha iyi olarak görüyorlar. Bu da onların çoğu şikâyetlerinin ortak olmasına rağmen aynı çatı altında birleşmelerini engelliyor.

Günümüzün proleteriyasının artık “prekarya” olduğu (Standing, 2014) düşünülmektedir. Yani güvencesiz, keyfi şartlarda çalıştırılan, kronik geçici işlere mahkum, bir işe sahip olsa da her an işini kaybetme tehlikesi yaşayan bir sınıf karşımızda durmaktadır. Orta sınıf çalışanların geçirdiği bu süreç ‘beyaz yakalıların mavi yakalaşması’ olarak da ifade edilir (Bora vd., 2012). Carchedi yeni orta sınıfın proleterleşmesini “emek gücünün, vasıfsız emek düzeyine kadar değersizleşmesi ve denetime duyulan ihtiyacın giderek ortadan kalkmasıyla” gerçekleştiğini ifade eder (Akbaş, 2013:127). Akbaş’a göre (2013), 1990’ların

sonunda beyaz yakalı çalışanların oranı toplam çalışanların %60'ına kadar ulaşır. Ancak, beyaz yakalılar ile mavi yakalılar arasındaki fark, mavi yakalılardaki iyileşmeden değil, beyaz yakalıların durumunun gerilemesi nedeniyle kapanmaktadır. Ona göre, “beyaz yakalı olarak nitelenen büro işçileri (ve “yaldızlı yakalılar” olarak avukatlar), teknolojik gelişmeler ve kapitalist ekonominin yapısında görülen değişime bağlı olarak sayılarında ortaya çıkan olağanüstü artış sonucunda, işlev, otorite, ücret ve imtiyaz bakımından “işçileşmiş”lerdir” (Akbaş, 2013:138). Söz konusu işçileşmenin kıstasları vasıfsızlaşma, yabancılaşma, işin kontrolünün kaybı ve ücretlerde göreceli azalma olarak belirlenir. Dolayısıyla işçi sınıfı yaygınlaşmakta, işçi sınıfının hacmi ve kapsamı genişlemektedir (Tanyılmaz, 2015). Kagarlitski (2006:272), *Orta Sınıfın İsyanı* kitabında bu konuyla ilgili şöyle söyler: “Sistemin çevresinde yer alsın da, orta sınıf seçkinlerden daha geniş bir kitledir. Topluluğun geneliyle çok daha bütünleşmiş ve işçi hareketiyle iş birliği yapabilecek beceriye sahiptir” demektedir.

Geleneksel orta sınıfta tartışılan sınıfsal konunun nasıl belirleneceği konusu yeni orta sınıf tartışmalarında da yer alır. “Son yüzyılda teknolojinin üretim sürecine artan oranlarda girmesine yol açan bilimsel yönetim, teknik devrim, otomasyon ve atomizasyon gibi olgular, bir yandan iş sürecindeki ayrıntılı iş bölümünü geliştirirken, öte yandan türdeşliğin bozulması, sınıf bilinci açısından parçalanmış bir işçi sınıfının doğuşuna yol açmıştır” (Öngen, 2014:124). Emek sürecinin ve emeğin kendi içinde parçalanması sınıfların yok olduğu iddialarını gündeme getirmiştir. Artık sosyal sınıf kavramının günümüzde önemini yitirdiği “sınıfsız toplumlar” ya da “sınıflar sonrası toplumlar”dan bahsedilmektedir. Wood’a göre, işçi sınıfı ve sosyalizm arasında zorunlu ve ayrıcalıklı bir ilişki görmeyen bu nedenle de sosyalist hareketi sınıftan bağımsız bir politika olarak inşa eden kısaca sosyalist projenin ideolojik ve siyasal düzlemde oluşturularak sınıfsızlaştırılması “toplumsal ve tarihsel süreçlerin materyalist çözümlemesinin reddedilmesini de ifade eder” (Wood, 2011:23). Bu durumda Marksizmin temel ilkelerinden olan maddi üretimden ödün verilmiş olacaktır. Belek, bu anlamda sınıf sorunu bağlamında ortamı daha karmaşık duruma getiren unsurların varlığından söz eder. Bunlar: teknolojik gelişmeler ve emek teknoloji, yeni emek organizasyon biçimleri, esnek üretim modelleri, hizmet üretiminin ağırlığının artması, işyeri ölçeğinde yönetim ve mülkiyet ilişkilerinin birbirinden ayrılması, sermayenin birikimi ve merkezileşmesiyle birlikte seyreden sermaye yoğunlaşması, tekelleşme (küçük sermayedarları eritir) ve son olarak geleneksel

olarak devlete bırakılmış olan eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sektörlerine özel sermayenin girişi (Belek, 2015:82-84). Tüm bunlarla birlikte günümüzde “prekarya” gibi kavramların ortaya çıkması ve çok katmanlı bir yapıya işaret etmesi sınıfın ortadan kalktığına ilişkin tezleri güçlendirmektedir. Sosyal sınıfların yok olduğunu iddia eden sosyologlar, Weberci bir bakış açısıyla bunun temel nedenini refah toplumu ile birlikte “sosyal katmanlar arasındaki refah eşitsizliklerinin azalması” olarak gösterirler (İnsel, 2008:23). Refah politikaları aracılığıyla işçi sınıfının olası bir mücadelesinin önü kapatılır ya da etkisizleştirilir. Bu amaçla burjuvazi, işçi sınıfının çok az bir kısmına sus payı vererek durumu kendi lehine çevirir. “Refah devleti, uygulamaları içinde yer alan kamusal istihdam alanlarında çalışanlar, hizmetlerinin sınıfsal bir nitelik taşımadığını düşünmüş ve kendilerini genellikle sınıfsal çatışmaların dışında görmüşlerdir” (Öngen, 2014:276). Ayrıca modern toplumlarda bireyleşmenin hızla yaygınlaşması kişilerin ortak iktisadi konumlarından hareketle oluşan aidiyet tanımlamalarının yerini, farklılıkları içine alan öznel kimliklerin almasına yol açmıştır (İnsel, 2008). 1970’lerden sonra insanlar artık kendilerini sosyo-kültürel anlamda cinsiyet, cinsel yönelim, etnik kimlik, dinsel, bölgesel, kültürel dinamiklerle tanımlamaya başlamıştır. Bu durumun sosyo-ekonomik görünümü ise “beyaz yakalı”, “mavi yakalı” ve “prekarya” ayrımlarında somutlaşır. İnsanların kendini tanımlama biçimlerindeki bu değişim eskinin işçi sınıfı/burjuva sınıfı ayrımının ortadan kalktığı iddialarıyla bağlantılıdır. Wright’a göre, “Marksizmin çok fazla hesaba katmadığı ırksal, etnik, ulusal ve cinsel dinamikler ya da sınıf dışı unsurlar, “sınıf” çıkarlarından bağımsız gelişen, kısaca başka ortak toplumsal çıkarlar temelinde yükselen çatışmalar olduklarından, nesnel sınıf çıkarlarının bölünmesine yol açabilirler. Ayrıca sınıfsal bir nitelik taşımayan toplumsal gruplar, şu ya da bu biçimde sınıf kapasitesinin daralması sonucunu da yaratabilirler” (Öngen, 2014:250-251). Ancak Marksistler hala sınıfın toplumsal yapının en temel unsuru olduğunu savunurlar. Sınıfsal konumda bulanıklaşmanın yaşanması aslında sınıfların olmadığı anlamına gelmez. Genel görüş sınıfın ortadan kalkmadığı sadece eşitsizliklerin arttığı bu dünyada daha esnek bir emek piyasasına doğru gidilirken “parçalı bir küresel sınıf” görüntüsünün ortaya çıktığı yönündedir. (Standing, 2014). Ayrıca “işçi sınıfının bitişi açısından, işçi sınıfının siyasal tercihlerindeki ve hareket kapasitesindeki düşüş kanıt oluşturmaz [zira] işçi sınıfının kendisi için sınıf kapasitesi geliştirememiş olması, olmadığının kanıtı değildir” (Belek, 2015:17-18). “Sınıf, yalnızca bir konum değil, ilişkidir. Sınıflar, üretim sistemi içindeki konumları, üretim koşulları ve öteki sınıflarla ilişkileri

içinde oluşturmaktadırlar. Bu çerçevede bir sınıfı oluşturan bireylerin, ayrı bir sınıf olarak kendi kimliklerinin ve ortak çıkarlarının farkında olup olmamaları sınıf varlığının koşulu değildir” (Yurtsever, 2016:52). Wood, yukarıda bahsedilen kimliklerle ilgili konuda iddia edilenin aksine kimliklerin farklı şekillerde ortaya çıkacağını belirtir. Ortak zemini salt maddi çıkar olmayan “sağduyulu” insanlardan oluşacağını, örneğin, aydınlar gibi grupların önemli bir rol oynayacağını söyler (Wood, 2011:24-25).

Hizmetler sektörünün yaygınlaşması sınıfsal konumların bulanıklaşmasının en temel nedenlerinden birini oluşturur. Hizmet sektörü çalışanlarının sınıfsal konumunu belirlemek oldukça güçtür. Bu nedenle hizmet elemanları çoğu yazar tarafından “yeni orta sınıf konumlar” içinde tanımlanır. “Emeğin kullanım değeri ya da değişim değeri yaratıyor olması, sınıf konumlarını belirleyen bir ölçüt değildir. Bu yüzden Marksist kuramlar, “hizmet sınıfı” ya da benzeri nitelemeleri genellikle benimsemezler. Çünkü sınıflar üretim ilişkileri içindeki yerlerine göre belirlenirler ve önemli olan, toplumsal grupların üretim araçları ile kurduğu sahiplik ilişkisinin niteliğidir” (Öngen, 2014:223). Yurtsever’e göre (2016:97), hizmetler sektörünün hızla büyümesi ve sanayi sektörünün küçülmesi orta sınıfın büyüdüğünün kanıtı değildir, çünkü ona göre sınıflar sektörlere göre belirlenemez. Yazar’a göre hizmetteki büyüme “hizmet emek gücünün giderek daha büyük ölçeklerde metalaştırıldığını anlatıyor.” Savran da (2015) bu konuda şu örneği verir: “Metal fabrikasının işçisi nasıl kendi kapitalisti için artık-değer üretiyorsa, bir havayolunun hostesi, bir otelin temizlikçisi, bir dershanenin öğretmeni veya bir özel hastanenin hemşiresi de kendi patronu için artık-değer üretiyordur.” Öngen (2014), üretim araçlarından yoksun oldukları ve kolektif işçisinin parçasını oluşturdukları gelir karşılığında emeğini satan, ekonomik olarak baskı altında olan ve kolektif işçinin gördüğü işlevi gören bir emekçinin, ister kamuda, ister özelde çalışsın veya ister meta üretiminde, ister hizmet üretiminde bulunsun işçi sayılması gerektiğini belirtir.

Son dönemlerde çalışmalarıyla Türkiye’de sıkça adından söz ettiren Fransız sosyolog Bourdieu’ ya tezin ilerleyen bölümlerinde sıkça değinileceğinden daha rahat anlaşılabilmesi adına orta sınıflar üzerine düşüncelerini aktarmanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Kendisi Marksist paradigmaya karşı eleştirilerini dile getirerek toplumsal hayatın sembolik ve maddi görünümü arasındaki ilişkileri, dolayısıyla iktisadi çıkar fikrini kültürel üretim alanına dek geliştirerek yeniden kavramsallaştırır. Bourdieu’nun *Ayrım* kitabına yazdıkları takdim

yazısında Güney Çeğin ve Emrah Göker, Bourdieu'nun sınıflarla ilgili teorik olarak inşa edilmiş sınıfların, mevcut gerçeklikte “hakiki sınıflar”a karşılık gelip gelmediğinin araştırılması gerektiğinin önemine değinmişlerdir. Bourdieu bu açıklamasıyla Marx'a temel bir eleştiri getirerek Marx'ın teoride oluşturulmuş sınıfların üzerinde fazlaca durarak pratikteki görünümüne yer vermediği gerekçesiyle eleştirmiştir (Bourdieu, 2015:13). Bourdieu tek bir genel kavram altında toplanamayacak çoklu sermaye türlerinden söz eder: ekonomik sermaye, kültürel sermaye ve toplumsal sermaye. Sermaye kavramı, Bourdieu'nun çalışmalarında “üretim ve tüketim metalarının üretimini kolaylaştıran kaynakları anlamının yanı sıra, kuralları, rol beklentileri ve toplumsal itibar anlamını da içerir” (Öğüt ve Çeğin, 2010:123). Onun sınıf şeması farklı ekonomik ve kültürel sermaye biçimlerini yansıtır. Bourdieu, işçi sınıfı, küçük burjuvazi ve orta ve üst sınıflar ayrımı yapar. Öğüt ve Çeğin'e göre, Bourdieu'nün sınıf analizi basit doğrusal bir hiyerarşi değildir. Zira her sınıf içinde “(1) sermayelerinin bileşimi veya konfigürasyonuna ve (2) sosyal kökene ve aile içindeki bireylerin sermaye kaynaklarının özel bir profili veya konfigürasyonu için sahip oldukları zaman miktarına göre farklı *fraksiyonlar* ayırt edilebilir” (Öğüt ve Çeğin, 2013:75). Buna göre, bir sanatçının konumunu belirleyen unsurları Calhoun (2014:112), şöyle sıralar: maddi faktörler, kısmen kişinin seçimleri, sanatçının oyunu oynama biçimi ve içinde yaşanan nesnel koşullar. “Bourdieu, farklı sınıflar ve sınıfsal kesimler farklı kültür tarzlarının temelini oluştursalar da, her sınıfsal kesim içinde kültürel kalıpların az çok tekbiçimli olduğunu öne sürer...Sınıflar ve sınıfsal kesimler, müzik, tiyatro, gıda ev dekorasyonu gibi farklı pratikler biçiminde kendini gösteren ortak sınıf-temelli kültür kalıplarının oluşması bakımından, nispeten homojen hayat tarzları yaratırlar” (Öğüt ve Çeğin, 2010:125-126). Bu anlamda Bourdieu, “hayat tarzlarını ve aktörün deneyimlerini, sosyal sınıf farklılıklarının görünümü/tezahürleri olarak sunar” (Öğüt ve Çeğin, 2010:130). “Bourdieu, sınıfın öznel bir oluşum yani ‘sembolik bir gerçeklik’ olduğunu yazar. Dolayısıyla, toplumsal uzamdaki mücadeleler, sınıf mücadelesi değil, bir sınıflandırma (classement) mücadelesidir” (Öğüt ve Çeğin, 2010:122).

Bourdieu, mesleki sistem içindeki mevkileri, çalışanlar tarafından sahip olunan (ekonomik ve kültürel) sermayenin total hacmine göre ayırır. Bourdieu'ya göre, sınıf mevkii, bu eksenindeki pozisyonun bir fonksiyonudur. Böylelikle, verileri, sanayiciler, özel sektör yöneticileri ve üniversite profesörleri gibi mesleki kategorilerin

mensuplarının, eksenin üst ucunda kesişen pozisyonları işgal ettiklerini ve bu yüzden aynı sınıf mevkiini paylaştıklarını gösterir; Bourdieu, bu nedenle, bu kategorilere kolektif olarak “egemen sınıf” (ya da bazen “burjuvazi”) olarak atıfta bulunur. Benzer şekilde, kol emeğine dayalı işçiler ve çiftlik emekçileri eksenin öbür ucunda kesişen pozisyonlar işgal ederler ki bu, egemen sınıfı oluşturan mesleklere zıt olan bir sınıf mevkiini paylaştıklarını gösterir; bu kategoriler kolektif olarak “işçi sınıfı” diye adlandırılır. Bunların arasında, kolektif olarak “küçük burjuvazi” olarak adlandırılan, küçük iş sahipleri, teknisyenler, sekreterler ve ilkökul öğretmenleri gibi kesişen kategorileri buluruz (Weininger, 2014:118).

Küçük burjuvazi burjuva yaşam tarzına istek duyarken bu yaşam tarzını gerçekleştirecek koşulları sağlayamadığından yani ekonomik ya da kültürel sermayesi yetersiz olduğundan istediği yaşam tarzına sahip olamaz. Bourdieu’ya göre, “toplumsal uzamdaki her mevki –yani, sermaye hacminin ve kompozisyonun her bir kombinasyonu- “sınıf durumu” olarak adlandırdığı özgül bir yaşam koşulları setine tekabül eder” (Weininger, 2014:123). Ona göre, “akademisyenler, serbest meslek sahipleri, üst düzey devlet memurları, sanatçılar, işadamları vs. egemen sınıfa; vasıf düzeyleri ve türleri itibariyle çeşitlilik gösteren tüm kol emekçileri alt sınıfa ve iki karşıt uç arasında salınan ve mütevazı bir sermaye birikimine sahip kesim de orta sınıfa dahil edilmiştir. Her sınıf ekonomik ve kültürel sermayenin eşitsiz dağılımıyla kendi içinde ayrımlaşır” (Öğüt ve Çeğin, 2013:76).

Bourdieu’nun çalışmalarında aynı zamanda bu tez için de önemli olan bir konu da ‘yeniden-üretim’dir. Örneğin, ebeveynler çocukları için kendi alanlarına özgü sermayeyi başka sermaye biçimlerine dönüştürür. Bu da kuşaklararası yeniden-üretim bir parçasıdır. Yani eğer maddi durumu iyi ise (ekonomik sermaye) bunu çocuğunu iyi okullara göndererek (kültürel sermaye) kullanır (Calhoun, 2014:106). Bourdieu, Passeron ile yaptığı *Yeniden-Üretim* çalışmasında çocukların başlangıçta aileden gelen sermayesinin daha sonra eğitim hayatında ne şekilde karşısına çıktığını açıklar. Farklı konumlara sahip grup ve sınıfların kendi çıkarlarına uygun hareket ederek “kültürel sermayenin grup veya sınıflar arasındaki dağılım yapısını ve bu itibarla da toplumsal yapının kendisini yeniden üretmeye meylederler” (Bourdieu ve Passeron, 2015:41). Yeniden-üretim konusuna tezin ilerleyen bölümlerinde daha detaylı olarak değinilecektir. Bu konu

sadece Bourdiu’yu değil birçok farklı düşünürü de etkileyen bir konu olmuştur. Öngen (2014:178); Gramsci, Althusser ve Poulantzas gibi çağdaş Marksistlerin, sermaye ile emek arasındaki hegemonik ilişkilerin, ideolojik devlet aygıtlarının varlığına neden gerek duyduğunu gösterdiğini söyler. Zira, ona göre, “yalnızca kapitalist sistemin sonsuzluğu hakkındaki bir dizi değer ve inanca dayanarak uzun süre ayakta kalamayacak olan burjuvazi ideolojisinin, kendisini yeniden üretebilmek için yeni kurumlara ve yeni araçlara gereksinim duyması kaçınılmazdır.” “Burjuva bütün sosyoekonomik gücünü kendi soyuna aktarma hakkına (miras hakkı) sahiptir. Miras hakkı özel mülkiyetin asli bir boyutudur. Buna karşılık, en kudretli bürokrat bile kendi makamını çocuğuna otomatik biçimde aktaramaz” (Savran, 2015:35) ama kendini yeniden üretmek için gerekli koşulları hazırlar (Wallerstein, 2012). Bu koşulları da Bourdieu’nun aktardığı gibi farklı şekillerde ve ortamlarda sermayelerini aktararak yaparlar. Ara tabakalar “kendi hane halklarına miras olarak bırakacakları reel sermaye görelisi olarak az olduğundan, soylarının devamını, çocukları için mevki güvencesi getiren eğitim kanallarına tercihi erişim sağlamak yoluyla garantilemeye çalışmaktadır. Bu tercihi erişime de rahatlıkla, dar tanımlı bir “fırsat eşitliği” ile sözde meşrulaştırılarak, başarı denmiştir” (Wallerstein, 2012:73). John yeniden-üretim ile alakalı olarak şöyle şöyle: " YOS üyeleri "ellerindeki üstün kaynakları, görece güçlü ve avantajlı konumlarını kendileri ve çocukları adına korumak amacıyla kullanmaya çalışacaklardır" (Goldhorpe’dan akt. Callinicos, 2012a).

2. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL SINIF TARTIŞMALARI

İlk bölümde orta sınıfların toplumsal ve siyasal konumları kavramsal olarak ele alınmış; tabakalaşma ve sınıf kuramları çerçevesinde günümüz sınıf tartışmaları analiz edilmiştir. Batı’da sınıf tartışmaları bağlamında orta sınıflar özellikle ekonomik ağları kullanma, sınıfsal yeniden-üretim ve liyakat (meritokrasi) ekseninde tartışılırken, Türkiye’de bu tartışmalara ek olarak ve Batı’daki tartışmalardan farklı olarak ideolojik ve siyasal değerler çatışması ekseninde bir sınıf tartışması ön plana çıkmaktadır. Bu bölümde, Osmanlı’dan günümüze orta sınıfların Türkiye’de gelişimi ve iç farklılaşması tarihsel bir perspektiften ele alınacaktır.

2.1. Türkiye’de Orta Sınıf ve Sınıfsal Konumları

Orta sınıf ve yeni orta sınıf sadece Türkiye’de değil, dünyanın farklı coğrafyalarındaki toplumlar için de önemli bir toplumsal meseledir. “Küresel neoliberalleşme sürecinde yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin sonucunda hem beyaz yakalı profesyonellerin sayısındaki gözle görülür artış hem de ortaya çıkan yeni yaşam tarzları ve davranış edimleri diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yükselen “yeni orta sınıfın” dolayısıyla da “orta sınıfın” varlığını reddetmenin artık çok da mümkün olmadığını göstermiştir” (Rutz ve Balkan, 2016:13). Türkiye’de orta sınıf son dönemlerde yapılan araştırmaların da gösterdiği gibi geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bu sayıca kabarık orta sınıf içinde aynı siyasal görüşe sahip, bir çatı altında toplanan tek bir orta sınıf yoktur. Örneğin, Fuat Keyman (2010), Türkiye’de başlıca üç orta sınıftan bahseder: “Bir, dönüşüme tepki gösteren, gücü her geçen gün azalan eski laik orta sınıflar. İki, her geçen gün kuvvetlenen, muhafazakârlık söylemi güçlü yeni orta sınıflar. Üç, orta sınıflaşmaya başlamış ama hâlâ etnik kimlik vurgusuyla yaşayan Güneydoğu’daki Kürt vatandaşlar.”⁴ Çağlar Keyder’e göre yeni orta sınıf denilen kesim “öncelikle bedensel değil zihnî emek satıyor, çoğunluğu kendi çalışma koşullarını tayin edebiliyor, yani sürekli denetim altında çalışmıyorlar. Daha da önemlisi hepsi eğitilmiş, üniversite mezunu ve belli bir uzmanlığa sahip; dolayısıyla sermaye karşısındaki konumları proleter olarak düşündüğümüz kesime nazaran epey farklı bir gruptur. Bu grup sosyoloji literatüründe ‘ara sınıf’, ‘yeni küçük burjuvazi’, ‘profesyonel-yönetici sınıf’, ‘maaşlılar’, ‘sınıf aidiyeti açısından karşıtlıklar

⁴Fuat Keyman röportajı. <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/nese-duzel/fuat-keyman-turkiyede-uc-orta-sinif-kavga-ediyor/9923/>

içeren' gruplar olarak farklı şekillerde tanımlanıyor.”⁵ Şimşek'in (2014:191) *Yeni Orta Sınıf 'Sinik Stratejiler'* isimli çalışmasında YOS tanımı şöyle: “1990'lı yıllarda bütün dünyada sayıları artan, çoğu alt ve geleneksel orta sınıflardan devşirilmiş, üniversite mezunu ve ağırlıklı olarak neoliberalizmin kilit finans, bankacılık, bilişim, medya ya da yaratıcı sektörler gibi hizmetler alanında çalışan ücretli, beyaz yakalı bir kesimden bahsediyorum. Kendini mekânsal ve kültürel olarak geldiği alt-orta sınıflardan, hatta burjuvaziden bile ayırtırmaya çalışan, kültürel etkilemelere fazlasıyla açık, dinamik bir kesimden bahsediyorum.” Şimşek, eski orta sınıfa kıyasla YOS'nin kültürel mekanlarında çok fazla ayrım yaptığını belirtir. Özellikle 1990'lardan sonra ironik, sinik bir kültürel yüzey ürettiklerinden bahseder. Bu kesim 1990'lı yıllarda hakimiyetini kaybetmeye başlayacak ve proleterleşme sürecine girecektir.⁶ Bir başka orta sınıf tanımlamasında ise “neo-liberalizmin medar-ı iftiharı sayılabilecek bir eğitilmiş ve beyaz yakalı çalışanlar topluluğu olarak ortaya çıkan YOS mensupları, daha çok eğitim yoluyla edindikleri sınıfsal konumları içinde özellikle kültürel davranışları, kültürle ilişkileri, tüketim biçimleri ve tüketim alışkanlıklarıyla geleneksel orta sınıftan belirgin olarak farklılaştığı” şeklinde tarif edilir (Karadoğan, 2010:60). Hakan Yılmaz (2007)'ın yürüttüğü *Türkiye'de Orta Sınıfı Tanımlamak*⁷ araştırmasında, orta sınıf değerleri şöyle açıklanır: toplumsal kurallara uyan, toplumsal düzenin korunması için uğraşan, geldikleri yerlere kendi yetenekleriyle geldiklerini düşündüklerinden liyakat esasını savunan, akli ve akılcılığı ön plana alan, aşırılıklardan uzak durarak gelenek ve değişim arasında denge işlevi gören, aşırılıkları benimsemedikleri için siyasi olarak da kutuplaştırıcı durumları uzlaştırmaya çalışarak bir merkezde toplamaya çalışan bir profil çizerler.

Orta sınıfların sınıfsal konumlarına ilişkin net bir açıklama tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yoktur. Bunların temel nedeni artık sınıf tabanlı hareketlerin bittiği ve sınıfın yerini “kimlik” tanımlamalarının aldığına ilişkin düşüncelerdir. Yeni orta sınıflardaki sınıf kavramının yerine “katman”, “kesim”, “kimlik” kavramlarının kullanılması ya da bu anlamlara gelecek şekilde kullanmak tanımın anlamını karmaşıktırır (Tonak, 2015a). Gürel (2015:391), sınıf tabanlı

⁵ Gezi Parkı Protestoları bağlamında Yeni Orta Sınıflar, Neo-liberal Dönüşüm ve Yoksulluk-<http://konusakonusa.org/2013/09/05/gezi-parki-protestolari-baglaminda-yeni-orta-siniflar-neo-liberal-donusum-ve-yoksulluk/#more-211>.

⁶ Ali Şimşek'le orta sınıf kültürü üzerine http://www.yarinlar.net/?option=com_content&view=article&id=445&catid=38&fontstyle=f-larger

⁷ Araştırmanın tam metni. http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf

kitlesel hareketlerin bittiği iddialarının üç temel etrafında şekillendiğini belirtir: “1) Günümüz toplumlarının sınıf yapısının değiştiği ve bu nedenle eski sınıf yapısının yerini ağırlıklı olarak “yeni orta sınıflar” ın aldığı; 2) Bu değişimle bağlantılı olarak sınıf ve sınıf kimliğine dayanan “eski sosyal hareketler” in yerini günümüzde kültürel kimliklere dayanan çeşitlenmiş sosyal hareketlerin, diğer bir deyişle “yeni toplumsal hareketlerin” aldığı; 3) Kültürel kimlikler üzerinden yükselen bu yeni toplumsal hareketler aracılığıyla demokrasinin yükseleceği ve geliştirileceği” görüşlerinden oluşur. Bu anlamda Rutz ve Balkan (2016), sınıfların yok olduğu görüşlerine ilişkin olarak sınıfların ortadan kalkmadığını ve “ancak mülkiyet ve meslek kategorilerinin yerini öznelliğe, sınıf farkındalığının ve sınıf algısına odaklanan çalışmalara bıraktığını” söyler. Savran, Kurtuluş, Tanyılmaz ve Kaygısız’a göre (2015:252), sınıfsal analiz, belli bir toplumda yaşayanları, gelir düzeylerine, tüketim kalıplarına göre değil, üretimdeki rollerinden hareketle yani toplumsal üretim ve yeniden-üretim içindeki konumlarına göre tanımlamayı gerektirir. Bu anlamda insanların toplumsal konumları kendi haklarında ne düşündükleri üzerinden belirlenemez. Bir de hizmet sektöründe çalışanların sınıfsal konumlarına ilişkin karışıklıklar vardır. Örneğin, hem dünya genelinde hem de Türkiye’de iletişim endüstrisi alanında istihdam edilenler toplumsal sınıf haritasında nerede dururlar? Yücesan-Özdemir’e göre (2014:60), bu sorunun cevabını vermeye çalışan çevreler Marksist sınıf çözümlemesine yönelik kavramsal-kuramsal saldırılarda bulunurlar. Bu kişiler; Weberci sınıf çözümlemesi, orta sınıflar ve yeni orta sınıflar terimleri ve günümüzde kullanılan bilgi işçisi ve prekarya gibi kavramları ‘sınıf’ yerine kullanırlar. Ona göre, “iletişim endüstrisinde çalışanlar ve dolayısıyla çağrı merkezinde çalışanlar, orta sınıf değillerdir, bilgi işçisi değillerdir ve prekarya değillerdir; onlar 21. yüzyılın proletaryasıdır.” Akbaş (2013) ise “Sınıf ve Orta Sınıf Tartışmaları Arasında Yıldızlı Yakalılar: Avukatlar İşçileşiyor mu?” adlı çalışmasında avukatların ücretli çalışanlar olduğunu, gittikçe vasıfsızlaştıklarını ve yaptıkları işin denetimini yitirmelerinden dolayı işçileştiklerini söylemektedir. O halde tüm bu tartışmalardan hareketle ilk bölümde dünyada tartışılanlarla benzer şekilde sınıfsal tartışmaların Türkiye’de de aynı eksen üzerinden ilerlediği söylenilebilir.

Görüldüğü gibi orta sınıfların sınıfsal konumlarına ilişkin tartışmalar henüz netlik kazanmış değildir. Bu tartışmalar yakın bir tarihte 29 Mayıs 2013’te “Gezi Olayları” olarak bilinen halk isyanının sınıfsal karakterine ilişkin tartışmalarda da vuku bulmuştur. Örneğin Çağlar Keyder’in “kanımca Gezi

olaylarının başını çeken ve esas rengini belirleyen İstanbul'da özellikle mevcudiyeti hissedilen yeni orta sınıftı"⁸ görüşüne karşılık bu görüşe karşı çıkan birçok ses de olmuştur. Bunlardan birisi Ahmet Tonak' tır. Tonak (2015a:293), gezi direnişine katılanların konumuna ilişkin şöyle söyler: “direnişçilerin genç, üniversite mezunu veya öğrencisi olduğu gözleminden yola çıkarak hareketin ‘orta sınıf’ ağırlıklı olduğu nitelenmesini yapmak bize çok anlamlı gelmiyor. Bu nitelendirme, söz konusu kitlelerin öğrenci kesimi için ebeveynlerin sınıfsal profilini, mezunlar için ise çalışma konumlarını bilmeyi gerektirir. Kaldı ki, mezunların tamamının iş sahibi olduğunu, mezun olacakların da rahatça iş bulabileceklerini varsaymak, istihdamsız büyümenin norm haline geldiği günümüzde aşırı iyimserliktir.” Öngen (2014) ise Gezi Olayları'na ilişkin olarak şöyle söyler: “Ne yazık ki, isyanı içkin sınıfsal öz ve talepleri görmeyen ya da bilerek görmezlikten gelenler, isyanı basit bir çevre ve yaşam tarzıyla ilgili kaygılara indirgeyip, yeni kuşak (“Y” kuşağı) gençlerin ve orta sınıfların refleksleriyle açıklamaya giriştiler... Ancak bu ölçekte kitleleşmenin nedeni, son çeyrek yüzyıldır yaşanan ekonomik ve toplumsal yıkım ile bunun yol açtığı siyasal, kültürel, düşünsel vb. yozlaşmaya duyulan yoğunlaşmış tepkidir” (Öngen, 2014:10). Öngen, Gezi'ye katılanlar arasında eğitilmiş, kariyer ve statü sahibi, öğrenci ve aydınların bulunmasının Gezi'nin sınıf karakterli olduğu gerçeğini değiştirmediklerini söyler. Ayrıca, bu kişilerin üretken emek mi yoksa üretken olmayan emek mi harcadığı bilgisinin bir önemi yoktur, çünkü her türlü üretim araçlarının sahibi değillerdir ve emeklerini “özel bir meta türü” olarak satmaktadırlar (Kurtuluş, M. M., Tanyılmaz, K. ve Kaygısız, İ., 2015). Sungur Savran'da benzer şekilde “halk isyanının bütün katılımcıları işçi (olsa), hatta işçi sınıfının bütün katmanları harekete belirli bir düzeyde katılmış (olsa) bile, şayet işçiler harekete işçi sınıfının kendine özgü talepleriyle ve kendine özgü mücadele biçimleriyle katılmadıysa, harekete sınıf mücadelesi yaftası vurulamaz, hareket bir proleter hareketi olarak nitelenemez” görüşünü savunur (Savran, 2015:301). Gerçekten de Haziran'da meydanları dolduran insanların büyük çoğunluğu (Savran'ın tanımına göre) işçilerden oluşuyordu; ama işsizlik, iş cinayetleri, ücretler, taşeronlaşma, sendikal haklar gibi işçi sınıfının kapitalizmin bünyesindeki günlük mücadele sorunları, sloganları, talepleri arasında yer almıyordu (Boratav,

⁸ Gezi Parkı Protestoları bağlamında Yeni Orta Sınıflar, Neo-liberal Dönüşüm ve Yoksulluk-<http://konusakonusa.org/2013/09/05/gezi-parki-protestolari-baglaminda-yeni-orta-siniflar-neo-liberal-donusum-ve-yoksulluk/#more-211>.

2015).⁹ Şimşek (2014), Gezi direnişinin kullandığı dil itibarıyla yeni orta sınıfın kültürel stratejisine sahip olduğuna katılmasa da Gezi'nin ironisinde, sloganlarında yeni orta sınıfların ağırlığı olduğunu düşünür. Görüldüğü gibi tüm dünyada orta sınıfın konumunun ne olduğuna dair yaşanan tartışmalar, Türkiye'de geçmişten beri süre gelen son olarak da Gezi Olayları'nda iyice hararetlenerek akademik çevrelerin tartışmaya devam ettiği bir konu olmuştur.

2.2. Orta Sınıf Konumunda Düşüş

Kapitalist dinamikler gereğince sistemin önemli mevkilere getirdiği eğitilmiş, profesyonel meslek sahibi, teknokrat, bürokrat, teknisyen, yönetici, eğitimci, akademisyenlerin oluşturduğu bu orta sınıf gruplar kendilerini mavi yakalılardan ayıran işler yapmaktaydı. Fakat piyasa ilişkilerinin değişmesi, esnekleşme, vasıfsızlaşma gibi yeni piyasa kurallarının ortaya çıkması orta sınıfın eski şanına leke sürerek statülerini yitirmelerine sebep oldu. 1970'lerden itibaren zihin emekçilerinin konumunda bir düşüş kendisini göstermeye başladı. Bu nedenle bireyler sistemde tutunabilmek için ekstra vasıflar yaratmaya çalışırlar. “Tahsilin bir iş ve mevki güvencesi sağlamaktan çıkması, modern orta sınıfı varoluşsal bir krizin girdabına sürükler” (Bora, 2014:30). Mesela eğitim yoluyla meslek edinme ve toplumsal konumunu bu meslek üzerinden kurma, orta sınıfların tanımlayıcı özelliklerinden biridir. Artı değer için gerekli bilgi ve beceri emeğin vasıfsızlaşması ile sonuçlanmaktadır. Günümüzde hizmet işçisinin zihni vasıfsızlaşmış ve kapitalist üretime dahil olmuştur (Yücesan-Özdemir, 2014). “Vasıflılığın vasıfsızlaştığı bu sistemde birey, tüm süslemelerine rağmen yarattığı ürünün (yani kendisinin) piyasada rağbet görmediğini ya da beklediği kadar para etmediğini gördüğü noktada, müthiş bir çöküntü yaşar...Prekerin işsiz kalması halinde, maddi sıkıntılara kişilik bunalımı, statü eksilmesi ve vasıfsızlık kabusu eşlik eder” (Vatansever, 2014:60-61). Onlar sadece işsiz olmazlar, aynı zamanda işine bağlı saygınlığını, değerliliğini ve öz saygılarını da yitirirler, bu nedenle de endişelidirler. Dünyada orta sınıfların düşüşlerine sebep olan etmenler genel olarak kapitalist dinamikler, çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması, gittikçe küreselleşen piyasa ilişkileri ve bunların çalışma koşullarını ve akabinde toplumsal yaşamı değiştirmesi olarak temellendirilebilir. Güvencesiz çalışma, yarının belirsiz olması, sürekli bir risk altında yaşama, görece düşük ücretler ve uzun çalışma

⁹ Korkut Boratav'ın “Marksizm ve Sınıflar” tartışması için bakınız. (ET. 04.09.2015). <http://sendika1.org/2014/12/marksizm-ve-siniflar-korkut-boratav/>

saatleri bu kesimin örgütlenmesi önünde bir engel olarak durur (Yücesan-Özdemir, 2014). Işıklı, ofis çalışanları üzerine yaptığı çalışmada ofis çalışanlarının bir ortak bilinç geliştiremediklerini, bunun nedeni olarak da iş yoğunluğunun çalışanların iletişimlerini etkilemesi, rekabet ortamının yaratılması, iş yeriyle ilgili ortak kaygıların yeterince yüksek sesle ifade edilememesi, ortak sorunların kişisel dertlermiş gibi algılanması, özellikle genç çalışanların itaat etme eğilimleri (işı terk etme eğilimi artar), taşeronların istihdam edilmesi ve onların diğerleriyle aynı konumda değerlendirilmemesi şeklinde açıklar (Işıklı, 2010). O halde neoliberalizmle gelen yeni çalışma koşulları işçilerin örgütlenmesini engellemekle birlikte onları işveren karşısında pasif ve çaresiz bırakmaktadır.

Orta sınıfların varlığı ya da yokluğuna, sınıfsal konumlarına ilişkin tartışmalardan bağımsız olarak bahsi geçen kesimin toplumu değiştirebilme, etkileme gücüne sahip en uygun kesim olduğu söylenilebilir, ancak yine de buna rağmen çaresizler ve korku içindeler. Hakan Yılmaz, 2007’de yürüttüğü *Türkiye’de Orta Sınıfı Tanımlamak*¹⁰ araştırmasında şöyle söyler:

Orta sınıflar, geleneksel aydın kadrolarını doldurarak ekonomik ve siyasi güçsüzlüklerini telafi edebildikleri ölçüde, bir var kalma krizi yaşamazlar... [Onlar], tarihsel olarak ürkek sınıflardır. Kendilerini korumak için, ne üst sınıflar gibi devlet güçlerini etkileyebildiklerinden, ne de alt sınıflar gibi (din, etnisite, hemşerilik, geniş aile, aşiret temelinde şekillenen) kuvvetli kolektif bağları ve iç dayanışmaları olduğundan, bir tehditle karşı karşıya kaldıklarında, “sistemi protesto” (bireysel ya da kolektif eylemlerle sesini yükseltme) seçeneğinden ziyade, “sistemi terketme” (sessizleşme, eylemsizleşme, yeraltına çekilme) seçeneğine meylederler (Yılmaz, 2007:20).

Sistemi terk eden orta sınıfın yaşadığı Sennett’e göre, otoritesiz iktidarlığın yol açtığı yeni bir karakterin var olmasıdır. *Karakter Aşınması* çalışmada bu durumu şöyle açıklar, ona göre, “amaçlı insan”ın yerine “ironik insan” geçti. İnsanın kendini tanımlama araçları küresel sistem içinde sürekli değiştiğinden, benliğin olumsal ve kırılğan olduğunun farkında olan insanın kendini ciddiye almama sorunu doğar. Hiçbir şeyin sabit olmadığına inanan insan

¹⁰ Araştırmanın tam metni. http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf

bir süre sonra ne istediğini bilemez ve gerçeklikle kendisi arasında bir kopuş yaşar. İnsan artık zorluklara karşı öfke yerine bir vazgeçmişlik duygusu yaşar, çünkü karşılaştıkları zorlukların sorumlusu olarak kendini görür. Bu vazgeçmişlik duygusu ise “nesnel gerçekliği bütün ağırlığıyla kabullenmek” anlamına gelir (Sennett, 2011:141). Bireyin korkusu kontrolü kaybetme, özellikle zamanın denetimi konusunda kontrolü kaybetmedir. Kısa vadede yaşayan bir toplumda uzun vadeli hesaplar nasıl güdülebilir, kişi nasıl bir kimlik anlatısı ve yaşam öyküsü geliştirebilir, işte burada “karakter aşınması” tehlikesi ortaya çıkıyor. İşyerinde her gün kendisini tekrar tekrar kanıtlamak zorunda kalan bireyin durumunda sürekli riske maruz kalmak karakter duygusunun aşınmasına neden olur. Frank Furedi de *Korku Kültürü* kitabında Sennett ile benzer şekilde kişinin genelde kendini risk altına hissettiğini ve bu durumun kişinin davranışlarını da etkilediğini söyler. Birey bu korkulu ruh halinden dolayı farklı kaygılara kapılarak sürekli tepki verme halinde olur. İnsanlar zamanın, değişimin yönünü kontrol edemediklerini düşündüklerinden bugün daha fazla korku yaşamaktadırlar. Onlara göre gelecek son derece tehlikelidir, çünkü risklerin gerçek etkilerinin gelecekte ortaya çıkacağını düşünürler. Bu kontrol kaybı da onları gittikçe korku selinin içine sürüklemektedir. Genel bir perspektiften bakıldığında modern toplum aynı zamanda bir “risk toplumu” olarak görülür. Risk sözcüğü cesaret ve macera gibi kişisel risk algısından çıkıp daha geniş çaplı küresel risklere dönüşür. Toplumsal baskılar ve iktidardan kaynaklanan baskıların ötesinde tüm bunları da içine alan daha geniş çaplı risklerin varlığı birey üzerinde baskı kurar. Risk toplumunda artık “iyi bir şeye ulaşma”nın ötesinde en kötüyü önlemek birincil amaç haline gelir. Buna göre insanlar arasındaki “ihtiyaç ortaklığı”nın yerini artık “endişe ortaklığı” alır (Beck, 2011:71). Bu insanlar son derece iyi eğitim almış ve bilgili olmalarına rağmen korkuyorlar. Beck’in bahsettiği modernleşmeyle birlikte gelen ‘küresel riskler’in kurbanları tüm toplumu kapsayacak şekilde genişir. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki bazı gruplar risklerden daha fazla etkilenir (Beck, 2011; Giddens, 2012). Bu sınıfsal durumlar için de geçerlidir, zira riskler sınıflı toplumu ortadan kaldırmak bir yana tam tersi daha da güçlendirir. Burada maruz kalmanın boyutu dikkate alınmalıdır. Yani kimin neye ne kadar maruz kaldığı hesaplanmalı, çünkü riskler gerçekte gruplarda ya da kişilerde yaşa, cinsiyete, baskının türüne, niteliğine, bilgiye, eğitime vs. göre farklı algılanır (Beck, 2011:34). Bir sonraki bölümde de maruz kalmanın boyutu bireylerin öznel algılarının ölçümüyle ve nesnel toplumsal koşullar incelenerek ortaya konulacaktır. Özelde ise endişeli

modernlerce bu risk ve korkuları pekiştiren bir unsur olarak algılanan AKP'nin rolü üzerinde durulacaktır.

2.3. Türkiye’de Orta Sınıfın Oluşumu

2.3.1. Cumhuriyet Dönemi

Türkiye’de siyasal, ekonomik ve toplumsal değişim ve dönüşümlerin sonucunda, özellikle cumhuriyet sonrasında ekonominin ve bürokrasinin genişlemesine paralel olarak orta sınıfların ekonomi, kültür ve siyasal alanda görünürlükleri ve ağırlıkları da artmıştır. Türkiye’de orta sınıfların Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren devletle organik bir bağ içinde olan bir grup olduğu söylenebilir. Bu sınıf kendisini merkezde konumlandırmış ve dönemin iktidar erkleriyle sürekli bir bağ kurmuştur. Bu anlamda Türkiye’nin orta sınıfı stratejik toplumsal kurumların komuta mevkilerini işgal eden, devlet kadrolarına yerleştirilen, önemli mevkilere getirilen, klientalist ağları kullanan, askeri ve sivil bürokrasiyi elinde tutan aynı zamanda kendisini modernleşme projesinin temel aktörü olarak gören bir grubu oluşmaktadır. Masco’ya göre, bunlardan bazıları içinde bulunduğu zamana ve topluma göre yönetimde daha baskındır (Slattery, 2010). Örneğin, Türkiye’de askeri elitlerin bir döneme damgasını vurması. O halde özetle, toplumsal değişimler üzerinde orta sınıfın küçümsenemeyecek bir role sahip olduğu söylenebilir. Bu sınıflar stratejik mevkilerini kaybetmemek için özel bir çaba harcayarak kendilerinin yeniden-üretimini sağlamaya çalışırlar. (Wallerstein, 2012). Türkiye’de de Wallerstein’in orta sınıflar için yaptığı analize benzer şekilde geçmişten günümüze orta sınıfların hem kendilerini yeniden-üretimi hem de önceki egemen grubun yerine yeni bir egemen grubun alması şeklinde bir durumla karşılaşmaktadır.

Türkiye elitlerinin şekillenmesinde Keyder’e göre (2014), iki temel koşul etkili olmuştur: Birincisi, tarımsal yapıda büyük toprak mülkiyetinin olmaması ve bundan dolayı güçlü bir sınıfın oluşamaması, ikincisi ise I. Dünya Savaşı’ndan sonra Hristiyan burjuvazinin büyük bölümünün ülkeden çıkarılması ve bunun sonucunda Osmanlı burjuvazisinin iktisadi, siyasi, ideolojik kazancını yitirmesidir. Ancak yine de 1858’de çıkarılan Arazi Kanunnamesi, “belirli sınırlamalara rağmen, toprakta özel mülkiyet hakkını tanıyarak, yüzyıllara yayılan bir süreç içinde fiilen oluşmuş olan özel mülklere yasal bir kılıf sağlamıştır” (Savran, 2011; Gürel, 2015). Keyder’e göre (2014), Müslüman burjuvazinin güçsüzlüğü,

bürokrasinin iktidarını korumasına ve devlet merkezli bir sosyo-ekonomik dönüşümün kontrol edilmesine ve yönlendirilmesine yol açmıştır. Osmanlı’da merkezi otoriteyi sarsan -ayan meclisi gibi- gruplar ortaya çıksa da çevrenin güçlenmesinden zarar görecektir olan padişah tarafından, bu gruplar ortadan kaldırılmışlardır. Çünkü Keyder’in de ifade ettiği gibi ayanların güçlenmesi demek merkezi otoritenin gerilemesi anlamına geliyordu. Ancak yine de padişahın yetkilerini, yerel hakim unsurlar haline gelen ayan lehine sınırlayan Sened-i ittifak mutlak iktidarın sınırlandırılması yönünde ilk adımı oluşturur (Savran, 2011:44-45). Keyder, ayanın yükselişini “gelişimi tamamlanmadan kesintiye uğratılmış bir toplumsal dönüşüm süreci olarak” görür (Keyder, 2014:25-28). Osmanlı’nın son dönemlerine kadar seçkinlerin durumu bu şekilde devam etmiştir.

Osmanlı’dan sonra ulusal kurtuluş mücadelesini savunan tebaa, merkezde toplanan devletle yakın ilişkiler kuran bir orta sınıf rolündeydi. Bu sınıf Arslan’a göre askeri elitleri oluşturur. Türkiye’de ilk modernleşme ve Batılılaşma çabalarının orduda başlaması da bu anlamda tesadüf değildir, çünkü en iyi yetişmiş, eğitim almış kesim ordudan çıkanlardır (Arslan, 2004a:13). Bu kesim aynı zamanda yurt dışında eğitim alıp ülkelerine dönen akademik ve entelektüel hayata bir önem kazandıran bürokratik eliti oluşturur. Başlangıçta Osmanlı’yı çöküşten kurtarma amacı güden tüm elitler bu çatı altında toplanmıştır. Sonradan İttihat ve Terakki’nin başa geçmesiyle devlet otoritesini güçlendirmeye dönük politikalar uygulandı. İttihat ve Terakki iktidara geldiğinde deneyimsiz olmalarından dolayı nasıl bir politika güdeceklerini bilmediklerinden Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli siyasi grubu olsa da yönetime tam olarak el koyamamışlardır. Bu nedenle 1908 Temmuz devrimi beraberinde karışıklık, otorite bunalımı ve siyasi istikrarsızlık getirmiştir. İttihat ve Terakki’nin tam bir hakimiyet sağlayamama sebeplerini Kayalı (2003:237), ”liderlerin siyasi tecrübesizliği, eski politikacıların hakimiyeti, Avrupa hükümetlerinin baskısı, kuvvetli siyasi muhalefet, ekonomik zorluklar ve hatalı örgütlenme ve son olarak da çok çeşitli fikirlere sahip liderlerin bir arada olması” şeklinde sıralar.

Bir yandan da modernleşme çabası içine giren Jön Türkler zaman zaman toplum kuramcılığı yönü fazla ağır bastığı gerekçesiyle Ziya Gökalp’i eleştirmişlerse de, 1910-11 tarihlerinde İslam’ın hangi yöne sevk edilmesi gerektiği konusunda alevlenen tartışmalarda onun düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminin yeni temeli olarak “Türklüğü” savunan entelektüeller ile “İslamcılar” arasında cereyan eden tartışmalarda Gökalp’in işgal

ettiği merkezi yer şu sözlerle ifadesini bulur: “Türklüğün gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür”. (Mardin, 2012:64) Gökalp’in Türkiye sosyolojisine bu anlamda ciddi etkisi olmuştur. O da diğer aydınlar gibi başlangıçta Osmanlılık politikası gütmüştür fakat başarısız olduğunu anlayınca çözümü Türkçülük ve Milliyetçilikte görmüştür. Türk düşünce tarihine yeni bir sayfa açmış aynı zamanda *Türkçülüğün Esasları*’nı oluşturmuştur. Bu çizgisiyle yeni bir akım başlatmış ve kendisinden sonra gelenleri de etkilemiştir. Düşüncesinin temelinde, Türk toplumunun kendine özgü ahlaki ve kültürel değerleriyle, Batı’dan aldığı bazı değerleri kaynaştırma bir senteze sokma çabası vardır. Bu dönemin entelektüelleri tıpkı Batı’daki gibi bir modelin İslam toplumlarında da uygulanabileceğini söylerler. Bu anlamda Gökalp’in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* diye özetlediği kültürel öğesinin Türkçülük, ahlaki öğesinin de İslamcılık olduğu bu yaklaşım entelektüel kesimlerce benimsenmiştir. İlerleyen zamanlarda Batı uygarlığının teknolojisinin kısıtlı alanında kalacağı umulan bazı değerleri benimsendi ama çok geçmeden yabancı düşünceler ve yabancı devletlerin müdahalesi ülkede çok güçlü bir tepki yarattı. Batı’nın ülkede gittikçe gücünü arttığına ilişkin düşünceler İslamiyet bünyesinde bozulma ve dinin saflığından uzaklaşma gibi yabancıların ülkeye girişlerine karşı yapılan tepkilere neden oldu (Lewis, 2011:388).

Toplumda önemli mevkilerde yer alan elit bir kesim olsa da Türkiye’de bir burjuva sınıfının olmaması nedeniyle bilindiği üzere devlet kendi eliyle burjuva yaratmaya çalıştı. Özellikle Cumhuriyet döneminde yerli bir burjuva yaratmaya çalışan elit grup, birçok yabancı sermayeyi, işletmeleri denetim altına alarak yabancı işletmecilerin ayrıcalıklarını kısıtladı. Cumhuriyet öncesinde de bir burjuva sınıfından söz edilebilirdi ancak bu sınıf gayrimüslimlerden oluşan Rum, Ermeni, Yahudi kökenli gruplardan oluşmaktaydı. Burada iktisadi bütünleşmeyi sağlayan ise çoğunlukla gayrimüslim sınıftı (Keyder, 2014:84). Osmanlı içinde bu kesim, düşük vergi vermelerini sağlayan statülere, kanunlar karşısında dokunulmazlığa ve siyasi ayrıcalıklara sahipti. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hakim sınıf kim olacak mücadelesi, Türkleri ve gayrimüslimleri karşı karşıya getirdi. Çünkü o zamana kadar gayrimüslimler ticarete ve yeni üretici güçlere dayalı zanaatlarda hakimiyeti elinde tutuyordu (Savran, 2011:147). Bu durum Müslüman zanaatkarların periferileşmesine yol açtığından savaştan sonra çok sayıda gayrimüslim Türkiye topraklarından uzaklaştırıldı. Milli mücadele ve Cumhuriyetin kuruluşunun tarıma yönelik temel özelliklerinden biri gayrimüslimlerden kalan topraklara milli mücadele döneminde yerli toprak sahibi

kesimin el koyması ve aynı zamanda bu sınıfın cumhuriyet rejimini kuran hakim iktidar bloğunun içinde yer almasıdır (Gürel, 2015:317-318). Yerli sermayenin periferileşmesinden rahatsızlık duyan iktidar bu mücadelenin bir uzantısı olarak milli iktisat politikası uygulamıştır. Bu amaçlarını da İzmir İktisat Kongresi'nde gerçekleştirirler. Gayrimüslimlerin tasfiye edilmesi sonucunda doğal olarak 1923 İzmir İktisat kongresinde baş aktör büyük toprak sahipleri ve tüccarlar olmuştur. Daha sonra devletin iç ve dış ticaret üzerindeki kontrolünün artması ve devlet desteğinin tüccarlardan sanayicilere kayması, tüccarların faaliyet alanının daralmasına neden oldu (Keyder, 2014:130). Sonuçta, Müslüman tüccarlar ve sanayiciler devletin bütünlüğünü tehlikeye sokmayacak bir burjuva sınıfı için ideal bir durum sağlıyordu. Bu grup dış güçlerle bağlantı içinde olmadığı gibi yeni milliyetçi ideolojiye de destek oluşturdu. Bu dönemde 1929 Ekonomik Buhranı'nın sorumlusu olarak yabancı bankalar görüldüğünden ekonomide kendine yeterli ve dışa kapalı bir politika devreye sokuldu. Krizden kârlı çıkan iki sınıf vardı: devlet sınıfı ve sanayi burjuvazisi (Keyder, 2014). Bu iki sınıf, Türkiye'nin kendine özgü saiklerle ortaya çıkan bir burjuva sınıfı olmadığından devletin kendi eliyle burjuva yaratmasının bir sonucu oldu, ancak bu da devlet sınıfı ve sanayi burjuvazisi gibi farklı çıkarlara sahip olan iki kanadın net olarak birbirinden ayrılmasını engelleyen bir durum yarattı. Bu da burjuva sınıfının yetersiz kalmasının yanında hem bürokrat hem de girişimci kimliğe sahip kişilerin sayısının artmasına neden oldu. Milli gelirden en fazla payı alan, devlet ihalelerinde siyasi konumunu kullanan bu sınıfın çıkarları aslında aynıydı, çünkü iki sınıfta aslında aynı kadrodan oluşuyordu. Dolayısıyla “seçkinlerin kendi aralarında pazarlık etmelerine ve siyasi tavır almalarına izin veren bir rejim” karşımızda durmaktadır (Keyder, 2014:136-139). 1931-1940 yıllarındaki şirketlerin büyük çoğunluğu bürokratlara aitti. Bunun nedeni bürokrasinin milli gelir payının artması, devlet ihalelerinde kullandığı imkanlar gösterilebilir. Kısaca bu iki grubun çıkarları bir süre daha birbirine denk düşmeye devam etti. Hem bürokrat hem girişimci olanların sayısının fazlalığı ekonomi üzerinden siyasi kontrolün arttığını da gösterir (Keyder, 2014). “Bürokrasi, toplumsal yapının dönüşümünü kontrol etmeye giriştiğinde, kendi seçtiği ve geliştirdiği bir burjuvaziyle ittifak kurmuştu. Bu ittifak bürokratların uysal devlet yöneticileri rolüne indirgenmesi, burjuvazinin ise ekonomiyi kontrol etmesi anlamına gelmemişti. Tam tersine, burjuvazinin ancak bürokrasiyle kurduğu ittifakın kurallarına riayet ettiği sürece, ekonominin bazı bölümlerine hakim olmasına izin verilmişti” (Keyder, 2014:156). Kemalist elitlerin oluşturduğu devlet memurları

kişisel olarak burjuvazinin kârlı teşebbüslerinin doğrudan doğruya içindeydiler ve klientalist ağları sonuna kadar kullandılar. Bu nedenle Keyder, 1950'ye kadar olan dönemde “bürokratik siyasi yapı içinde siyaset ayrı bir meslek değildi” saptamasını yaparak önemli bir konuya değinmiştir (Keyder, 2014:147).

Gülalp (1993), tüm çabalara rağmen 1930'ların sonuna kadar Türkiye'nin sınıf yapısının değişmediğini, hala bir sınıai burjuvazisinin olmadığını belirtir. Sungur Savran (2011) ise Türkiye'de sınıai kapitalizmin temellerinin 1930'lu yıllarda devlet öncülüğünde atılmasına karşın, tam anlamıyla bir sanayi burjuvazisinin oluşmasının 1950'lere kadar uzandığını belirtir. Bu sınıfın burjuvazinin yönetici gücü haline gelmesi ise 1960'lı yıllarda gerçekleşecektir. Devletin kendi eliyle yaratmaya çalıştığı burjuvazinin bir türlü istenen başarıyı sağlayamama sebebi esasında burjuvanın sınıf olma statüsüne devlet öncülüğünde ulaşması, gayrimüslim burjuvaziden devraldığı konumlara direk yerleşmesi ve iktisadi güven sağlayamamasından kaynaklanmaktadır (Keyder, 2014). 1950'ye gelene kadar da durum böyle devam etmiştir. Devletin istenen başarıyı elde edememesinin sebeplerini daha iyi anlayabilmek ve elit kesimin profilini oluşturabilmek açısından “Kemalist devrim”in niteliği üzerine birkaç değerlendirme yapmak faydalı olacaktır.

2.3.2. “Kemalist Devrim”in Niteliği

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve Türkiye'de de etkisinin sonuna kadar hissedildiği modernleşme dalgasının toplumsal, kültürel yansımaları Kemalist kesimin periferileşme sürecini etkileyen temel dinamiklerinden birisidir. Türkiye'ye başlangıçta Osmanlı'yı kurtarma çabalarının bir sonucu olarak giren modernleşme daha çok Batılı tarzda bir modernleşme öngörmekteydi. Türkiye modernleşmesi birlik, homojenlik ve evrensellik iddialarına dayanarak reformist bir tavır takındı. “Osmanlı imparatorluğunun modernleşmesi sürecinde gelişen modern/dünyevi düşünce, daha sonra seçkin bir aydınlar ve siyasetçiler kadrosunun benimsediği bir ideoloji halini almıştır” (Mert, 1994:93). Türkiye'de modernleşme süreci ikili bir kamplaşma şeklinde sürmüştür. Bir tarafta laik, seküler tutuma sahip Kemalistler, diğer tarafta bu görüşün tam karşısında duran İslam'ı temel alan muhafazakâr kesim vardır. Kemalist tarafta tüm kötülüğün, geri kalmışlığın kaynağı din ve devletin ittifakı ilkesi olarak görülmektedir. “Atatürk çağdaş bir ulusu kökten yaratabilecek, tüm insanların ortak hedeflerine uygun bir tarihi gelişime rehber olabilecek tek medeniyetin Batı medeniyeti olduğuna

savunan pozitivist prensibe tamamen ve coşkuyla inanmıştı.” (Arkoun, 1994:57). Cumhuriyet döneminde, İslami değerlerin aksine Batı değerlerinin benimsenmesi için uğraşılmıştır. Bu amaca da halka rağmen, halk için sloganıyla yani halkın kültürel değerlerinden koparılmasıyla ulaşmaya çalışılır. Dağı’ya göre (2002), Batı karşıtlığı üzerine kurulu bir ‘milliyetçilik’ ve Batı medeniyetini yakalamaya çalışan bir ‘kalkınmacılık’ üçüncü dünya ülkelerinin temel özelliğidir. Kemalist devrimin tepeden inme bir karaktere sahip olduğunu belirten Savran’a göre (2011:98), “tepeden devrim, doğası gereği, devletin toplumsal dönüşüm sürecinde güçlü ve aktif bir rol oynamasına, bürokrasinin ise hakim sınıf ittifakı içinde ağırlık taşımasına son derece elverişli bir ortam oluşturur.” Savran, 1920’li ve 30’lu yıllarda yaşanan süreci “gerek devletin yapısında gerekse toplumsal ilişkilerde, burjuva sosyoekonomik formasyonunun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin yolunu açacak değişimler” gerçekleştirdiği sebebiyle bir sosyal devrim olarak nitelendirir (Savran, 2011:77). Ancak bu devrimi baskı ve dışlayıcılığa dayanan kitlesiz bir devrim olarak görür. Ona göre, bu süreçte ortaya çıkan yeni devlet, çalışanların örgütlenmesini engelleyici bir yapıya sahiptir. Türkiye’de rejimin harekete geçmiş kitlelerle karşı karşıya gelme durumu oluşmadı. Kitleler harekete geçemediğinden otoriter rejim bir kitle hareketiyle uğraşmak zorunda kalmadı. Toprak sahibi bir oligarşi hiç olmadı ve iktisadi gelişmenin sonucunda toplum pasif kaldı (Kasaba, 2014; Keyder, 2014). Buradan hareketle Savran (2011), 1919-1923 arasında gerçekleşen Cumhuriyet devrimini bir burjuva karakterli devrim ya da küçük burjuvazi devrimi olarak nitelendirir. Savran, sol liberal görüşün aksine Kemalist devrimi Jakobenist bir devrim olarak görmez. Onun böyle düşünmesindeki neden Jakobenizmin ulusun geri kalanıyla ilişki kurabilen, emekçi kitleleri burjuvazinin hegemonyası altında devrim uğrunda seferber edebilen tek siyasal güç olarak görürken, Kemalizmin tam tersi kitlelerden kopuk olması ve kitleleri mücadeleye eklemleyememesidir. Bu konuyla ilgili Gülsunar’ın *Jakobenizm ve Kemalizm* adlı bir çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada Gülsunar, Kemalist aydınların modernleşme sürecini, “Kemalist devrim” üzerine düşüncelerini dönemin Kemalist aydınlarının eserleri üzerinden analiz eder. Kemalist aydınlar yapmış oldukları inkılapların halktan gelen bir devrim olduğunu iddia ederler. Fransız Devrimi ile Türk Devrimi’ni karşılaştırdıklarında benzer yanlar bulmakla birlikte uyuşmayan yanlar da görmüşlerdir. Örneğin, Fransız Devrimi’nin sınıfsal bir hareketle başladığını fakat Türk Devrimi’nin sınıf mücadelesi üzerinden okunmaması gerektiğine vurgu yaparak Türk Devrimi’nin cumhuriyet, mutluluk, huzur gibi ifadeleri ön plana

çıkardığını ifade etmektedirler. Savran gibi Gülsunar'da Kemalist Devrim'in tepeden inme ve kitlesiz bir devrim olduğunu ve bu açıdan Fransız Devrimi'nden farklılaştığını söyler. “Kemalistler Jakobenlerin tersine, kitleleri devrimci süreçlerden dışlamış ve bunu yaptıkları ölçüde Jakobenizmden uzaklaşmışlardır... Kemalistler, kendileri de eski düzene karşı olmalarına rağmen, kitleleri seferber etmekten özellikle kaçınmışlardır” (Gülsunar, 2015:134).

Nuray Mert (1994), Kemalizmin tepeden inmeciliğine ilişkin olarak Cumhuriyet döneminde seçkinler grubunun öncülüğünü yaptığı, modern yaşam biçimi olarak topluma tesis edilmeye çalışılan değerlerin toplumsal tabanda yaygın bir şekilde benimsenememesinin sebebinin tepedeninmecilik olmadığını asıl meselenin kentli bir yaşam biçimi olarak özellikle kırsal kesime ulaşamamış olmasından kaynaklandığını ifade eder. Şerif Mardin ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçildiğinde seküler devletin bir türlü yakalayamadığı şeyin, seçkinler ile halk arasında köprü kuracak desteği bulamamasında görür. Ona göre Osmanlı'da bu mesafe, din ile sağlanıyordu, bu da bir çeşit dayanışma duygusu yaratıyordu. Yapısal değişimlerin açtığı boşlukları dolduramayan laik Kemalist devlet, bir de modernleşme sürecini devlet eliyle “tepeden inme” politikalarla yerleştirmeye çalışınca halk tabanından gerekli desteği alamadı (Mardin, 2012; Mardin, 2014). Genel görüş Kemalist kesimi zayıf bırakan noktanın bilinçli olarak “taklitçi” olması ve modernleşmenin tek yolunun Batı'dan geçtiği düşüncesinden hareketle toplumun kültürel değerlerinde ani bir değişim yaratmaya çalışmasıdır. Bozdoğan ve Kasaba (2014:13), modernliğe tümünden sırt çevrilmemesi gerektiğini ve bu amaçla “özgürleştirici modernlik” ile “politik bir hegemonya olarak modernlik”ğin dikkatle ayrılması gerektiğini ifade ederler. Zira modernleşme, evrensel ve özgürleştirici boyutuyla tasvip edilir. Ancak, Türkiye’de modernlik projesinin ulus-devletin himayesinde ve kontrolünde ortaya çıktığı, bu sebeple modernliğin özgürleştirici boyutundan taviz veren pek çok uygulamanın bizzat modernlik adına yapıldığı düşüncesi de oldukça hakimdir. Bu hareket daha sonra Batı-dışı modernleşme tartışmalarıyla devam etmiştir. Batı merkezli modernleşme anlayışının karşısına, artık modernleşmenin her toplumda farklı yaşandığını, toplumun kendine özgü dinamiklerinin bu süreçte görmezden gelinemeyeceğini savunan “Batı-dışı modernleşme” anlayışı çıkmıştır. Batılı olmayan bu modernleşme modeli, yerel ile modern birleştirmeyi önerir (Keyder, 2014a). Batı-dışı modernleşme bu anlamda Muhafazakarların işine yaradı. Çünkü diğer taraftan da Kemalistlere direnen bir gelenekçi kadronun varlığı söz konusudur. Bu kadro,

Kemalist proje başarısız oldukça onları eleştiriye tabi tutmuştur. Bu başarısızlık karşısında İslam'ı kurtuluş yolu olarak gören yeni bir görüş ortaya çıkmıştır. Kemalistlerin müdahaleci tavrı muhafazakar kesimin yaşam alanını tehdit ediyordu. Örneğin, tarikat liderlerinin cezalandırılması, dini kurumların ortadan kalkması sonucu ulema sınıfının siyasi gücünü, prestijini yitirmekle kalmayıp, ekonomik yönden de zarara uğraması gibi sorunlarla karşılaşılıyorlardı (Narlı, 2010:26). Ayrıca sermayenin ve ekonomik kaynakların Kemalistlerin elinde olması ve bu kaynaklardan muhafazakar kesimin yararlanamaması onların direnç göstermesine zemin hazırladı. İslamcı hareketlerin ortaya çıkması sadece dinin denetim altına alınmasıyla ilgili değil, aynı zamanda imalathaneler, fabrikalar ve diğer tekstil fabrikalarını içeren projelerin başlamasıyla birlikte işçilerin çıkarlarını gündeme alan hareket ve sendikaların yasaklanmasına tepki veren kitlenin muhafazakar parti etrafında toplanmalarına neden oldu (Pappe, 2011).

2.3.3. Muhafazakâr Orta Sınıfın Oluşumu Ekseninde Kemalist Orta Sınıfın Periferileşmesi

Cumhuriyetin kuruluşundan beri merkezi konumlarda yer alan, güçlü pozisyonları işgal eden, tüm klientalist ağlardan faydalanan Kemalist orta sınıf nasıl oldu da merkezden çevreye doğru kayarak bir düşüş yaşadı? Bu soru, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Dünya'da özellikle 1950'li yıllarda, muhafazakar olduğunu öne süren bir düşünce hareketinin gelişmiş olmasıyla yakından alakalıdır. “Yeni-muhafazakarlık” olarak adlandırılan bu hareket Türkiye’de de Cumhuriyet’in ilk yıllarında siyasi prestij ve gücünü yitirmiş din adamları, tarikat şeyhleri ve Atatürk devrimi karşıtı hareketlerin ittifakı ile başladı; zaman içinde taşra etrafından da destek buldu. 1950'li yıllarda kırsal ve taşra kökenli insanlardan destek alarak gelişti (Narlı, 2010:29). Keyder’ göre (2014:147) ise “muhalefet platformunun iki temel direğinden biri devlet müdahalesi karşısında pazarı savunan iktisadi özgürlük, diğeri siyasi baskı ve merkezin ideolojik tecavüzü karşısında mahalli gelenekleri savunan din özgürlüğüydü.” Kemalist elitlerce baskılanan Muhafazakar kesim Kemalist projeyi kendi kültürel niteliklerine aykırı bulduğundan onlarla sürekli bir çatışma halinde olmuşlardır. 1950’lerde ilk nüvelerinin atıldığı muhafazakar orta sınıfa ilişkin Utku Balaban (2013:13) Pirenne’den aldığı “faburjuvazi” kavramını geliştirmiştir. Onun faburjuvazi olarak adlandırdığı grup “işçinin uzun vardiyalar boyunca sömürülmesine rağmen diğer işçilerle siyaseten kolektif şekilde hareket etmesini engelleyen kesimdir. Ne burjuvazi ne de proletaryanın bir parçası olarak ele

alınması mümkün olmayan fakat muğlak ve yanıltıcı “orta sınıf” kategorisi dolayısıyla da tariflenemeyecek bir sınıf.” Balaban bu sınıfın 1945’lerde temellerinin atıldığını, 1970’lerde bugün siyasal İslam olarak anılan bir siyasi projede geliştiğini ve 1990’larda ise başarıya ulaşan bir proje olduğunu söyler. Balaban, Berkes’in *gerici*, Küçükömer’in *sol* ve Mardin’in *çevre* olarak tarif ettiği kesimin aslında bir sınıf olduğunu ve bu sınıfın adının da *faburjuvazi* olduğunu iddia eder. Ona göre bu kesim, “yenidir, rant elde etme amaçlıdır ve partiküleristtir” (50). Kırdan kente göç faburjuvazinin tarih sahnesine çıkmasının en önemli unsurlarından biridir. Faburjuvazinin görevi burada yeni coğrafyalarda genişleyen ve mevcut şirket yapısının erişemediği yerlerde proletaryanın burjuvazi ile emek sürecindeki ilişkisini kurmaktadır. Faburjuvazi sermayenin teknokrasiyle erişemediği emeklere erişimi sağladığından artı-değerin bir kısmına *mutlak rant* olarak el koyar. Türkiye’de faburjuvazi ve küçük burjuvanın çıkarları genelde çatışır. Çünkü “hem küçük burjuvazi hem de faburjuvazi sermaye birikimi sürecindeki konumlarını yerelde proletaryanın algısına ve yaşantısına müdahil olma kapasitesine borçludur” (Balaban, 2013:43). Faburjuvazi, İslami bir çizgi içinde ilerleyerek merkez olma iddiasını taşıdığından küçük burjuvaziye karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Teknokrasi, küçük burjuvazi ve faburjuvazi “bir taraftan sermaye birikiminin devamı için çalışırken diğer taraftan artı-değerin daha büyük bir kısmına rant olarak el koymak için burjuvaziyle çatışır” (Balaban, 2013:43).

Bu hareketin temsilciliğini yapan ve siyasi ayağını oluşturan 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’dir. Tek partili sistemden çok partililiğe geçişin somut adımı olan Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi tüm dengeleri değiştirdi. Demokrat Parti, kendisini merkezde konumlandıran Cumhuriyetçi kesimin “bütünleşme” arzusunun yerine yerel kesimle eklemlenmiş, çevre ile iyi ilişkiler kurabilmiş bir parti olarak ortaya çıktı. Demokrat partinin başarısıyla birlikte Kemalist rejime karşı çıkan, İslamcı, cemaatçi tüm muhalefet odakları bu parti etrafında toplandı. Bu hareket hem burjuvaziden hem de küçük üreticilerden destek aldı. Aynı zamanda hareket mutlakıyetçi yönetime karşı liberal bir direniş biçimi aldı (Keyder, 2014). Savran (2011:161) DP’nin 1950’de seçimle başa gelmesini bir karşı-devrim hareketi olarak değil, “her burjuva devriminde görülen bir restorasyon, bir normalleşme süreci” olarak görür. İktidara gelen DP’nin ilk düzenlemesi tarım alanında oldu. Tarımda makineleşme özendirilmeye çalışıldı. Özellikle 1947 Marshall yardım programına giren Türkiye’nin önceliği tarımsal gelişme ve ihracatın desteklenmesi oldu (Gülalp, 1993). CHP’nin bürokrat kanadı

gittikçe güçlenen Demokrat Parti'ye karşı toprak reformu yaparak köylülerle yeni bir ittifak kurmayı amaçlasa da bu politika küçük çaplı kaldığından istenilen sonuca ulaşılamadı (Keyder, 2014:158). 1946 sonrasında CHP'nin tutumu "işçilerin örgütlenmesine yönelik, örgütlü çıkar gruplarının denetim altında temsilini ve sınıf çıkarlarının devletin gözetiminde uzlaştırılması" yönündedir (Koçak, 2008:100). Yani devlet sendikalarla anlaşarak işçilerle arasına bir aracı koymaya çalışır. DP ise CHP'nin sendikalarla olan bu bağı sürdürmek yerine yurttaş birey olarak stratejisini "işçiler" e yöneltmiştir. Bu yolla işçileri sistemle bütünleştirmeye çalışarak sendikalarla gerçekleştirilen örgütlü işçi sınıfını tasfiye etmeye çalışır. Koçak'a göre, "sınıfları tanıyan, eşitleyen ve kendi denetiminde ortak milli çıkarlar için onları merkezi örgütlenmeleri aracılığıyla yönlendirmeyi esas alan CHP'nin korporatist stratejisi karşısında DP popülizmi, sınıfları ve onların örgütlerini değil, vatandaş gruplarını esas alır ve onları formel ve enformel yollarla bölüşüm ilişkilerine dahil ederken bir yandan da bürokratik elitizmin sembolü olarak gösterdiği CHP karşısında politik ve ideolojik olarak seferber eder" (102). Çok partili döneme geçişle birlikte partiler artık işçi, köylü, esnaf gruplarını dikkate almak zorunda kaldılar. 1950 seçimlerinde muhalefete düşen CHP, işçi sınıfına dönük politikalar uygulamak zorunda kalmıştır. Örneğin, o güne kadar karşı çıktığı grev hakkını programına dahil etmiştir (Koçak, 2008).

"DP, sanayi burjuvazisinin bu yükselişine rağmen sanayiye karşı tarıma ve ticarete öncelik veren eski çizgisini inatla sürdürecektir...İzlediği kredi politikası, ithalatta genel olarak benimsediği liberasyon ilkesi, sanayiye özel teşvik önlemleri uygulamaktan kaçışı, ekonominin bütününün sanayinin çıkarlarını temel alan bir planlama yoluyla düzenlenmesine karşı direnişi vb. Dolayısıyla, sanayi sermayesinin çıkarlarını, sınıfın öteki dilimlerinin çıkarlarının önüne almaktan uzak durmuştur" (Savran, 2011:163). Zira DP'nin 1950'de başlattığı tarımda dönüşüm şehir burjuvazisini oldukça rahatsız etti. DP'nin bu politikaları aynı zamanda kendi sonunu da hazırlamış oldu. Demokrat Parti'nin İslam'ın yeniden restorasyonu ve kurumsallaşması çalışmalarından rahatsız olarak Kemalist elitlerin oluşturduğu, kendilerini "Cumhuriyetin bekçileri" olarak gören askeri kuvvetler, laikliğin tehlikede olduğu, ülkeye şeriatın geleceği sebeplerini öne sürerek darbe yaptı. 1960 darbesinin doğrudan nedeni ise DP yönetiminin hem görünürdeki ekonomik başarısızlığı hem de öncelikle kentli aydın kesimden yükselen muhalefete karşı gün geçtikçe daha baskıcı önlemlere başvuruyor olmasıydı" (Gülalp, 1993:35). Gülalp her darbeden önce Türkiye'de ekonomik bir krizle

birlikte siyasal bir kriz yaşandığını ve bu yüzden de ordunun devleti kurtarmak için partilerüstü bir girişimle darbe yaptığını söyler.

Darbeden sonra 1960'ların ekonomik modeli ithal ikameci sanayileşme oldu. Artık ağırlıklı olarak iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimine dayalı bir modele geçildi (Gülalp, 1993:34). Kemalist elit kesim tekrar devletçi bir sanayileşme döneminin başlaması umuduyla ithal ikameci sanayileşme modelini destekledi. DP içinde sesini duyuramayan, kaynak aktarılmayan sanayi burjuvazisinin önü bu partinin mirasçısı olan AP (1961) ile açılır. AP, DP'nin sonunu hazırlayan sanayi burjuvazine yönelik ikincil politikalarından ders çıkararak sermaye hareketini sanayi alanına doğru kaydırır. Bu durumda DP döneminde sıkıntı yaşayan sanayi burjuvazisi AP ile hakim sınıflar ittifakının öncülüğünü ele geçirmiştir (Savran, 2011). 1960'lı-1970'li yılların Türkiye'sinde "ithal kotaları, döviz ve kredi tahsisleri, vergi teşvikleri ile ayrıcalıklı bir desteğe mazhar olan sanayi sermayesinin saflarında yer alan bireysel işadamları arasında avantajların (ya da "avanta"ların) tarafsızca dağıtılması işlevini bürokrasi üstlenmişti. Bu bürokrasi, sözü geçen avantajların, "rant"ların varlığını tartışmaz, kabul eder; sadece, bunların dağıtılmasında bireysel çıkarların gözetilmesini önler" (Boratav, 2005:94).

CHP, 1960'ların sonlarında ortanın solu olduğunu ilan edene kadar eski bürokratik imajı sırtından atamadı. Savran'a göre (2011), CHP her zaman bir burjuva partisi olmamıştır. Özellikle tek partili dönemin bitişi köylülerle de arası olmayan CHP'yi sıkıştırmıştır. "CHP'de 1965 sonrasında yaşanan değişim, tarihsel işlevini yitirmekte olan ve yeni bir kimlik arayan bir siyasal parti ile sınai kapitalizm evresine giren ve köklü biçimde değişen bir toplumda ortaya çıkan yeni sınıf dengeleri ve yeni sınıf ittifakı arayışları arasında bir buluşmanın ürünü olmuştur" (Savran, 2011:231). CHP'nin yeni programında tarım ve köylülük için reformlar, bölgeler arası sosyal adaletin sağlanması, çalışanlara yeni haklar, sanayileşmeye öncelik gibi maddeler vardır (Savran, 2011:236). Partinin kendi açıklamasında ise "1960'lı yıllarda CHP, çarpık bir şekilde gelişen göç, kentleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve derin eşitsizlikleri içinde barındıran toplumsal tabakalaşma sürecinde, kırdan kentte, sanayide tarımda her alanda ezilen kitlelerden yana tavrını açık bir şekilde koyarak siyasal yelpazedeki yerini net bir şekilde belirlemiştir. Bu dönemde CHP yoksul, ezilen, emekçi kesimlere umut olacak yeni siyasal açılımlar yaparak siyasal yelpazede sosyal adaleti, demokrasiyi,

eşitliği, dayanışmayı ve adil paylaşımı temel alan sosyal demokrasi çizgisine oturmuştur...CHP için yeni iktidar umudu 1965'te "Ortanın Solu Politikası"yla başlamıştır."¹¹ Ecevit'in ortanın solu imajı bir ölçüde başarılı olarak büyük şehirlerde yaşayanlar ve köylülerin oyunu almayı başarsa da sosyal demokrat bir taban yaratacak kadar güçlü olamadı¹². Ecevit'in kişisel karizması 1980'e kadar hakim olabildi (Keyder, 2014:243). Darbeden sonra ancak 1973'e gelindiğinde CHP orta sınıfı kendi yanına çekebilme başarısını gösterdi. Ünüvar (2010), bu desteğin bir nedeni olarak CHP'nin, Kemalist görev ve sorumlulukları taşıyabildiği anlayışıyla değil de orta sınıfın bir gün kaybettikleri toplumsal pozisyonlarına geri dönecekleri umudunun olmasını gösterir. Kendisini sol ile yani merkezde konumlayan CHP iktisadi kriz (1973 petrol krizi) yaşayan orta sınıfı kendi yanına çekmeyi bir süreliğine başarsa da iktisadi krizin aşılamaması, siyasal çatışmalar ve CHP'de bir birlik sağlanamaması nedeniyle Ecevit, orta sınıftan aldığı desteği kaybetti. 1970'li yıllardaki siyasal, ekonomik, sosyal hareketler aşırı şiddet ortamının doğmasına yol açtı. Sağ-sol çatışmaları, mezhep ayrılıkları yüzünden çıkan kanlı olaylar, ayrılıkçı hareketler ve İran İslam devriminin etkisiyle radikal İslami hareketlerin Türkiye'de de ortaya çıkması yeni bir darbenin habercisi oldu.

Bu arada 1950 ve 60'lı yıllarda kitlesel bir İslamcı parti olamayan DP'den sonra İslami hareketin ilk istikrarını yakaladığı dönem 1970'te Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisi (MNP)'dir (Narlı, 2010; Gürel, 2014). Yeni muhafazakarlar, artık eskiye dönüş, geleneksel değerlere sıkı sıkıya sarılma özelliklerinin bir kısmından kapitalizme geçebilmek için feragat etmişlerdir. Eski düzeni ve gelenekleri ulusal kültürlerin oluşumunda faydalanan kurumlar ve değerler olarak kabul ederler. Yeni muhafazakarlar serbest piyasa ekonomisini ve kapitalizmin ana kurumlarını benimsemişlerdir. MNP daha çok merkez sağdan umduğunu bulamayan küçük ve orta ölçekli (KOBİ) yani tekelci olmayan kapitalistlerin temsilcisi olmuştur (Gürel, 2014:43). MNP'nin kurulmasını sağlayan onları bir çatı altında toplayan din ve sermayenin bir kısmı arasında sağlanan ortak çıkarlardır. Zira milli görüş hareketi gittikçe tekelleşmeye başlayan burjuvazinin yeni bir kanadı olan Anadolu burjuvazisini desteklemektedir (Savran,

¹¹ https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx

¹² Köylülerden aldığı oyu arttırmasında "toprak işleyenin, su kullananın" ilkesini benimsemesi etkili olmuştur.

2014). Ancak MNP laiklik karşıtı olduğu gerekçesiyle 12 Mart döneminde kapatılınca yerine 1972’de Mili Selamet Partisi (MSP) kuruldu¹³.

12 Mart (1971) burjuvazinin önündeki engelleri kısmi değişikliklerle kaldırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. “Burjuvazi hala bir yanda işçi sınıfının ve öteki toplumsal güçlerin muhalefetini bastırma sorunuyla karşı karşıyaydı, ama aynı zamanda büyük toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin sanayi kapitalizminin gerisinde kalan ya da az gelişmişliğin hücrelerinde hayat bulan dilimleri ile de mücadele etmek zorundaydı” (Savran, 2011:182). Büyük sanayi burjuvazisi tarafından 1970’lerde ithal ikameci sanayileşme modelinin terk edilip sanayi sektörünün önderliğinde ihracata dönük bir yapıya geçilmesi istendi (Gülalp, 1993:39). Bu modele geçiş tarımda fiyatların ve gelirlerin düşürülmesi; sanayide ücretlerin düşürülmesini beraberinde getirir. Ancak işçi sınıfı 1960 ve 70’lerdeki kazanımlarının bu modele geçişle birlikte elinden alınmasına şahit olur. Bu durumun kabullenilmesi için baskıcı ve otoriter bir rejimin kurulması zorunlu hale gelir (Gülalp, 1993:40-41). Bu ekonomik paket 24 Ocak 1980 kararlarıyla devreye sokulur. Bu anlamda 12 Eylül 1980 darbesi yeni anayasasıyla, çalışma yasalarıyla, sosyalist siyasal hareketi ve sendikaları zayıflatmasıyla, baskı ve zorlamalarıyla istediği değişimleri yapmıştır. Sermaye, önündeki tıkanıkları bu şekilde aşabilmiştir. Boratav’a göre (2005:92-93), “1979 yılında tıkanığı iyice ortaya çıkan “popülizm”i, kısa dönemli sorunlarının saplantısı içinde kıvranan burjuvazi askeri ve otoriter bir modelle aşmaya çalıştı ve böylece bir tarih perspektifinden yoksunluğunu bir kez daha ortaya koydu”. Bu darbeye muhafazakar partiler kapatıldı (Narlı, 2010). 12 Eylül rejimi, sendikacılık hareketinin radikal kanadını oluşturan DİSK’i tasfiye etti. Bu süreçte sendikal faaliyetler ve toplumsal sözleşmeler işveren lehine sonuçlanırken işçilerin hareket alanını daraltan bir dizi düzenleme yapıldı. Bunlar yapılırken işçi sınıfı tabanından etkili bir direnme söz konusu değıldir. 1980’ler sonrası yeni emek stratejilerinin “piyasa”yı tek denetim mekanizması olarak belirlemiş ve sendikaları da herhangi bir tepki, karşı çıkış yaratmaktan uzak tutmaya çalışarak zayıf bıraktığı açık ve nettir. “Sendikal güvencesizlik olarak da adlandırılabilcek bu konjonktürde sendikal mücadele çok zayıflamıştır” (Yücesan-Özdemir, 2014:258).

Darbenin ardından toplumsal pozisyonlarını garantiye almaya çalışan orta sınıf, kendisine bu garantiyi verebilecek ve siyasal pozisyonlarına hitap eden başka

¹³Daha sonra koalisyon hükümetleriyle başlayken 1980 darbesiyle de kapatıldı.

bir hareketin taşıyıcı oldu (Ünüvar, 2010:20-21). “1980’li yıllar tüm ülkenin ve tüm sosyal grupların politik olarak sağa savrulduğu ve burjuva ideolojisinin devlet gücü desteğiyle yayılan savlarının herkesi etkilediği bir dönemdir” (Boratav, 2005:133). Sonuçta “muhafazakarlık, II. Dünya Savaşı’ndan sonra bir yandan Batı muhafazakar geleneğini ve kültürünü benimseyip, güçlü ve sınırlı hükümeti, toplumsal otoriterliği, hiyerarşiyi, itaati ve milli değerleri savunmuş; diğer yandan da, kapitalizmin temel öğeleri olan serbest piyasa ekonomisini ve değerlerini benimsemiştir” (Gül, 2006:85). Türkiye’de bu süreç özellikle 1980 darbesinden sonra sol siyasi faaliyetlerin bastırılmasına paralel olarak boşalan alanları Türk-İslam sentezi olarak nitelendirilecek İslami örgütlenmelerin almasıyla başladı (Buğra ve Savaşkan, 2014). Kagarlitski *Orta Sınıfın İsyanı* çalışmasında bu dönemi şöyle açıklar: “Piyasa krizi koşullarında toplumun bir kısmını etkisinde bırakan kafa karışıklığı ve korku sağ radikalizmi besleyecek bir araç sağladı... Bu toplumsal tabakanın piyasa koşullarının en temel güçleriyle başa çıkamayan üyeleri yaşamları üzerindeki denetimlerini yitirmiş ve geleceğe dair ölümcül bir korkuya kapılmıştı. Kafası karışan ve hayata küsen küçük burjuvazi, kurtuluşu, “düzeni onarması” ve “güvenliği” sağlaması gereken ‘güçlü bir devlet’te arıyor” (Kagarlitski, 2006:239).

Merkez sağın temsilcisi Turgut Özal’ın partisi olan ANAP, orta sınıfları ekonomik müdahalecilik, geniş laik bir devlet, eşitlik, adalet ve özgürleşme gibi sosyal sorumluluk alanlarından, bireysel sorumlulukların ön plana çıktığı liberal iktisat mantığı alanına taşıdı. Özellikle “çağdaş yeni sağ, yeni muhafazakâr bir anlayış çerçevesinde, devlet eliyle topluma ve ekonomiye müdahaleyi toplum mühendisliği olarak görerek reddetme eğiliminde” oldu (Kiriş ve Gül, 2007:92). Hem eğitilmiş hem de geleneksel değerlerin temsilciliğini yapan ANAP, girişimcilik değerlerini ön plana çıkararak orta sınıfların bu alanda kendilerini temsil edebilme gücünün doğmasını sağladı. Geniş bir kitleye sahip olan bürokrasi ise Boratav’a göre (2005:56), “1980’li yıllarda sadece hayat düzeyinde değil, günlük yaşamın *niteliğinde* de düşkünleşmiştir: Bu tabakanın giderek artan sayılarda mensupları, büyük kentlerin orta halli semtlerinden gecekondu bölgelerine kaymışlar; geçimlerini kısmen marjinal faaliyetlerden elde eder olmuşlar; kamu sektörünün saygınlığının yitmesine de paralel olarak rüşvet ve yozlaşma batağına giderek daha fazla saplanmışlardır. Kısacası, kimi çevrelerce hala Türkiye toplumunun “egemen sınıfı” olarak görülen bürokrasinin durumu yürekler acısıdır.” Özal önderliğinde ANAP hükümeti askeri dönemin yasal ve

kurumsal çerçevesini sendikaların gücünü zayıflatmak için kullanma çabasına girer. Boratav'ın, neoliberal stratejinin yarattığı yıkım ve dönüşüme rağmen toplumsal mücadelenin başında neden bu antagonizma yerine laiklik, milliyetçilik eksenlerinde bir mücadelenin yaşandığı sorusuna cevabı şöyle olur: “sol akımlar etkili boyutlarda var oldukça sınıf mücadelesi toplumsal hayatın önemli bir ögesi olur. Bu akımlar ortadan kalkar; fiilen etkisizleşirse, bu sorunlar ve özelemler yok olmaz; ancak, başka akımlar bu boşluğu doldurur ve halk muhalefeti sınıf mücadelesi dışında tepki biçimlerine dönüşür” (Bora ve Erdoğan, 2008:184-185).

Devlet ve burjuvazi arasındaki ilişkinin cumhuriyet dönemindeki ilişkisi önceki bölümlerde incelenmişti. Devlet sınıfı ve sermayedarların çıkarları birbiriyle çatışmadığından aralarındaki yakınlık rahatlıkla sürdürülebilirken çıkarların çatıştığı zamanlarda iktidar ile bağlantı kurmak gittikçe zorlaşır, bu dönemlerde burjuvazinin iktidar üzerindeki hakimiyeti zayıflar. Devlet ve sınıflar arasındaki ilişkiye istifaden Boratav'ın (2005) görüşü toplumsal kuruluşların “normal” evrimleri içinde ekonomik bakımdan egemen olan sınıf –yani artığa el koyan başlıca sınıf- devleti de kontrol eder. Boratav aynı zamanda belirli anlarda devletin *görelî özerkliği*nden de söz eder. Devlet ancak bazı istisnalar dışında büyük toplumsal krizlerde veya bir üretim biçiminden diğerine geçiş dönemlerinde görelî olarak özerk bir konumda olur. Boratav (2005), buradan hareketle burjuvazinin devlete karşı olduğu üç durum belirler. 1979 yılında Ecevit iktidarını yıkmak için bir araya gelen burjuvazi, 1980-82'de askeri rejimle bütünleşerek konumlarını garantiye almak için ve son olarak da 1984-1987'de Özal iktidarına destek vermek için sermayenin farklı grupları birlik halinde davranırlar. Buna karşılık 1988-1990 yıllarında ANAP iktidarına karşı alınacak tavırlara ilişkin olarak sermayenin safları içinde bölünmeler ortaya çıkar (Boratav, 2005:72-73). Bu çevrelerle yakın ilişkisine rağmen Özal faktörünün çokta abartılmaması gerektiği kanısında olan Boratav, burjuvazinin temsilcileri ile askeri rejim arasındaki yakın ilişkilerde Özal faktörünü aşan ve kurumsallaşmış durumların olduğunu ifade eder. Gülalp'e göre (1993:77) ise, “devletin egemenlik ilişkilerinin korunması ve yeniden üretilmesindeki rolüne, egemen sınıf(lar) ya da fraksiyonlarıyla olan doğrudan ya da dolaylı bağlarından çok, sermaye birikimiyle olan ilişkisi ışığında bakılmalıdır.” Zira devletin sermaye birikimi sürecine ilişkin rolünde bir süreklilik vardır. Başka bir deyişle siyasal rejimdeki değişimler ekonomi politikalarındaki sürekliliği bozmaz. Özal daha sonra finans kapital, sanayi sermayesi ve rantıye grupları arasında siyasi iktidarın özellikle rant

alanlarına yatırımları kaydırıldığı yönünde bir anlaşmazlık yaşandığından, kazandığı orta sınıf desteğini kaybeder (Boratav, 2005). Ünüvar'ın (2010) deyişiyle, Özal, ideolojik arayışını şahıslar üzerinden değil de istikrar arayışı üzerinden kuran orta sınıfın desteğini, kendisine aşırı güveni ve kişiliği üzerinden çözmeye çalışması nedeniyle kaybetti.

1983'te RP İslamcı hareketi tekrar oluşturdu. Refah Parti'sinin hakim olduğu 1990'lar ise kendilerini doğrudan temsil ettikleri dönemdir (Savran, 2014). Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İslamcı başbakanı oldu. Ancak merkez sol ile merkez sağ birlikteliğinin bozulmasını, 1995 seçimleri sonrasında merkez sağda da birliğin sağlanamaması izledi. Laik burjuvazi ve ordu önlem almak için RP'nin karşısında konumlandı ve ardından 28 Şubat 1997'de RP'ye muhtıra geldi. Sonra da Anayasa Mahkemesi tarafından laikliğe karşı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle kapatıldı. Onun yerine FP kuruldu. Ardından da 2001'de Recep Tayyip Erdoğan AKP'yi kurdu (Gürel, 2014). Bu süreçte seçmenin merkezden uzaklaştığı ve yeni bir alternatif olarak radikal sağın siyasal yelpazede belirginleşmeye başladığı bir döneme girildi. Radikal sağdan hareketlenen AKP, iyi bir başarı sağlayarak, radikal sağdaki konumunu ve radikal sağ değerlerini de merkez sağa taşıdı.

2001 krizini kendi lehine çevirebilen AKP, boşta kalan orta sınıfı istikrar ve mevkii arayışlarını karşılamış olarak kendi tarafına çekti. Orta sınıflar siyasi ve ekonomik güçsüzlüklerini aydın kadroları doldurarak kapattığı için bir kriz yaşanmasını engelledi. Mardin'e göre (2012), Recep Tayyip Erdoğan'a ciddi bir kitle kazandıran politikası milliyetçi ve seküler dinamikleri iyi kullanabilmesiydi. AB'ye üye olmak için yasalar çıkarması, seküler, laik kesimin hiç beklemediği adımlardı. Mardin'e göre modern Türkiye'de temel bir İslami strateji, hedeflerine ulaşabilmek için yeni bir siyasi hat içine girmek zorunda kaldı. AB üyeliğinin olumlu yönde ilerlemesi aynı zamanda Batıcı-laik burjuvazinin AKP'nin iktidarlığına başlangıçta sert tepkiler vermesini de engellemiştir. Ayrıca çalışma hayatının, iş yasalarının işveren lehine sonuçlanması da burjuvaziyi cezbeden bir durum yaratmıştır (Savran, 2014). Uzun süre merkezi konumları sahiplenen Kemalist orta sınıfın, AKP'nin bu başarısıyla periferileşme sürecini tam anlamıyla yaşadığı söylenilebilir. Tüm bunların yanı sıra 2002'de AKP'nin seçimlerde üst üste seçilmesi sonucu kendilerini AKP'nin ya da muhafazakarlığın karşısında konumlandıran "Kemalist", "modern", "laik" kesimde korku, endişe, muhafazakar kesime karşı hınç, agresiflik gibi duygular ortaya çıktı. Tanıl Bora, 1990'lardaki

orta sınıf ya da onun deyişiiyle ‘Beyaz Türkler’ eski özgüvenli konumlarının yerini artık “tehdit ve mağduriyet algılamasına dayalı reaksiyoner-agresif bir tutuma” bırakmıştır (Bora, 2010:29). Bu değişimin dönüm noktasını ise 2002 genel seçimlerinde AKP’nin iktidara gelişiiyle ilişkilendirir. Bir sonraki konuda da merkezi konumdan dışlanan Kemalist kesimin periferileşme sürecinde ortaya çıkan endişeleri, bu endişelerin ortaya çıkmasında etkili olan temel dinamikler, endişelerinin kaynağının neler olduğu, toplumsal değişimi sağlayabilecek donanımlara sahipken neden bu kadar endişeli oldukları merkezi konumları ele geçiren muhafazakar orta sınıflarla çatışması ekseninde tartışılacaktır.

2.3.4. Orta Sınıfların Sosyo-Kültürel Alanda Çatışması

Bir önceki konuda Kemalistlerin karşısında konumlanan yeni bir oluşumun siyasi yelpazede ortaya çıkışı Kemalizm’in periferileşme süreciyle bağlantılı olarak anlatıldı. Burada ise bir önceki konuyla bağlantılı olarak Kemalizm’in muhafazakâr kesimle çatışması ekseninde sosyo-kültürel alandan periferileşme süreci anlatılacaktır. 1980’lerde gözden kaçmaması gereken bir nokta genç Türk Müslüman entelektüellerin, seküler söylemi ele geçirmesi olarak da adlandırılabilir bir karşı hareketin eğitim ve medya kanallarını kullanarak var olmasıdır. 1980 sonrası gençlerde görünürde iki farklı yol izlendi. Birincisi, Müslüman kültürleri zenginleştirmek, ikincisi, Batılı söylemi ciddiye alma. Ancak bu farklı iki yol, aynı madalyonun iki farklı yüzüdür. “Dinin sekülerleşmesi” ve “sekülerin İslamlaşması” şeklinde birbirlerini sürekli olarak etkilemektedirler. Mardin, “sekülerizm ve İslam’ın eriyerek birleştiğini söylemekten çok farklı biçimlerde, sekülerizm ve İslam’ın birbirleriyle etkileşim halinde olduğu”nu ifade etmeye çalışır (Mardin, 2012:174). Toprak ve arkadaşları da (2012), benzer şekilde bu iki ayrı kesimin zamanla küreselleşme, kentleşme, ekonomik gelişme, eğitim olanaklarının gelişmesi gibi etkenlere bağlı olarak birbirine yaklaştığı sonucuna ulaşmıştır. İslami kesimde yer alan yükseköğrenim görmüş kişiler ile modern ve seküler alan arasında köprü kurulmaya başlanmıştır. İnançlı orta-alt sınıfın, 1950’lerdeki göçle birlikte şehirlere gelip yükseköğrenim görebilmeleri sayesinde keskin dinsel-seküler ayrımı yumuşamaya, duvarlar geçirgenleşmeye başlar. Kemalist, laik kesim Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan bu yana dindar kesimi kamusal alanın dışına itti ve ‘modern insan’ profiline hiçbir zaman yerleştiremedi. Ancak bugün görüyoruz ki onlar da artık eğitimliler, kamusal alanda görünürlüklerini arttırdılar, aynı mekanları paylaşıyorlar. Yıllarca ‘gerici’

diye adlandırdıkları kesimin ‘modern işler’ yapması¹⁴, modern mekanlara gidiyor olması, kamusal alanlara onların da giriyor olması, laik orta sınıfın algısını ters düz etti. Göle’ye göre (2012:56), bu durumun sebebi “Cumhuriyet [in] kendi seküler seçkinlerini olduğu kadar seküler mekanlarını da yaratmış” olmasıdır. Bunlar okullar, balo salonları, sinemalar, lüks restoranlar, kokteyller, opera, dans salonları vs. İslamcı kesimin, seküler orta sınıflara ayrılmış mekanlara girmesi yazılı olmayan ama varlığı hissedilen dinsel dışlayan yasaların çiğnenmesi demektir. İslamcılar, modern seküleristlerle çatışma halinde olsa da onlarla aynı zamansallığı ve mekanı paylaştıklarından dinsel ve seküler ayrım da gittikçe belirsizleşmeye başladı. Çünkü bu mekanlarda dinsel ve seküler modernin anlamları da değişir. Modern Türkiye’de temel bir İslami strateji, hedeflerine ulaşabilmek için yeni bir siyasi hat içine girmek zorunda kaldı. İslami aktörler modern şehir mekanları, küresel iletişim ağları, kamusal alan, tüketim, piyasa, seküler zamana adım, bireyselleşme, profesyonellik gibi değerlerle tanıştı. Tüm bunlar İslamcı siyasi partilerin başarılı olmasını sağladı. Artık tek bir orta sınıf olarak Kemalist orta sınıf yoktur, onun yerine gittikçe genişleyen orta sınıflar vardır.

Özimirli (2010:40-42)’nin de ifade ettiği gibi “sağ entelijensiya, merkezin ürettiği kültür inşasına müdahil olmak istiyor ve hatta şu an var olan kültüre bir yönüyle hınç duyuyor...Yükselen dindar, muhafazakar orta sınıfın yurtdışında okuyabilmiş, yabancı dil öğrenmiş, “merkezin” çocuklarıyla aynı müzik hakkında yorum yapabilir hale gelmiş çocukları yani yeni nesli, ekonomik sermayeye sahip olduğu oranda eline kültürel sermayeyi geçirdikçe kendi *habitus*’unu da yazıya dökmek ve herkese duyurmak istiyor.” Özimirli’ye göre, Türkiye’de Kemalist kesimin yıllarca “cahil, gerici, çağdışı” olarak gördüğü İslami-muhafazakar gençliği küçümseyişinin altında entelektüel bir aşağılama olmasının yanı sıra sınıfsal bir rahatsızlık da vardır. “Nasıl ki küçük burjuva Kemalistler, iktidar aygıtlarını ellerinde tutmanın gücüyle zoraki bir orta sınıf yaratmış; kendi nefret ve hınç ekonomisini yürürlüğe sokmuşsa, özellikle 1980 darbesi sonrası şekillenen neo-liberal düzenin İslamcı muhafazakar “elitleri”de yine kendi orta sınıfını yaratmış ve bunları hınçla donatmıştır” (Akkoç, 2014:78). Sonuç itibarıyla, muhafazakar orta sınıf ve Kemalist orta sınıf yaşam tarzlarının aynı olduğunu fark

¹⁴ Emre Aköz, Endişeli Modernler Marmaray’a Niye Binmiyor? Köşe yazısı modern çağa ayak uydurabilme anlamında bir örnek. <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2013/10/31/endiseli-modernler-marmaraya-niye-binmiyor>

eder. Yazar laik orta sınıfla Muhafazakar orta sınıfın çatışma halinde olduğunu ancak “bir elmanın iki yarısı gibi” birbirinden çokta farklı olmadıklarını söyler. Ancak burada otoriter bir yapıdan çıkmaya çalışan İslam, dayatmacı, otoriter, dışlayıcı bir modele dönüşebilir mi, yani kabuğunu kırmaya çalıştığı otoriter yapının *yeniden-üretim*inin bir parçası olabilir mi, konusunun gözden kaçmaması gerekir. Tüm bunlar Kemalist orta sınıfı endişeli, korkulu, muhafazakar kesime karşı kin ve agresif bir tutum sergilemeye iter. Kendilerini modernleşmenin, sekülerleşmenin aktörleri olarak gören bu kesim muhafazakar bir partinin iktidara gelmesini öfkeyle karşılamaktadır.

Sonuçta yeni orta sınıfın güçlü kanadı muhafazakar olduğu için, endişeli modernler kendi değer yargılarının ve yaşam tarzlarının iyice marjinalleşeceğinden korkular. Sadece kültürel-ideolojik bir tehdit değil aynı zamanda liyakat ölçütleri ve rekabet nedeniyle, ekonomik anlamda yaşanan bir düşüşün etkisiyle endişeleri gittikçe artmıştır. Endişelilerin kaynağı genelde yaşam tarzlarına müdahale şeklinde sunulsa da arka planda statü kaybı yaşayan, önemli mevkilerden dışlanan, ekonomik kayba uğrayan, klientalist ağlardan dışlanan bir kesim vardır. Bürokrasi ve güç merkezleri içinde değişen konumların muhafazakarlar lehine sonuçlanması klientalist ağlardan muhafazakar kesimin faydalanmasının yolunu açmıştır. Konunun salt yaşam tarzlarına müdahale şekline indirgenmesi arka plandaki süreci görmeyi engeller. Bir sonraki konuda da bu süreç ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.3.5. Orta Sınıfların Ekonomik Alanda Çatışması

Neoliberal ekonomik çizginin temel unsurları olan özelleştirme, serbestleştirme, kuralsızlaştırma, işgücü piyasalarında esneklik, devletin ekonomik alandaki düzenlemelerinin asgarileşmesi ya da hiç olmaması, devletin küçültülmesi gibi söylemler AKP dönemi boyunca daha önce yaşanmadığı kadar yoğun bir biçimde hayata geçirilmiştir. Ekonomik hayatta kendini gösteren neo-liberal yeniden yapılanma, AKP dönemi boyunca yaşanan ve yaşanmakta olan dönüşümün temel değişkenidir (Metin, 2011). AKP’nin hüküm sürdüğü dönem tam da bu süreçlerin yaşandığı piyasa mantığının her alana yansıdığı bir dönemdir. Türkiye 1980’li yıllarda uluslararası ticaret ölçeğine tam anlamıyla taşınabilmiş değildi. Büyük sermaye grupları uluslararası finansal faaliyetleri ancak belli bir ölçüde araştırabilmişti. 1990’larda ise Türkiye ile dış dünya arasındaki finansal akımlar büyük bir artış gösterdi, ortaklıklar kuruldu, dış ülkelere şirketler kuruldu.

2002-2008 yıllarında ise büyük sermaye grupları kârlarını fazlasıyla arttırdılar. Öztürk bu gelişmenin bir nedeni olarak AKP'nin sermayedarların yanında ve emeğin karşısında bir politika gütmesini gösterir. Sonuçta “Türkiye’de finans kapitalin 1960’lı yıllarda oluştuğu, 1970’lerin başlarında hâkimiyetini ilan ettiği, 1980 sonrasında ise üç aşamalı bir gelişme ile dışa açıldığı yani dünya kapitalizmi ile daha ileri ölçüde bütünleşmeye yöneldiği söylenebilir. Söz konusu bütünleşme dış ticaret akımları ile başlayıp finansal akımlarla genişleyerek devam etmiş ve sonra üretken sermaye hareketleri ile şimdiki nihai formuna ulaşmıştır” (Öztürk, 2015:246).

Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan, *Türkiye’de Yeni Kapitalizm* kitabında, 1980 sonrasında Türkiye’nin korumacı devlet müdahalesini onaylayan sistemden dünya ekonomisiyle bütünleşmiş piyasa güdümlü bir sisteme geçişi, uluslararası rekabet, küresel dönüşüm, ticari faaliyetlerin siyasi ve kültürel koordinatların etkisi, sanayi üretimin az gelişmiş ülkelere kaymasıyla ticaretin yeniden-yapılanması, STK’lerin ortaya çıkmasıyla devlet-toplum ilişkisinin yeniden şekillenmesi ve bir dayanışma biçimi olarak örgütlerin hayırseverlik faaliyetlerinin kullanıldığı bir şekle nasıl evrildiğini anlatırlar. Bu durumda artık devlet tek siyasi aktör olmaktan çıkar, ancak yine de “iş dünyasının temel özelliği, hükümet ile büyük şirketler arasındaki ilişkilerin doğası tarafından” belirlenmesinden kurtulamaz (Buğra ve Savaşkan, 2014:35). Burada baskın taraf siyasi iktidarı elinde bulunduran taraftır. “Yeni ortamda siyasi gücü elinde tutanlarla ekonomik gücü elinde tutanlar arasındaki ilişkinin dinamikleri değişti” (Buğra ve Savaşkan, 2014:37). Her iki grubun aktörleri birbirinin alanına girdiler yani İslami faaliyet kapitalist girişimcilik faaliyetiyle ilişki içine girdi. “AKP sermaye açısından verimli bir formülü hayata geçirmiş, İslam’ı kapitalizmle, daha doğrusu neoliberal kapitalizmle bir araya getirmiştir” (Öztürk, 2015:249). O halde, 1980 öncesi ortaya çıkıp güçlenen eski girişimcilerle, siyasi İslam’ın yükselişiyle birlikte ortaya çıkan ve AKP iktidarıyla olan ayrıcalıklı ilişkilerden faydalanan yeni girişimciler arasında ortaya çıkan işadamları topluluğu içindeki çatlakların dini kimliği ön plana çıkarması iş dünyasındaki kutuplaşmayı arttıran bir etken olarak karşımıza çıkar (Buğra ve Savaşkan, 2014:46-47). Bu çatışma yeni ortaya çıkan orta sınıfların ekonomik alanda da karşı karşıya gelmesiyle sonuçlanır.

Boratav, 1980 öncesinin devlet-burjuvazi ilişkisini şöyle tanımlar: “1980 öncesinde burjuvaziyle siyasi iktidar arasındaki ilişkilerde kayırılan iş adamlarına, seçilmiş sermaye gruplarına rant sağlamasını, kaynak aktarılmasını devlet

aygıtının bürokratik katmanı önlemeye çalışırdı. “Devlet malını yedirtmem” ilkesinin ifade ettiği yanılsama, farklı bir ifadeyle devlete sahip çıkma misyonu, kamu bürokrasi içinde yaygındı. Rant oluşumu, ekonomik modelin özellikleri nedeniyle önlenemez; ancak, rantların paylaşımı nesnel kurallara bağlanır, belli iş adamlarına değil, bir sektörün tümüne, DPT’nin önceliklerinin belirlediği faaliyetlere olduğu gibi intikal gözetilir. Bu işlevdeki başarı, devletin “kolektif kapitalist” niteliklerinin ilerlemesi anlamına gelir” (Bora ve Erdoğan, 2008:186-187). “Kapitalizmin gelişimi içerisinde sermaye birikimi süreci değişik biçimler alabilir ve bununla bağlantılı olarak farklı sınıf koalisyonları iktidarı ele geçirebilir. Fakat devletin kapitalist birikim koşullarını sağlama ve koruma görevi hep sürer” (Gülalp, 1993:7). Weber’e göre ekonomik aktörler ile devlet arasında çıkara dayalı bir ilişki söz konusudur. “İmtiyazlı bir firma veya devletin tekel hakkı tanıdığı bir şirket örneğinde olduğu gibi, ekonomik aktörler belirli türden faaliyetleri sürdürebilmek için devlete bağımlı olduklarında, çıkarları dış sistemle bağlantılıysa” devlete başka ülkelerle çatışmaya girmesi, çıkarlarını koruması için baskı yaparlar (Turner et al., 2010:239). Sistemin işleyişinde devlet iktidarının iktisadi süreç içinde taşıdığı önem hayati roldedir. Bir meta zincirinin herhangi bir yerinde dünya piyasasında aynı malları üreten başka üreticilerle iktisadi rekabet gücü varsa devlet müdahalesi istenmez ancak yoksa devlet tarafından rakiplerin maliyetlerini arttırıcı politikalar üreticinin işine gelir (Wallerstein, 2012:43-44). Bu anlamda Türkiye’deki sermayedarların ve orta sınıfın devletle aralarında çıkara dayalı bir bağ olduğu söylenilebilir.

Öztürk (2015), 1970’li yılları Türkiye’de büyük sermaye kesiminin hızla “holdingleştiği” zamanlar olarak tanımlar. Finans kapitalin hakim olduğu bu yıllarda ana örgüt TÜSİAD’tır. Bu büyük gruplar arasında Koç, Sabancı, İş Bankası, Eczacıbaşı vs. bulunur. Laik burjuvazinin üstünlüğü 1970’lerdeki krizle son bulur. Hükümetler de artık laik burjuvazi ve Anadolu burjuvazisi arasında geçen çatışma içinde kalırlar. Öztürk (2015), Türkiye finans kapitalinin (yani Türkiye’deki büyük sermaye gruplarının) homojen bir bütünlük oluşturmadığını ve özellikle son yıllarda iki farklı kampa ayrıldıklarını söyler. Bunlar, TÜSİAD içinde yer alan “Batıcı” kesim ile onun karşısında konumlanan MÜSİAD ve TUSKON gibi kurumlar içinde yer alan “İslamcı” kesimden oluşur. Ya da yeni yükselen İslamcı burjuvazi ile İslamcı yükselişe karşı olan Batıcı-laik burjuvazi arasında olduğu söylenilebilir. Bu iki kesim birbirleriyle sürekli mücadele içindedirler. 1990’da MÜSİAD, 1998’de ASKON ve 2005’te bunlara göre daha

geniş bir örgüt olan TUSKON kurulmuştur. Balkan ve Öncü'ye göre (2014), İslami burjuvazi 21. yüzyıla girerken laik burjuvaziyi geçmiştir. “Toplumsal hiyerarşinin üst kademelerinde yer alan ordunun laik burjuvazinin egemen olduğu dönemde anayasayla desteklenen siyasal gücü ve rolü artık azalmakta, siyasal partilerle sivil toplum örgütlerinin gücü artmaktadır” (Balkan ve Öncü, 2014:251). Bu nedenle de laik burjuvazinin gücü İslami kesim içinden yükselen bir sermayedar sınıf nedeniyle tehdit altındadır. Devletin sağlık ve eğitim gibi sosyal hizmet alanlarından elini çekmesi, sosyal harcamaları kısıması İslami hareketin işine geldi. Zira eski orta sınıftan kalan alanlara cemaatler, parti üyeleri yardım adı altında yerleşmişlerdir (Hoşgör, 2014). “Cemaat ve parti üyeleri belediyelere, devlet dairelerine, okullara, hastanelere, şirketlere, hukuk firmalarına yerleştirilmiştir. Taban hareketine dayanan bu yaklaşım, sadece yoksul kesimlere değil aynı zamanda profesyonel şehirli orta sınıflara da yönelmiştir. Böylece de İslami hareket toplumun her katmanından sadık kadrolar elde etmiştir” (Hoşgör, 2014:234).

Keyder'e göre, Türkiye'de farklı olan durum AKP hükümetinin şirketler arasında kendi politik tercihleri çerçevesinde seçim yapması. “Yani belli sermaye gruplarını veya tekil şirketleri kayırarak ülkede 1930'lardan beri uygulanan “siyasî kapitalizm”i devam ettiriyor. Bazı grupları cezalandırıyor. Kendine siyaseten yakın gördüklerini ise ödüllendiriyor. Balkan ve Öncü (2014) de AKP'nin neoliberal politikalarının burjuvazinin bütününe yarar sağlasa da AKP'nin İslami burjuvazi lehine özelleştirme politikalarıyla ve kamu ihalelerindeki kayırmalarla onlara çok fazla paralar kazandırarak büyük bir sermaye birikimine sahip olmalarını sağladığını düşünür. Bu da diğer sermayedarlarla laik burjuvazinin eşit koşullarda rekabet etmesini engellemektedir. AKP, kendisini destekleyen İslamcı burjuva kesimine devletin tüm olanaklarını seferber ederek onları güçlendirirken, Koç ve Doğan gibi laik burjuva kesiminin şirketlerine büyük vergi cezaları kesmiş ve bu şirketlere kullanılan devlet olanaklarını ciddi biçimde kısmıştır. Gürel (2014), uygulanan bu politikaların, laik sermayenin Türkiye ekonomisindeki hakim konumunu şimdilik ortadan kaldırmasa da İslamcı sermayenin laik sermaye karşısındaki konumunu eskiyle karşılaştırılamayacak ölçüde güçlendirdiğini ifade eder (Gürel, 2014:46). Gürel'in örneğinde, Ceyhan'a kurulacak petrol rafinerisine Çalık grubuna izin verilirken Aydın Doğan'a izin verilmemesi İslamcı sermaye ile Batıcı-laik sermaye arasındaki çatışmanın hükümet kanadındaki klientalist

görünümlemlerini sunmaktadır¹⁵ O halde, AKP'nin muhafazakar burjuvazinin ve özellikle de bu grubun büyük sermaye kesiminin sınıf çıkarlarını temsil ettiği söylenilebilir. Özel televizyonlar, radyo kanalları, gazeteler, dergiler, yayınevleri, hayır faaliyetleri yürüten örgütler dinin kamusal hayatta yer almasına katkı yapmışlardır. MÜSİAD, ASKON, TUSKON üyelerini bir çatı altında toplayan ekonomi dışı gönüllü (TGTV, Deniz Feneri gibi) kuruluşlar ilişki ağlarını genişleterek derneklerin kendi üyelerine iş bağlantıları kurmalarını sağlamaktadırlar (Buğra ve Savaşkan, 2014). İktidara yakınlığıyla bilinen MÜSİAD, ASKON, TUSKON gibi kurumlar TÜSİAD ile yarış halindedir. Hükümetin kendisine yakın olan kurumları desteklemesi iş dünyası ve girişimci örgütlerin gücünü etkilemektedir. Yani "Türkiye'deki hükümetle büyük işadamları arasındaki ilişkilerin tarihsel bir özelliği olan partikülarizm hala önemini koruyor" (Buğra ve Savaşkan, 2014:167). Dini bir ilişki sermayesi olarak kullanamayan TÜSİAD gibi örgütler ise İslami referanslı örgütlerin dışında kalır. TÜSİAD üyelerinin laik değerlere bağlılıkları taşralı işadamlarının kültürel değerlerine düşman bir unsur olarak yansıtılmıştır. Bu süreçte ekonomik çıkarların nasıl etkileneceği hükümete yakın olup olmamayla ilişkilidir. Buğra ve Savaşkan (2014), bir derneğin hükümetle çatışmalı bir ilişkisinin olmasının, dernek girişimcilerinin ekonomik çıkarlarını zedelediği ve bu durumun üyeleri korkutacağını ifade ederler. Oysa MÜSİAD, ASKON ve TUSKON üyeleri hükümet teşviklerinden ciddi oranlarda yararlanmaktadırlar.

TÜSİAD siyasal iktisat alanında önemli bir aktör olarak kendisini kabul ettirse de, KOBİ'ler ve diğler toplumsal aktörleri de içeren daha geniş bir kurum olmayı tam anlamıyla başaramadı (Buğra ve Savaşkan, 2014). Derneğin üyeleri ile liderleri arasındaki mesafenin genişlemesi Anadolu burjuvazisi için yer açmaya çalışan AKP ile TÜSİAD arasındaki gerilimleri arttırdı. Buna karşılık MÜSİAD, ASKON ve TUSKON gibi siyasal İslam temeli üzerine oturan örgütler yerel çıkarlar ve KOBİ'lerin çıkarlarına önem verirler. Zamanla bu örgütler özellikle MÜSİAD sadece taşra şehirlerini temsil etmekten öteye geçerek büyük şirket üyelikleri de almaya başlamıştır (Buğra ve Savaşkan, 2014). Tanyılmaz (2014), 1980 sonrasında İslami sermayenin hızla güçlenmesinin nedenlerinden biri olarak yerel yönetimlerin de piyasaya açılması sürecinde özellikle belediyeçilik faaliyetlerinin İslamcı sermaye kesimlerine açılmasını görür. Buğra ve Savaşkan

¹⁵ Haberin tamamı için bakınız- <http://bianet.org/bianet/siyaset/109660-calik-hukumet-ve-dogan-ceyhan-rafinerisi-icin-kapisiyor>

(2014), yerel aktörler ve merkezi aktörler arasındaki ilişkilerin yerel bölgenin ekonomik konumu açısından önemli olduğunu ifade ederler. Örneğin, İzmir gibi AKP'ye ve siyasal İslam'a muhalefet bir şehirde şirket yetkilileri merkezi hükümet tarafından cezalandırıldıklarını düşünürler. Bu nedenle muhalif yerel sermayedarlar merkezi hükümetin ayrımcı politikalarından endişe duyarlar. Sonuç olarak Buğra ve Savaşkan, yerel yönetimlerin merkezi hükümetle gergin olduğu yerlerde ekonomik anlamda olumsuz sonuçlar ortaya çıkarken, AKP'nin desteklediği bölgelerde ise ekonomik ittifakların ve klientalist ilişkilerin kurulduğu sonucuna ulaşırlar. Ancak yine de yerel ilişkilerin dinamiklerine çok güvenmemek gerektiğini belirtirler. Zira Öztürk (2014), bugün sermaye gruplarının büyük laik burjuvazi ve temeli Anadolu'da olan küçük İslami sermaye şeklinde yapılan ayrımın gerçekte İslam burjuvazisini ve TUSİAD tarafından desteklenen TÜRKONFED'nin birçok küçük ve orta ölçekli işletmelerinin burada örgütlü olduğu gerçeğini gizlediğini ifade eder. Örneğin, Çalık ve Boydak gibi gruplar aynı zamanda TUSİAD üyeleridir.

Çağdaş yeni sağ, yeni muhafazakâr bir anlayış çerçevesinde, devlet eliyle topluma ve ekonomiye müdahaleyi toplum mühendisliği olarak görerek reddetme eğilimindedir (Kiriş ve Gül, 2007). Bu süreçte devlet tek siyasi aktör olmaktan çıkar, ancak yine de ekonomik alan, hükümet ile büyük şirketler arasındaki ilişkilerin doğası tarafından belirlenmesinden kurtulamaz (Buğra ve Savaşkan, 2014). Yeni girişimciler –muhafazakarlar- sermaye birikim ve şirket geliştirme süreci içinde hala hükümet desteğine bağımlı konumdadır. Bu nedenle de hükümete müdahale imkanını sınırlamak istemezler. Bunun bir nedeni olarak, yeni-muhafazakarların hem büyük, hantal ve refah hizmetlerini gerçekleştiren devlet anlayışını reddetmeleri, hem de hiyerarşi, gelenekler ve din üzerine kurulu bir toplumsal düzenin kurulması ve bu düzenin koruyucusu olarak da otoriter, güçlü ve korumacı devlet anlayışını ön plana çıkarmaya çalışması gösterilebilir (Gül, 2006). Türkiye'de de benzer şekilde “İslami hareketin radikal unsurlarını geride bıraktığını ve gerek liberal piyasa ekonomisini gerek demokratik siyasetin temel unsurlarını benimsediğini iddia etmesine rağmen, AKP hükümeti toplumda dinin yerini değiştirmeye çalışmış, ayrıca dış ekonomik ilişkileri de dönüştürme girişimlerinde bulunmuştur” (Buğra ve Savaşkan, 2014:52). Kısaca, Türkiye ekonomisinde yeniden yapılandırma sürecinde hükümetin, kârlı işletme gelişimi alanlarını biçimlendirmede oynadığı rol hala devam etmektedir. Değişen şey, kamu sektörüyle özel sektör arasındaki ilişkilerin yeni bir biçim almasıdır. Neo-

liberal anlayış içerisinde olan devletin, kâr amacı taşıyan özel kuruluşlarla olan bağlantıları yükseldikçe, kamudan özel kesime olan kaynak aktarımı da artmıştır (Metin, 2011). Devletin ekonomiye müdahalesini kesmek için AKP döneminde yasama faaliyetleri ekonomik ilişkileri etkilemeye devam etmektedir. Örneğin, 2010 Eylül referandumunda kabul edilen anayasa değişikliği mahkemelerin özelleştirilmeyle ilgili meselelerdeki yetkilerini büyük ölçüde kısıtlamıştır (Buğra ve Savaşkan, 2014). Muhafazakar kesim bu süreçte sadece yasama faaliyetleriyle değil klientalist ağlardan faydalanarak da güçlenmeye çalışır. Bunlara ilaveten, son dönemlerde özel sektör ve hükümet arasındaki ilişkinin yakınlığını da gösterecek biçimde HES projeleri, doğal gaz ihaleleri, sağlık sektörünün dönüşümü, sosyal güvenlik hizmetleri, TOKİ'nin faaliyet alanı ve kaynaklarının genişlemesi gibi değişikliklerde ortaya çıkmıştır. Tüm bunların sonucunda seküler girişimciler kendilerini ekonomik anlamda kaybedenler olarak görürler. Ekonomik kaynaklara ulaşamayan, iktidar kadrolaşmasının dışına itilen endişeli modernler zamanla prestij alanlarından da dışlanmaya başlamışlardır. Binnaz Toprak ve arkadaşlarının yaptığı *Türkiye'de Farklı Olmak* araştırmasında da ekonomik içerikli kaygılar oldukça yüksek çıkmıştır. Klientalist ağlardan yoksun kalan endişeli modernler, kendilerinin gittikçe maddi bir kayba uğradıklarını muhafazakarlarınsa tam tersi zenginleştiğini dile getirirler. *Endişeliler* araştırmasına göre, endişelilerin büyük çoğunluğu (%83) devlet katında atamaların liyakat esasına göre değil, partililik ile yapıldığını söyler. Laik kesimin, AKP iktidarlığı döneminde kadrolaşmadan dışlanması, ayrımcılığa maruz kaldıkları ve şikâyet edecek bir merciinin olmaması (kimi kime şikâyet edeceksin görüşündeler) laik kesim için önemli bir sorun olarak görülür. Bu, temelleri 1950'lerde Demokrat Parti'yle atılan sonrasında özellikle Demirel hükümeti ve Özal ile birlikte devlet kadrolarında İslamcılara yeni alanlar açılmasıyla devam eden bir süreçtir. Bu durum Kemalist kesim için büyük bir sorun, çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarından beri prestijli alanlarda hep onlar vardı ve bu alanlar onların denetimindeydi. Şimdi yaşadıkları durum tam olarak bir statü kaybıdır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Orta sınıfa ilişkin olarak birinci ve ikinci bölümlerde tartışılan orta sınıfın dünyada ne anlama geldiği, hangi zeminde tartışıldığı ve devamında ise Türkiye’de orta sınıf tartışmalarının ne şekilde günümüze geldiği tartışılmıştır. Bu bölümün konusu ise yerelde, Aydın ili ölçeğinde orta sınıfların kimler olduğu, yaşam tarzları, siyasi tutumları, değerleri ve endişeleri gibi orta sınıf profiline ulaşabileceğimiz konular üzerinde durulacaktır. Araştırmada yerelde orta sınıfların toplumsal konumlarında ne tür değişimler yaşandığı, yerelde endişelerinin ne anlama geldiği ve onların bu endişeleri nasıl algıladığı gibi soruların yanıtları aranmaktadır.

3.1. Aydın’da Orta Sınıf Kimdir?

Araştırmanın yapıldığı Aydın’ın Efeler (Merkez) ilçesinin toplam nüfusu 2016 verilerine göre 281 763’tür.¹⁶ Aydın’ın il/ilçe merkezleri ve belde/köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranlarına bakıldığında %60,1’inin il ve ilçe merkezlerinde yaşadığı %40,0’ının ise belde ve köylerde yaşadığı görülmektedir. Net göç hızına bakıldığında Aydın göç alan iller arasında yer almaktadır. Aydın’da turizm, tarım, hizmetler sektörü ve sanayileşme alanlarında geçim sağlanmaktadır. Salt Aydın bazında olmasa da TÜİK’nin yaptığı araştırma da benzer sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Aydın - Denizli - Muğla bölgesinde 2013 yılında 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam edilenlerin %41,1’inin hizmet, %39,8’inin de tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Sanayi sektöründeki istihdam ise %19,1 ile tarımdan sonra gelmektedir. Aydın’ın işgücü değerlerine bakıldığında, %6,9 ile işsizlik oranı Türkiye genelinde 47. sırada, %55,2 işgücüne katılma oranıyla 16. sırada iken, istihdam oranı %51,4 ile Türkiye’de 13. sırada yer almaktadır. TÜİK’nin son verilerinden hareketle 2013/2014 öğretim yılı baz alındığında ilkokulda net okullaşma oranı Aydın’da %99,8 ile Türkiye ortalamasının (%99,5) üzerindedir. Ortaokulda net okullaşma oranı %96,3’tür. Benzer şekilde lisede net okullaşma oranı da %80,0 ile Türkiye ortalamasının (%76,6) üzerindedir. Aydın’da 6 yaş ve üzeri kişilerde okuma yazma bilenlerin oranı %97,3’tür. Araştırmanın yapıldığı kent merkezinde (Efeler) ise bir yüksekokul veya fakülte bitirenlerin sayısı 34 271 iken cinsiyet bazında bu sayı erkelerde 19 215, kadınlarda 15 059’dur. Yüksek lisans bitirenler ise

¹⁶ 2016 yılına göre Aydın nüfusu <http://www.nufusu.com/il/aydin-nufusu>

toplamda 2 371'dir. Bu sayı erkeklerde 1 340, kadınlarda 1 031'dir. Doktora mezunlarının toplam sayısı ise 935'tir. Erkeklerde bu sayı 566, kadınlarda ise 369'dur.¹⁷ Okullaşma oranlarının Türkiye ortalamasının da üzerinde olduğu düşünülürse eğitim düzeyinin Aydın'da yüksek olduğu söylenilebilir. Son olarak Aydın halkının siyasi tercihlerinde ise en son yapılan 1 Kasım 2015 seçimleri baz alındığında, %40,8 CHP, %33,8 AKP, %15,8 MHP ve %7,0 HDP oy almıştır. Anketin yapıldığı merkezde (Efeler) ise %39,9 CHP, %33,4 AKP, %16,6 MHP ve %7,7 HDP oy almıştır.¹⁸ Yukarıda araştırmamız için de önem teşkil eden Aydın'ın nasıl bir yer olduğuna ilişkin bilgiler genel hatlarıyla verilmiştir. Aydın yerelinde yaptığımız araştırmanın sonuçları itibariyle araştırmaya katılanların nasıl bir hanede doğdukları, demografik profilleri, aile kökenleri, sosyo-ekonomik durumları, mesleki pozisyonları, eğitimleri gibi verilerden hareketle Aydın yerelinde orta sınıfların hangi özelliklere sahip oldukları anlaşılmaya çalışılacaktır.

3.1.1. Demografik Profil

Tablo 3.1. Katılımcıların cinsiyet ve medeni durumları

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	93	46,5
Erkek	107	53,5
Toplam	200	100,0
Yaş	Sayı	%
21-35	92	46,0
36-49	63	31,5
50-65	40	20,0
66 ve üzeri	5	2,5
Toplam	200	100,0
Medeni Durum	Sayı	%
Bekar/Hiç evlenmemiş	47	23,5
Evli	137	68,5
Boşanmış	12	6,0
Dul	4	2,0
Toplam	200	100,0

Araştırmaya katılanların %53,5'i erkeklerden oluşurken, %46,5'i kadınlardan oluşmaktadır. Yaş grupları açısından değerlendirildiğinde, ağırlıklı

¹⁷ Bu veriler TÜİK'nin 2013'te yaptığı *Seçilmiş Göstergelerle Aydın* adlı çalışmasından alınmıştır.

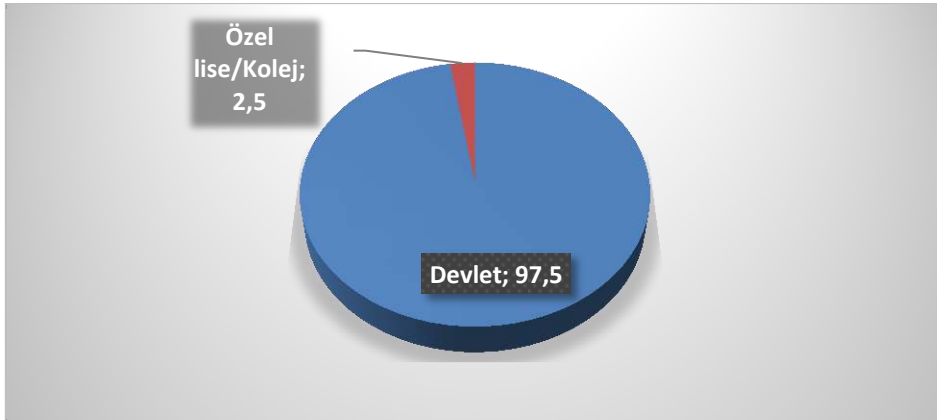
¹⁸ 1 Kasım 2015 Milletvekili Seçim Sonuçları <https://secim.haberler.com/2015/aydin-secim-sonuclari/>

olarak “21-35” yaş grubunun (%46,0) araştırmaya katıldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının (%68,5) evli olduğu, %6,0’ının boşanmış, %2,0’ının da dul olduğu görülmektedir. Geriye kalan %23,5 ise bekarlardan oluşmaktadır.

Tablo 3.2. Katılımcıların eğitim durumları

Eğitim Durumu	Sayı	%
Üniversite mezunu (Ön lisans)	10	5,0
Üniversite mezunu (Lisans)	155	77,5
Yüksek lisans	21	10,5
Doktora	14	7,0
Toplam	200	100,0

Katılımcıların tamamı bir üniversiteden mezun olmakla birlikte %77,5’lik bir kesimin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Yüksek lisans mezunu olanların oranı %10,5 iken, doktora mezunlarının ise %7’lik bir dilimi oluşturduğu görülmektedir. Aşağıda ise katılımcıların eğitim hayatlarına ilişkin veriler yer almaktadır.

Şekil 3.1. Katılımcıların okudukları lisenin türü

Katılımcıların çoğu özel liselerin çok yaygınlaşmadığı zamanlarda okuduğu için kamu kurumlarında eğitim alma oranları çok yüksek çıkmıştır. Neredeyse tamamının devlet liselerinde okuduğu orta sınıfların daha ayrıntılı olarak analiz edildiğinde yine de kendi sınıfsal konumlarını farklılaştıracak okulları tercih ettiği görülecektir. İleriki tablolarda bu farklılaşmanın nasıl olduğu katılımcıların kendi ifadelerinden hareketle tartışılacaktır. Katılımcıların

ağırlıklı olarak %48,5'i genel/düz liselerde okuduğunu belirtmiştir. %18,0 oranında Anadolu ve yine aynı oranda meslek liselerine gitmektedirler (EK 1.1).

Tablo 3.3. Katılımcıların lise tercihlerini etkileyen faktörler

Bu liseyi tercih etmeniz de hangi faktörler ne derece etkili oldu?				
	1. Tercih		2. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%
Ekonomik kaygılar	22	13,0	4	19,0
Eğitim kalitesi	34	20,1	9	42,9
Coğrafi/ Fiziki etmenler	19	11,2	2	9,5
Sosyal etmenler	1	0,6	2	9,5
Bireysel başarı	69	40,8	2	9,5
Aile ve çevrenin etkisi	24	14,2	2	9,5
Toplam	169	100,0	21	100,0

Orta sınıfların lise tercihinde kendi çocuklarında olduğu gibi eğitim kalitesi, bireysel başarı ve ekonomik kaygılar önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireysel başarı vurgusu diğer faktörlere göre bir hayli ön plana çıkmaktadır. İlerde katılımcıların kendi çocuklarında daha net olarak görebileceğimiz gibi bireysel başarı vurgusu yaşanan olumsuzluklara karşı kişilerin gittikçe salt kendilerini sorumlu tuttıkları anlamını da taşır. Özellikle okullara sınavla giriş uygulaması başladıktan sonra bireysel başarı vurgusunun daha da arttığı görülmektedir. Kendilerinde olmasa da çocuklarının okul tercihlerinde artık kurum sınavla aldığı için bireysel başarı vurgusu gittikçe artmıştır. Çocuklarının okul tercihleri kısmına geldiğimizde bu konu daha detaylı olarak tartışılacaktır. Katılımcıların lise tercihlerinde önemli olan diğer bir faktör ise nitelikli eğitim vurgusudur. Özellikle yabancı dil eğitimi, öğretmen kalitesi gibi diğer okullardan farklı olduğunu düşündükleri okulları tercih etmektedirler. Rutz ve Balkan (2016), 'nitelikli eğitim' söyleminin toplumsal sınıfın kendini yeniden üretiminin aslında bilinçaltında yatan ifadesi olduğunu düşünür.

Daha önce yöntemleri anlatırken de ifade edildiği gibi araştırmaya ilk olarak sorunları saptamak adına nitel araştırma ile başlanmıştı. Katılımcıların kendi ifadelerine de yer verileceği araştırmanın başında da belirtilmişti. Yukarıda liseyi tercih etme sebepleri sorulduğunda bireysel başarılarının lise tercihlerinde daha etkili olduğunu ifade eden katılımcılara, bu soruyu açık uçlu olarak sorduğumuzda yani nerede, nasıl bir okulda okudukları ve ailelerinin bu okulları neden tercih ettiğine ilişkin olarak verdikleri cevaplar aşağıdadır.

K1¹⁹:.... Okuduğum ilkokul elit bir okuldu, anaokulunu da orada okudum. Aydın'ın iyi okullarından biriydi. Ablam da orada okudu. Hem ev yakındı hem de iyi bir okuldu. Özel ders almadım, dershaneye gittim. Hatta uzun süre gittim 3 yıl falan. Başarılı olmamda dershanenin katkısı oldu. Daha sonra liseyi kazandım. Polis akademisi, askeri lise ve Adnan Menderes Anadolu Lisesi aklımda vardı. Polis akademisine polis çocuklarını aldıkları için alınmadım. Yasal bir mevzuattı aslında. Ailem hazır meslek niye askeri liseye gitmiyorsun diye çok baskı yaptı....Başarılı bir liseye gittim, kaliteli öğrenciler vardı. Muhafazakar anlamda gittiğim lise de tutucu hocalar vardı. Yani Adnan Menderes Anadolu Lisesi.Aydın Fen Lisesi ailem için daha iyiydi aslında ama puanım yetmedi. Bu liseye gitme sebebim de yine iyi yetiştirdikleri için ve akademik kariyerim iyi olsun diye.

K2: İlk 2 sınıfı Denizli'de okudum. 3. sınıfta da Aydın'a geldim. İki yerin de eğitim anlamında başarılı olduğunu düşünüyorum. Denizli'deki okulum Bozkurt İlköğretim Okuluydu. Bu okula yerli, köylü bir de bizim gibi dışarıdan gelen memur çocukları giderdi. Aydın'daki okulum ise Ekrem Çiftçi İlköğretim Okuluydu. Buraya daha çok köylü yerliden ziyade orta kesim, memur, bürokrat çocukları giderdi. Özel okul yoktu zaten. İyi durumda olanlar oraya giderdi. Eğitim ve disiplin olarak iyi bir okuldu. Ailem bu okulu istedi, gerçi birazda okul olmadığından gittim oraya. Onlar da [ailesi]) eğitimci olduğundan benim eğitimime önem verdiler. Daha sonra liseyi Adnan Menderes Anadolu lisesinde okudum. Lisedeki hocalarım milliyetçi-muhafazakarlardı. Saçımı uzatmak, küpe takmak istedim ama olmadı. Kötü bir şey değil aslında disiplinli olması iyi. Bu liseye sınavla girdim. İngilizce eğitimi olduğu için özellikle tercih ettim. Bilim dili Türkçe olsa çok güzel olur ama dünya dili İngilizce

¹⁹ Katılımcılara, olası endişe ya da kaygılarından dolayı belli sorulara cevap veremeyeceği düşünüldüğünden isimlerinin ya da kimlik tespitinin yapılamaması için bu bilgilerin saklı tutulacağı bilgisi verilmiştir. Bu nedenle katılımcılara K1 (Katılımcı 1), K2, K3 şeklinde isimler verilmiştir. Bu nedenle de kimliğinin belli olabileceği (isim, iş yeri adı gibi) bazı bilgiler metin içerisinde çıkarılmıştır. Ayrıca tez için önem teşkil etmeyen bazı konuşmalar da bütünlüğün bozulmayacağı şekilde metinden çıkarılmıştır. Metinde kullanılan nitel araştırma verilerinin tamamı italik olarak verilmiştir.

olduğu için mecburuz. Ailem teşvik etti. Yani nitelikli oluşu ve İngilizce eğitimi için gittim. Ben oğlumun kolejde okumasını isterim. Mecbur kalırsak özele gönderirim.

K5: İlköğretimi Aydın'da okudum. Efeler İlköğretim Okulu. Bu okul o çevrenin üst düzey çocuklarının okuduğu bir okuldu. Ailem de iyi bir çevre diye gönderdi. Bir kenar okulda okumadım yani. Lisem de düz liseydi. Üniversite başarısı açısından eğitim düzeyi yüksek bir liseydi. Ortaokulun bir devamı olarak ve belli bir çevre orada okuduğu için bu okula gittim.

K8: İlköğretimi Adana'da okudum. Okul evimize yakındı diye oraya gittim. Karma bir okuldu. Çok kötü durumda olan da vardı, bizim gibi orta düzey olan da vardı, üst sınıftan olan da vardı. Eskiden orta, alt, üst sınıf aynı okulda okuyabiliyordu. Şu an zenginlerin çocukları devlet okullarına gitmiyor. Liseyi de babamın işi sebebiyle başka bir yerde okudum. Süper liseydi. O zamanlar okul puanı falan vardı. İngilizce ağırlıklı bir lise. Adı süper lise diye, iyi bir lise diye ben istedim bu okula gitmeyi. Bu okula daha çok ortalaması iyi olan öğrenciler geliyordu.

Görüldüğü gibi orta sınıfların okul tercihinde sınavla girişler olduğu için bireysel başarı vurgusu ön planda olmakla birlikte sınıfsal yeniden üretimlerini sağlayacak bir alan olarak gördükleri eğitim sektörüne ekonomik sermayelerini aktarmaktadırlar. Bunu da sınıfsal farklılıklarını ortaya çıkarabilecek şekilde okullar seçerek yaparlar. Yukarıda kendilerinin de ifade ettiği gibi gittikleri okullar mümkünse devlet okulu olmayan, devlet okulu ise de salt orta ya da üst sınıfların çocuklarının gittikleri okullar olmasına dikkat edildiği görülmektedir. Liseden itibaren çocuklarına gelir getirici bir meslek seçimi yapmaları için altyapı oluşturan aileler aynı zamanda sınıfsal yeniden-üretimini bu kanallar aracılığıyla sağlar. Aslında ailelerin okul tercihinde salt İngilizce eğitimi, eğitim kalitesi, güvenli okul arayışları değil aynı zamanda onları alt sınıflardan ayıran belli mekanlar üreterek çocuklarını buralara gönderip birbirleriyle ilişkiler kurmalarını sağlamaktadırlar. Aynı okullara giden çocuklar doğal olarak kendileri gibi benzer yaşam tarzlarına sahip, benzer ekonomik seviyede olan arkadaşlar edineceklerdir. Katılımcılar nasıl bir okulda okuduğunun farkında olarak okul tercihlerini anlatırken o zamanlar neden o okullara gönderildiklerini anlamasalar da şu anda

bu farklılıkları bilerek kendi çocukları için de aynı amaçlarla, gelecek planlaması yapmaktadırlar.

Tablo 3.4 Katılımcıların üniversiteleri ve okudukları bölümler

Hangi üniversitede okudunuz?	Sayı	%
Devlet-Merkez Üniversiteleri	98	50,8
Devlet-Taşra Üniversiteleri	86	44,6
Özel/Vakıf Üniversiteleri	9	4,7
Toplam	193	100
Okuduğunuz bölüm nedir?	Sayı	%
Eğitim alanı	21	10,8
Fen-Edebiyat alanı	36	18,6
İktisadi ve idari bilimler alanı	41	21,1
Mühendislikler	32	16,5
Sağlık alanı	35	18,0
Hukuk alanı	29	14,9
Toplam	194	100

Araştırmaya katılanların %50,8’inin devlette ve aynı zamanda İstanbul Üniversitesi, ODTÜ, Ege Üniversitesi, Boğaziçi ve Marmara Üniversitesi gibi merkezi bir üniversitede okuduğu görülmektedir. Katılımcıların %44,6’sı ise taşra üniversitelerinden mezun olmuşlardır. Bunların dışında %4,7’lik bir kesim ise özel/vakıf üniversitelerinden mezun olduklarını ifade etmiştir. 1960’lara kadar Türkiye’de yalnızca İstanbul, Ankara, Ege Üniversitesi vardı. 1970’lerden sonra üniversite sayısının artmasıyla orta sınıf aileler bu nitelikli okullara daha kolay ulaşmaya başladılar (Rutz ve Balkan, 2016). Günümüzde artık her kesimden ailelerin çocukları bir şekilde herhangi bir üniversiteden mezun olmaktadır. Bu nedenle orta sınıf aileler çocuklarını özellikle toplumsal konumunu diğerlerinden farklılaştıracak merkezi üniversitelere göndermeyi tercih etmektedirler. Üniversite ve üniversite okuyan öğrenci sayısının artışı bu seferde sınıfsal yeniden üretimi fakülte farklarıyla korumaya çalışır. Bourdieu, üniversitelerden mezun olma oranlarındaki artışı şöyle açıklar: “belli bir toplumsal kategori kökenli öğrencilerin payındaki artış, bu kategoriden gelen gençlerin yükseköğretime erişim şanslarının artışı değil de mevzubahis, kategorinin aktif nüfus içerisindeki sayısal ağırlığındaki basit bir değişimi ifade edebilir” (Bourdieu ve Passeron, 2015:167). Bu nedenle de daha nitelikli ve prestij kazandıracak üniversiteler tercihlerde ilk sıradadır.

Araştırmaya katılanların okudukları bölümlere bakıldığında %21,1 ile en fazla iktisadi ve idari bilimlerden mezun oldukları görülmektedir. Daha sonra da sırasıyla %18,6 ile fen-edebiyat, %18,0 ile sağlık alanı, %16,5 ile mühendislik bölümleri, %14,9 ile hukuk alanı ve son olarak %10,8 ile eğitim alanında okuyanlar yer almaktadır.²⁰ Bölümlerin tercih edilmesinde salt öğrencinin kendi isteği etkili olmamakla birlikte arka planda farklı dinamiklerin bu süreçte etkili olduğu söylenilebilir. Rutz ve Balkan (2016), *Sınıfın Yeniden Üretimi* çalışmasında öğrencilerin seçtikleri bölümlerin arka planda aslında modernleşme sürecinin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren mühendislik alanında temsil edildiğini ve bu nedenle de matematikten en yüksek puanları alan öğrencilerin bu bölümleri tercih ettiklerini ifade eder. Örneğin bir katılımcı hangi bölümü tercih ettiğini ve nedenlerini anlatırken Rutz ve Balkan'ı destekler şekilde şöyle söylemektedir: *K1:Mühendislik okudum. Bu benim 16. tercihimdi. Hepsi de mühendislikti tabi. Tamamen kendi ilgimden dolayı gittim. Üniversite'yi Denizli'de okudum. Ailem okuyacağım bölüme karışmadı. Aslında lisede eşit ağırlıkta okumamı istemediler, iş bulamam diye sayısala gönderdiler.* Burada katılımcı okuduğu bölümü söylerken “hepsi de mühendislikti tabi” diyerek bölümünün önemine dikkat çekmiştir. Bölüm tercihleri görünürde kendi istekleri gibi dursa da aslında arka planda sınıfsal farklılıklarının yeniden-üretimini sağlanacağı bölümlere yönlendirilmektedirler.

Tablo 3.5. Katılımcıların bölüm tercihlerine etki eden faktörler²¹

Okuduğunuz bölümü tercih etmenizden hangi faktörler etkili oldu?	Sayı	%
Puanım buraya girmeye yetti	68	17,6
Mezun olduğum lisenin devamıydı	18	4,7
Ekonomik kazancı yüksekti	24	6,2
Mezunlarının iş bulma olanağı yüksekti	50	12,9
Öğretmenlerim yönlendirdi	25	6,5
Ailemin ve çevremi yönlendirmesiyle yazdım	34	8,8
Prestijli bir bölüm olduğu için	41	10,6
Açıktaki kalmamak için yazdım	13	3,4
Okumak istediğim bölümdü	94	24,3
Halkıma faydalı olabilmek için tercih ettim	20	5,2
Toplam	387	100,0

²⁰ Katılımcıların okudukları bölümlerde her alandan kişilerle görüşme yapılmasına özellikle dikkat edilmiştir.

²¹ Bu soruda çoklu yanıt alınmış ve alınan yanıtlar üzerinden oranlar tekrar hesaplanmıştır.

Katılımcılara bölüm tercihlerine etki eden faktörler sorulduğunda ağırlıklı olarak okumak istedikleri bölümü kendi istekleriyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ancak alınan diğer cevaplara bakıldığında Aydın orta sınıfları, ekonomik kazancının, mezunlarının iş bulma olanağının yüksek olması ve prestijli bir bölüm olması gibi sınıfsal farklılıkların belirginleştiği seçimler yapmaktadır. Katılımcıların toplamda %29,7'si çerçevede seçimlerini yapmıştır.

Tercih edilen bölümlerde cinsiyet dağılımları açısından farklılıklar vardır. Kadınlar daha çok sağlık (%29,5), fen-edebiyat (%23,9) ve iktisadi ve idari bilimler (%22,7) alanını tercih ederken erkekler, mühendislik (%25,5) başta olmakla birlikte iktisadi ve idari bilimler (%19,8) ve hukuk alanını (%18,9) tercih etmektedirler (EK 2.1). Bourdieu ve Passeron (2015) *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri* çalışmasında kadın öğrencilerin eğitim kurumlarına katılma sürecinde tercih ettikleri fakülte ve bölümlerinde kadınlaşma oranlarının dağılımında bazı önemli farklılıklar taşıyabileceğini belirtmişlerdir.

“Kadın öğrenciler, fikir dilini ustalıkla kullanma becerisini (farklı disiplinlerde eşit olmayan derecelerde gereklidir) erkeklerden daha nadiren sergiliyorlarsa bu, her şeyden evvel, kadınları edebiyat fakültelerine ve bu fakülteler içerisinde de yaşayan diller, tarih ve edebiyat gibi belli alanlara yönlendiren nesnel mekanizmaların, başka bir deyişle, kadınsı tahsillere dair bu tanımı dayatan dış gerekliliğin içselleştirilmesine bizzat katkıda bulundukları toplumsal bir tanımına borçlu olmalarındandır... yani görünürde en bilinçli veya en mantıklı “tercihler” (dolaylı olmakla birlikte), kadınları “kadınsı” bir yakınlık gerektiren mesleklere (mesela “sosyal” hizmetler) mahkum eden veyahut da meslekle “kadınsı” bir yakınlık gerektiren görevleri veya görevlerin bu türden yanlarını kabul etmeye veya bilinçsizce takip etmeye iten nesnel şanslar sistemini dolaylı olmakla birlikte içerir” (114-115).

Bourdieu genç kadınların hala edebiyat gibi belli bölümlere mahkum edildiğini söylemektedir. Yukarıda da görüldüğü gibi kadınların fen-edebiyat alanındaki tercihleri erkeklere göre oldukça fazladır.

Bölüm tercihlerinde cinsiyet dağılımındaki farklılaşmaya benzer şekilde kentte ve köyde doğanlar arasında da farklılıklar vardır. Köyde doğan

katılımcıların daha çok hukuk (%28,8), eğitim (%26,9) ve fen-edebiyat (%19,2) alanlarını tercih ettikleri görülmektedir. Kentlerde doğanlar ise ağırlıklı olarak mühendislik (%24,2) ve iktisadi ve idari bilimler (%24,2) alanlarını tercih etmektedir (EK 2.1). Bourdieu, 1961-62 yılları için yaptığı analizde halk sınıflarından gelen çocukların edebiyat ve fen fakültelerine kayıt yaptırdığını, üst sınıfların çocuklarının ise hukuk ve tıp fakültelerine yöneldiklerini gözlemlemiştir. Bourdieu'nun araştırma sonuçlarıyla Türkiye'nin bir ilinde yapılan araştırma sonuçlarının elbette bire bir benzerlik göstermesi beklenemez. Fakat bu sonuçlar bize Bourdieu'nun da dikkat çektiği gibi bazı bölümleri tercih sebebinin en başta kişilerin tercihleri gibi görünse de gerçekte bu tercihleri etkileyen bazı sosyo-ekonomik ve kültürel etmenler olduğunu gösterir. Burada da toplumsal cinsiyet ve sosyal köken gibi unsurların kişilerin bölüm tercihlerini etkilediği görülmektedir.

3.1.2. Sosyo-Ekonomik Profil ve Sosyal Köken

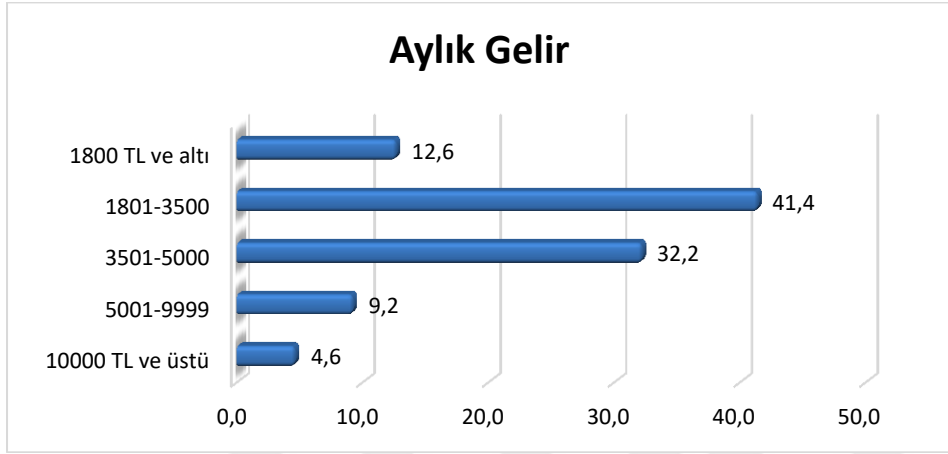
3.1.2.1. Kişinin ve hanenin ekonomik durumu

Tablo 3.6. Katılımcıların şu anda çalıştıkları kurumlar ve işteki pozisyonları

Şu anda hangi kurumda çalışıyorsunuz?	Sayı	%
Kamu kurumları	95	48,0
Özel Sektör	39	19,7
Kendi hesabına çalışan	56	28,3
İşsiz	2	1,0
Emekli	6	3,0
Toplam	198	100,0
Bu işteki pozisyonunuz nedir?	Sayı	%
Eğitim çalışanı	28	14,6
Hukukçu	29	15,1
Sağlık çalışanı	36	18,8
Mühendislikler	24	12,5
Mali Sektör	27	14,1
Kamu bürokrasisi	23	12,0
Sosyal Hizmetler	11	5,7
Emekli	8	4,2
Özel-bürokrasi	6	3,1
Toplam	192	100,0

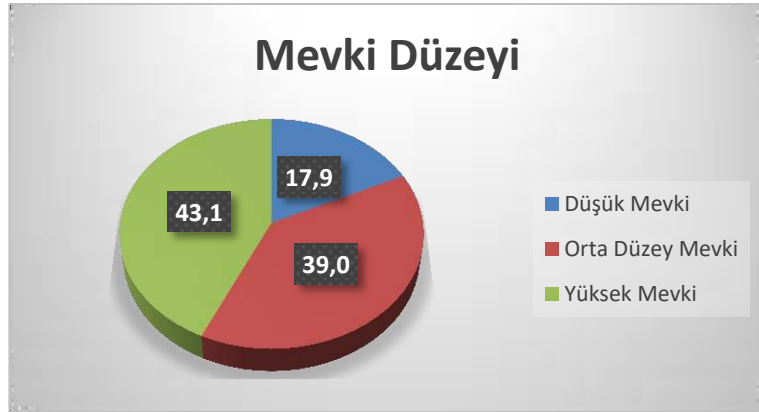
Görüşmelerde ağırlıklı olarak kamu kurumlarında çalışanlar, ardından da kendi hesabına çalışanlar bulunmaktadır. Özel sektörde çalışanlar ise üçüncü sırada yer alarak %19,7'lik dilimi oluşturmaktadır. Ağırlıklı olarak kamu kurumlarında çalışan katılımcıların meslek dağılımlarına baktığımızda her meslek

kategorisinden kişilerle görüşülmeye çalışıldığından dağılımda özel bir farkın ortaya çıkmamasına özellikle dikkat edilmiştir.

Şekil 3.2. Katılımcıların aylık gelirleri

Ankete katılanların aylık gelirlerinin ağırlıklı olarak “1801-3500 TL” (%41,4) ve “3501-5000 TL” (%32,2) bandında toplandığı görülmektedir. 5000 TL üzerinde aylık geliri olanların oranı toplamda %13,8’dir.

Şekil 3.3. Katılımcıların kendilerini tanımladıkları mevki düzeyleri

Araştırmaya katılanlara kendi mevki düzeylerini nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda ağırlıklı olarak kendilerini “Yüksek Mevki” de (%43,1) tanımladıkları görülmektedir. Yine azımsanamayacak bir çoğunluk da kendini “Orta Düzey Mevki”de (%39,0) tanımlamıştır.

Ek 3.1’de yer alan tabloda, katılımcıların aylık gelirleri ve daha sonra kendi algıladıkları şekliyle kendisini hangi mevkide gördüğü sorulduğunda ağırlıklı olarak 1801 ve 5000 TL arasında maaş alanların kendilerini yüksek ya da orta düzey mevkilerde tanımladıkları görülmektedir. Katılımcıların ağırlıklı olarak kendisini yüksek ve orta düzey mevkilerde gördüğü bu tabloda aylık gelirdeki düşüşe göre mevki algısında da düşüş olacağı beklenirken en düşük maaş kategorisinde olanların %40,0’ının kendilerini yüksek mevkide tanımladığı görülmektedir. En yüksek geliri alanlarda bu oran %62,5’tir. Sadece 1801-3500 TL geliri olanlar kendilerini en fazla orta düzey mevkide tanımlamışlardır. Bu bize kişilerin kendi gelirlerine göre algılanan konumları arasındaki tanımlamalarda doğru bir orantının olmadığını göstermektedir. O halde kişinin kendi konumunu nasıl algıladığı onların sınıfsal konumlarını belirlemede yeterli bir etken kesinlikle değildir. İlk bölümde de sınıfın ne olduğu üzerine tartışırken Wright’ın, *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* kitabının girişinde BBC’de sınıf üzerine yapılan bir programda yayına bağlanan seyircilerin alt sınıf olmayı kabul etmemesiyle ilgili olarak Wright, ‘sınıf’ teriminin popüler anlamda kullanımına ilişkin kişilerin sınıfsal konumlarını tanımlarken kendilerine göre kriterler oluşturduğunu söyler. Programda yayına bağlanan seyircinin onun deyimiyle ‘aşağıda’ tanımlanması küçük düşürücü bir durum olarak algılandığı için kendilerini bu konumlara yerleştirmemektedirler. Bu nedenle de sınıfsal tanımlamalarda kendisini yüksek bir mevkide tanımlayan kişinin yüksek bir maaşa sahip olması beklentisinin de karşılıksız olacağı açıktır. Zira kişiler kendilerine göre belli gerekçelerle gerçekte olan sınıfsal konumlarını farkında olmadan da manipüle edebilmektedirler.

Tablo 3.7. Katılımcıların mülkiyet durumları

Mülkiyet Durumu	Var		Yok	
	Sayı	%	Sayı	%
Ev	130	65,3	69	34,7
Araba	140	70,4	59	29,6
Arsa/Tarla	53	26,6	146	73,4
Çiftlik	10	5,0	189	95,0
Yazlık	35	17,6	164	82,4

Ankete katılanların mülkiyet durumları değerlendirildiğinde %65,3’ünün ev sahibi olduğu, %70,4’ün araba, %26,6’sının arsa ya da tarla sahibi olduğu, %5,0’ının çiftlik ve %17,6’sının da yazlık sahibi olduğu görülmektedir. Katılımcıların %30,0’ı aileden kalan mülklere sahipken geriye kalan %70,0 ise kendi kazanımıyla bu mülklere sahip olmuştur (EK 4.1).

3.1.2.2. Sosyal köken ve sınıfsal mobilité

Tablo 3.8. Katılımcıların doğdukları il ve ilin niteliğine göre dağılımları

Doğduğunuz il	Sayı	%
Aydın	90	45,0
İç Anadolu	16	8,0
Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu	27	13,5
Marmara	9	4,5
Ege Bölgesi	38	19,0
Diğer (Akdeniz ve Karadeniz)	20	10,0
Toplam	200	100,0
İlin neresinde doğdunuz?	Sayı	%
Kent Merkezi	115	57,5
İlçe	55	27,5
Kasaba/Köy	30	15,0
Toplam	200	100,0

Ankete katılanların en yüksek oranla %45,0'ının Aydın'da doğduğu görülmektedir. Araştırmanın Aydın merkezde yapılması bu oranının yüksek çıkmasını etkilemiştir. İkinci yüksek oran da %19,0 ile yine Ege bölgesi olmuştur. Yani çoğunlukla Ege Bölgesi'nde doğan yine aynı bölgede yaşamaya devam etmektedir. Bölge dışından gelenlerin çoğunluğu Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden (%13,5) gelmektedirler. Araştırmaya katılanların yarısından fazlası (%57,5'i) kent merkezinde doğarken, %27,5'i ilçede, %15,0'ı da köy ya da kasabada doğduğunu belirtmiştir. O halde Aydın orta sınıflarının çoğunluğu kent doğumludur. İlin neresinde doğmuş olduğu ilerde kişinin sınıfsal kültür, tutumlar, değerler ve endişelerinin aktarıldığı bölümlerde tekrar tartışılacaktır.

Tablo 3.9. Katılımcıların anne-babalarının doğduğu ilin niteliği

Annenizin doğduğu ilin niteliği nedir?	Sayı	%
Kent merkezi	77	38,7
İlçe	51	25,6
Kasaba/Köy	71	35,7
Toplam	199	100,0
Babanızın doğduğu ilin niteliği nedir?	Sayı	%
Kent merkezi	60	30,3
İlçe	60	30,3
Kasaba/Köy	78	39,4
Toplam	198	100,0

Araştırmaya katılanların ebeveynlerinin köyde doğma oranlarının kendi çocuklarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Annelerde kent merkezinde doğanların oranı %38,7 iken köyde doğma oranı %35,7'dir. Babalar da ise en yüksek oran %39,4 ile köy olmuştur. Köyde doğan ebeveynlerin çocuklarının kent merkezlerinde doğduğu görülmektedir. Çocuklarda köyde doğma oranı %15,0'a düşmüştür. İlerde ankete katılanların kendi çocuklarının da nerede doğduğuna bakılarak düzenli bir azalış olup olmadığı incelenenecektir. Ancak genel olarak bakıldığında ankete katılan orta sınıfın kendileri çoğunlukla kent doğumlu olsa da sosyal köken bakımından değerlendirildiğinde kır kökenli bir aileden geldiği görülmektedir.

Tablo 3.10. Katılımcıların anne-babalarının eğitim durumları

Annenizin eğitim durumu nedir?	Sayı	%
Okuryazar değil	36	18,2
Diplomasız okuryazar	19	9,6
İlkokul mezunu	61	30,8
Ortaokul mezunu	24	12,1
Lise mezunu	27	13,6
Üniversite mezunu (Ön lisans)	11	5,6
Üniversite mezunu (Lisans)	14	7,1
Yüksek lisans/Doktora	6	3,0
Toplam	198	100,0
Babanızın eğitim durumu nedir?	Sayı	%
Okuryazar değil	5	2,5
Diplomasız okuryazar	12	6,1
İlkokul mezunu	70	35,4
Ortaokul mezunu	18	9,1
Lise mezunu	38	19,2
Üniversite mezunu (Ön lisans)	22	11,1
Üniversite mezunu (Lisans)	27	13,6
Yüksek lisans/Doktora	6	3,0
Toplam	198	100,0

Ankete katılanların ebeveynlerinin eğitim durumlarına bakıldığında, annelerinin ağırlıklı olarak ilkokul mezunu (%30,8) olduğu görülmektedir. Ancak okuryazar olmayanların oranı da ikinci en yüksek oranı almıştır. Bunlar arasında bir üniversite bitirenlerin oranı toplamda %15,7'dir. Babalarının eğitim durumlarına bakıldığında ise dikkat çekici bir şekilde annelerle kıyaslandığında okuryazarlık oranı daha yüksektir. Annelerde okuryazar olmayanların oranı %18,2 iken babalar da %2,5'e düşmüştür. Babalarda da benzer şekilde ağırlıklı olarak ilkokul mezunu (%35,4) bulunmaktadır. Bir üniversite bitirenlerin oranı da

toplamda %27,8'dir. Bu oran annelerde %15,7'iydi. Buradan hareketle eğitime devam etme oranlarının bir önceki kuşakta kadınlarda daha az olduğu söylenilebilir. Sonuçta ebeveynlerin eğitim durumlarının ağırlıklı olarak ilkökul mezunu olduğu bu tabloda kendi çocukları üniversite mezunudur. Yani kent merkezlerinde doğmuş ve üniversite eğitimi almış orta sınıfın aileleri, düşük eğitim düzeyine sahiptir ve ağırlıklı olarak kırsal kökenden gelmektedirler. Kagarlitski'nin de söylediği gibi "Köylüler sanayi işçileri haline geldi; onların çocukları ise eğitim alarak mühendis ve "yeni orta sınıf"ın üyeleri oldu ve sonunda modern teknolojik seçkinlerin omurgasını oluşturdular" (Kagarlitski, 2006:71). Ayrıca bu seçkin zümre ona göre "giderek daha fazla güç ve etki kazanırken ayrıcalıkları için toplumdan tasdik alarak konumunu sağlamlaştırmaya" çabalar (Kagarlitski, 2006:56).

Tablo 3.11. Katılımcıların anne-babalarının meslekleri

Annenizin mesleği nedir?	Sayı	%
Beyaz yakalı profesyonel orta sınıflar	26	14,0
Mavi yakalı vasıflı işçi	3	1,6
Mavi yakalı vasıfsız işçi	5	2,7
Kendi hesabına çalışan	4	2,2
Ev Hanımı	148	79,6
Toplam	186	100,0
Babanızın mesleği nedir?	Sayı	%
Beyaz yakalı profesyonel orta sınıflar	47	32,6
Mavi yakalı vasıflı işçi	16	11,1
Mavi yakalı vasıfsız işçi	30	20,8
Kendi hesabına çalışan	51	35,4
Toplam	144	100,0

Ebeveynlerin mesleklerine bakıldığında eğitim oranlarından da hareketle beklenildiği üzere ev hanımı oranları oldukça yüksek çıkmıştır. Beyaz yakalı profesyonel orta sınıf annelerin oranı %14'tür. Bu oran üniversite mezunu annelerin oranı ile yakın çıkmıştır. Bir katılımcı ailesini anlatırken annesinin ev hanımı olmasıyla ilgili olarak şöyle söyler: *K11: Anne ve babam Kırşehir'de köyde doğmuş. İkisinin de okuma yazması yok. 12 kardeşiz en küçük benim. Üniversite okuyan bir tek benim. Annem bu zamana kadar hiç çalışmadı. Tabi böyle söylemek de biraz anlamsız geliyor bana neticede evde yoğurdu yapan, inekleri sağan yani üreten yine annemdi. Ne yazık ki toplumda bu sayılmıyor.* Bir sonraki kuşakta ev hanımı oranlarında hatırı sayılır bir düşüş yaşanacağı görülecektir. Babaların mesleğine bakıldığında annelerin dağılımından çok farklı sonuçlar çıktığı

görülmektedir. Babaların mesleklerinde ağırlıklı olarak kendi hesabına çalışanlar (%35,4) ve beyaz yakalı profesyonel mesleklere (%32,6) sahip olanlar bulunmaktadır.

Tablo 3.12. Katılımcılar ile ebeveynleri arasındaki siyasi görüş farklılıkları

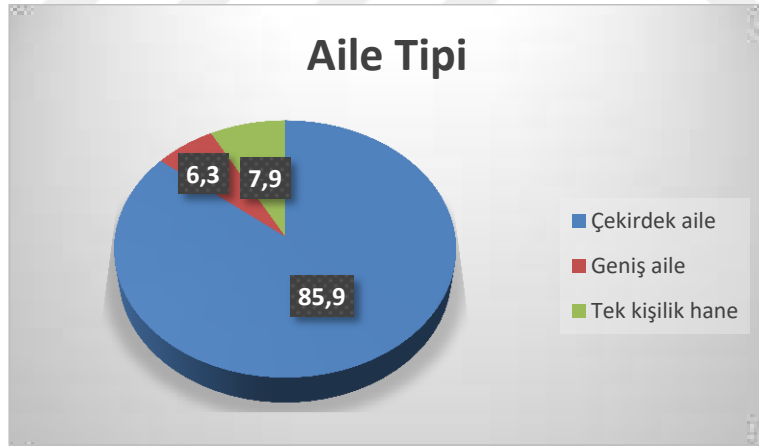
Anne-babanızın siyasi görüşleri ile sizin siyasi görüşleriniz arasında fark var mı?		
	Sayı	%
Evet	75	39,5
Hayır	115	60,5
Toplam	190	100,0
Ailenizle aranızdaki nasıl bir siyasi fark var?		
	Sayı	%
Aile sağ görüşlü	10	19,6
Aile geleneksel/Muhafazakar	26	51,0
Siyasi parti farklılıkları	11	21,6
Aile ulusalcı/Kemalist	4	7,8
Toplam	51	100,0

Önceki tablolarda bakıldığında genel anlamda katılımcıların aileleriyle aralarında sosyal köken, eğitim durumu ve ekonomik durumlar gibi sosyo-ekonomik ve kültürel konularda farklar olduğu gözlenmiştir. Bu farklılıklara paralel olarak orta sınıfların aileleriyle siyasi görüşleri bakımından da bazı farklar olduğu görülmüştür. Yukarıdaki tabloda katılımcıların yarısından fazlasının (%60,5) aileleriyle aralarında siyasi görüş açısından bir fark olmadığı fakat %39,5 gibi önemli bir kesimin de siyasi görüş farklılıkları yaşadığı görülmektedir. Aileyle siyasi görüş farklılıkları kişinin sosyal kökenine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, köyde doğanların kentte doğanlara göre ailesiyle arasındaki siyasi görüş farklılıkları daha fazladır. Köyde doğanlarda fark %51,7 iken kent doğumlularda bu oran %34,6'dır (EK 5.1).

Ailesiyle arasında siyasi görüş açısından farklar olduğunu söyleyenlerin %51,0'ı ailesinin geleneksel ve muhafazakar olduğunu kendisinin ise daha yenilikçi ve modern olduğunu ifade etmiştir. Kırsal bölgede farkların daha çok olduğu bilindiğine göre ailenin daha geleneksel olması şaşırtıcı gelmemektedir. %21,6'lık bir kesim ise ailesiyle arasında siyasi partiler açısından farklar olduğunu belirtmiştir. Buna bağlı olarak %19,6'sı ailesinin sağ görüşlü olduğunu kendisinin ise sol görüşlü olduğunu ifade etmiştir. Bu durum siyasi parti farklılıklarının yönünü de açıklamış oluyor. Ailesinin ulusalcı ve Kemalist olduğunu kendisini ise bu kategoride değerlendirmeyenlerin oranı ise %7,8'dir. Bir katılımcı ailesiyle

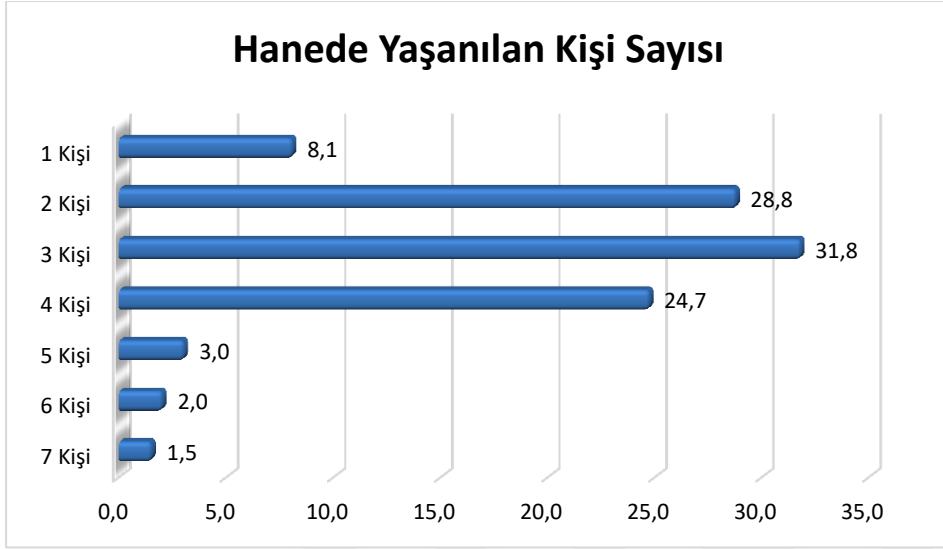
arasındaki siyasi farkı ve bu farkın aslında nerden çıktığını anlatırken şu ifadeleri kullanıyor: K2: *Biz ailemiz gibi düşünmüyorduk. Üniversiteye gelince görüşlerim değişti. Mesela ailem Alevilik ve Kürtlük anlamında daha tutucuydu. Evliliğe kesinlikle izin vermezlerdi mesela. Yani dışarıdan biriyle evlenmeme izin vermezlerdi. Ankara hukuk bu anlamda herkesle aynı paydada buluşmamızı sağladı. Demokrasi ve eşitlikle buluşabildik.*

Ankete katılanların ebeveynlerinin ve kendilerinin eğitim durumları, meslekleri, doğdukları yerin niteliğine ilişkin bilgiler yukarıda tablolar ve grafiklerle anlatılmıştır. Şimdi ise bu kişilerin kendi eşlerinin ve çocuklarının nasıl bir yerde doğduğu, eğitim durumları ve mesleklerine ilişkin farklılıklar olup olmadığına ve varsa kuşaklar arasında ne tür değişimler yaşandığına bakılacaktır. Ankete katılanlar arasında evli olanların oranı %68,5 iken, boşanmış ve dul olanları da dahil ettiğimizde bu oran %76,5'e yükselmektedir. Bu oran üzerinden eş ve çocuklara ilişkin bilgiler elde edilmiştir.

Şekil 3.4. Katılımcıların yaşadıkları aile tipleri

Araştırmaya katılanların ağırlıklı olarak çekirdek aileye (%85,9) sahip oldukları görülmektedir. Tek başına yaşayanların oranı %7,9 iken geniş aileye sahip olanların oranı da %6,3'e çıkmıştır.

Şekil 3.5. Katılımcıların hanede yaşadıkları kişi sayısı

Bu kişilerin yaşadıkları hanede birlikte yaşadıkları kişi sayısı da çoğunlukla 2 kişi (%28,8), 3 kişi (%31,8) ya da 4 kişiden (%24,7) oluşmaktadır. Bu durumda orta sınıfın en fazla 4 kişiyle yaşamayı tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 3.13. Katılımcıların kendi kardeş ve çocuk sayıları

Çocuğunuz var mı? Varsa kaç tane?	Sayı	%
Yok	33	20,6
1 Çocuk	65	40,6
2 Çocuk	56	35,0
3 Çocuk	4	2,5
4 Çocuk	2	1,3
Toplam	160	100,0
Siz dahil kaç kardeşsiniz?	Sayı	%
1-2	93	46,7
3-4	78	39,2
5 ve üzeri	28	14,1
Toplam	199	100,0

Araştırmaya katılanların toplamda %79,4'ünün çocuğu vardır. Ağırlıklı olarak bir çocuklu (%40,6) ailelerden oluşurken, 2 çocuk sahibi kişilerin oranı da %35,0'dır. Kendi ailelerindeki çocuk sayısı ile kendi çocuk sayılarını karşılaştırdığımızda aralarında ciddi farklar da ortaya çıktığını görürüz. Örneğin, kardeş sayısı en fazla 2 olanların oranı %46,7'den %75,6'ya çıkmıştır. Daha da belirgin olarak 3 ya da 4 çocuğa sahip olanlarda kayda değer bir azalış söz

konusudur. Katılımcıların kendi ebeveynlerinde 3 ya da 4 tane çocuğa sahip olanları oranı %39,2 iken çok çocuklu aile olmaktan çıkarak bu oranı kendilerinde %3,8'e düşürmüşlerdir. Orta sınıfta 5 çocuk ve üzeri hiç yokken bu oran kendi anne babasında %14,1'dir. Sonuç olarak bir önceki nesil ile orta sınıf arasında çocuk sayısında ciddi bir azalış olduğu söylenilebilir. Bu sonuçlar da bize aynı zamanda bir önceki nesille aralarında fark oluşturan unsurlar olarak eğitim düzeyi ve kentte doğma oranları arttıkça çocuk sayısında düşüş yaşandığını göstermektedir.

Tablo 3.14. Katılımcıların eşlerinin eğitim durumları

Eşinizin eğitim durumu nedir?	Sayı	%
İlkokul mezunu	4	2,8
Ortaokul mezunu	3	2,1
İlköğretime devam ediyor	1	0,7
Lise mezunu	22	15,6
Üniversite mezunu (Ön lisans)	11	7,8
Üniversite mezunu (Lisans)	78	55,3
Üniversiteye devam ediyor	2	1,4
Yüksek lisans/Doktora	20	14,2
Toplam	141	100,0

Eşlerin eğitim durumlarına bakıldığında yarıdan fazlasının (%55,3) üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Daha genel bakıldığında bunlara yüksek lisansı ve halen üniversiteye devam edenleri de eklediğimizde bu oran %78,7'ye yükselmektedir. Bu oranları ankete katılanların kendi aileleriyle karşılaştırdığımızda durumun bir sonraki kuşakta oldukça değiştiği görülmektedir. Üniversite mezunu bu kişilerin eşlerinin de çoğunlukla (%78,7) üniversite mezunu olduğu görülürken bir önceki kuşakta eşlerde eğitim durumları kadınlarda erkeklere göre daha düşük olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eşlerin eğitim durumlarına bakıldığında, cinsiyetler arasında oransal farklar olduğu görülmektedir. Kadınlarda eşlerinin üniversite mezunu olma oranı toplamda %84,6 iken erkeklerde eşlerinin üniversite mezunu olma oranlarının (%75,3) düştüğü görülmektedir. Yani erkeklerin eğitim durumuna göre eş seçiminde kadınlara göre %9,3'lük bir düşüş olmuştur. Üniversiteden sonra eğitime devam etme oranlarında da belirgin farklar ortaya çıktığı görülmektedir. Kadınların eşlerinde yüksek lisans/doktora mezunu olanların oranı %23,1 iken bu oran erkeklerin eşlerinde %9,0'a düşmektedir. Yani bir şekilde kendisi gibi üniversite mezunu olanlarla evlenmeyi tercih eden orta sınıfın yıllardır süre gelen

toplumsal cinsiyetin eğitim üzerindeki etkisi burada artık üniversiteden sonra eğitime devam etme sürecine taşınmıştır. Sonuçta eğitim seviyesi bakımından erkeklerin kendisinden daha yüksek eğitim düzeyine sahip kadınlarla ve aynı zamanda kendisinden daha düşük eğitim düzeyine sahip kadınlarla da evlenmeyi tercih etmediği görülmektedir (EK 6.1). Kadınların neden üniversiteyi bitirdikten sonra eğitime devam etmediğiyle ilgili olarak evlendikten sonra çocuk bakma görevinin, ev işleri sorumluluklarının hala kadınlara yüklenmeye devam etmesi, erkeklere nazaran üniversite okuma oranlarında yeni yeni artışlar yaşandığı için ailesinden uzakta sadece üniversite okumasına izin verilmesi gibi tahminlerde bulunulabilir ancak elbette bu durum başka bir araştırmanın konusudur. Evli çiftlerde eğitim farklılaşmasıyla ilgili olarak bir örnek de Rutz ve Balkan'ın çalışmasında karşımıza çıkmaktadır. 242 üst orta sınıf hane halkından oluşan araştırma örneğinde, üniversite mezunu olan erkeklerin eşlerinin yarısından fazlasının aynı eğitim düzeyini elde edebildiği fakat orta sınıfta kadının kocasından daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip olması az görülen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Rutz ve Balkan, 2016).

Tablo 3.15. Katılımcıların eşlerinin meslekleri

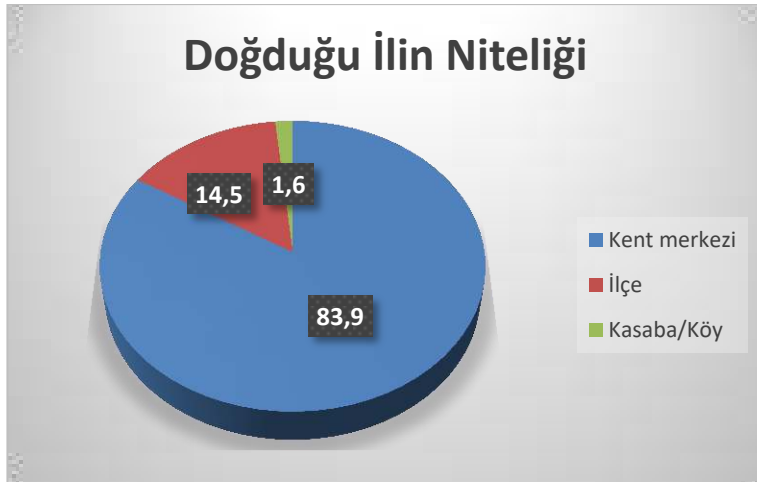
Eşinizin mesleği nedir?	Sayı	%
Beyaz yakalı profesyonel orta sınıflar	93	80,9
Mavi yakalı vasıfsız işçi	4	3,5
Kendi hesabına çalışan	3	2,6
Ev Hanımı	15	13,0
Toplam	115	100,0

Eşlerin mesleklerine bakıldığında bir önceki kuşaktan farklar olduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak eşlerin mesleği beyaz yakalı profesyonel meslek kategorisinde (%80,9) toplanmıştır. Bu oran bir önceki kuşakta annede %14 iken, babalarda %32,6 çıkmıştı. Buradan hareketle eşlerde beyaz yakalı profesyonel meslek grubuna dahil olanların arttığı net bir şekilde söylenilebilir. Dikkat çekici başka bir unsur ise ev hanımları oranlarındaki farktır. %79,6'dan %13,0'a kadar bir düşüş yaşanmıştır. Fakat buradaki fark görüşülen kişilerin salt üniversite mezunlarından oluşmasından kaynaklanmaktadır. Zira üniversite mezunu bir kişi eşinin kendisi gibi üniversite olmasını tercih etmektedir ve bu da ev hanımı oranlarındaki düşüşü açıklıyor.

Tablo 3.16. Katılımcıların çocuklarının cinsiyetleri ve yaşları

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	60	48,8
Erkek	63	51,2
Toplam	123	100,0
Yaş	Sayı	%
6 yaş ve altı	33	27,0
7-14	21	17,2
15-18	20	16,4
19-24	19	15,6
25 ve üzeri	29	23,8
Toplam	122	100,0

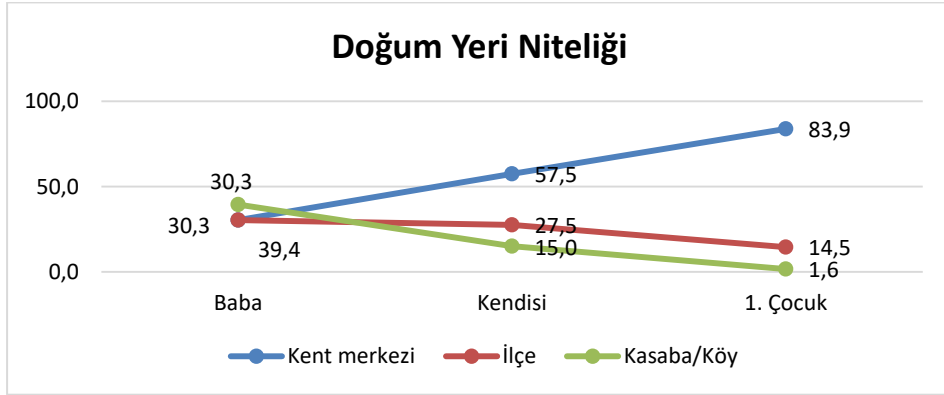
Araştırmaya katılanların ilk çocukları üzerinden değerlendirme yapıldığında, ilk çocukların %48,8'i kadın, %51,2'si erkeklerden oluşmaktadır. Yaş gruplarında ise ağırlıklı olarak 6 yaş ve altı (%27,0) çocukların olduğu görülmektedir. Yaş dağılımları şöyle: %17,2 7-14 yaş, %16,4 15-18 yaş, %15,6 19-24 yaş ve %23,8 25 ve üzeri yaş grubuna dahildir.

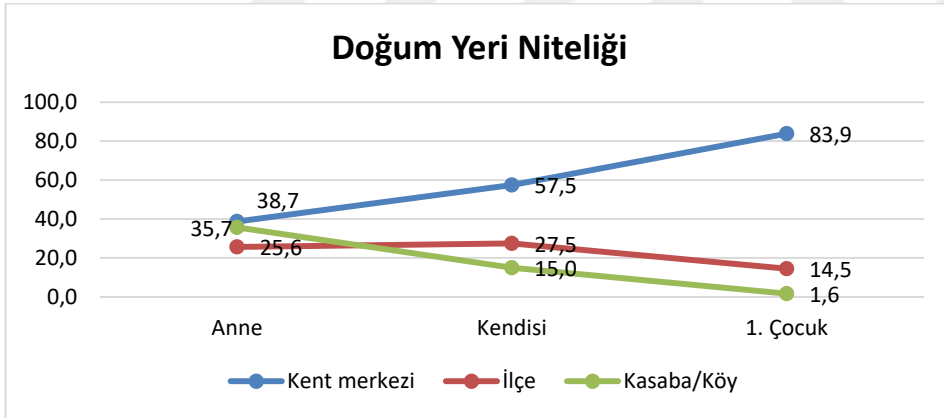
Şekil 3.6. Katılımcıların ilk çocuklarının doğduğu ilin niteliği

İlk çocukların doğdukları yerin niteliği açısından değerlendirildiğinde %83,9 gibi büyük bir çoğunluğunun kent merkezinde doğduğu görülmektedir. Köyde doğanların oranı ise önceki kuşaklara göre oldukça düşük bir orandadır (%1,6). İlk çocuklarından hareketle karşılaştırma yapıldığında önceki kuşaklara göre oldukça farklı oranlara sahip olduğu görülmektedir. İki kuşak öncesinde köyde doğma oranı anneannelerde/babaannelerde %35,7 iken dedelerinin köyde

doğma oranı %39,4'tür. İki kuşak öncesiyle kıyaslandığında %34'ün üzerinde bir düşüş yaşanmaktadır. Yani kır kökenli aileler gittikçe kentlileşmektedir.

Şekil 3.7. Kuşaklararası doğum yeri niteliğinin dağılımı (Babaya göre)

Şekil 3.8. Kuşaklararası doğum yeri niteliğinin dağılımı (Anneye göre)

Katılımcıların kendi ebeveynleri, kendisi ve birinci çocukları üzerinden doğum yerlerinin niteliğine bakıldığında daha önceki verilere de dayanarak kent ve kır arasındaki farklılıkları 3 kuşak üzerinden değerlendirebiliriz. Yukarıdaki grafikte daha önce tablolarla tek tek gösterilen farklılıklara bir bütün olarak bakıldığında doğum yerlerinin niteliği bakımından kır-kent arasında büyük bir farklılık olduğunu görebiliriz. Katılımcıların ebeveynleriyle çocukları arasında kırdan kente doğru bir artış yaşandığı görülmektedir. Kentte doğma oranları %30'lardan %80'lere doğru büyük bir artış göstermektedir. Ebeveynler arasındaki bu gittikçe artan sosyal köken farkları ilerde göreceğimiz gibi, kişilerin

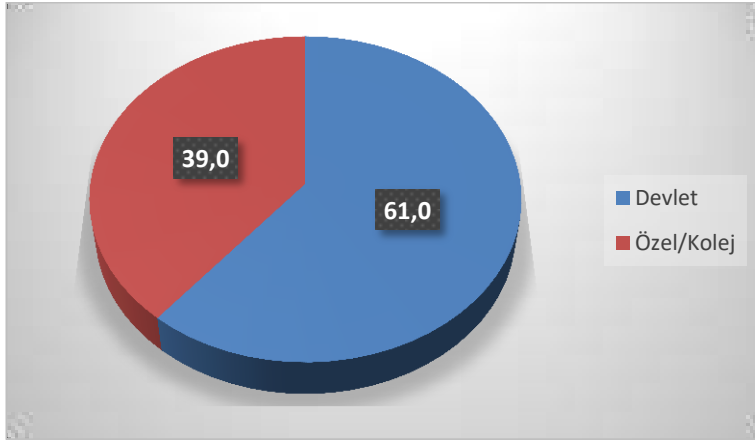
ebeveynleri ile arasında ortaya çıkan sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi görüş farklılıklarını etkilemesi bakımından önemlidir.

Tablo 3.17. Katılımcıların ilk çocuklarının eğitim durumları

Eğitim Durumu	Sayı	%
Okul öncesi	13	10,4
İlkokul mezunu	4	3,2
Ortaokul mezunu	1	0,8
İlköğretime devam ediyor	18	14,4
Lise mezunu	7	5,6
Liseye devam ediyor	11	8,8
Üniversite mezunu (Ön lisans)	3	2,4
Üniversite mezunu (Lisans)	19	15,2
Üniversiteye devam ediyor	18	14,4
Yüksek lisans/Doktora	10	8,0
Okul çağında değil	21	16,8
Toplam	125	100,0

İlk çocuğun eğitim durumuna bakıldığında yaş grubuna göre her biri bir eğitim kurumunda okumuş ya da halen devam etmektedir. Bunlar arasında üniversiteden mezun olanların oranı toplamda %40,0'dır. "İstanbul gibi küreselleşen kentlerde nitelikli eğitime erişim için yürütülen çaba ve rekabet, son birkaç on yıldır orta sınıf dönüşümü bakımından kilit bir rol oynamaktadır. Orta sınıfın sermaye birikimiyle ilgili iktisadi ve kültürel riskler ve fırsatlar bu kentlerde çok fazladır" (Rutz ve Balkan, 2016:25). Bu da bize orta sınıfların çocuklarını neden merkezi üniversitelere göndermek istediklerini açıklamaktadır. Ailelerin kendi sınıf ayrıcalıklarını ve değerlerini korumak için en çok tercih ettiği yol eğitimidir. Bunu da herkesin artık üniversite mezunu olduğu bir dönemde çocuklarını daha nitelikli, daha prestijli merkezi üniversiteleri tercih ederek sağlamaya çalışırlar. Balkan ve Rutz, bir sınıfın yeniden üretiminin salt tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzlarıyla belirlenemeyeceğini aynı zamanda ailelerin sınıfın yeniden üretiminde kritik bir rolde olduklarını söyler. Onlara göre yeni orta sınıf kendilerini eğitim aracılığıyla yeniden üretir (Rutz ve Balkan, 2016:80). Bourdieu'nun aktardığı gibi ara tabakalar "kendi hane halklarına miras olarak bırakacakları reel sermaye görelisi olarak az olduğundan, soylarının devamını, çocukları için mevki güvencesi getiren eğitim kanallarına tercihli erişim sağlamak yoluyla garantilemeye çalışmaktadır. Bu tercihli erişime de rahatlıkla, dar tanımlı bir "fırsat eşitliği" ile sözde meşrulaştırılarak, başarı denmiştir" (Wallerstein, 2012:73). John yeniden-üretim ile alakalı olarak şöyle söyler: YOS üyeleri

"ellerindeki üstün kaynakları, görece güçlü ve avantajlı konumlarını kendileri ve çocukları adına korumak amacıyla kullanmaya çalışacaklardır" (Goldhorpe'dan akt. Callinicos, 2012a). Verilerden de anlaşıldığı üzere %30,0'lık bir kesim çocuklarına arsa, tarla, ev, araba, çiftlik, yazlık gibi mülkler bıraksa da geriye kalanların böyle bir şansı olmadığından aileleri elindeki yatırımlarını çocuklarının eğitimi için harcamıştır. Onlar da kendi çocukları için eğitime daha fazla yatırım yaparlar. Bourdieu'ya göre, "*Toplumsal yapı içinde yıkıldı yıkılacak* bir belirsizlik mekanı olarak orta sınıflar, toplumsal uzamda en uç derecede dağılmış güzergahlara sahip bireylerin birlikte var olmalarını sağlayarak, sınıfın özelliklerini bütünlüğü içinde ve en üst derecede gerçekleştirirler" (Bourdieu, 2015:174). Bu nedenle de çocuklarını aynı okullara, aynı sportif faaliyetlere, benzer mesleklere yönlendirirler. O halde eğitim hayatı bireyin, sosyal kökeninden bağımsız değildir. Bourdieu ve Passeron (2015:199), "Okul nüfusunun ortaöğretime ulaşmadan ya da ortaöğretim esnasında elenen kısmının farklı toplumsal sınıflar arasında rastlantısal olarak dağılmadığını açıklamaya çabalarken, bu özelliklerin, bizatihi toplumsal sınıfla bağlantısının sadece eğitim sistemiyle olan ilişkiler içerisinde ve bu ilişki aracılığıyla olduğu görülmezse, bir kategorideki bütün bireylere eşit ölçüde atfedildiğinde dahi münferit kalan özelliklere dayanan bir açıklamaya mahkum olunacaktır" diyerek bireyin eğitim hayatı ve sosyal kökenleri arasında bir bağ olduğunu göstermiştir.

Şekil 3.9. Katılımcıların ilk çocuklarının devlette/özelde okuma durumları

İlk çocukların %61,0'ı devlet okuluna giderken %39,0'ının özel okula gittiği görülmektedir. Eğitim alanında devletin sorumluluğu azalırken, ailelerinki sürekli olarak arttırmaktadır zira artık ortaokuldan sonra mecburi olarak sınavla

girişler vardır. Bu nedenle aileler çocuklarını dershanelere, özel okullara göndermektedirler. Özel okul tercihinin en önemli nedenlerinden biri de bu okulların iyi bir İngilizce eğitimi vermesidir. Bu konu okul tercihlerinin nedenleri tartışılırken daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Tablo 3.18. Katılımcıların çocuklarının gittikleri okulun türü

Çocuğunuzun gittiği okulun türü nedir?	Sayı	%
Okul öncesi	11	11,8
İlköğretim	21	22,6
Fen Lisesi	4	4,3
Anadolu Lisesi	39	41,9
Düz/Genel Lise	11	11,8
Meslek Liseleri	1	1,1
İmam Hatip Anadolu	2	2,2
Diğer	4	4,3
Toplam	93	100,0

Çocukların gittiği okulun türlerine bakıldığında ağırlıklı olarak Anadolu lisesinde (%41,9) okudukları görülmektedir. 1950 öncesinde Anadolu liseleri yokken 1955’te beş kolejın Anadolu lisesine çevrilmesi ile eğitimde yerini almıştır. Rutz ve Balkan (2016:92) bu dönüşümün arkasında “Anadolu liseleri devlet liselerinden farklı olarak seçkin kamu orta öğretiminin yeni türü” olmasının yattığını söyler. Onlar, Anadolu liselerinin orta sınıf içinde kendisini farklılaştırmasının önemli bir adımı olduğunu ve liseyi seçkin bir devlet kurumu olduğu 1869 Galatasaray Lisesi’nin kuruluşuna kadar uzanan ‘seçkinlik’ kavramının tekrar gündeme geldiği farklılaştırıcı bir unsur olarak görürler. Onlara göre, “Anadolu Liseleri’ni devlet liselerinden farklılaştıran özellik, yabancı dille ve özellikle de İngilizce ile eğitimi esas alan ders programıydı... Anadolu liseleri bu özellikleriyle bilinçli ve amaçlı olarak itibarlı özel yabancı okullarının sağladığı eğitimi taklit etmekteydiler” (Rutz ve Balkan, 2016:93).

Tablo 3.19. Katılımcıların çocuklarının okul tercihinde etkili olan faktörler

Çocuğunuzun/Çocuklarınızın okul tercihinde etkili olan faktörleri açıklar mısınız?												
	Okul Öncesi/İlköğretim				Lise				Üniversite			
	1.Tercih		2. Tercih		1.Tercih		2. Tercih		1.Tercih		2. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ekonomik kaygılar	7	10,4	1	4,0	2	3,9	1	9,1	19	30,2	7	31,8
Eğitim kalitesi	41	61,2	11	44,0	32	62,7	6	54,5	12	19,0	7	31,8
Coğrafi/Fiziki şartlar	11	16,4	6	24,0	2	3,9	1	9,1	3	4,8	1	4,5
Sosyal etmenler	8	11,9	7	28,0	1	2,0	2	18,2	2	3,2	1	4,5
Bireysel başarı	-	-	-	-	14	27,5	1	9,1	27	42,9	6	27,3
Toplam	67	100,0	25	100,0	51	100,0	11	100,0	63	100,0	22	100,0

Ankete katılanlara çocuklarının okul tercihlerinde etkili olan faktörler sorulduğunda okul öncesi ve ilköğretim için en önemli faktörün eğitim kalitesi olduğu görülmektedir. Onları diğer insanlardan ayırıcı özelliklere sahip olmasını sağlayan yabancı dil eğitimi burada en önemli tercih sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için de öğretmen kalitesine özellikle dikkat ederek çocuklarını belirli okullara gönderdiklerini ifade ederler. Ardından da okulun fiziki şartları ve sosyal faktörler gelmektedir. Bu anlamda ilk olarak okulun güvenli olmasının ardından çocukların sosyalleşmesi ve birçok sosyal etkinliğe katılma imkanı bulabileceği okullar tercih edilmektedir. Bu süreçte ekonomik etmenlerin oranı diğer faktörlere göre daha az etkilemiştir seçimleri. “Seçkin ortaokul eğitimi rahat bir maddi ve toplumsal bir yaşamın ve ailenin simgesel ve iktisadi sermaye birikimine değer katan itibarlı bir yükseköğrenim derecesinin simgesi olduğu yaygın bir kanıdır. Bugüne kadar çoğu İstanbul’da bulunan seçkin ortaokullar, laik bir ülkede aydın kişilerin simgesel sermayesini temsil etmişlerdir” (Rutz ve Balkan, 2016:129). Bu bağlamda bir katılımcı çocuğunu neden özel bir okula göndermek istediğini şöyle açıklamaktadır: K2: 9 yaşında. İlköğretim 3. sınıfta. Devlet okulunda okuyor. Nitelik anlamında iyi bir okul. Biz de aynı şekilde okuduk. Her kesimden insanın olduğu bir okul olsun istedim ama pişman oldum. Eğitim kötü çünkü. Bu konuda fikrim değişti. Koleje vereceğim. Başka bir katılımcı ise şöyle söylemekte: K11: 2 erkek biri 11, diğeri 13 yaşında. Biri 5. sınıfa diğeri 7. sınıfa gidiyor. Aynı okuldalar ikisi de koleje gidiyor. Devlet müfredatın içini boşalttığı için belki para vererek bir eğitim aldırırsak daha iyi bir eğitim alırlar

diye düşündük. İlk başta devlet okuluna vermiştik. Orada sorunlar çıkıyordu, Türkçe öğretmeni ameliyat için gittiğinde yerine biri gelmiş ders bile anlatmamış nasıl olsa izindeki hoca gelip anlatacak diye. Yani devlet okulunda eğitim kalitesi düşük. Bazen karşı olduğun şeyi yapmak zorunda kalıyorsun. Koleji tercih etme nedenimiz İngilizce, sosyal faaliyetler, yemeklerin orada olması ve sınıf mevcudunun az olması etkili oldu.

Lise için değerlendirildiğinde, eğitim kalitesi yine ilk sırada yer almakla birlikte bireysel başarının devreye girdiği bir süreç başlıyor. Bireysel başarının etkili olduğu düşüncesi ilköğretimde aranmazken sınavla girişlerin başladığı lise döneminde bireysel başarı %27,5'lik bir oranla ikinci sırada yer almıştır. Rutz ve Balkan, sınavla okula girişlerde kazanma amacının arkasında “parasal olanak sağlama, toplumsal ilişki ağlarına katılması, kültür edinme, nitelikli eğitim alma ve dünyayı daha iyi kavrama ile bir bağlantısı” olduğunu düşünmektedir (Rutz ve Balkan, 2016:45). Üniversite seçimlerinde ise bireysel başarının etkili olduğu düşüncesi %42,9 ile neredeyse yarısına ulaşmıştır. Diğer unsurlara kıyasla daha az etkili olan ekonomik kaygılar, üniversite tercihlerinde iki üç katına çıkmıştır. Yani üniversite tercihlerinde çocukların geleceği, iş bulma durumları, gelir getirici meslekler önemli olmaya başlamıştır. Eğitim seviyesi yükseldikçe de eğitim kalitesine verilen önemin diğerlerine kıyasla düştüğü görülmektedir. Bir katılımcının, çocuğunun okul tercihlerinde etkili olan faktörlerin neler olduğu üzerine ifadeleri şöyledir: K5: “2 çocuğum var. Biri 19, diğeri 11 yaşında. Kızım ortaokul 6. sınıfta. Kolejde okuyor. Her şeyden önce iyi bir eğitim alması için, öğrenci mevcudu burada daha az olduğu için, okul ortamını daha güvenli bulduğum için kızımı koleje gönderdim. Oğlum da ODTÜ makine mühendisliği okuyor. Babasıyla aynı bölüm. Bu bölümü seçerken babasından etkilendi, bir de kendine mühendisliği yakıştırdığı için. Mesleği tercih ederken hiç maddi kaygıları olmadı. Babasını model aldığı için bu bölümde.” Başka bir katılımcı, K6: “İki çocuğum var. Oğlum 15, kızım 10 yaşında. Oğlum şimdi Süleyman Demirel Lisesi'nde. TEOG sınavıyla girdi buraya. Aydın'da kalite olarak Adnan Menderes, Sosyal Bilimlerden sonra 3. sırada. Öğrenci profili açısından iyi bir lise. Kızım şu an Yörük Ali İlköğretim okulunda, eskiden eve yakındı diye buraya gönderdik ama ortaokulda devlet okullarına göndermeyeceğim. Koleje göndereceğim, çünkü din derslerinde sıkıntı yaşıyorlar. Zaten dil kursuna da gönderiyorum şu anda dil öğrensin yurtdışına göndereceğim. Eşimle tüm çabamız bu” demektedir.

Tablo 3.20. Katılımcıların çocuk yetiştirmede önem verdikleri değerler

Sizce çocuklar hangi değerlerle yetiştirilmelidir?						
	1.Tercih		2. Tercih		3.Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Manevi ve ahlaki değerler	77	55,4	26	32,9	5	23,8
Politik-Seküler değerler	41	29,5	29	36,7	9	42,9
Hümanist değerler	20	14,4	22	27,8	5	23,8
Dini değerler	1	0,7	2	2,5	2	9,5
Toplam	139	100,0	79	100,0	21	100,0

Öncelik sırası olmamakla birlikte orta sınıf çocuklarının en yüksek oranla manevi ve ahlaki değerlerle ardından politik-seküler değerlerle ve hümanist değerlerle yetişmesini istiyor. Kendi ifadeleriyle, hak hukuk bilen, adaletli, eşitlikçi, özgürlükçü, insan haklarına saygılı, bilimsel değerleri benimsemiş, laik, sorgulayan ve sevgi dolu çocuklar yetiştirmeyi hedeflemektedirler. Bunlar arasında dini değerlerin oranı diğerlerine göre oldukça düşük çıkmıştır. Katılımcıların yarıdan fazlası çocuklarının manevi ve ahlaki değerlerle yetişmesini istiyor yani onların kendi ifade ettikleri şekliyle dürüst, saygılı, vicdanlı, ahlaklı, sorumluluk sahibi, hak yemeyen birer birey olmalarını istemektedirler.

Tablo 3.21. Katılımcıların bugünkü konuma gelmelerinde etkili olan faktörler

Siz kendi konumuzu ve mevkiinizi düşündüğünüzde bugünkü konunuza gelmenizde hangi faktörler etkili oldu?				
	1. Tercih		2. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%
Eğitim	35	20,5	9	22,0
Sosyal Çevre	7	4,1	5	12,2
Kişisel Özellikler	100	58,5	15	36,6
Ailevi Faktörler	26	15,2	10	24,4
Şans, kader vs. faktörleri	3	1,8	2	4,9
Toplam	171	100	41	100

Orta sınıf, mevcut konuma gelmesini en fazla kişisel özelliklerine ve başarısına dayandırmaktadır. Kişisel özellikleri sayesinde bugünkü konuma geldiğini düşünenlerin oranı %36,6'dır. İkinci olarak da ailevi faktörlerin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumda aileden gelen ekonomik sermayenin çocukların eğitimi için kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Yine diğerleriyle yakın oranlarda eğitim faktörü çıkmıştır. Orta sınıf kişisel özellikler ve ailevi faktörlerden sonra aldığı eğitimin önemli olduğunu düşünmektedir. Bunların dışında bugünkü konuma gelmesini sosyal çevre, şans, kader gibi unsurlarla

ilişkilendirenlerin oranı ise %4,9'dur. Sosyal çevreden kasıt özellikle iş ilişkilerinde tanıdıklar sayesinde bir yerlere gelmektir. Yani her ne kadar meritokratik bir düzen vurgusu yapılsa da gerçeklikte “tanıdık”, “aile”, “akraba” gibi faktörler orta sınıfın mevcut konuma gelmesinde önemli bir etken olarak durmaktadır. Şu anki işine nasıl girdiklerine ilişkin soruda katılımcıların %9,5'i tanıdık aracılığıyla işe girdiğini ifade etmişti. Özellikle kişisel başarısına fazlasıyla vurgu yapan orta sınıfın bu soruyu açıklıkla ifade edemeyeceği düşünüldüğünde %9,5 önemli bir oran olarak karşımızda durmaktadır.

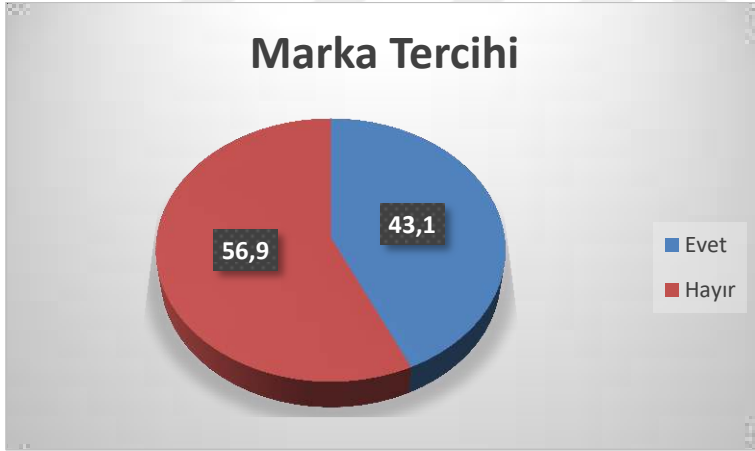
3.2. Sınıfsal Kültür: Tutumlar ve Değerler

Bourdieu burjuvanın yüksek düzeyde iktisadi sermayeye sahip olduğunu ancak entelektüeller ve işadamlarının bu sınıf içinde farklı kültürel sermayeye sahip olduklarını, bu şekilde de birbirinden ayrıldıklarını söyler. Fakat yine Bourdieu bu farklı sınıflar ve sınıfsal fraksiyonların “farklı kültür tarzlarının zeminini teşkil etseler de, her sınıfsal fraksiyon içinde mevcut olan kültürel kalıplar [ın] ekseriyetle tek biçimlilik” yarattığını belirtir (Bourdieu, 2015:19). Yani her sınıfın kendi içinde “türdeş yaşam tarzlarına” sahip olduğu söylenilebilir. Örneğin Bourdieu (2015:90), beğenilerin “kendi kendimizi sınıflamamızdaki ve başkalarının bizi sınıflamasındaki her şeyin temeli” olduğunu düşünür. Yani doğrudan seçimlerimiz gibi görünen beğenilerin arkasında dahi kendi dahil olduğumuz sınıfın özelliklerini taşıyız. Şöyle ki, “nesnel bir biçimde hiyerarşilendirilmiş yargılar karşısında doğru cevabı vermeyi bilen yeni küçük burjuvazi mensupları estetik olarak kurma edimi karşısında neredeyse halk sınıfları kadar donanımsız”dırlar (Bourdieu, 2015:100). Yani burjuva ve küçük burjuva arasındaki fark bir fotoğraf ve film üzerine yaptıkları yorumlarda ortaya çıkar. Sinema filmleri üzerinde kültürel sermayesini kullanabilen küçük burjuva fotoğraf gibi kültürün imtiyazlarının daha çok ortaya çıktığı durumlarda yorum yapmak konusunda daha başarısızdır.

Bir sınıf fraksiyonu, yukarıda oranlarla sonuçları verilen meslek, gelir, eğitim seviyesi ve Bourdieu'nun deyimiyle “bütün bir *yardımcı özellikler* toplamıyla da tanımlanır” (Bourdieu, 2015:158). Tek tek sınıfsal konumu tanımlamada hiçbir şeye yaramayan bu bilgiler bir araya geldiklerinde oldukça önemli sonuçlar elde edilmesini sağlar. Buradan hareketle orta sınıfın diğer toplumsal sınıf fraksiyonlarından ayrılan özelliklerine geçiş yapabiliriz. “Yapısal veya sınıfsal bir konumu paylaşan bireyler, ayrıca kendi toplumsal pratiklerini

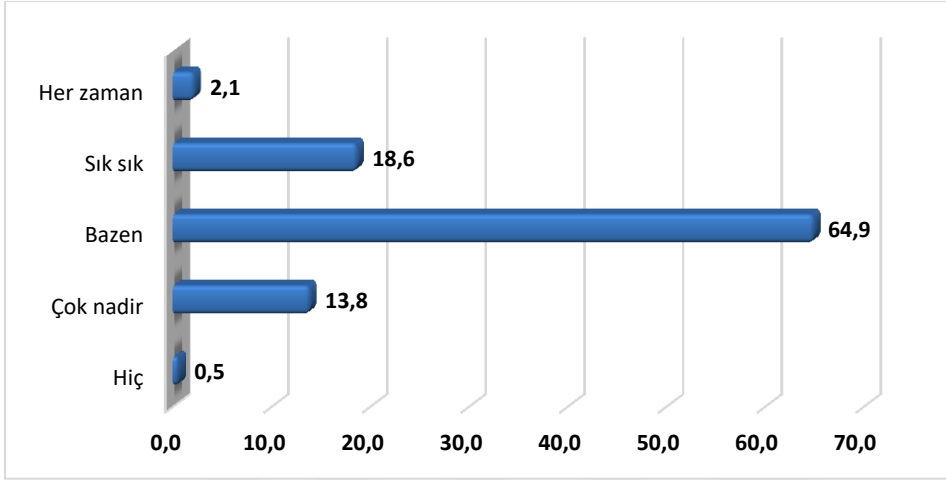
yapılandıran ortak bir habitusu üreten –kılavuzluk sağlayan ve sınıflayan, ancak aynı zamanda bireysel yeniliği mümkün kılan- benzer, tekrarlanan deneyimler yaşarlar. Bu yüzden, bireyler ne tamamen özgür failer ne de toplumsal yapının pasif ürünleridirler” (Serdman’dan akt. Çeğin ve Göker, 2015:19). Orta sınıf ortak bir şekilde benzer özelliklere, düşüncelere, değerlere, siyasi, dini, seküler, örgütsel vb. tutumlara sahip olsalar da onları kendi içinde birbirinden ayıran demografik, sosyal köken ve sosyo-ekonomik profillerinin olduğunu yukarıda görmüştük. Burada ise bu ayırt edici özellikleri de göz önünde bulundurarak orta sınıfın tüketim alışkanlıkları, yeme-içme, giyim, kültürel etkinlikler, sosyal medya kullanımı, dini ve seküler tutumlar, siyasal ve örgütsel tutumları gibi yaşam tarzları ve dünya görüşlerini anlayabileceğimiz konular üzerinde durulacaktır.

3.2.1. Tüketim Kalıpları

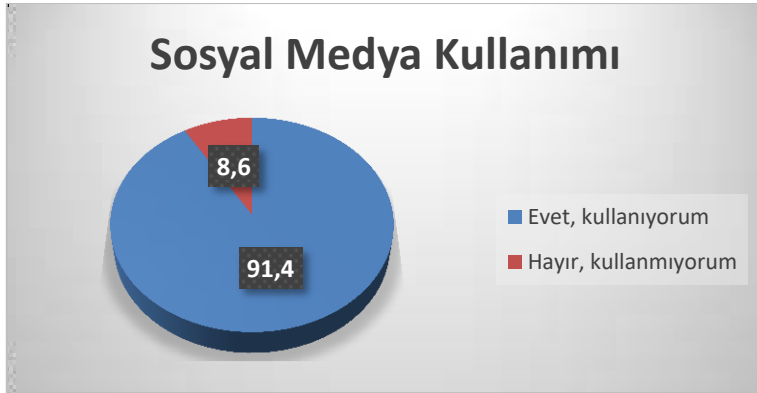
Şekil 3.10. Katılımcıların marka tercihleri

Orta sınıfın marka tercihlerine ilişkin bu soruda %56,9 marka tercihinin olmadığını ifade etmiştir. %43,1 ise marka tercihlerinin olduğunu söylemiştir.

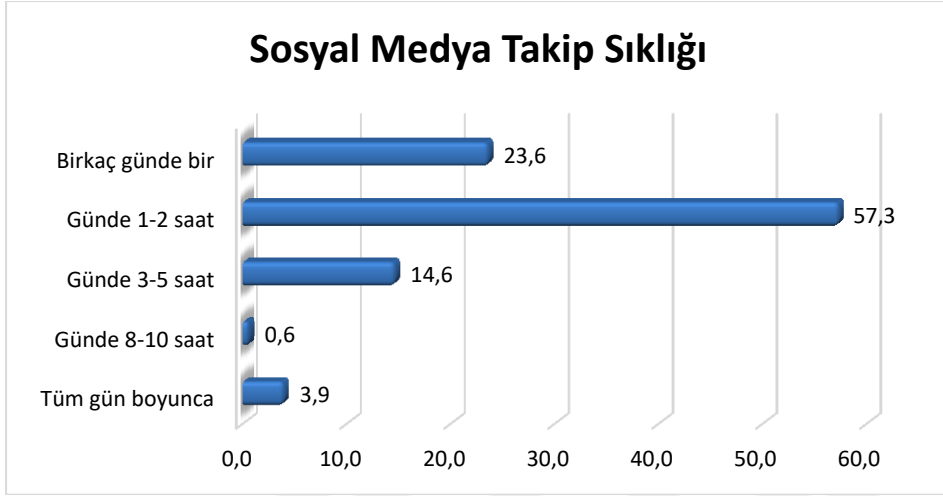
Şekil 3.11. Katılımcıların kültürel/sanatsal etkinliklere katılma sıklıkları

Kültürel/Sanatsal etkinliklere katılma sıklıklarına bakıldığında katılımcıların yarısından fazlası (%64,9) “Bazen” herhangi bir kültürel/sanatsal etkinliğe katıldığını ifade etmiştir. Genel anlamda zaman aralığı dikkate alınmadığında %95,5’inin kültürel/sanatsal etkinliğe gittikleri görülmektedir. %18,6 oranı ile sık sık gidenlerin oranı da diğerlerine göre yüksektir. Bu anlamda orta sınıfın büyük bir çoğunluğunun genel olarak kültürel/sanatsal etkinliklere gittikleri görülmektedir.

Şekil 3.12. Katılımcıların sosyal medya kullanma durumları

Katılımcıların %91,4 gibi büyük bir çoğunluğunun herhangi bir sosyal medya hesabı kullandığı görülmektedir. Sadece %8,6’sı sosyal medya kullanmamaktadır.

Şekil 3.13. Katılımcıların sosyal medya takip sıklığı

Sosyal medya kullananlara, sosyal medya hesaplarını ne sıklıkta kullandığı sorulduğunda yarıdan fazlası (%57,3) günde 1-2 saat sosyal medyayı takip ettiğini ifade etmiştir. %23,6'sı birkaç günde bir, günde 3-5 saat kullananların oranı ise %14,6'dır. Yani toplamda %76,4'ünün her gün düzenli olarak sosyal medyayı kullandığı söylenilebilir.

Tablo 3.22. Katılımcıların sosyal paylaşım sitelerine üyelik durumları

Aşağıdaki sosyal paylaşım sitelerinden hangilerine üyeliğiniz var?						
	Var		Yok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Facebook	175	95,6	8	4,4	183	100,0
Twitter	76	41,8	106	58,2	182	100,0
Instagram	76	41,8	106	58,2	182	100,0

Sosyal medya kullananların %95,6'sı facebook kullanıcı, %41,8'i ise eşit oranlarda twitter ve instagram kullanıcı olduklarını belirtmiştir.

3.2.2. Kimlik (Özel Tanımlar ve Değişim)

Tablo 3.23. Katılımcıların kendini tanımlama biçimleri

İnsanlar toplumda farklı farklı kimliklere sahiptir. Böyle düşünüldüğünde siz öncelikli olarak kendinizi nasıl tanımlarsınız?	1.Tercih		2. Tercih		3.Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türk olarak	50	25,8	2	2,3	-	-
Müslüman olarak	21	10,8	27	31,4	1	2,4
Alevi olarak	-	-	3	3,5	-	-
Kürt olarak	2	1,0	7	8,1	1	2,4
Alevi olarak	2	1,0	13	15,1	-	-
Kadın/Erkek olarak	15	7,7	4	4,7	4	9,5
T.C. vatandaşı olarak	34	17,5	25	29,1	21	50,0
Ateist olarak	1	0,5	3	3,5	-	-
İnsan olarak	55	28,4	1	1,2	9	21,4
Birey olarak	14	7,2	1	1,2	5	11,9
Aydın olarak	-	-	-	-	1	2,4
Toplam	194	100,0	86	100,0	42	100,0

Orta sınıf kendisini özel anlamda tanımladığında, öncelikle “insan olarak” ifadesinin %28,0 oranıyla diğer tanımlamaların üstünde olduğu görülmektedir. Temelde bu kişiler kendilerini herhangi bir kategoriye yerleştirmekten rahatsız olan ve bu tarz tanımlamaların toplumu kutuplaştırdığını ifade edenlerden oluşmaktadır. %25,8’i ilk olarak kendilerini “Türk olarak” ardından da %17,5 “T.C. vatandaşı olarak” tanımlamışlardır. %10,8’i kendisini “Müslüman olarak” tanımlarken %7,7’si kendisini daha çok cinsiyet rollerini dikkate alarak bir kadın ya da bir erkek olarak tanımlamaktadır. Akabinde birey olarak, Kürt ya da alevi olarak tanımlayanlar da vardır. İkinci tercihlerin de ise orta sınıfın dini tanımlamalarında artış olduğu görülmektedir. %31,4’ünün kendisini öncelikle Müslüman olarak tanımladığı ve daha sonra T.C. vatandaşı olarak (%29,1) olarak tanımladığı görülmektedir. Ardından %15,1’i kendini alevi olarak tanımlarken, %8,4’ü Kürt olarak tanımlamaktadır. İkinci tercihlerde özellikle dini ve ırksal tanımlamaların arttığı gözlenmektedir. Üçüncü tercihlerde ise T.C. vatandaşı olarak (%50), insan olarak (%24,4) ve birey olarak (%11,9) tanımlayanların oranı diğer kimlik tanımlamalarına göre oldukça yüksektir.

Tablo 3.24. Katılımcıların ana dilleri

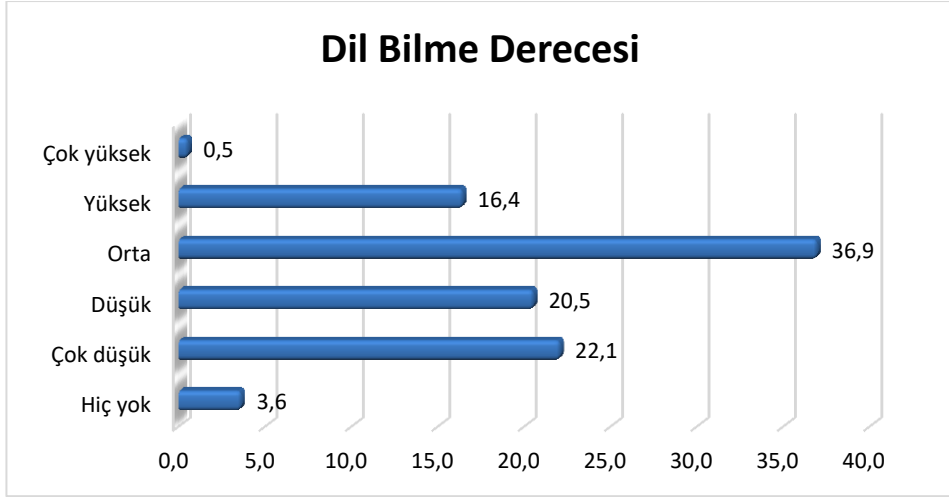
Ana diliniz nedir?		
Diller	Sayı	%
Arapça	3	1,5
Arnavutça	1	0,5
Japonca	1	0,5
Kürtçe	5	2,5
Türkçe	186	93,0
Zazaca	1	0,5
Toplam	197	100,0

Araştırmaya katılanların %93,0 gibi büyük bir çoğunluğunun ana dilinin Türkçe olduğu görülmektedir. %2,5'in ana dili Kürtçe, %1,5'in ana dili ise Arapça'dır. Katılımcıların yine büyük bir çoğunluğunun evinde daha çok Türkçe konuşulduğu görülmektedir (EK 7.1).

Tablo 3.25. Katılımcıların ana dilleri dışında konuştıkları diller

Ana diliniz dışında hangi dilleri konuşuyorsunuz?						
Diller	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İngilizce	81	85,3	-	-	-	-
Almanca	1	1,1	6	33,3	-	-
Rusça	-	-	1	5,6	1	25,0
Fransızca	2	2,1	2	11,1	-	-
İtalyanca	-	-	1	5,6	-	-
İspanyolca	-	-	4	22,2	-	-
Japonca	-	-	1	5,6	-	-
Yerel Diller	11	11,6	3	16,7	3	75,0
Toplam	95	100,0	18	100,0	4	100,0

Ana dilleri dışında bilinen dillerin %85,3 gibi büyük bir çoğunluğunu İngilizce oluşturmaktadır. Almanca (%33,3), Fransızca (%11,1), Rusça (%25,0) ve İspanyolca (%22,2) gibi diller ana dil dışında orta sınıfın hakim olduğu dillerdir.

Şekil 3.14. Katılımcıların dil bilme derecesi

Ana dilleri dışında en fazla İngilizce olmak üzere Almanca, Fransızca, İspanyolca, Rusça gibi diller bilen orta sınıfın bu dilleri bilme derecelerine bakıldığında çoğunlukla orta seviyede dile hakim oldukları görülmektedir.

3.2.3. Siyasal Tutum ve Değerler

Tablo 3.26. Katılımcıların 1 Kasım 2015'teki oy tercihleri

1 Kasım 2015'te hangi partiye oy verdiniz?		
	Sayı	%
AKP	14	7,0
CHP	82	41,0
MHP	18	9,0
HDP	19	9,5
Diğer	2	1,0
Cevap vermedi	65	32,5
Toplam	200	100,0

Son yapılan seçimler baz alınarak 1 kasım 2015'te hangi partiye oy verdikleri sorulduğunda ağırlı olarak CHP (%41,0) seçmeninin olduğu görülmektedir. %7,0 AKP, %9,0 MHP, %9,5 HDP oy oranına sahiptir. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranı %32,5 gibi yüksek bir orandadır. Aydın merkezde orta sınıf kategorisinde değerlendirilebileceklerin çoğunun CHP seçmeni olduğu görülmektedir. Bugün bir seçim olsa oy verecekleri parti yine çoğunlukla CHP (%51,0) olmuştur. Kesinlikle oy vermem dedikleri partiler arasında ise ilk sırada AKP ve daha sonra HDP yer almaktadır. Üniversitedeyken hangi siyasi görüşe

daha yakın olduğuna ilişkin soruda ağırlıklı olarak sol görüşün (%27,0) hakim olduğu görülmektedir. Daha sonra ise kendisini Atatürkçü olarak tarif edenler (%23,2) ve sağ görüşlüler (%10,8) yer almaktadır. İkinci tercihlerde sosyal demokratlar ve Atatürkçüler de bir artış olduğu gözlenmektedir. Kendini milliyetçi görüşe yakın bulanların oranı da ikinci tercihlerde yüksek çıkmıştır. Üçüncü tercihlerde milliyetçiler ve sosyal demokratlarda artış vardır. Ancak 1'in en solu 10'un ise en sağı temsil ettiği bir cetvelde kendilerini siyasi görüşleri açısından bu cetvele yerleştirdiklerinde en yüksek oran %43,9 ile kendilerini merkezde konumlandıranlardır. Kendisini solda konumlandıranların oranı %36,9 iken sağda konumlananların oranı %19,3 olarak çıkmıştır (EK 8.1). Her iki görüş içinde de orta sınıfların uç noktaları tercih etmedikleri ve daha çok kendilerini garantiye alacağını düşündükleri merkezi konumlarda yer almayı tercih ettiği görülmektedir. 1950'lilerden beri siyasi parti liderlerinin iktidara gelmek için desteğini almaya çalıştıkları bir kesim olarak orta sınıfın radikal hareketlerde bulunmadıkları ve daha çok merkezi partileri desteklediklerini daha önce görmüştük. DP, CHP, AP, ANAP gibi bir şekilde iktidara gelmiş partiler gittikçe genişleyen ve siyasi tercihleri önemli hale gelen orta sınıfın desteğini rahatlıkla çıkarlarını gözeterek elde edebilmişlerdir. Zira orta sınıf Hakan Yılmaz'ın da belirttiği gibi ortak bir sınıf olabilme başarısını gösteremediğinden bir var olma krizi yaşadıklarında sessizleşme, sistemi terk etme, eylemsizleşme seçeneklerini tercih etmeye eğilimlidir. Bu konuyla ilgili Bourdieu şöyle düşünür:

Küçük burjuvalar eğer sahip olma iddiasında olmasalar, ekonomik ve kültürel kaynaklarına “manevi” kaynaklarını eklemeseler sahip olmayacakları, ancak nesnel olasılıklara göre belirlenen paradoksal iyeliklere sahiptirler. Proletaryadan ve geçmişlerinden kendilerini koparmayı başarmış, burjuvaziye ve geleceklerine ulaşma iddiasında olan küçük burjuvalar, bu yükseliş için gerekli birikimi tamamlamak üzere sermaye eksikliğinin giderilmesinde vazgeçilmez olan kaynakları bir yerlerden sağlamak zorundadırlar...İktisadi, kültürel ve sosyal sermaye açısından (göreceli olarak) yoksul olduğundan, hep söylendiği gibi, bedelini özveri, mahrumiyet, vazgeçme, gayretkeşlik, kabul etme, kısaca erdem biçiminde ödemek koşuluyla ancak “iddialarını haklılaştırabilir” ve böylece kendine bu iddiaları gerçekleştirme olanağı verir (Bourdieu, 2015:486-487).

Cinsiyet bazında değerlendirildiğinde kadınlarda ve erkeklerde merkezde konumlandırma sağda ve solda konumlananlara göre daha yüksektir. 21'den 49 yaşa kadar olan tüm katılımcılarda merkezde konumlanma oranları yüksektir, ancak 50-65 yaş grubunda bu oranlar düşerek sola kaymıştır. Siyasi görüş farklılıklarını etkileyen diğer bir unsur da doğdukları ilin niteliğidir. Kentte doğanların solda konumlanma oranları diğerlerine göre daha yüksektir. Kır kökenli kişilerde ise sağda konumlanmalarda artış vardır. Başka bir etken de aylık gelirlerdir. 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlarda gelir yükseldikçe solda konumlanmalar artarken, asgari ücrete yaklaştıkça da merkezde ve sağda konumlanmalar artmaktadır. Orta düzey geliri olanlar ve orta düzey mevkiye sahip olanlar, ağırlıklı olarak kadınlar, kır kökenliler ve gençlerden oluşan grubun diğerlerine oranla merkezde konumlanma oranları daha fazladır. Cetvelin sağında konumlananlar ise daha çok erkekler, orta yaş grubu, kır kökenliler, düşük gelirli, düşük mevkiye sahip olanlardır (EK 9.1).

Tablo 3.27. Katılımcıların elitizm ölçütleri

Elitizm Ölçütü	Sayı	%
Elitist Tutum	51	26,8
İlmli Tutum	105	55,3
Demokratik Tutum	34	17,9
Toplam	190	100,0

Orta sınıfın yarısından fazlası (%55,3) eğitimsiz ve cahil olarak gördükleri kişilerin ülke yönetiminde aktif rol almasını istememektedir ya da bu konuya daha mesafeli yaklaşmaktadır. Hatta daha da ileri giderek yaşlıların ve okuma yazması olmayan kişilerin oy kullanmaması gerektiğini belirtirler. Bu düşünceye sahip orta sınıf içinde net olarak tavrını koyanların oranı %26,8'dir. Onlara, yüksek eğitimlilerin ülke yönetiminde aktif rol alması, eğitimsiz kişilerin ülke yönetimiyle ilgili konuları oy vererek belirlemesi konusunda ne düşündüğü sorulduğunda kendi ifadeleriyle bu durumu şu şekilde açıklamaktadırlar. K2: *Böyle bir ayrıma gidildiğinde uygulamada sorun çıkıyor. Aslında bu görüşe katılıyorum ben. Mehmet Ağa siyasete girip makam, mevki, itibar için siyasetle uğraşıyor. Ama bu liyakata dayanmıyor işte. Eğitimsizler sonuçta. Başka biri, "Bu konuya katılıyorum. Aysun Kayacı'nın dediğine geliyor bu biraz. "Dağdaki çobanın oyuyla benim oyum bir mi" demişti. Bu küçümsemek değil tabi ki. Aydın kesim ülke yönetiminde önemli roller almalı. Oy kullanmada ayrım olursa bu yapılamaz. Uygulamada sorun çıkar. Bu düşünceye katılıyorum ama diğerleri için biz insan*

değil miyiz mantığına gelir o da olmaz yani.” Bir başka katılımcı yine Aysun Kayacı örneğinden hareketle bu durumu desteklediğini ifade ediyor: K9: Evet yüksek eğitimlilerin yönetimde daha aktif olmaları gerekir. O açıdan düşününce yani olabilir. Bir ara hani patlak verdi bir manken çıktı konuştu [Aysun Kayacı]: “dağdaki çobanın oyuyla benim oyum bir mi” diye. Şimdi Doğu’yu düşünelim aşiret olayları falan var. Bir sürü eğitimsiz, cahil insan yani. Gerçekten böyle bir durum daha iyi olabilir ama bunun için ne yapılabilir onu bilemiyorum. Yaşlısını, sakatını falan götürüp oy kullandırıyorlar işte. Başka bir katılımcı ise “Şimdi bu cahil, eğitimsiz kesimlerin oy kullanmaması işi doğru biraz. Bir manken vardı ‘dağdaki çobanın oyuyla benim oyum bir mi’ demişti. Şimdi sana soruyorum bir mi yani. Ben okumuş eğitim almışım, daha akılcı, mantıklı düşünüyorum. Onlarla bir değil tabi. Eskiden mesela o dönemin koşullarında toplum neye ihtiyaç duyuyorsa o kesimin oylarını diğerlerine göre iki sayarmış. Bugün bak ülkemize şu anda olan cahillerin oylarıyla oldu işte. Ben istemiyorum kardeşim cahil insanların seçtiği insanların gelip beni yönetecek kişiyi seçmesini” dedi.

Farklı görüşler belirtenler de var elbette ancak bu konuya dair elitist kesimin ne düşündüğünü anlamak açısından bu yönde cevap verenlerin yanıtları buraya konulmuştur. Yine nitel görüşmelerde de elitist bir tutum içinde olanlar çoğunlukta görünüyor. Bu kişilerin elitist olması ne anlama gelir bu önemlidir. Zira orta sınıfın demokrasi, eşitlik, özgürlük, adalet gibi temel konular karşısındaki arka planda manipüle edilen gerçek tutumlarına ilişkin de bize bilgi vermektedir. Kendileri için tüm temel haklarını talep eden ve bunu her yerde ifade eden orta sınıfın bu konuda net bir tavır alamayışı çelişkili bir durumu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.28. Katılımcıların ordunun rolüne ilişkin düşünceleri

Ordunun Rolü	Sayı	%
Ordu siyasete kesinlikle karışabilir	15	8,1
Ordunun siyasetteki rolüne ılımlı bakanlar	53	28,6
Orduyu siyasete dahil etmeyenler	94	50,8
Ordu siyasete kesinlikle karışamaz	23	12,4
Toplam	185	100,0

Geçmiş darbelerle dolu olan bir ülkede yaşayan orta sınıfın, bununla bağlantılı olarak ordu ve siyaset arasındaki ilişkiye yaklaşımı daha çok ordunun siyasete dahil edilmemesi gerektiğini yönündedir. Kesin olarak ordunun siyasete karışmaması gerektiğini belirtenlerle birlikte bu oran %62,2’ye yükselmektedir. Ancak yine %30’un üzerinde bir kesim ordunun siyasete karışabileceği yönünde

bir tavır sergilemeye devam etmektedir. Orta sınıfın %62,2'si Türkiye'nin sorunlarını ordunun çözemeyeceğini, silahlı kuvvetlerin hükümete karşı görüşlerini dile getirmemesi gerektiğini, ordunun daha çok kendi çıkarlarını düşündüğünü, Türkiye'nin çıkarlarını ve laikliğin ordunun desteği olmadan da korunabileceğini düşünmektedirler.

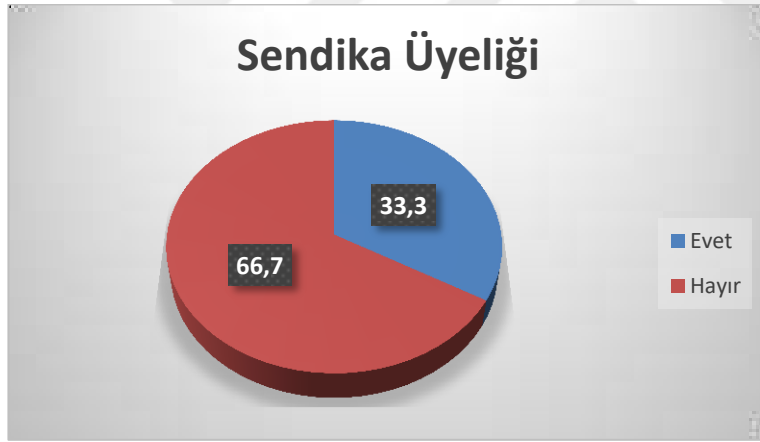

Tablo 3.29. Katılımcıların oy tercihlerinde etkili olan faktörler

	Çok önemli		Önemli		Kararsızım		Önemli değil		Hiç önemli değil		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yolsuzluklarla etkili mücadele edeceğine inanıyor olmam	92	48,2	90	47,1	3	1,6	4	2,1	2	1,0	191	100,0
İnsan hakları ve özgürlükleri koruyacağına inanmam	106	55,5	81	42,4	1	0,5	1	0,5	2	1,0	191	100,0
Milli kimliğimize uygun onurlu bir dış politika izliyor olması	73	38,2	95	49,7	10	5,2	11	5,8	2	1,0	191	100,0
Laik Cumhuriyet değerlerine sahip çıkıyor olması	92	47,9	91	47,4	5	2,6	4	2,1	4	-	192	100,0
Ekonomiyi düzelteceğine güveniyor olmam	83	43,5	103	53,9	3	1,6	1	0,5	1	0,5	191	100,0
İnsanların farklı etnik ve kültürel kimliklerini koruması	75	39,3	101	52,9	7	3,7	6	3,1	2	1,0	191	100,0
İslami değerlere sahip çıkıyor olması	28	14,6	59	30,7	26	13,5	46	24,0	33	17,2	192	100,0
Parti liderlerini beğeniyor olmam	18	9,5	66	34,7	23	12,1	55	28,9	28	14,7	190	100,0
AB'ye girmemizi destekliyor olması	16	8,4	59	30,9	32	16,8	53	27,7	31	16,2	191	100,0

Orta sınıfın oy verme davranışlarını etkileyen faktörlere bakıldığında tüm ifadelerin oy verme davranışlarını en az %39,0 oranında etkilediği fakat aralarında belli bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Diğer ifadelerden farklı olarak İslami değerlere sahip çıkmak, parti liderlerini beğenme ve AB'ye girmenin desteklenmesi daha az etkili olmaktadır. O halde orta sınıfın oy vermesinde en etkili olan faktörler yolsuzlukla etkili mücadele, insan hakları ve özgürlüklerini koruma, milli kimliğe uygun bir dış politika, laik cumhuriyet değerlerine sahip çıkması, ekonomiyi düzeltebilme beceresi, insanların farklı etnik ve kültürel kimliklerini koruması gibi daha çok ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunların çözülmesine dönük faktörlerdir.

3.2.4. Örgütsel Tutum ve Değerler

Şekil 3.15. Katılımcıların sendikaya üyelik durumları

Orta sınıfın örgütsel tutumlarına baktığımızda daha önce hiç sendika üyesi olmayanların oranının (%67,7) yüksek olduğu görülmektedir. Zamanı belli olmaksızın bir sendika üyesi olanların oranı ise %33,3'tür. Daha önce bir sendika üyeliği olanların %54'ünü erkekler oluşturmaktadır. 36-49 yaş aralığı sendika üyeliği en fazla olan yaş grubudur. Kent ve kırsal arasında da sendikaya üye olma oranlarında farklar vardır. Kent merkezinde doğanların sendika üyeliği %44,4 iken köyde doğanlarda bu oran %25,4'tür (EK 10.1).

Tablo 3.30. Katılımcıların sendikayı tercih etme nedenleri

Sendikayı tercih etme nedeniniz nedir?						
	1.Tercih		2. Tercih		3.Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Örgütlü olmanın yararına inandığım için	49	77,8	-	-	-	-
Arkadaşımın hatırına	4	6,3	5	13,9	-	-
Dünya görüşünden dolayı	3	4,8	13	36,1	1	5,3
Sendikanın çalışmalarını beğendiğimden	2	3,2	4	11,1	3	15,8
Haklarımın korunması için	5	7,9	14	38,9	15	78,9
Toplam	63	100,0	36	100,0	19	100,0

Sendika üyeliği olanların sendikayı tercih etme sebebi ağırlıklı olarak örgütlü olmanın yararına inanmalarıdır (%77,8). Bir öncelik sırası olmamakla birlikte haklarının korunacağına inanmak, kişilerin dünya görüşleri ve sendikanın çalışmaları sendikayı tercih etmede önemli faktörlerdendir.

Tablo 3.31. Katılımcıların sendikayı tercih etmeme nedenleri

Sendikayı tercih etmeme nedeniniz nedir?						
	1.Tercih		2. Tercih		3.Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Güven vermedikleri için	18	18,4	-	-	-	-
İhtiyaç duymadığım için	72	73,5	6	60,0	-	-
Bugüne kadar somut bir kazanım sunmadığı için	3	3,1	2	20,0	2	100
Asıl amacı dışında faaliyetlerde bulunduğu için	5	5,1	2	20,0	-	-
Toplam	98	100,0	10	100,0	2	100,0

Sendika üyeliğini tercih etmeyenlerin gerekçeleri ise daha çok ihtiyaç duyulmadığı için ve daha sonra sırasıyla güven vermedikleri için, insanlara somut kazanımlar sunmadıkları için ve kendi amaçları dışında faaliyetlerde bulundukları için sendikaya üye olmamışlardır. Sendikayla ilgili olarak orta sınıfın bir güven sorunu yaşadığı ve bunu bir ihtiyaç duyup duymama meselesine çevirdiği görülmektedir. Furedi, politik kurumların aktif desteklerini zamanla kaybettiklerini, örneğin, İngiliz sendikalarının işçi sınıfının bir dayanışma örgütü olma özelliğinin artık olmadığını söyler. Sendika üyeliğinde gittikçe düşüşler yaşandığını ve bunun sebebinin genel anlamda üye olmanın önemini kaybetmesinden kaynaklandığını belirtir. Artık sendikalar temsil etme iddiasında olduğu insanlar için bir şey ifade etmemektedir. Furedi, insanların sendikaya üye olmamalarının sebebinin sendikaları bireysel kimliğiyle bağlantısız görmesinden kaynaklandığını söyler (Furedi, 2014:184).

Tüm bu pasif direnişe rağmen yukarıda direk olarak daha önce hiç sendikaya üyeliği olup olmadığını sorduğumuz katılımcıların örgütsel tutumlarına ilişkin olarak oluşturulan ölçekte günlük hayatlarında aktif olarak örgütlü davranışlar sergileyebilme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Yine burada da aktif örgütlü davranışlarda bulunma potansiyeli olan bir orta sınıf karşımızda durmaktadır. Bu kişiler iş yerlerinde bir sorunla karşılaştıklarında çoğunlukla (%52,7) işi terk etme ya da sessiz kalmak gibi yollara başvurmak yerine yasal haklarını arama, sendikaya başvurma, iş yavaşlatma gibi seçenekleri tercih eder. Aktif örgütlülerin çoğunluğunu kadınlar, 36-49 ve 50-65 yaş grubu, köy ve ilçelerde doğanlar, 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlar ve kendisini orta düzey mevkide konumlandıranlar oluşturmaktadır. Kendi içinde AKP seçmeni örgütlülük açısından daha ılımlı bir tavır sergilerken, CHP, MHP ve HDP seçmeninin kendi içinde daha çok aktif örgütlü bir tavır takındığı görülmektedir (EK 11.1-2-3).

3.2.5 Kurumlara Güven

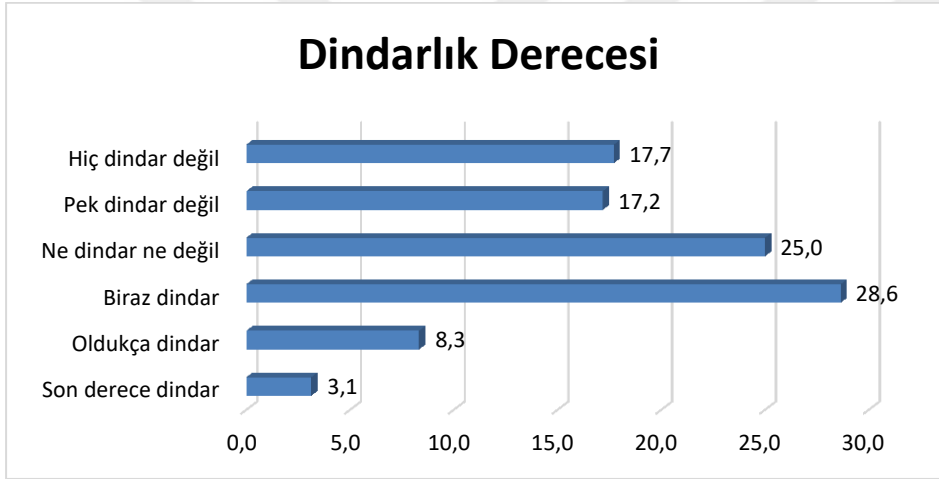
Tablo 3.32. Katılımcıların kurumlara güven durumlarının dağılımı

Kurumlara Güven	Sayı	%
Güvenenler	58	29,9
Emin olmayanlar	60	30,9
Güvenmeyenler	76	39,2
Toplam	194	100,0
Politik Kurumlara Güven	Sayı	%
Güvenenler	19	10,1
Emin olmayanlar	41	21,7
Güvenmeyenler	129	68,3
Toplam	189	100,0

Katılımcıların çoğunluğu içinde yaşadığı toplumun kurumlarına güvenmediğini belirtmektedir. Özellikle TBMM, hukuki ve siyasi kurumlar sorulduğunda güvensizlik oranlarının gittikçe arttığı gözlemlenmiştir. Bu kişiler aynı zamanda ülkenin demokrasisinden de memnun olmadığını ifade etmiştir. Din, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kurumlara güven ise politik kurumlara oranla daha iyi durumda olsa da onlara güven de düşüktür. Furedi'ye göre (2014:187), “bir kuruma duyulan güven, birçoğu toplumun genelindeki olgulardan kaynaklanan bir dizi etken tarafından belirlenir. Eğer toplumda, bütün otorite biçimleri sorgulanıyorsa, uzmanlık sistemlerine özel bir vurgu yapmak yanlış olur. Güven ilişkilerinin tükenişi, belirli bir meslek dalından bağımsız bir biçimde de yaşanıyor.” Ancak toplum, politik kurumlar ve diğer kurumlar arasında olduğu

gibi uzmanlara karşı seçicidir, hepsine karşı güvensizlik duymaz. Bir katılımcı kurumlara güvenle ilgili olarak şu açıklamayı yaptı: *K7: Tüm insanların her kesimin güvensizliğinin arttığı bir ülke oldu. Kurumlara karşı eskiden bir güven yoktu mesela ama şu an bu durum daha da kötü. En azından bazı kurumların asla taviz vermeyeceğini düşünürdünüz, yani bazı kurumlar bu güvensizlik ortamından muafı, istisnayı ama şimdi hiçbir kuruma güven kalmadı.*

3.2.6. Dini Tutum ve Seküler Değerler

Şekil 3.16. Katılımcıların dindarlık derecesi

Orta sınıf dindarlık derecesi açısından kendisini ağırlıklı olarak “Biraz dindar” olarak tanımlamaktadır. Kendisini ne dindar ne değil olarak tanımlayanların oranı da diğerlerine oranla biraz daha yüksek çıkmıştır. ‘Ne dindar ne değil’i dışarıda bırakarak incelendiğimizde kendini dindar olarak tarif edenlerin ve dindar olarak tarif etmeyenlerin oranı birbirine neredeyse eşittir. Aralarında sadece 0,1’lik bir fark vardır.

Tablo 3.33. Katılımcıların dindarlık ölçütü

Dindarlık Ölçütü	Sayı	%
Katı dindarlar	26	14,1
İlmli dindarlar	65	35,3
İlmli laikler	58	31,5
Katı laikler	35	19,0
Toplam	184	100,0

Katılımcıların dindarlık derecelerinin tutarlığını ölçmek için çeşitli sorularla oluşturulan bu ölçekte ağırlıklı olarak ılımlı dindarlar ve ılımlı laikler yer almaktadır. Bu kişiler ibadet etmek, ibadet mekanlarına gitmek, Kur'an'a göre yaşamak, şariat kanunlarıyla yönetilmek gibi konularda her iki yönlü olarak daha çok ılımlı bir tavır takınırlar. Kadınların çoğu ılımlı dindar, erkekler ise ılımlı laiklerdir. 21-35 yaş grubu olan en genç yaş grubu çoğunlukla ılımlı dindarken diğer yaş gruplarının ılımlı laikler olduğu görülmektedir. Diğer sonuçlardan farklı olarak kent merkezinde doğanların çoğunu ılımlı dindarlar oluştururken kır kökenlileri ise ılımlı laikler oluşturmaktadır. 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlarda aylık gelir yükseldikçe laiklik seviyesinin yükseldiği görülmektedir. En düşük gelire sahip olanların çoğunluğunu katı dindarlar oluşturmaktadır. Bu durumda kişilerin cinsiyeti, yaşı ve gelirlerinin dindarlık ölçütünü etkilediğini söyleyebiliriz (EK 12.1-2).

Tablo 3.34. Katılımcıların laiklik algısı

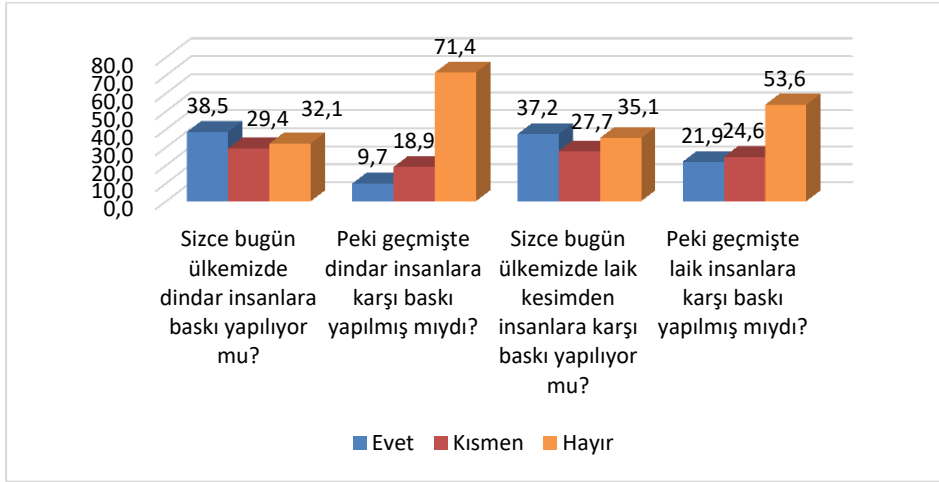
Laiklik Algısı	Sayı	%
Katı laikler	64	34,0
Ilımlı laikler	66	35,1
Laik olmayanlar	51	27,1
Hiç laik olmayanlar	7	3,7
Toplam	188	100,0

Katılımcıların laiklik algısı katı laiklik yönünde artmaktadır. %60,0'ın üzerinde katılımcı katı ve ılımlı laik kategorisi içindedir. Yani %60,0'ın üzerinde katılımcı laikliği tehlikede görmekte, şariat kanunlarının geleceğinden endişe duymakta, dindar insanların ülke yönetiminde yer almasından güvensizlik duymakta, aynı zamanda dindar insanların ülke yönetiminde yer almasını istememekte, dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinden endişe duymaktadır.

Tablo 3.35. Katılımcıların sekülerlik algısı

Sekülerlik Algısı	Sayı	%
Katı sekülerler	50	26,9
Ilımlı sekülerler	90	48,4
Seküler olmayanlar	40	21,5
Hiç seküler olmayanlar	6	3,2
Toplam	186	100,0

Katı seküler ve ılımlı sekülerlerin oranı %70,0'ın üzerinde bir orana sahiptir. Bu kişiler ise devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtebileceğini, farklı din ve mezhebe sahip birinin çocuğuyla evlenmesine izin verebileceğini, kendisinden farklı bir din veya mezhebe sahip birine oy verebileceğini, zorunlu din derslerinin olmaması gerektiğini düşünürler.

Şekil 3.17. Katılımcıların geçmişte ve günümüzde laiklere ve dindarlara baskı yapılıp yapılmadığına ilişkin düşünceleri

Laik ve dindar kesimden insanlara ilişkin geçmişte ve günümüzde baskı yapılıp yapılmadığına ilişkin orta sınıfın düşünceleri şöyle: Geçmişte dindar insanlara baskı yapılmadığını düşünenlerin oranı oldukça yüksektir (%71,4). Geçmişte laik kesimden insanlara karşı ise baskı olmadığını söyleyenlerin oranı %53,6'dır. Yani geçmişte laik kesimden insanlara karşı baskı yapıldığını düşünenlerin oranı daha fazladır (%21,9). Günümüzde baskı yapılıp yapılmadığına ilişkin soruda ise oranlar birbirine yakın çıkmıştır. Ancak günümüzde dindar insanlara baskı yapıldığını düşünenlerin oranı (%38,5), laiklere baskı yapıldığını düşünenlerden (%37,2) biraz daha fazladır. Yine genel anlamda her iki kesim için de günümüzde baskının olduğunu düşünenlerin oranı oldukça yakın oranlardadır.

Geçmişte baskı yapıldığı yönünde düşüncesini ifade edenlere ne tür bir baskı olduğuna ilişkin bir soru sorulmuştur. Dindar insanlara yapılan baskılarda katılımcıların yarısından fazlası (%58,5) başörtüsü, kılık/kıyafet konusunda baskı olduğunu ifade etmiştir. İkinci olarak da ötekileştirme, dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalma ön plana çıkmıştır. İfade özgürlüğü, yanlış dinin öğretilmesi ve dinin

siyasi bir araç olarak kullanılarak dindar insanlara geçmişte baskı yapıldığı düşünülmektedir. Laik kesimden insanlara ise geçmişte ağırlıklı olarak dini baskının yapıldığı özellikle dinsizlikle suçlandıkları yönünde baskıların yapıldığı ifade edilmiştir. Ötekileştirme, dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalma dindarlar da olduğu gibi laik kesimde de yüksek oranlarda çıkmıştır. İfade özgürlüğü, iş hayatında baskılar ve hükümet baskısının da yapıldığı dile getirilmiştir. Her iki kesim için de temelde benzer baskılardan yakınılmaktadır. Özellikle dini baskılar, ötekileştirme, ayrımcılık, dışlanma ve ifade özgürlüğü en temel baskı unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dindar ve laik kesimden insanlara karşı baskı yapıldığına ilişkin oranların her ikisi içinde yakın oranlar çıktığına ilişkin bilgiyi de unutmadan günümüzde dindar kesimden insanlara baskı yapıldığı yönünde fikir beyan edenlerin çoğu (%43,2) bugün dindar insanlara karşı ağırlıklı olarak ötekileştirme ve ayrımcılık yapıldığını söylemektedir. Ayrıca başörtüsü, kılık/kıyafet ve ifade özgürlüğünün olmaması gibi konulardan da baskı gördükleri ifade edilmiştir. Laik kesime yapıldığı ifade edilen baskılarda ise dinsizlikle suçlanma, dini baskılar, ötekileştirme, ayrımcılık, iş hayatında baskılar ve yaşam tarzlarına müdahale gibi unsurlar yer almaktadır. Geçmişe oranla günümüzde laik kesime yapılan baskılarda özellikle iş hayatında yaşanan baskılar ve hükümet baskısının arttığı gözlenmektedir (EK 13.1). Nitel sorularda katılımcıların “Dindar kesime karşı baskı yapılıyor mu?” sorusuna verdikleri cevaplar şu şekilde: K11: 28 Şubat sürecini üniversitedeyken yaşadım. 28 Şubat sürecinde eyleme katıldım. Kimseye dini ve mezhepsel anlamda ayırım yapılması hoş bir şey değil. Nasıl şu an Cemevleri ibadethane kabul edilmiyorsa o dönemde onlara uygulandı. Tüm bunlardan rahatsız oluyorduk. Hocalarımız da belli bir zihniyette olan insanlardı. Arkadaşlarımızın başını açtırıyorlardı... Bir başka katılımcı, K2: “Çok basit, başörtüsünden kaynaklı. Ama şimdi devran döndü. Bir hakim Malatya’dan geliyor, karşımda hüüngür hüüngür ağladı. Çünkü hanımı Kur’an öğrenmeye heves etmiş başını bağlamış. Bakanlıktan biri buna gıcık olmuş. Bu sebeple 3 ayda bir tayin çıkarıyorlarmış. AKP bu tür sorunları biz çözeceğiz dedi, karşı tarafta inada bindirdi....Ülkede sorun çıktı. Burası Müslüman bir ülke neticede dindarlar üzerinde baskı yok.” K3: “Eskiye göre daha rahat ediyorlar. Geçmişte iktidarlar sağcı, Atatürkçü, Cumhuriyetçi tipler olduğu için Muhafazakarlara gerici olarak görürlerdi. İnançlarına, namazlarına karışıyorlar. Muhafazakarlara olan baskı devlet geleneğinden hem de inançtan gelen bir baskıydı. O dönemin insanlarına

bunu söylediğinde durumu irtica olarak nitelendiriyor.” K4: “Şu an onlar özgür yaşıyorlar. Sadece başörtüsü olayı sıkıntı. Ben karşı değilim açıkçası. Özgürce derslerine girebilmeliler bu benim şahsi görüşüm. Mesela perukla gittiler bir dönem, hakları gasp edildi. Şu an çok rahatlar.” Geçmişte akla gelen baskılar arasında türban ön plana çıkmaktadır. Türban artık her iki kesim için de simgeleşmiş bir unsur olarak algılanmaktadır. K5: “Baskı yapılmıyor. Bugüne kadar ben bir insana niye oruç tutuyorsun, niye camiye gidiyorsun diye baskı yapıldığını hiç görmedim, duymadım. Ama oruç tutmayanlar bu ülkede hayatını kaybediyor. Daha önceden de yani 10 yıl öncesinden de böyle bir baskı yoktu. Yani inanç ve özgürlüğünden dolayı bir baskı olmuyordu. Ama türban siyasi bir obje olarak görüldüğü için zamanında eylemler yapıldı. Kamu çalışanları bu konuda sıkıntı yaşıyordu.” K7: “Onlara karşı bir baskı yok. 1998’den sonra başörtülülere karşı bir baskı oldu. Üniversiteye alınmıyorlardı. Bu yüzden bir sürü öğrenci okulu bırakmak zorunda kaldı. Şimdi ise onlar [laikler] sıkıntı yaşamaya başladı. AKP iktidarını arkasına alanlar yükseliyor. Geçmişte yaşadıkları baskı nedeniyle daha empatik yaklaşımlarını beklersiniz ama intikam duygusuyla yaklaşıyorlar. Bu baskıyı da kendinden olmayan bütün kesimlere yapıyorlar.” K9: “Şu anda gayet rahatlar. Türban dönemlerini düşünüyorum da yani o olmayabilirdi mesela. Bir dönem üniversiteye falan giremediler sonuçta. Ama o ayrıcalığı açık saçık gelen insana da tanımak lazım yani. Buradaki problem meselenin siyasi amaçlı kullanılıyor olması. Özellikle türban baskısının iki yönlü bir baskıya dönüştüğü gerçeği de göz ardı edilmemelidir, zira bir katılımcının da ifade ettiği gibi aynı zamanda kadına yönelik bir baskıdır. K10: “Hayır. Önceden başörtüsü olayı vardı. Askeriyeye gidiyorsun mesela biz bire bir yaşadık bunu. Yanımdaki arkadaş başörtülü diye içeri almak istemediler. Düşünmek lazım ama şimdi bunun sınırı nedir? Kişisel özgürlükler diyorsun bir de devletin dini olmamalı diyorsun laiklik anlamında baktığında o insan dinini yaşamak istiyorsa kamuda çalışmayacak o zaman diye düşünüyorsun. Sonra düşünüyorsun dinini yaşamak isteyen bir erkek kamuda rahatça çalışabiliyor, dışlanmıyor, istediği gibi yaşayabiliyor, işte orucunu tutuyor, namazına gidiyor. O halde bu baskı kadına yönelikti. Türban siyasi bir obje olarak kullanıldı. Kişi kendi dinine ait yaşadıklarını bir baskı aracı haline getirmemeli. Devletin de böyle olması gerekiyordu. Devlet kendini korumak zorundaydı. Ama kişisel özgürlükleri kısıtlayarak devlet, insanları kendine düşman haline getirdi. İdealimdeki devlet ve toplum bu değil. Özgürlüğünü verdiğimiz insanlar aslında bizim özgürlüğümüzü

kısıtlıyor, çünkü gerçekten amaçları özgürlük, kardeşlik, adalet değil. Kendi sistemlerini sürdürmeye ve korumaya çalışıyorlar.”

Kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak dindar kesimden insanlara baskının günümüzde yaşanmadığı ancak geçmişte türban gibi birtakım olaylar olduğunu ifade etmektedirler. Temelde baskının kaynağının iktidar kaynaklı bir baskı olduğu görülmektedir. Özellikle kurumlara türbanlı girilememesi böyle bir baskının örneğidir. Günümüzde böyle bir baskının olmamasının gerekçesini de aslında AKP'nin muhafazakar kesime karşı koruyucu bir tavır takınmasına ve zaten hükümetin başında da muhafazakar bir parti olmasına bağlamalarından da yine baskı unsurunun iktidar kaynaklı olduğu görülmektedir. Zira baskı oluyorsa bunu iktidar yapıyor geçmişte zaten oluyordu, bu sonuca göre günümüzde artık baskı olmuyor o halde dindar kesime karşı bir iktidar baskısı söz konusu değil. Bu durum baskının kaynağının her zaman salt iktidar kaynaklı olduğu anlamına gelmez elbette. Bu soruyu laik kesimden olan insanlar için soruduğumuzda iki taraflı olarak yani hem iktidar kaynaklı hem de toplumsal kaynaklı baskının olduğu dikkat çekiyor. Laik kesimden insanlara baskı yapıldığını düşünenlerin açıklamaları ise şöyledir: K4: *“Bu mahalle baskısından dolayı rahat değilim. Dengeler çok değişti. İnsanlar korkuyorlar, herkes ekmek parasının derdinde, çocuklarının derdinde, ben de dahil bunun içinde. İş hayatında onlarla mutlaka karşılaşacaksın yani. Bu tamamen hükümetten kaynaklanıyor. Bu zamana kadar halk arasında böyle bir sorun yoktu. Baskının özellikle tepeden geldiğini düşünmektedirler. K5: Görüşlerini ifade etmek artık suç sayılıyor. Şu anda akademisyenlerin başına gelenler, yaptıkları açıklamaların engellenmesi bir baskıdır. Görüşlerini ifade etmek sen terör destekçisisin şeklinde bir baskıya dönüşüyor. Bu baskı tepeden geliyor ve tabana doğru yayılıyor. K8: Çevremde AKP'li olmayan herkese bir baskı var. Bu baskı dindar- dindar değil üzerinden bile değil yani. AKP'li değilsen baskıya maruz kalıyorsun. AKP'nin sunduğu olanakları kullananlar bundan hoşnut olduğu için tepedekiler gibi baskı yapıyor, zincirleme yani. Sadece din baskısından ibaret değil aynı zamanda insanlar işlerini kaybetme endişesi taşımaktadırlar. K10: ... Birlikte hareket etme dayanağı, güven ortadan kalktı. Herkesin kendine ait korkuları var. Ekonomik kaygılarım var mesela. İşimi kaybedeceğimi düşünüyorum. Şu anda çalışanların çoğu AKP iktidarıyla iş bulmuş kişiler. Gelecek kaygısı, korkusu var. Kendime bir şey olmasa da çocuğuma bir şey olacak endişesi duyuyorum. AKP iktidarı aracılığıyla makam sahibi olmuş bir sürü insan var. Bu yüzden kariyerlerinin*

elinden alınacağı korkusu var onlarda da. K11: Fiili anlamda bir şey yok. Ama insanlar manevi anlamda bunu hissediyorlar. 40-50 yaşına gelmiş insanlar özellikle bu dönem kur'an öğrenmeye çalışıyorlar. Demek ki belli bir dönem ihmal edilmiş. Eskiden mesela yasin günleri bu kadar çok olmazdı. Toplum muhafazakarlaştığı için onun içine girmek zorunda kalıyor insanlar, yoksa dışlanacağını düşünür. Bunları laik olduğunu söyleyen insanlar yapıyor. Mesela başı açık laik olduğunu söyleyen birisi Kur'an okuyor. Bunu mesela evinde yapmıyor gitsin evinde yapsın. Neden eskiden yapmamışta şimdi yapıyor ki. Eskiden laik kesiminde çok hataları oldu. Bu kadar çok baskı uygulamalarında dindar ve muhafazakar kesimden bu kadar baskı alıyor olmazlardı. Şimdi de muhafazakarlar yapıyorlar.

Laik kesime karşı günümüzde bir baskı olduğunu düşünenlerin baskıyı görme biçimleri yukarıda ifade ettikleri gibidir. Genel anlamda iktidar kaynaklı ve bununla bağlantılı olarak da toplumdan kaynaklanan baskıların olduğu belirtilmektedir. Türkiye'de orta sınıfların sosyo-kültürel alanda çatışmasını anlatırken kendi orta sınıfını yaratan muhafazakar orta sınıf ile Kemalist orta sınıf arasında yaşanan çatışmalar şu soruyu sordurmuştu: Otoriter bir yapıdan çıkmaya çalışan muhafazakar gelenek, dayatmacı, otoriter, dışlayıcı bir modele dönüşebilir mi, yani kabuğunu kırmaya çalıştığı otoriter yapının yeniden-üretimini bir parçası olabilir mi? Sonuçlar itibariyle böyle bir durumun söz konusu olduğu söylenilebilir. Örneğin bir katılımcı laiklere yapılan baskılarla ilgili olarak şöyle söylemektedir: *Laik kesim aynı şekilde intikam hissiyle baskıya uğradı. Temel manevi değerleri içselleştiremediğinden kaynaklanıyor. Laikler artık istediği gibi rahat hareket edemiyorlar. Bazıları da inat olsun diye üstüne gidiyor. Şube müdürü Cuma'ya gidiyorsa herkes Cuma'ya gider, solcuysa ona göre davranırlar. Bizim bir tane arkadaş facebookta içkili fotoğraf paylaşmıyor. Kendim bu konuda bir baskı görmedim. Benzer şekilde başka bir katılımcı da "Aksine laik kesimden, sol kesimden insanlar baskıya uğruyor. Kesinlikle intikam duygusunun ürünü. Biz bunu çektik şimdi siz de bunu çekin bakalım nasıl oluyormuş diye. Onların (laik kesimden bahsediyor) yöntemini kullanıyorlar. Bugün laiklerin yaşadığı baskının nedeni de devletten ve halktan geliyor. Kemalist deyince muhafazakarlar laikleri "cumhuriyetçi", "Atatürkçü" olmaktan çok "putperest" olarak tanımlıyorlar. Şu an laiklere yapılan baskı mevcut iktidar tarafından yapılıyor" demektedir. Diğer katılımcılardan farklı düşünen bir katılımcı ise *Laiklere karşı baskı yok. Onlar avantajlı konumlarını kaybediyorlar. Eskiden ülkenin sahibiydiler şimdi bu**

kaybedişle yüz yüze geldiler, demektedir. Buradaki tespit tezin başından beri anlatılagelen Kemalist orta sınıfın yaşadığı süreci bize anlatmaktadır. Fakat sonuçlardan da anlaşıldığı üzere gerçekte yaşanan durum salt avantajlı konumlardan faydalanamayan Kemalist orta sınıfın endişelerinden ibaret değildir. Gerçekte bu baskıların sürekli olarak kendini yeniden üretmesi, belli kesimlere dönem dönem belli ayrıcalıklar tanınması ve belli grupların bu baskılara maruz kalması trajedisi yaşanmaktadır.

3.3. Orta Sınıfın Endişeleri

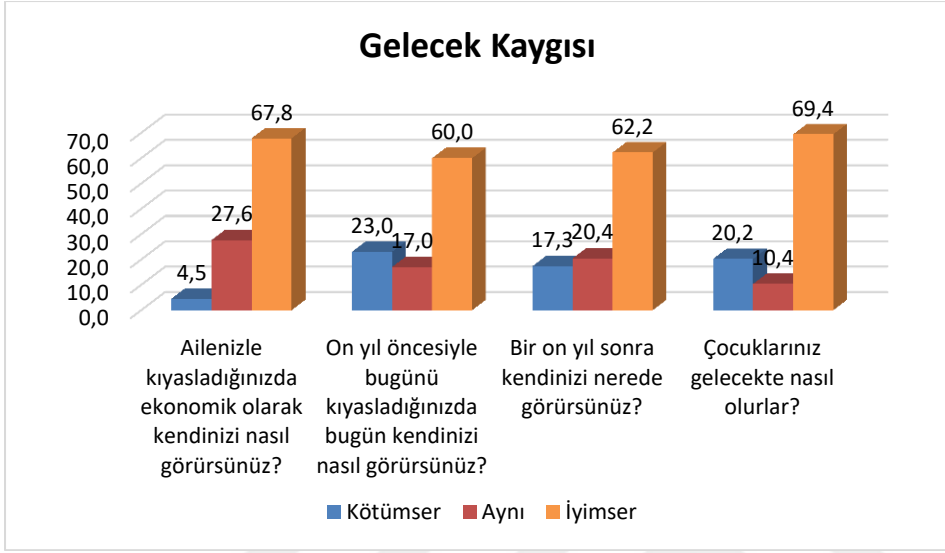
3.3.1. Bireysel ve Toplumsal Endişeler

Tablo 3.36. Katılımcıların günlük yaşamda temel problemleri

Günlük yaşamınızda bireysel olarak kafanızı meşgul eden, birey olarak sizi endişelendiren, kaygılandıran ve üzen öncelikli 3 temel problem nedir?						
	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ekonomik sorunlar	18	10,1	26	17,9	6	8,3
Gelecek kaygısı	39	21,8	15	10,3	7	9,7
Ülke sorunları	21	11,7	14	9,7	7	9,7
Siyasi sorunlar	7	3,9	8	5,5	6	8,3
Barınma sorunu	-	-	1	0,7	-	-
Yalnızlık/Arkadaş edinememe	3	1,7	1	0,7	2	2,8
Çalışma hayatıyla ilgili sorunlar	24	13,4	13	9,0	6	8,3
Ailevi sorunlar	11	6,1	6	4,1	3	4,2
Eğitim/Eğitimsizlik sorunu	9	5,0	2	1,4	9	12,5
İşsizlik	5	2,8	6	4,1	3	4,2
Şehir yaşantısıyla ilgili sorunlar	-	-	3	2,1	-	-
Sağlık	13	7,3	20	13,8	5	6,9
Adalet(sizlik) sorunu	7	3,9	7	4,8	1	1,4
Ev işleri	-	-	-	-	2	2,8
Güvenlik sorunu	5	2,8	4	2,8	1	1,4
İnsan ilişkileri	16	8,9	12	8,3	9	12,5
Çevre tahribatı	1	0,6	6	4,1	4	5,6
Askerlik	-	-	1	0,7	-	-
Ayrımcılık, dışlanma, baskı	-	-	-	-	1	1,4
Toplam	179	100,0	145	100,0	72	100,0

Orta sınıfın bireysel olarak endişelendiği, kaygı duyduğu konular sorulduğunda en fazla gelecek kaygılarının (%21,8) olduğu görülmektedir. Frank Furedi de *Korku Kültürü* kitabında Sennet ile benzer şekilde kişinin genelde kendini risk altına hissettiğini ve bu durumun kişinin davranışlarını da etkilediğini

söyler. Birey bu korkulu ruh halinden dolayı farklı kaygılara kapılarak sürekli tepki verme halinde olur. İnsanlar zamanın, değişimin yönünü kontrol edemediklerini düşündüklerinden bugün daha fazla korku yaşamaktadırlar. Onlara göre gelecek son derece tehlikelidir, çünkü risklerin gerçek etkilerinin gelecekte ortaya çıkacağını düşünürler. Bu kontrol kaybı da onları gittikçe korku selinin içine sürüklemektedir. Günlük yaşamlarında onları kaygılandıran ikinci konu ise çalışma hayatıyla ilgili sorunlardır (%13,4). Çalışma hayatıyla ilgili sorunlar daha ayrıntılı olarak ileride tartışılacaktır. Günlük hayatlarında orta sınıfın kaygılandığı diğer bir konu da ülke sorunlarıdır (%11,7). Bir katılımcı kaygısını şöyle ifade etmektedir: *Şu anda en büyük kaygım ülkelerle ilgili. Her gün TV'yi açıp ölümleri görmek beni müthiş etkiliyor. Her türlü ölümlerden etkileniyorum. Burada rahat olmamız onları düşünmediğimiz anlamına gelmez.* Bu problemlerin içeriğine ilişkin açıklama detaylı olarak bir sonraki tabloda yer almaktadır. Bu sorunları ekonomik problemler (%10,1), insan ilişkileri (%8,9), sağlık problemleri (%7,3), ailevi sorunlar (%6,1) ve eğitimsizlik (%5,0) gibi problemler takip etmektedir. 2. tercihlerinde ise ekonomik sorunlar (%17,9) ilk sırada yer almaktadır. Bir katılımcı ekonomik sorunlarla ilgili şöyle söylüyor: *Ekonomik kaygılarım var. Ülkedeki çatışmalı durum. Abim mesela yengemle çalışıyor, evlerine giren para 7000 civarı ama onların da ekonomik kaygıları var. Bundan sonra artık çocuklarının kaygısıyla hareket ediyorlar. Bu ülkede ne olacağı belli olmadığından kaygılılar.* Başka bir katılımcı: *Ülkenin ekonomik hali gittikçe kötüye gidiyor. Güya maaşa zam geldi ama faturalar arttı, elektrik, doğalgaz, su. Yaşam şartları çok zor oldu. Bu durum benim günlük hayatımı da etkiliyor çünkü sürekli bunları düşünüyorsun.* Ekonomik sorunları da sağlık sorunları, gelecek kaygısı ve ülke sorunları takip etmektedir. İkinci tercihlerde de aslında temel problemler farklı sıralamalarla yine aynı sorunlardan oluşmaktadır. Bu kişilerin üçüncü sırada en temel bireysel kaygısı ise eğitimsizlik ve insan ilişkileri olmuştur. Genel anlamda orta sınıf, günlük yaşamında ağırlıklı olarak gelecek kaygılarının olduğu, özellikle çocuklarının geleceğinden endişe duydukları ve akabinde ekonomik sorunlar, çalışma hayatları, sağlık problemleri, eğitimsizlik, insanlarla ilişkilerinde problemler, iletişim kuramama, ülke sorunları gibi kaygılarının olduğunu ifade etmişlerdir. Nitel verilerde birkaç katılımcı günlük yaşamda onları endişelendiren, kaygılandıran bireysel problemlerini aşağıdaki gibi ifade etmektedirler:

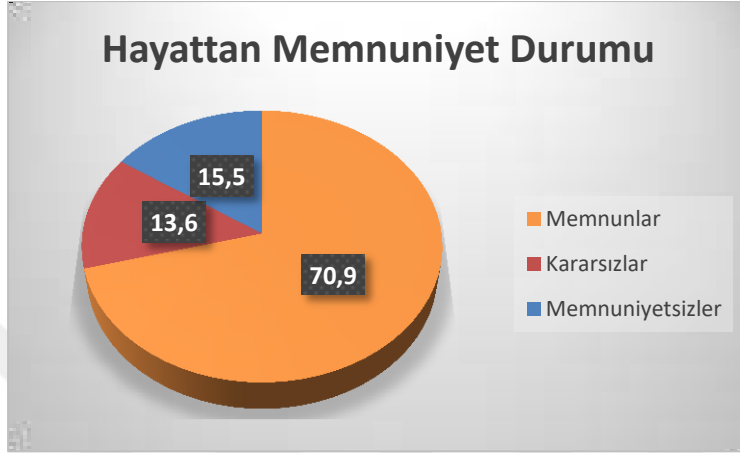
Şekil 3.18. Katılımcıların gelecek kaygısı

Yukarıda orta sınıfın günlük hayatta en fazla endişe duyduğu ve kaygılandığı konular sorulduğunda en temel kaygının gelecek kaygısı olduğu çıkmıştı. Bu kaygının biraz daha detaylarına bakılması orta sınıfın endişelerini anlamamız açısından da önemli olacaktır. Yukarıdaki grafikte orta sınıfın ebeveynlerinin ekonomik durumunu kendisiyle kıyasladığında kendisinin daha iyi durumda olduğunu düşünenlerin oranı diğerlerine göre oldukça yüksektir (%67,8). Aynı kalıp bir değişiklik olmayacağını düşünenlerin oranı %27,6 iken bu konuda olumsuz düşünceye sahip olanların oranı da %4,5'tir. Genel anlamda kendi ailesine göre bir kıyaslama yapıldığında kendi durumlarının daha iyi olduğunu düşünmektedirler. On yıl öncesiyle bugün kıyaslandığında, bugün kendilerinin daha iyi durumda olduğunu düşünenler yine yüksek (%60,0) çıkmıştır. Aileyle kıyaslamaya göre %7,8'lik bir düşüş yaşansa da bu konuda iyimserlerin oranı yüksektir. Bugün daha kötü bir konumda olduğunu düşünenlerde %23,0'lık bir artış vardır. Geleceğe ilişkin olarak on yıl sonra kendilerini nerede gördüklerine ilişkin soruda iyimser bir düşünceye sahip olanların oranı %62,2 ile yine en yüksek oranı almıştır. On yıl sonra kendilerinin daha kötü bir konumda olacağını düşünenlerin oranı ise %17,3'tür. Özellikle çocuklarının geleceğinden endişe duyduğunu ifade etmelerine rağmen, bu soru daha spesifik olarak sorulduğunda çocuklarının gelecekte daha iyi olacağını düşünenlerin oranı %69,4 gibi yüksek bir oranda çıkmıştır. Günlük yaşamlarında en temel ve öncelikli kaygısını oluşturan gelecek kaygısının neden daha spesifik ve doğrudan sorulduğunda tam tersi bir

sonuç verdiği oldukça düşündürücüdür. Sonuçta aileleriyle kıyasladıklarında kendileri daha iyi ve kendileri ile kıyasladıkları çocukların da onlardan daha iyi bir durumda olacağı yönünde bir sonuç çıkmıştır. Muhtemelen bu aileler kendi ekonomik ve kültürel sermayesini çocuklarına aktardıkları için gelecekte de daha iyi bir konumda olacağı yönünde bir algıya sahiptirler. Nitel verilerde ise gelecekle ilgili kaygılarının neler olduğunu anlamak adına katılımcılara anne ve babalarına göre aynı zamanda topluma göre ekonomik durumlarının nasıl olduğu sorulduğunda cevaplar şöyledir: *“Şu anda maddi anlamda sıkıntı var ama ailelerimizden daha iyi durumdayız aslında. Örneğin, eskiden spor ayakkabı alabilmek çok önemliydi, şimdi herkes rahatlıkla alabiliyor, ulaşabiliyor. Ben öğretmen çocuğuyum ama beni hiç öyle yetiştirmediler, tutumlu olduk. 90’lardan sonra ciddi bir gelişme oldu. Şu an 2 otomobilim var babamın 1 taneydi. İmkan olursa çocuklarımız daha iyi olacak.”* Bir başkası, *“Ailem arazi sahibi olduğu için bir de dedem eskiden burada Bey’miş, o yüzden onların durumu benimkine göre daha iyiydi. Topluma göre düşündüğümüzde standartların üstünde bir maddi konumdayım. Ortanın üstü yani.”* Bir diğeri, *“Benim durumum onlara göre daha iyi. Toplumun geneline baktığımızda çift maaş var, kendi evim, arabam var durumum iyi sayılır yani. Ama yine de kimse hak ettiğini yaşamıyor. Kötünün iyisi yine de genele göre durumum iyi.”* Başka bir katılımcı, *“Babam o zamanlar tek maaşla ev alıp çocuklarını okutabilmişti. Şimdi benim tek maaşla bunları yapabilme şansım yok. Böyle bir kıyaslama yaparsan durumumun ondan iyi olduğu söylenemez. Şu an ki düz memurlarla kıyaslandığında şimdiki memurların durumu daha iyi. Topluma göre ise kendimi dar gelirli hissediyorum.”* Başka biri, *“Valla 6 çocukla tek memur maaşıyla orta düzey geçiniyorduk. Babam o maaşla 6 çocuk büyütmüş, okutmuş. Ben kendi maaşımla kendimi anca geçindiriyorum. Baksan o dönem babamın maaşıyla aynı belki. Topluma göre kendi kazancımı düşük görüyorum.”* Bir başkası ise, *“Benim durumum onlara göre daha iyi. Yani yaşam standartları anlamında daha iyi. Onların da iyiydi ama onların yaşam standartları ortanın üstüne geçemedi. Ben en azından sinemaya, tiyatroya, konserlere gidebiliyorum. Ailemin de bulundukları çevrede, o civarda durumları daha iyiydi. Mesela durumları, giyim kuşamları diğerlerine göre daha iyiydi. Kimsede televizyon yokken bizim evimizde vardı, ev sinema gibi oluyordu. Ben mülk anlamında sadece evi olan bir insanım ama istediğim her şeyi yapabiliyorum, alabiliyorum. Ben bu tarz bir yaşamı tercih ettim. Mal mülk istemedim”* demektedir. Gelecekle ilgili olarak katılımcıların anne-babaları ve topluma göre ekonomik bir kıyaslama yapılması istendiğinde hangi dinamikleri

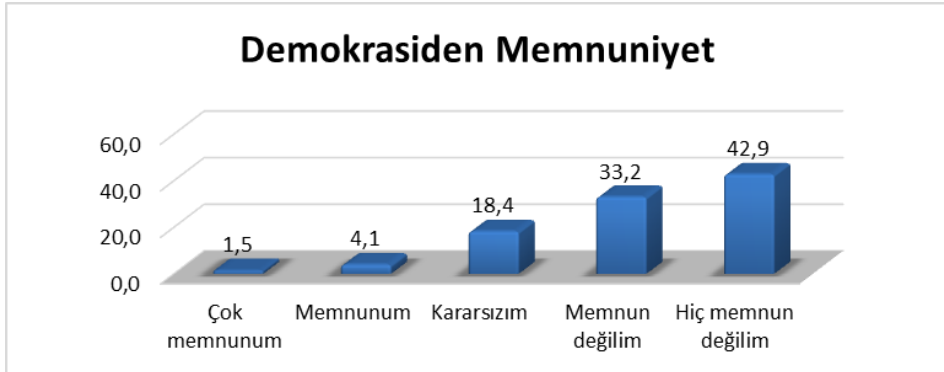
kullanarak karşılaştırma yaptığı burada önem teşkil etmektedir. Karşılaştırma yaparken daha çok göreceli yoksunluk tanımı üzerinden bir analiz yaptıkları görülmektedir. Yani kendilerini diğerlerinden finansal anlamda farklı tutan unsur daha çok diğerlerinin yoksun olduğu fakat kendilerinin sahibi olduğu mülkler üzerinden yapılmaktadır. Örneğin, ebeveynlerine ya da topluma göre kendisi daha kötü durumda çünkü onların arazileri, çiftliği vardı ya da daha iyi bir durumda çünkü kendisinin arabası, evi var. Kişilerin ekonomik anlamda daha iyi bir durumda olduğunu düşündüren şeylerden biri de temel ihtiyaçlar dışında sinema, tiyatro, opera ya da giyim kuşam gibi kendi sınıfsal farklılıklarını ortaya çıkarabilecek aktiviteler yapabilecek imkanlara sahip olmalarıdır. Bir katılımcı zenginlik ve yoksulluğa ilişkin görüşlerini anlatırken bu yoksunluk durumuyla ilgili şöyle bir tespit yapıyor *Kapitalist düzen çok basit. Yapı bellidir, aileden insanlar bir şeye sahipse tamam. Doğduğun andan itibaren bir şeyler belirlenir. Fabrikası olan, toprağı olan bir ailede doğduysan zenginsin, bunu değiştiremezsin. Kapitalizm hiçbir zaman kendi düzeni bozulsun istemez. Bu düzen zaten bencillik üzerine kurulu. Yaşamak için çok az şey yetiyor. Nasıl yaşamak istediğimize bağlı. Toplumun insanlara aşıladığı yaşam tarzı varya işte bunları yaşamak istediğinde yoksulluk çekiyorsun. Yoksulluk ancak devletin politikalarıyla ortadan kalkar. Kişinin okumasıyla ulaşılabilen bir şey değil. Çocukları için gelecekte kaygılarının olup olmadığı varsa bu kaygıların neler olduğu sorulduğunda ise temel kaygı ekonomik alanda birleşiyor. Özellikle kültürel sermayelerine yatırım yapılan çocukların siyasi kamplaşmalar nedeniyle iş bulamayacak olması düşüncesi hakim. Bir katılımcı çocuklarıyla ilgili olarak şöyle söylemektedir: *Kaygılıyım. İleride bu düzen böyle devam ettiği sürece özellikle devlet kurumlarında iş bulabileceklerini sanmıyorum. Zaten aileden dolayı çizikler. Bir de mesela oğlum üniversitesinden dolayı çizik artık.* [ODTÜ’de olanlardan bahsediyor] *Onlar kendi yaşam düzenini kurabilmek için daha fazla mücadele etmek zorunda kalacaklar,* demektedir. Başka biri de: *Çocuklar için çok kaygılıyım. Büyük oğlumdan başarı anlamında umutlarım var. Zeki bir çocuk, varolan olayları iyi kavrar. Oğlumun avukat olabileceğini düşünüyorum. Küçük oğlumun ismi Kürtçe bir isim. Belki durum böyle giderse isminden dolayı sorun yaşanabilir. Bir meslek edindiği zamanlarda iş hayatında, sosyal yaşantısında sorunlar olabilir,* diye düşünüyor. Bu soruyu biraz daha genelleştirerek sordüğümüzda yani yakın gelecekte beklenenleri ve kaygılarının neler olduğu sorulduğunda temel kaygı yine çocukların geleceğiyle bağlantılı ekonomik kaygılar ve siyasi kamplaşmanın getirdiği dışlanma, ayrımcılık, ötekileştirme gibi*

baskı unsurlarında toplanmaktadır. Bir katılımcı, “İyi olacağını düşünüyorum aslında ama böyle giderse kötü olur. Kayırmacılık olmasa ekonomik sıkıntım yok ama bazı problemler oluyor. Çocuğumun bu kaygıları, sıkıntıları yaşamaması için eğitime özen gösteriyorum.” Başka biri, “Kaygılarım var. Ekonomik, kültürel, sosyal anlamda baskılar var. Orta direk, orta gelir sahipleri giderek azalıyor. Ekonomik anlamda bir yoksulluk durumu ortaya çıkacak ve beraberinde hırsızlık, sosyal problemler, rüşvet, yolsuzluk gibi durumları getirecek. Zaten var yani.” Bir başkası, “Böyle giderse iç savaş falan patlak verecek. Çocuklarımla konuşuyorum bunları, diyorum eğitiminizi daha sıkı tutun sizi yurtdışına göndereyim. Çocuklarım açısından kaygılıyım yani. Akademisyenlerin başına gelenler mesela. İş güvencesinin olmaması birçok insanın bu kaygıyı bugün ya da yarın daha fazla yaşayacağını düşünüyorum. Ben hadi emekli olur kurtulurum ama ya diğerleri. Farklı düşünen bir insanın bu ülkede yaşayıp ülkenin ekmeğini yemesi düşüncesini kabul edemiyorlar. Toplumun çoğunluğu böyle bakıyor olaya. Kimin ekmeğini yiyorsan onun kılıcını alırsın mantığındalar. Ben kendi emeğimin ekmeğini yiyorum ya.” Siyasi kamplaşmanın getirdiği kaygılara yönelik olarak başka bir katılımcı ise, “Kaygılarım var. Ülkede bir savaş, kaos ortamı var. Ayrımcılık iyice artıyor. Daha bugünkü haberde gördüm. Araştırma yapmışlar sonucunu söylüyordu. İşte CHP’liye kızımı vermem, MHP’liyle ticaret yapmam, HDP’liyle komşuluk yapmam diye sonuçlar çıkmış. Yani her şeyi partiye indirgediler insan ilişkileri bile böyle. İnsanlar arasında düşmanlık başladı. Filler tepinir, çimler ezilir muhabbetine benziyor işte. Yoksullar bu ülkede hep eziliyor. Yıllardır çalışıyorum bir sağlıkçının maaşıyla bir tezgahtarın, tekstil işçisinin maaşı aynı, yani aynı parayı alıyoruz. Görünürde reformlar var ama hiç güven verici değil. Çünkü kaşıkla verip kepçeyle alıyorlar” demektedir.

Şekil 3.19. Katılımcıların hayattan memnuniyet durumu

Katılımcıların %15,5'inin genel anlamda hayattan memnun olmadığı, %13,6'sının bu konuda kararsız olduğu ve çoğunluğun (%70,9) da memnun olduğu görülmektedir. Yaşamının ideallerine büyük ölçüde yaklaştığını, yaşam koşullarının çok iyi olduğunu, istediği şeylere sahip olabildiğini, arkadaşlarından, çevresinden ve işinden memnun olduğunu ifade edenler oldukça fazladır. En memnuniyetsiz kesimi ise erkekler, 36-49 yaş grubu, ilçelerde ve kentlerde yaşayanlar ve evli olanlar oluşturmaktadır (EK 14.1-2).

Şekil 3.20. Katılımcıların demokrasiden memnuniyet durumu

Orta sınıfın ülke demokrasiden genel anlamda memnun olmadığı görülmektedir. Toplamda %76,0'ının genel anlamda Türkiye'de demokrasinin işleyişinden memnun olmadığı, %5,6'sının memnun olduğu ve %18,4'ünün ise bu konuda kararsız olduğu görülmektedir.

Tablo 3.37. Katılımcılara göre Türkiye'nin en önemli üç sorunu

Sizce Türkiye'nin en önemli üç sorunu nedir? Öncelik derecesine göre sıralayınız.						
	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ekonomik sorunlar	24	12,7	26	14,9	21	16,3
Gelecek kaygısı	1	0,5	4	2,3	-	-
Terör	56	29,6	16	9,2	11	8,5
Siyasi sorunlar	25	13,2	23	13,2	17	13,2
Eğitim(sizlik) sorunu	32	16,9	22	12,6	12	9,3
Adaletsizlik	13	6,9	14	8,0	11	8,5
İşsizlik	16	8,5	24	13,8	16	12,4
Güvenlik	3	1,6	1	0,6	4	3,1
Seküler değerlerin yok olması	6	3,2	6	3,4	5	3,9
Ayrımcılık, dışlanma, baskı	4	2,1	10	5,7	3	2,3

Tablo 3.37. Katılımcılara göre Türkiye'nin en önemli üç sorunu (devamı)

Sizce Türkiye'nin en önemli üç sorunu nedir? Öncelik derecesine göre sıralayınız.						
	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Suç işleme oranları	1	0,5	4	2,3	2	1,6
Sağlık	-	-	3	1,7	4	3,1
Rüşvet, yolsuzluk	1	0,5	11	6,3	4	3,1
Ahlaki/kültürel yozlaşma	-	-	9	5,2	13	10,1
Çevre tahribatı	-	-	-	-	2	1,6
Mülteci sorunu			1	0,6	4	3,1
Kürt sorunu	2	1,1	-	-	-	-
Ahlaki/kültürel yozlaşma	4	2,1	-	-	-	-
Mülteci sorunu	1	0,5	-	-	-	-
Toplam	189	100,0	174	100,0	129	100,0

Günlük yaşamda kişileri kaygılandıran, endişelendiren konular sorulduğunda ülke sorunlarının ilk sıralarda yer aldığını yukarıda görmüştük. Burada ise bu sorunların neler olduğuna baktığımızda, orta sınıfın Türkiye'nin sorunlarına ilişkin görüşlerinde en temel ve öncelikli sorunun terör (%29,6) olduğu görülmektedir. Türkiye'nin yıllardır en temel problemi olan bu konu hala öncelikli ülke sorunu olarak devam etmektedir. İkinci önemli bir konu ise ülkenin eğitim sorunu (%16,9). Orta sınıfın kendi konumlarını nasıl kazandıklarına ilişkin soruda da kişisel özellikler ve aldıkları eğitimin yüksek oranlarda çıkması buradaki eğitim sorununa ilişkin fikirlerini de açıklıyor aslında. Alınan eğitim sayesinde sosyo-ekonomik olarak iyi bir konuma geldiklerini düşünen orta sınıf, ülkenin

eğitimsizlik sorunu çözüldüğünde sorunlarının büyük bir kısmının da ortadan kalkacağını düşünmektedir. Eğitimden sonra üçüncü olarak siyasi sorunlar (%13,2) akabinde ise ekonomik sorunlar ve işsizlik gelmektedir. Öncelik derecesine göre sıralandığında ikinci tercihlerde temelde ekonomik sorunlar akabinde işsizlik, siyasi sorunlar ve eğitim sorunları gelmektedir. Üçüncü tercihlerde ise ekonomik sorunlar yine başta olmak üzere, siyasi sorunlar, işsizlik gibi benzer sonuçlar çıkmıştır. Ancak burada ahlaki ve kültürel yozlaşma birden yükselişe geçerek %10,1 gibi önemli bir oranla öncelikli problemler arasına girmiştir. Bu soru derinlemesine görüşmelerde sorulduğunda temel ülke meseleleri ve bunların nedenleri üzerine düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir: *“En temel sorun ülkenin içinde bulunduğu siyasi çıkmaz. Doğu ve Güneydoğu’daki olayların ülkenin tamamına yansması. Ben kendim buna bir çözüm bulamıyorum. Kendimizde olduğunu iddia ettiğimiz dini değerleri, ahlaki içselleştiremediğimizden kaynaklanıyor. Her iki tarafta da olan garibana oluyor. Ülkenin geleceğini maf ediyorlar. Ne zorumuz var biz savaşıla büyüyelim. Sürekli bir şehit haberleri, dağa çıkanın da ailesi yok mu? Bu nasıl çözülecek? Bu konsensüsü nasıl oluşturacağız ben bilmiyorum. Şiddetle mi, uzlaşmayla mı? Bu zor bir durum.”* Başka bir katılımcı, *“Terör olayı benim için ciddi bir problem. Tamam Doğu’da oluyor ama biz de sanki hiç buraya gelmeyecekmiş gibi duruyoruz ama buralara sızır diye korkuyorum. Çok derin bir problem pek çözülebileceğini sanmıyorum. Yıllar öncesinden beri var. Hiç bilmiyorum nasıl aşılır. Ülkenin durumundan da ümitsizim. Ben çocuğum üniversiteyi burada okusun planı yaparken şimdi yurtdışında okusun durumunu konuşmaya başladık. Çünkü çocuğumu nasıl bu ortamda üniversiteye göndereceğimi düşünüyorum.”* Bir başkası, *“Her şey beni rahatsız ediyor. Hak ve özgürlüklerin giderek kaybolması beni rahatsız ediyor. Kaygılıyım yani. Şu anki iktidarın rejim üzerine baskısı, düzeni değiştirme çabasından rahatsızım. Kendi siyasi ideolojilerine göre düzeni değiştirmeye çalışıyorlar ve bunu yaparken devlet baskısını kullanıyorlar. İnsanların bilinçlenmesi, olayları daha iyi görmesiyle bu sorunlar aşılabılır. Günlük küçük hesaplarla değil.”* Başka bir katılımcı ise, *“Kafamı en çok meşgul eden ülkede huzurun kalmaması. Özellikle Doğu ve Güneydoğu’da yaşananlar bizi çok üzüyor. Temel bazı sorunların çözülememesinden kaynaklanıyor. Demokrasi tam oturmadığı için. Anayasanın herkesi kucaklaması gerekiyor. Böyle olmadığı için ve birilerinin ülkenin sahibi gibi davranmasından sorunlar ortaya çıkıyor. Herkesi kucaklayan eşitlikçi, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı bir anayasa olmasıyla aşılabılır. Kimsenin ana diline, cinsel tercihlerine, dinine,*

mezhebine dokunmayan bir anayasa. Güzel bir anayasa yapıldığında halk yanlış bir şey yapmaz. Kötü olan her şeyi yasaklasınlar, nefret suçu gibi. Caydırıcı olursa halkın arasında kutuplaşama azalır. Kendini sisteme, partiye daha yakın gören diğerlerini baskı altına almaya çalışıyor” demektedir.

Bir önceki soruyla da bağlantılı olarak katılımcılara 10 yıl öncesine göre bugün nelerin değiştiği, nelerden memnun oldukları ve rahatsız oldukları sorulduğunda bir katılımcı şu şekilde cevap vermiştir: “*Bence Türkiye teknolojik, ekonomik açıdan büyüdü. Daha çok söz sahibi olmaya başladı. En başlarda şu anki iktidardan endişeliydim, zaman zaman bunu hala hissettiriyorlar. Bir İran olmaktan korktum. Ekonomik gelişimleri başarılı buluyorum ama eğitim başarısız. Zıtlasma çok oldu. Gençlerle çok zıtlaşıldı. Gezi olaylarında olduğu gibi. Söylemlerini yumuşak tutabilirlerdi. Bir de Atatürk’ü ikinci plana atmalarında da rahatsızım, daha saygılı olmaları gerekir. Osmanlı ruhunu tekrar kazanmak istemelerinden daha doğrusu Ortadoğu’ya çok fazla yakınlaşmalarından rahatsızım. Yüzümüzü daha çok Batı’ya çevirmemiz lazım. Türkiye AB’ye rakip aslında, büyüyor, gelişiyor. Hükümet bu konuda ilerledi. Büyümememiz için bazı sıkıntılar yaratan onlar (yani AB). Suriye’de yaşananların en büyük sebebi ABD, Rusya, Fransa’nın kendi aralarında anlaşamamasından kaynaklanıyor.” Bir başkası, “*Daha umutluyduk umudumuz bitti. Böyle bir baskı yoktu. Daha ılımlılardı, şimdi iktidarın verdiği güçle her şeyi tekelleştirdiler. Biz bir de hukukun içindeyiz bu durumu daha net görebiliyorum. Hakim GBT’ne baktığında direk ona göre davranıyor. Kendi gibi olanlar onlar için (hakim savcılar için) masum ne kadar suç işlerse işlesin. Tanık olduğum çok olay var böyle. Adam suç işlediği halde hakkında dava bile açılmadı. Eksik kanıt, eksik belge diyerek yapıyorlar bunu. Sesini çıkaran var ama bir sonuç elde edemiyorlar. Senden alabilmek için vergiye zam yapıyor. Onu yine senden çıkarıyor. Bu durum beni rahatsız ediyor. Ayrıca sağlık sektörü de çok kötü durumda. Özelleşmiş durumda.” Başka biri, “*Birçok yerde yaşam alanımız daraldı. Mesela öğrenci evlerinin basılması, toplum polislerinin ortaya çıkması. Bizim sitede komşulara polis gelmiş soru sormuş, öğrenciler hakkında, işte kiminle kalıyor, kadın erkek karışık mı falan diye. Sanane yani bu bile baskıdır. Yukarıdaki ne söylerse aşağıdaki hemen uygulamaya çalışıyor. 10 yıl önce daha özgürdük. Ücretsiz sağlık hizmeti alıyoruz diye bir şey yok yani. Aslında eskiye göre daha çok para ödüyoruz. Maaşlar da kötü durumda. Tüketim çok fazla arttı, üretim daha az oluyor.” Bir başkası ise “*AKP’nin iktidara gelmesiyle başlangıçta bir umut oluştu. Özellikle AB****

politikaları nedeniyle ama bu 2008'e kadar sürdü. Ekonomik kriz falan oldu. Süreç tersine döndü. AB politikalarından kopmaya başladı ve kendi politikalarını uygulamaya başladı. Bir süre sonra her kesimi rahatsız etmeye başladı. Eskiden solcular ve Kürtler korkarlardı şimdi AKP'li olmayan herkes korkuyor. Özelleştirmeler rahatsız ediyor. Mesela şu an hastaneye gittiğimde para ödüyorum. Eskiden böyle para vermek yoktu. Okullar ciddi oranda niteliksiz. Devlet okulları önemsizleşti, özel okullar popülerleşti. AKP ile birlikte Türkiye neo-liberalizme kayd. Her şey alınır satılır hale geldi. Meta gözüyle her şeye bakılıyor” demektedir.

3.3.2. Sosyo-Kültürel Endişeler

Son dönemlerde yapılan araştırmalarda endişeye sevk eden temel meseleler arasında “dindarlaşmanın artması”, “ülkeye şeriatın gelmesi”, “laikliğin tehdit altında olması” gibi korkuların ön planda olduğu görülmektedir. Bora'ya göre bu elit değişimin sancıları “laikliğin yok olması” gibi konularda vücut bulur. Yaşanan bu değişim eğitilmiş orta sınıfların ve şehirli, laik kesimin daha derin bir tehdit algısı yaşamasına neden olur. Binnaz Toprak ve arkadaşlarının yaptığı *Türkiye’de Farklı Olmak* araştırmasında toplumsal baskılar, toplumdan kaynaklanan ve iktidardan kaynaklanan baskılar olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Toplumdan kaynaklanan baskılar daha çok Aleviler, Romanlar, Kürtler, Garimüslimlere yapılan baskıları, laik kesimin oluşturduğu gruplara karşı kamusal alanda uygulananlar ise giyim tarzı, siyasi görüş, ibadet farklılığı üzerinden yapılan baskıları içerir. İkinci baskı türü olarak iktidardan kaynaklanan baskılar ise devlet memurları ve kadrolaşmanın iktidar lehine gelişmesi ve akabinde çalışma hayatından dışlanma, tayinlerin yapılmaması gibi sıkıntıları içerir. AKP çalışanlarının laik kesime baskısı ise belediyeler tarafından şehir dışına taşınan içkili mekanlar, Cuma saatlerine göre çalışma zamanının ayarlanması, Kutlu Doğum haftasının okullarda kutlanmaya başlanması ve cemaat baskıları şeklinde açıklanır (Toprak, vd., 2012). Örneğin, “cemaate ait eğitim kurumlarında oluşturulan ‘ahlak adalarının’ cumhuriyet kurulduğundan bu yana izlenen eğitim politikalarından farklı bir model sunduğu, bu kurumların daha muhafazakar bir toplum yaratmak için önemli bir basamak oluşturduğu”ndan söz edilir (Toprak vd. 2012:171). O halde endişelilerin korkularından biri de cemaatlerin, kentleri giderek daha fazla muhafazakarlaştırdığı, toplumu giderek ‘İslamileştirdiği’dir. *Endişeliler* araştırmasının katılımcıları, AKP iktidarının baskı uyguladığını, düşüncelerin açıkça ifade edilemediğini, gazetecilerin susturulduğunu, her türlü

muhalefetin kısıtlandığını ve bu yönetimde kendilerini dışlanmış hissettiklerini dile getirirler (Çoşkun, 2011). Ayrıca ‘endişeli modernler’ yaşam tarzlarına, giyimlerine, siyasi görüşlerine, ibadet farklılıklarına müdahale olduğunu da ifade ederler. Belediyeler tarafından içkili mekanlara ruhsat verilmemesi, bu mekanların şehrin dışına taşınması, AKP hükümetiyle birlikte insanların dini pratikleri (oruç tutma, namaz kılma, cumaya gitme) yapmaya zorlanması öne çıkan endişelerdir (Toprak vd. 2012:145). Bu konuyla ilgili Şerif Mardin’in son dönemlerde sıkça tartışılan “mahalle baskısı” kavramından söz edilebilir. Mardin, burada mahalle baskısını anlatırken değerleri aktarmanın bir yolu olarak gördüğü “göz” unsurundan söz eder. Göz, ona göre “bakmak”tır ve bu çerçevede bir baskı aracı olarak kullanılır. Göz, insanların birbirini inşa ederken kullandığı şeydir. Belediyelerin *gözle görülebilecek* olan bir şeyi yani içkili mekanları *mahallenin dışına* itmesi bu kontrol mekanizmasının ürünüdür²². Sonuçta yeni orta sınıfın güçlü kanadı muhafazakar olduğu için, endişeli modernler kendi değer yargılarının ve yaşam tarzlarının iyice marjinalleşeceğinden korkmaktadırlar. Bir katılımcı bu konuyla ilgili endişesini şöyle dile getirir: *“Kızım eskiden yani bundan 15 yıl önce torpil, rüşvet, kayırmacılık özellikle de liyakat esaslarına uymama ve kadrolaşma diye bir şey yoktu. Bu hükümet döneminde bunlar çok arttı. İnsanlar artık eş durumundan atanamıyor bak benim oğlumun çocuğu olacak hala 10 km yolu gidip geliyor her gün. Eskiden bu tarz bürokratik işlerde insanlar bekletilmezdi, hemen olurdu. Şimdi torpilin varsa, hükümetten tanıdıkların varsa oluyor. Bundan 15 sene önce sendikada daha aktif çalışırdım bir de herkes bizim gibi düşünürdü yani güçlüydük, hakkımızı arayabiliyorduk. Bir de sendika siyasi parti gibi çalışmazdı. Herkes toplanır, işçi haklarını arar, eylemini yapar, toplantısını yapar sonra herkes ayrı ayrı kendi partisine dağılırdı. Yani önceden işçi sınıfı vardı bir de burjuva vardı. Şimdi yok sen Alevisin, yok sen Kürtsün, yok sen AKP’lisin sen CHP’lisin gibi ayrımlar ortaya çıktı. Böyle olmaması lazım. Şimdiki öğretmenlere soruyorsun hangi sendikanın hangi partiye ait olduğunu söylüyor sana. Eskiden sendikalar aidatlarını kendileri temin ederdi yeni yasayla artık aidatlar devlet tarafından ödeniyor. Yani devlete bağımlısın o zaman sen hakkını nasıl arayacaksın. O yüzden şimdi herkes korkuyor, ben de korkuyorum tabi ama şu anda emekliyim.”*

²² Şerif Mardin ile ‘mahalle baskısı’ kavramının tartışıldığı program. <https://www.youtube.com/watch?v=yCIDFe5sfS8>

Tablo 3.38. Katılımcıların tolerans endeksleri

Tolerans Endeksi	Sayı	%
Ötekilik algısı katı olanlar	30	15,6
İlımlı olanlar	94	49,0
Hoşgörülü olanlar	68	35,4
Toplam	192	100,0

Yukarıda orta sınıfın sosyo-kültürel alanda yaşadıkları endişelerin neler olduğuna ilişkin yapılan araştırmalardan söz edilmiştir. Bu problemlerin birçoğu da insanların bir arada yaşamalarını kolaylaştıran en temel değerlerden biri olan yaşam tarzlarına saygı ve hoşgörünün yeterli seviyede olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu araştırmada da ötekilik algısı katı olan %15,6'lık bir kesim olduğu görülmektedir. %49,0'ı ılımlı, %35,4'ü ise daha hoşgörülü bir davranış sergileme potansiyeline sahiptir. Yani zorunlu birliktelikler dışında orta sınıfın %35,4'ü yaşadığı çevre veya birlikte olduğu kişilerle ilişkisinde değerler, dini inanç, etnik köken, yaşam tarzı, siyasi görüş ve cinsel yönelim gibi etkenlerin önemli olmadığını düşünmektedir. Ancak çoğunluk bu konuda mesafeli olmayı tercih etmektedir.

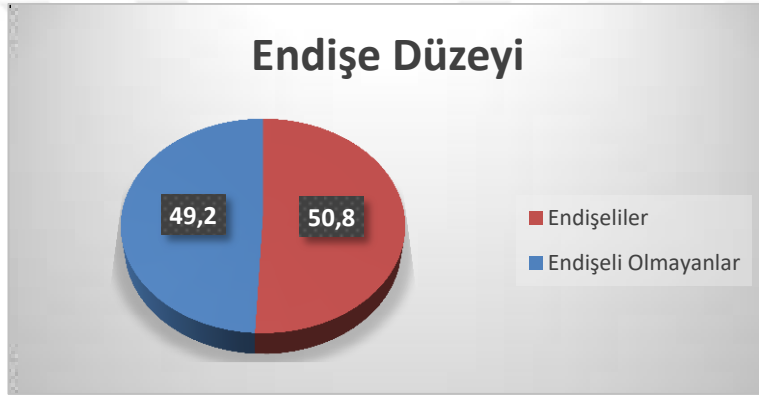
Tablo 3.39. Katılımcıların tolerans endekslerinin partilere göre dağılımı

Hangi Partiye Oy Verdiniz?	Tolerans Endeksi							
	Ötekilik Algısı Katı Olanlar		İlımlı Olanlar		Hoşgörülü Olanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
AKP	6	42,9%	5	35,7%	3	21,4%	14	100,0%
CHP	7	8,6%	35	43,2%	39	48,1%	81	100,0%
MHP	4	23,5%	11	64,7%	2	11,8%	17	100,0%
HDP	1	5,3%	10	52,6%	8	42,1%	19	100,0%
Diğer	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%	2	100,0%
Cevap vermedi	12	20,3%	32	54,2%	15	25,4%	59	100,0%
Toplam	30	15,6%	94	49,0%	68	35,4%	192	100,0%

Ötekilik algısı katı olanların çoğu AKP'ye oy verdiğini ve kendisini sağda konumlandığını belirtmiştir. MHP'de kendi içinde çoğunlukla ötekilik algısı katı olan gruba dahildir. CHP ise yaşadığı çevre ve ilişkilerde yaşam tarzı, dini inanç, siyasi görüş, cinsel tercihler gibi konularda en ılımlı ve hoşgörülü parti olarak çıkmıştır. Bu konuyla bağlantılı olarak Aydınlatıcı olduğunu söyleyen bir katılımcının üniversite hayatında ilişki kurduğu çevrenin nasıl olduğunu anlatırken yaşam tarzlarının, siyasi ve ideolojik tutumların, kültürel unsurların etkileri oldukça dikkat çekmektedir: *89 mezunuyum. Oldukça faal bir öğrencilik ortamım*

geçti. Arkadaş grubum genelde Aydın, İzmir gibi Ege bölgesindendi. Sonradan bu tarz ayrışmalar daha çok oldu. Herkes kendi grubunu kuruyordu, onlarla takılıyordu. Ben özellikle Ege yöresinden kişilerle arkadaş olurdum. Başlangıçta ayırım yapmıyorsun tabi ama anlaşılabildiğin kişiler bunlar oluyor. Yani Batılı arkadaşlarım vardı....

3.3.3. Endişeli Orta Sınıf Kimdir?²³

Şekil 3.21. Katılımcıların endişe durumları

Çeşitli sorularla oluşturulan bu endişe ölçeğinde katılımcıların %50,8'inin endişeli olduğu görülmektedir. Endişeliler kendi yaşam tarzlarının baskı altında olduğunu, düşüncelerini dile getirmekten kaygı duyduğunu ve kendi siyasi kimliğini özgürce dile getiremediğini düşünmektedir. Cinsiyet bazında değerlendirildiğinde erkeklerin (53,2) kadınlardan (%46,8) daha endişeli oldukları, 21-35 (%38,3) yaş grubunun diğer yaş kategorilerine göre daha endişeli oldukları görülmektedir. Yaş ilerledikçe endişeler de azalmaktadır ve bu durumda gençlerin endişe düzeyleri daha yüksektir. Kent merkezinde doğanlar (%51,1), kır kökenlilere (%19,1) göre daha endişelidirler. Ayrıca endişelilerin büyük bir çoğunluğunu da evliler oluşturmaktadır. Gelir açısından değerlendirildiğinde en düşük endişeye sahip grubun 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlar olduğu en endişeli grubun ise 3501-5000 TL (%41,6) geliri olanlar olduğu görülmektedir. Endişelilerin yarıdan fazlasının (%52,1) ise kendisini yüksek düzey bir mevkide değerlendirdiği söylenilebilir (EK 15.1). Dikkat çekici bir fark ise çalışılan sektör ve mesleklere göre endişe oranlarında değişim yaşanmasıdır. Kamu kurumlarında

²³ Endişe düzeyi grafiği altındaki tüm veriler sadece endişeli olduğunu ifade edenlere sorulmuştur.

Çalışanların endişe düzeyi (%48,9) diğerk sektörlere göre daha yüksektir. Kendi hesabına çalışanlarda bu oran %30,9 iken en düşük endişe düzeyine sahip olan özel sektörde ise endişe düzeyi %18,1'dir. Meslek dağılımlarına bakıldığında ise eğitim sektörü (%21,7) ve sağlık çalışanlarının (%21,7) diğerk kategorilere göre daha endişeli olduğu görölmektedir. Ardından hukukçular ve kamuda çalışan memurlar gelmektedir. Partiler açısından bakıldığında en endişeli parti CHP, ardından HDP gelmektedir. Endişelilerin %50'sini CHP'liler oluşturmaktadır. Bu da bize 2002 AKP seçimlerinden beri merkezi konumlardan çevreye kayan Kemalist kesimin konumlarını kaybetme korkusuyla nasıl bir endişeli profil çizdiğini gösteriyor. Partilerini belirtmeyenlerin %25,5'i de yine endişeli olduklarını dile getirmişlerdir. Endişelilerin %52,2'si kendisini solda, %37,0'ı merkezde, %10,9'u ise sağda konumlamaktadır. Bu da muhafazakar kesimin sadece %10'luk bir kesiminin endişeli olduğunu ancak genel itibariyle solda ve merkez solda konumlanan bireylerin endişeli olduğunu göstermektedir (EK 15.2).

Yukarıda nesnel özellikleri verilen endişeli orta sınıfın toplumsal cinsiyet, örgütlölük, yoksulluk, zenginlik, liyakat esasları, kurumlara güven, dindarlık ve laiklik algısı, ordunun rolü, ötekini algıma biçimleri, mahalle baskısı ve sosyal medya kaygısı, hayattan memnuniyet gibi birçok konuda tutum, davranış ve değerlerini anlama yönünde ölçekler geliştirilmiştir. Endişeli orta sınıfın elitizm ölçütüne bakıldığında %35,9'unun elitist, %47,8'inin daha ılımlı olduğu görölmektedir. Yani bu kesim ölke yönetiminde yüksek eğitimli kişilerin aktif rol almasını, eğitimsiz kişilerin oy kullanmasını ve aynı zamanda kendisini yönetmesini de istemeyen, hatta yaşlıların ve okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmaması gerektiğini düşünen %35,9'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Sürekli olarak demokrasi, hak, hukuk, adalet, eşitlik vurgusu yapan endişeli orta sınıfın, insanların oy kullanmak gibi ölke yönetimine dahil olabildikleri bir uygulamada hiçte ifade ettikleri gibi olmadıklarını göstermektedir. Bu düşüncelere net bir şekilde cevap verenlerin oranı sadece %16,3'tür. Endişeli orta sınıfın %8,7'si hala cinsiyetçi bir tutum sergileyerek ailede kadının görevinin ev işleri, ocuk bakmak gibi görevleri olduğunu düşünmekle birlikte kadınların iş hayatında duygusal, erkeklerin ise akılcı ve rasyonel olduğunu düşünürler. Neyse ki bu düşünceye sahip olmayanların oranı %91,3 ile çoğunluğu sağlamaktadır.²⁴ Orta sınıfın yarıdan fazlası endişeli olsa da onlar, yaşamında her şeye sahip olduğunu, ailesinden işinden ve yaşam koşullarından memnun olduğunu ifade etmişlerdir. İş

²⁴ Tüm katılımcılarda bu oran %10'a yükselmektedir.

yerinde bir sorunla karşılaştıklarında daha çok aktif örgütlülük lehinde bir tavır takınarak yasal haklarını arama yolunu tercih ederler.

Zenginlik, yoksulluk ve liyakat esaslarıyla ilgili olarak ise daha çok ılımlı bir tavır takınmışlardır. Zenginin neden zengin, yoksulun neden yoksul olduğuna ilişkin olarak ılımlı bireyci bir tavır takınan endişeli orta sınıf, yoksulların durumunda bireyin başarısızlığına daha fazla vurgu yapmıştır. Ancak genel itibariyle ülkedeki zenginlik ve yoksulluğun nedenlerini yönetimde değil bireyde aramaktadırlar. Endişeli orta sınıf kişinin yaşam koşullarını etkileyen en temel konu olan iş hayatıyla ilgili sorularda birden sorumluluğu bireyin başarısından kaydırarak toplumsal kaynaklı faktörlere bağlamıştır. Yani işe girerken kişinin bireysel başarısından ziyade tanındıklarının olması, torpil rüşvet ve kayırmacılık, hükümete yakın olmak gibi liyakat esaslarının devre dışı kaldığı bir ortam tasavvur ederler. Kendilerini bu problemlerin dışında tutarak bu durumdan şikayet ederler. Aynı zamanda politik kurumlar daha ağırlıklı olmak üzere (%79,6) katılımcıların yarısından fazlası kurumlara güvenmemektedir.

Geçmişî darbelerle dolu olan ülkede endişeli orta sınıfın ordu-siyaset ilişkisine yaklaşımı genelde ordunun siyasete karışamayacağı (toplamda %75,5) yönündedir. Bu kesimin sekülerlik algısı da oldukça yüksektir. Kendi dininden ya da mezhebinden olmayan insanlarla çocuklarını evlendirebileceklerini, kendi dininden olmayan birine oy verebileceklerini, kadınların isterlerse başörtüsüyle resmi kurumlarda çalışabileceklerini ve zorunlu din derslerinin okullarda olmaması gerektiğini düşünürler. Endişelilerin dindarlık ölçütü ise daha çok ılımlı laik ve ılımlı dindarları kapsıyor. Yani ibadet etmek, ibadet mekanlarına gitmek, Allah'ın kanunlarına göre yaşamak konusunda ılımlı bir tavır sergilerler (EK 16.1).

Tablo 3.40. Katılımcıların kendilerine ve çevresindekilere uygulanan mahalle baskısı sıklığı

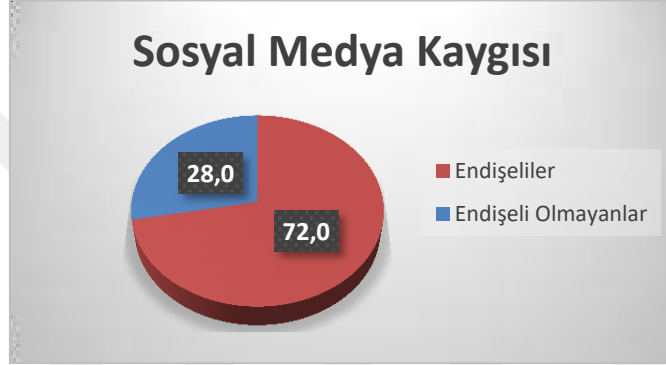
Mahalle Baskısı	Sayı	%
Her zaman karşılaşırım	41	21,0
Bazen karşılaşırım	102	52,3
Hiçbir zaman karşılaşmadım	52	26,7
Toplam	195	100,0
Çevreye Mahalle Baskısı	Sayı	%
Her zaman karşılaşırım	65	33,2
Bazen karşılaşırım	111	56,6
Hiçbir zaman karşılaşmadım	20	10,2
Toplam	196	100,0

Ülkemizde son yıllarda mahalle baskısı kavramı tartışılmaktadır. Yaşam tarzlarına ve inançlarına müdahale edildiğinden yakının belli bir kesim vardır. Bu baskılarla karşılaşma derecesinde “Bazen karşılaşırım” diyenlerin oranı çoğunluktadır. Yani bir şekilde çevresinde ve iş yerlerinde yaşam tarzlarına ve inançlarına müdahale edildiğini düşünenlerin oranı toplamda %70,0’ın üzerindedir. Kendilerine olmasa bile çevresindeki insanlara yapılan baskılar sorulduğunda “Her zaman karşılaşırım” oranlarından artış olduğu görülür. Çevresindeki insanlara karşı bir şekilde baskı yapıldığına tanık olanların oranı ise toplamda %89,8’dir. O halde endişeli orta sınıfın büyük bir çoğunluğunun yaşadıkları çevrede ve iş yerlerinde kendilerine ya da tanıdıklarına karşı baskı yapıldığına tanık olduğu söylenilebilir.

%70 üzerinde katılımcının mahalle baskısına maruz kaldığı ya da tanık olduğu bu tabloda, erkeklerin (%54,5) kadınlardan (%45,5) daha fazla, 21-35 yaş grubunun da diğer yaş kategorilerine göre daha fazla mahalle baskısına maruz kaldığı görülmektedir ve yaş ilerledikçe mahalle baskısı da azalmaktadır. Kent merkezinde doğanlar kır kökenlilere göre daha fazla mahalle baskısına maruz kalırlar. Gelir açısından değerlendirildiğinde en fazla mahalle baskısı 1801-3500 TL (%40,5) ve 3501-5000 TL (%34,9) geliri olanlarda vardır. %48,9 ise kendisini yüksek mevkide tanımlamaktadır. Siyasi tutum cetvelinde, solda konumlanan (%43,8) ve merkezde konumlananlarda (%41,6) mahalle baskısı daha fazladır. Dikkat çekici bir fark ise sektörler ve mesleklere göre mahalle baskısı oranlarında değişim yaşanmasıdır. Kamu kurumlarında çalışanların (%47,9), sağlık, eğitim ve mühendislik alanlarında çalışanların mahalle baskısına maruz kalma oranları daha fazladır (EK 17.1-2). Kendi ifadeleriyle kendilerine ya da çevresindekilere olan

baskıları şöyle açıklamaktadırlar: “Mahalle baskısı ben hiç yaşamadım. Türkiye’de kadınlara yönelik şiddetin azaltılması gerekir. Bir kadının çalışmasının sosyal hayatıyla bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Özellikle kadınlar bu baskıyı yaşıyor. İçki içme, parti, eğlence gibi etkinlikleri gizli de olsa yaptım. Bu, ülkenin gelenek ve görenekleriyle ilgili aslında. Ben de uymaya çalışıyorum. Aydın, bölge olarak daha eğitilmiş insanların yaşadığı yer. Eğitim önemli bir kriter. Baskı varsa da daha kapalı bir şekilde oluyordur. Mesela Cuma namazlarına gidenlere kimse karışmaz. Ramazan ayında da aynı şekilde karışan olmaz. Hatta bizim arkadaş hacca gitti kimse bir şey demedi. 2 ay izin aldı. Ben kendi ülkemde ayrımcılığın bazı kesimlere yapıldığını düşünüyorum. Örneğin, üniversitede oda arkadaşım lazdı, hiçte problem yaşamadım, ayrımcılık olmadı. PKK insanların arasını açıyor.” Bir başkası, “Bizzat ben kendim yaşamadım ama duydum. Evlilik konusunda bir baskı var örneğin. Evleneceği kişinin kültürünün farklı olmasının istenmemesi bir baskıdır. Arkadaşım ailesi ile evleneceği kişinin ailesi arasında kaldı. Din, inanç, ideoloji hepsi etken. İçki baskısı çok fazla mesela. Aydın’da da bu böyle. Aydın’da çevre, içki konusunda baskı yapmaz ama aile yapar. Ben dikkat ederim, özellikle memur kesimin içinde baskı çok oluyor. İnsanlar şimdiki iktidara yaranmak için Cuma namazlarına gidiyorlar. Birbirlerini etiketliyorlar, oruç tutuyormuş gibi yapıyorlar. Yerlisinde de var dışarıdan gelen insanlarda da var. Yerlisi daha rahat. Dışarıdan gelen baskıyı daha çok gösteriyor sonra da yerlisini de etkiliyor. Geldiği yerin kültürünü burada uygulamaya çalışıyor. Ramazanda bir arkadaş giyiminden dolayı baskıya maruz kaldı. Bulvarda çalışan bir esnaf “sen Allah’tan korkmuyor musun, Ramazan’da mini etek giyiyorsun?” dediler. Yoldan geçiyordu, tanımaz etmez yani. Kız Aleviydi. Arkadaşta tepki verdi sanane diye falan.” Kendine yapılan baskıyı anlatan bir katılımcı ise şöyle söylemektedir: “Evet oldu. Ben mesela düşüncelerimi bire bir ortaya koyamadığımı düşünürüm. Ben ateistim dediğimde bakışların değiştiğini, o olumsuz duyguyu hissediyorsun. Onların size kendi içlerinde tepki geliştirdiğini hissediyorsun.Genelin düşüncesinin dışına çıkmak baskıya neden oluyor. Mesela Doğu’da olanlardan sonra bazı insanların sesini çıkarmaması bir kitlenin Doğu’daki insanların bunları hak ettikleri düşüncesine sahip olduklarını gösteriyor. Gerçekten böyle düşündüğü için susan birçok insan var. Ben mücadeleci ruhumu kaybettim. Bir şeyleri değiştiremeyince sadece kendimi tatmin etmek bana anlamlı gelmiyor. Ben sadece rengimi koyuyorum ortaya. Eski eşim geçenlerde beni aradı çocuklar için. Çocuklarımızın geleceği söz konusu onlar için siyasi anlamda bu kadar sivrilme çünkü senin yaptıkların onlara yansıtacak

dedi. Eski eşim bile bana baskı uygulayabiliyor. Aydın'da baskı yaşamadım ama mesela Adapazarı'nda oruç tutmamak gibi bir lüksün yoktu. Kapalı kapılar ardında yemek yerdin, dükkanlar zaten kapalı. Aydın'da tam tersi insanların oruç tuttuklarını unutuyorum. Ama Ramazan ayların mesela balkonda kahvaltı yapmam saygımdan dolayı.

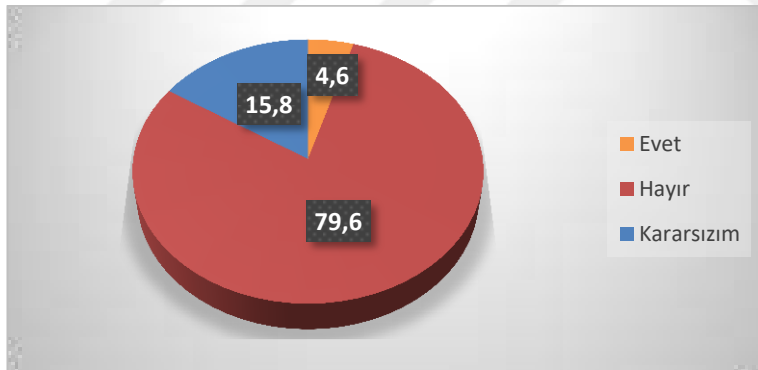
Şekil 3.22. Katılımcıların sosyal medya kaygısı

Orta sınıfın büyük bir çoğunluğu sosyal medya kaygısı yaşadığını ifade etti. Bu kişiler sosyal paylaşım sitelerinde siyasi içerikli paylaşımlar yapmaktan ya da herhangi bir sayfayı beğenmekten bile korktuğunu belirtmiştir. Rahatlıkla istediği paylaşımı yapamayan, ifade özgürlüğünün olmadığını düşünen hatta eskiye göre yaptığı paylaşımlara daha çok dikkat eden endişeli orta sınıf sanal bir mahalle baskısı olduğunu düşünmektedir. Sosyal medya kaygısı olan bir katılımcı şöyle bir konuşma yaptı: “....Şu an okulda mesela açık yüreklilikle fikirlerini beyan edemiyorsun. Facebook’tan bile bir şey paylaşmak bir yana beğeni bile yapamıyorum. Bundan dolayı mesleğinden olan insanlar var. Bir paylaşımından dolayı burada bir doktor mesleğinden men edildi. Aydın’da oldu bu olay. Eşim tanıyor aynı meslekten zaten. Haberlere falan çıktı. Hani Yüzüklerin Efendisi filminde kötülüğü simgeleyen (çift karakterli) Gollum karakteri vardı. [Görüntüsü paylaşılan kişi gerçekte Gollum değil Smeagol’dur] Onu Tayyip Erdoğan’a benzettiği için dava açıldı hakkında. Mahkeme kararıyla görevden atıldı. Ben öğretmenler odasında kendi görüşlerime uygun kişilerle takılıyorum. Diğer görüşten insanlarla da arkadaşlık yapıyorum ama siyaset muhabbeti yapmıyoruz.” Bir başka katılımcı ise şöyle söylüyor: “Facebook’ta paylaştığım şeylerden dolayı psikolojik şiddete uğrayacağımı düşünüyorum. Bu nedenle çok fazla rahat paylaşım yapamıyorum. Paylaşınca da acaba paylaşmasa mıydım

durumu ortaya çıkıyor. Özellikle paylaşımlarından dolayı hakkında soruşturma açılan insanlardan sonra daha çok dikkat etmeye başladım.”

3.3.4. Ekonomik Alanda Yaşanan Endişeler

Sosyo-kültürel endişelerde gördüğümüz gibi endişelerin kaynağı genelde yaşam tarzlarına müdahale şeklinde sunulsa da arka planda statü kaybı yaşayan, önemli mevkilerden dışlanan, ekonomik kayba uğrayan, klientalist ağlardan dışlanan bir kesim vardır. Bu nedenle konunun salt yaşam tarzlarına müdahale şekline indirgenmesi arka plandaki süreci görmeyi engeller. Burada da orta sınıfın, yoksulluk ve zenginlik algıları, liyakate ilişkin tutumları gibi konularda nasıl bir tutum sergilediklerine bakılarak ekonomik alanda yaşadıkları statü kaybı anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu sayede kendilerinin faydalanamadıkları durumda endişe duyacakları torpil, rüşvet, kayırmacılık, hükümete yakın olmak, tanıdıkların ve akraba faktörünün etkisi gibi konular hakkındaki kaygılarına ulaşılacaktır.

Şekil 3.23. Katılımcıların, insanların hak ettikleri yerlere gelip gelmediğine ilişkin düşünceleri

Katılımcılara ülkemizde insanların hak ettikleri yere gelip gelemediği sorulduğunda %79,6 gibi büyük bir çoğunluğunun gelemediği yönünde cevap verdiği görülmektedir. %4,6'sı tam tersi insanların hak ettikleri yerlere gelebildiklerini %15,8'i ise bu konuda kararsız olduğunu ifade etmiştir. Nitel verilerde bu soruya cevapları, nedenleriyle birlikte şöyledir: “....Herkes istediği yere gelemiyor. Ben şu anda istediğim pozisyondayım. Bir insan istediği yere gelebilir. Karşısına engeller çıkacaktır ama aşabilmeli. Kendi aklını, niteliklerini kullanacak. Mesela Aziz Sançar buna çok güzel bir örnek. Zor şartlarda eğitim almış ama dünyada sayılı kişinin alabileceği Nobel ödülünü başarılarından dolayı

aldı. Çocukluğundan adamın hayali vardı. İstedğini alabilmek için karşısına birçok sorun çıkabilir. Bu maddi kaynaklı olabilir. İstedği okula gidemeyebilir. Ama bunu kendisi çalışarak yapabilir. Hem çalışıp hem okuyabilir. Avrupa'da 18 yaşından sonra sen hürsün, özgürsün, maddi anlamda aile sana katkıda bulunmuyor. Bir şekilde aileden bir şeyler de geliyor. Ülke meselesi değil, hayal meselesidir. Bütün engelleri aşmayı göze almak lazım, azimli ve hırslı olmak hedefini gerçekleştirmeni sağlar." Bir başka katılımcı siyasi kamplaşmalara dikkat çekerek şöyle söylemektedir: "İnsanlar hak ettikleri yere gelemiyorlar. Bugüne kadar bu problem hep vardı. Siyasi kamplaşma bu konuda bir etken. Özellikle bu durum son 10 yıldır yoğun bir şekilde hissedilir oldu. Eskiden insanlar bir şekilde bir yerlere gelebiliyorlardı. Şu an ya bendensin ya değilsin durumu var. Örneğin, yeğenim İstanbul hukuk mezunu. Hakimlik savcılık sınavlarına girdi, kazandığı halde mülakatlarda başarısız oldu. İçeri girdiğinizde size sorulan sorular farklı, onlara sorulanlar farklı oluyor. Yani bir yerden kart sahibi olmak zorundasınız. Torpilinizin olması gerekiyor. Bu yüzden insanlar hak ettikleri yerlere gelemiyorlar." Benzer şekilde bir başkası, "Mesleki anlamda 4-5 yıldır liyakat, vasıf gibi özelliklere bakılmıyor. Daha çok politik kimlik belirleyici oluyor. Sendikalar mesela. Eğitim-Sen sol, Eğitim-İş Atatürkçü, Eğitim Bir-Sen muhafazakar ve AKP yanlısı, Türk Eğitim-Sen MHP'lilerin. Türk Eğitim-Sen ve Eğitim Bir-Sen arasında idareci olma konusunda doku uyuştugu için geçişleri biraz daha kolay oluyor. İkisinin de Türk-İslamcı bir duruşu var." Başka biri, "Kesinlikle hayır. Doğduğun andan itibaren adaletsiz bir dünyaya gözlerini açıyorsun. Tüm çevren aynı koşullara sahip yani kendini aşabilme imkanın çok az, sınırların belli. Daha iyi bir yere gelebilmek için kişinin özgüveni yüksek, cesur, kararlı olması lazım, imkanların elverişli olması lazım. Bunlar ekonomik, toplumsal, kültürel fırsatlar ve kişinin kendi özellikleri. Bazen şansın devreye giriyor." Başka bir ise "Eskiden de baskı vardı ama bugün daha fazla olduğunu zannediyorum. Bu dönemde biraz daha adam kayırmacılık var. Sınavlar yapılıyor ama bu sınavlara aldırış bile edilmiyor. Eşim idareciydi, tüm sınavları kazandı. Onu alıp yerine sınavsız birini aldılar. Kendilerine daha yakın kişileri alıyorlar. Akraba, arkadaşı, eş dost kayırmacılığı bunlar. Özellikle dini açıdan kul hakkı yenmez felsefesi üzerine kurulu bir sistemin bu tarz şeyler yapması bizim gibi normal insanları üzdü. Bir de sendikalara göre yükselme hakları oluyor. Bir de ben buna da kızıyorum siyasi duruşa göre sendikacılık oluyor. Şu anda var olan haklarımız elimizden alınıyor. Hükümetin her söylediğine itaat ediyor, karşı çıkmıyorlar. Eğitim-Bir-Sen üyesiyse idareci olabiliyorsun. Yani onların

güvenceleri oluyor. Eğer o sendikaya üye isen hükümeti destekliyor imajı veriyor” demektedir.

Tablo 3.41. Katılımcıların zenginlik ve yoksulluk algıları

Yoksulluk Algısı	Sayı	%
Salt bireyi sorumlu tutanlar	17	9,1
İlimli bireyciler	115	61,5
Kısmi toplumsal nedenler	54	28,9
Salt toplumsal kaynaklara bağlayanlar	1	0,5
Toplam	187	100,0
Zenginlik Algısı	Sayı	%
Salt bireyi sorumlu tutanlar	7	3,7
İlimli bireyciler	143	76,5
Kısmi toplumsal nedenler	37	19,8
Toplam	187	100,0

Ülkemizde insanların hak ettikleri yere gelip gelemediğine ilişkin soruda büyük bir çoğunluğun hayır dediği orta sınıf, toplumda bazı insanların zengin bazılarının yoksul olduğu düşünüldüğünde, yoksul insanların neden yoksul olduğuna ilişkin ağırlıklı olarak ilimli bireyci bir tavır takınır. Yani yoksul insanların bu durumda olma sebeplerini yeterince çalışmamaları ve çaba göstermemeleri, iyi bir eğitim almamış olmaları, çok fazla çocuk yapmaları gibi daha çok bireysel başarı ve yaşam tarzlarına bağlamaktadırlar. Ancak devlet yardımı, kendilerine olanak sağlayacak torpilinin olmaması ve maddi anlamda iyi bir aileden gelmemiş olmak gibi bireysel başarının etkin olmadığı konularda ise oranlar düşerek %28,9’a gelmiştir. Zengin insanların neden zengin olduğuna ilişkin olarak ise yoksullar için düşündükleri gibi ağırlıklı olarak ilimli bireyci bir tavır sergilerler. Onlar için zenginliğin en önemli nedenleri arasında çok çalışmış ve çaba göstermiş olmaları vardır. Ancak torpil, rüşvet, kayırmacılık gibi konuların etkili olduğunu düşünenlerin oranı %19,8’dir. Bu kişiler için aynı zamanda maddi anlamda iyi bir aileden gelmiş olmak ve devlet yardımı almak da önemlidir. Orta sınıfın ülkede ekonomik farklılıkların neden kaynaklandığını, zenginliğe ve yoksulluğa nasıl baktıklarını sözlü olarak ifade ettiklerinde yorumlar şu şekildedir: *“Bu iktidar döneminde, özellikle son zamanlarda zenginlik ve fakirlik arasındaki fark arttı. Çin’de böyle yani Çin modeli. Kendi çocuklarını ve akrabalarını kayırıyorlar. Kendi ailesi yurtdışında falan okuyor. Halkı galeyana getiriyor ama kendi ailesine gelince iş değişiyor. Çevre şartları önemli ama imkansız diye bir şey yok, isterlerse yapabilirler. İnsanlar sıfırdan gelebiliyor, bunu bahane etmemek lazım. Eğitim, sağlık ücretsiz olmalı. Sosyal devlet olmalı.”*

Bir başkası “Aslında bu gaye ile ilgili bir durum. İsteseler yapabilirler. Sabancı’nın bir sözü var: “Sıfırdan başlasam yine aynı konuma gelirim” diye. Yani sıfırdan başlayan bir insan mutlaka durumunu düzeltebilir. Bu kendisiyle ilgili bir durum.” Başka bir tam tersi şekilde, “Çok büyük uçurumlar. Zengin iyice zenginleşti, fakir iyice fakirleşti. Asgari ücretlerin düşük olması. 1000 lirayla nasıl geçinecek insan. Devlet asgari ücreti düşük veriyor. Kredi imkanları var, insanlar çok rahatlıkla kredi alabiliyor. Zengin de birden batabiliyor da aslında. Sıfırdan başlayıp zengin olamaz kimse. Öyle bir durum olması için aileden destek gelmesi gerekiyor. Biz mesela bir doktor bir öğretmen ne kadar zengin olabiliriz. Ticaretle uğraşan öyle bir atak, girişim yapar ki çok para kazanabilir ama biz değil” demektedir. Bir başka katılımcı ise “Zengin hep götürdüğü için zengin oluyor. Şu anda zaten orta direk kalmadı. Çalışan diğer kesimlere baktığımda memurlara mesela koşulları standart, her şey artıyor ama maaşlar bir türlü artmıyor. Sıfırdan başlayıp belli bir yere gelen insanlar vardır ama çoğunun aileden gelen bir zenginliği var. Ülke şartları çok kötü. Geçen haberlere çıkan kağıt toplayıcı öğretmen mesela²⁵. Yani bu eğitimsizlik seviyesiyle ilgili değil, teknik eleman yetişmiyor” diye düşünmektedir.

İkinci bölümde orta sınıfların ekonomik alanda çatışmalarını anlatırken eski güçlü konumlarını yavaş yavaş kaybetmeye başlayan Kemalist orta sınıf ile yeni ortaya çıkan ve gittikçe güç kazandığı belirtilen muhafazakar orta sınıf arasındaki çatışmalar anlatılmıştır. Zenginlik ve yoksulluğa ilişkin görüşlerini aktarırken katılımcılar bu konuyla ilgili de görüşlerini dile getirerek sermayedarlar arasında siyasi kamplaşmalardan kaynaklı, klientalist ağları kullanamamaktan/kullanmaktan kaynaklı sorunların yaşandığını ifade etmişlerdir. Örneğin bir katılımcı bu konuyla ilgili düşüncesine şöyle dile getirmektedir: “Gerçekten üreten ve kazanan bir grup var bir de kolay kazanan gruplar var. İktidara yakınsan kolay para kazanıyorsun. Koç ailesi mesela hakkıyla kazanan grubun içinde ve bundan dolayı çok baskı gördü. Piyasada hakkıyla varolan ve düzen içerisinde varolan grup üreten grup oluyor. Bir de yani mesela ihaleleri hakkıyla kazanmayan grup doğdu. İktidara yakın olan iş adamlarına ihaleleri kazandırıyorlar.”

²⁵ <http://www.milliyet.com.tr/sosyal-medyada-fenomen-olan-kagit-toplayicisina-adana-yerelhaber-1149847/>

Aşağıda da benzer şekilde belli grupların klientalist ağları kullanarak ekonomik olarak daha iyi bir duruma geldiğini ya da mevcut durumunu koruyabildiğini anlatmaktadırlar. Burada önemli olan iktidara yakın olan grupların bu ağları kullanabildiği, muhalif olan grupların ise bu klientalist ağların dışında kalarak ekonomik anlamda düşüş yaşadığı meselesidir. Örneğin bir katılımcı, *“Adaletsiz bir dağılım var. Ülkede iş alanlarının eksikliği, istihdam sorunu, ucuz işgücü talebi, göçler yoksulluğa sebep oluyor. Yoksulluk tamamen devlet politikalarından kaynaklanıyor. Devlet bu kişileri kendi bünyesinde çalıştırabilir. Bu ülkede zengin olan kesimler iktidarla iyi geçindi, sistemle iyi geçindi. Bunları işini yaptırabilmek için yaptı. Devlette onları kayırdı. Her şey devletten kaynaklanıyor”* demektedir. Bir diğeri, *“.... Artık ekmek aslanın ağzında diyorlardı ya midesine geçti. Hayat koşulları daha zor. Sabancı limon satarak mı başlamıştı tam hatırlayamadım, şimdi onun gibi limon satsan kimse yüzüne bakmaz. Fakirler kolay kazanamıyor, hayat şartları zor”* demektedir.

Tablo 3.42. Katılımcıların liyakat algısı

Liyakat Algısı	Sayı	%
Salt bireyi sorumlu tutanlar	6	3,2
İlimli bireyciler	119	63,6
Kısmi toplumsal nedenler	60	32,1
Salt toplumsal kaynaklara bağlayanlar	2	1,1
Toplam	187	100,0

Genel anlamda işe girerken hangi faktörlerin önemli bir etken olduğuna ilişkin olarak katılımcıların verdikleri cevaplar ağırlıklı olarak yine ilımcı bireyci bir yöndedir. Yani işe girerken de kişinin bireysel başarı ve yeteneklerinin, konuşma, güven verme ve fiziksel özelliklerinin önemli olduğunu düşünürler. Hükümete yakın olmak, rüşvet, torpil, kayırmacılık, tanıdık faktörlerinin önemli olduğunu düşünenlerin oranı ise %32,1’dir. Ancak genel itibariyle orta sınıf dolaylı olarak sorulan bu sorulardan hareketle ekonomik düşüşün nedenini bireysel başarı ve yeteneklere bağlamaktadır. Bu durum, “öğrenci kazanamıyorsa bu öğrencinin başarısızlığı” “atanamıyorsan başarısızsın, biraz da kendine bakacaksın” ifadelerini de bize açıklıyor. Artık insanlar iş bulamıyorsa, atanamıyorsa ya da iyi bir üniversite kazanamıyorsa bu durumun sorumlusu olarak çoğunlukla bireyi görmektedir. İnsanlar, arka planda atama olmayan bölümlere öğrenci alımları yaparak onların bir süreliğine işsizler kategorisinde değerlendirilmeyeceği sistemi görmez ya da göremez. Bu çıkmazı aşmak için de daha önce kuramsal tartışmaların yapıldığı bölümde yeni orta sınıfın özelliklerinde

anlattığımız gibi “yaşam boyu gelişim” yoluna başvururlar. 1970’lerden beri hüküm süren esnekleşme, güvencesizleşme, bireycilik gibi faktörlerin hakim olması yaşamını sürdürmek zorunda kalan ve konumlarında düşüş yaşayan orta sınıfı esir altına alması bu sonucu doğurmuştur. Bu faktörler aynı zamanda mevcut konumlarını aldıkları eğitime borçlu olduklarını düşünen orta sınıfın elindeki eğitim avantajını da önemsizleştirmiştir. Zenginlik ve yoksulluğa ilişkin görüşlerini ifade eden bir katılımcı eğitimin bugün geldiği duruma ilişkin şöyle bir değerlendirme yapar: *“Ekonomik sistemle ilgili, kapitalizmle ilgili. En temeli sermaye sistemiyle ilgili bir problem. Geçmişte alttan gelen çok az insanın yaşam koşullarını değiştirme fırsatı oluyordu. Yavaş yavaş eğitimin bu işlevi yok oluyor. Vakıf üniversitelerinin artması eğitimi de paralı hale getiriyor. Bu durumda parası olan biri başarı anlamında en iyi öğrencilerin okuduğu okulda okuyabiliyor. Fakir çocuklarıysa buralara zaten hiç giremiyor bile.”* Bora vd. nin de dediği gibi iş bulamayan ya da mevcut işlerini kaybetmekten korkan orta sınıf çareyi sürekli CV’lerine yeni bir şeyler eklemekte arar. Yani orta sınıf yaşadıkları sorunların sorumlusu olarak küreselleşme, neo-liberalizm ve bunların getirdiği esnekleşme, güvencesizleşme gibi unsurları görmektedir. Genel itibariyle kendileri dışarıda bırakılarak fikirlerinin alındığı bu sorular doğrudan kendilerine sorulduğunda bireyci faktörlerin etkisinin azaldığı görülmektedir.

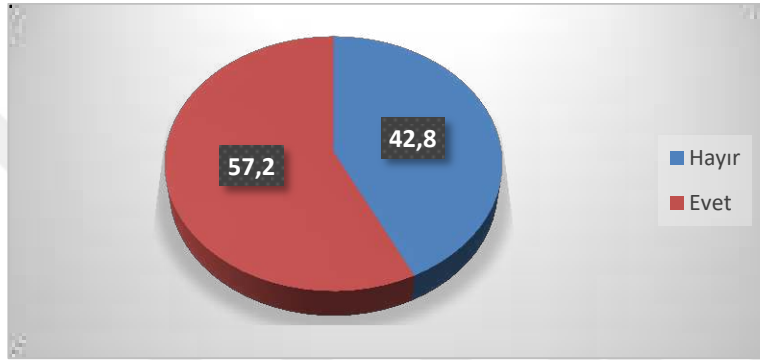
Tablo 3.43. Katılımcıların işe giriş durumları

Bu işe nasıl girdiniz?	Sayı	%
Atama	83	46,6
Kendi İşi	53	29,8
Tanıdık	21	11,8
Başvuru	13	7,3
Kurumlararası Geçiş	6	3,4
İŞKUR	2	1,1
Toplam	178	100,0

Daha önceki tablolarda da belirtildiği gibi ağırlıklı olarak kamu kurumları (%48,0), ardından kendi hesabına çalışanlar (%28,3) ve özel sektör (19,7) çalışanlarıyla görüşülen bu araştırmada, katılımcılara şu anda çalıştıkları işe nasıl girdikleri sorulduğunda atamayla gelenlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kendi işini yapanların oranı %29,8 iken üçüncü sırada yer alan tanıdıklar vasıtasıyla işe girdiğini belirtenlerin oranı %11,8’dir. Orta sınıf bir işe girerken liyakat esaslarına uymamaktan ve bunun karşısında alternatif olarak kullanılan torpil, akraba, tanıdık gibi faktörlerin etkili olmasından oldukça şikayetçi olan bir gruptur ve bu

çalışmada da şikayetlerini dile getirmişlerdir. Fakat liyakat esaslarına uymanın önemine bu kadar vurgu yapan bir kesim olarak şikayet ettikleri durumların çokta dışına çıkmış görünmüyorlar. Yukarıda %11,8'inin kendilerinin doğrudan ifade ettiği şekilde tanıdıklarıyla iş bulması bir tezatlık oluşturmaktadır. Nitel verilerden yararlanarak orta sınıfın işe girerken tanıdık faktörünü nasıl kullandığını kendi ifadeleriyle de görmek mümkün. Örneğin bir katılımcı, “Üniversiteden mezun olunca formasyon aldım. Bizim zamanımızda yüksek yapabilmek için formasyon alınıyordu. Sonra Ankara'da dershanede 8 ay çalıştım. Ablam vardı orada bir de tanıdıklar aracılığıyla buldum bu işi. Tanıdık dershanenin müdürüydü. 8 ay sonra istifa ettim Sonra Tekirdağ'a gittim. İlaç fabrikası vardı orada başvurduğum ben de. O arada da vekil öğretmenlik yaptım. Fabrikadan haber gelmeyince İstanbul'a gittim. Orada özel sağlık tıbbi laboratuvarında çalıştım. 2008'de de istifa ettim. Oraya 2005'te başladım bir yıl sigortasız çalıştım. Gittim İstanbul'da birkaç tanıdık vardı, akrabam yönlendirdi, onlar da kabul etti. Biyolog olarak çalıştım orada. İstanbul'da daha fazla zaman geçiremeyeceğimi anladım. Hayat şartları çok pahalı. Orada üniversitede okuyan yeğenlerimin yanında kaldım. Çok yoğun çalışıyorduk, az para alıyorduk. Beni bırakmak istemediler, maaşımı arttıracaklardı ama adamlar 3 kişinin işini yaptırıyorlardı. Stresli, tehlikeli, yoğun işler. Patronun eşi çapada dekan sekreteriymiş sonra bizim başımıza kalite sorumlusu olarak geldi. Çok baskı uyguluyordu bize yok niye böyle olmuş, yok nasıl böyle olmuş falan. Çıkış saatimde belli olmazdı. Bu çalışmaların karşılığı olsun dayanırsın ama olmuyor işte. Verdikleri para sana yetmiyor” demektedir. Başka biri, “Üniversite bittikten sonra ilk yıl boş kaldım eve döndüm. O arada depresyona girdim. Kültür Bakanlığı'nın sınavına girdim. Yazılıyı kazandım, sözlüyü kazanamadım. Bu işler torpille oluyordu zaten. Abim çalışmama izin vermedi. Sonra eşimle tanıştım. Hemen de evlendim. Benim için Adapazarı ve psikopat abimden kurtulma yoluyla....Önceden de tanıyordum aslında ama o ara tanışıklığımız ilerledi evlendik. Sınava tekrar girdim. Bu kez torpilimiz vardı. Eşimin köylüsü olan milletvekili bir tanıdık torpiliyle kazandım. Bir zaman sonra karşı olduğun şeylere karşı sonradan razı olmak zorunda kalıyorsun. Yoksa psikolojin bozuluyor bunu yapmak zorunda kalıyorsun. Bir buçuk yıl orada çalıştım. Sonra eşim İzmir'e gelmek istedi. Torpille bizi İzmir'e çıkardı. Beş yıl kadar da orada çalıştık. Eşimin terfisi için Ayvalık'a gittik. Müdür kadrosu boştu orada bizde oraya gittik. İki buçuk sene orada çalıştık sonra eşim yine terfi etmek isteyince Bolu'ya geçtik. Burada terfide engeller çıktı. Kadrosunu almasına 6 ay kaldıktan sonra yönetim değişti. İsteddiği olmadı [Şu anda çalıştığı yer,

kimliğinin saklı kalabilmesi için burada verilmedi] *Buraya da eşimin ayarladığı bir torpille geldik. Tabi bu torpiller sadece eş, dost, akraba torpilleri değil, iş hayatındaki iyi ilişkilerin de etkisi oluyor. Tabi bu da yönetsel anlamda bir torpil oluyor*” diye ifade etmektedir.

Şekil 3.24. Katılımcıların şu anki iş yerlerinde haksızlığa uğrama durumları

Katılımcılara şu anda çalıştıkları iş yerinde haksızlığa uğrayıp uğramadığı ve uğradıysa ne tür haksızlıklar olduğu sorulduğunda katılımcıların yarısından fazlası mevcut işlerinde haksızlığa uğradıklarını ifade ettiler.

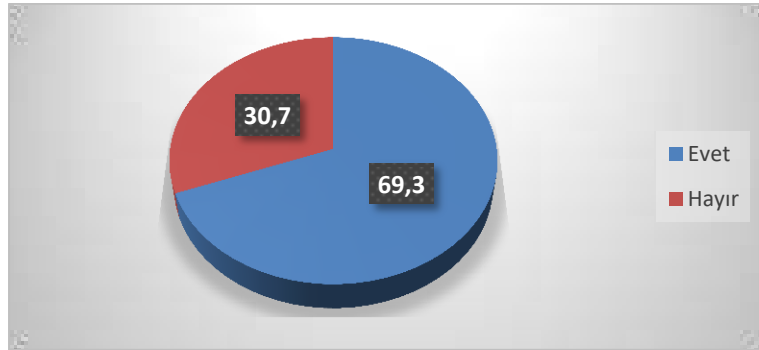
Tablo 3.43. Katılımcıların şu andaki iş yerlerinde uğradığı haksızlıklar

İş yerinde uğradığınız haksızlığı açıkla mısınız?				
	1.Tercih		2. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%
Mobbing	11	22,0	2	22,2
Liyakat esaslarına uymama	3	6,0	2	22,2
Ayrımcılık/Kayırmacılık	32	64,0	5	55,6
Zorunlu görev yeri değişikliği	4	8,0	-	-
Toplam	50	100,0	9	100,0

Haksızlığa uğrayanların en fazla yaşadığı sorun ayrımcılık ve kayırmacılık sorunu olarak diğerlerinden oransal anlamda oldukça öne geçmiştir. Ardın da mobbing, zorunlu görev yeri değişikliği ve liyakat esaslarına uymama şikayetleri gelmektedir. Özellikle bu soruda güvenilir yanıtlar alabilmek için onları hem iş yerlerinde hem de evlerinde ziyaret ederek endişelerinden dolayı cevaplarını manipüle etme ihtimalini biraz olsun azaltabilme çabası güdülmüştür. Katılımcıların yarından fazlası haksızlığa uğradığını belirtmiş olsa da kendi iş yerlerinde çalışanların bu soruya cevap veremeyebileceği de düşünüldüğünde bu oranın daha da yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir. Nitel verilerde kendi

ifadeleriyle mevcut işlerinde uğradığı haksızlıkları şöyle dile getirmişlerdir: “Çok stresli, sıkıntılı dönemler yaşadım. Sadece ben değil, hepimiz öyle. Üst yöneticilerden gelen baskılar sıkıyordu. Örneğin, iş yetişmezse amirler uygunsuz tavırlarda bulunuyorlardı. Yaşımın genç olması bu konuda hem avantaj hem de dezavantaj aslında. Onlar kendilerini deneyimli görüyorlar, her şeyi ben bilirim havası var. İşten atılma korkusu da oluyor tabi. En başta sözleşmeliydim. Tartıştığım zamanlar oldu ama bildiğim yolda devam ettim. $2+2=4$ derdim o ise bana $2+2=5$ eder diyordu. Aslında ben makama olan saygımı korudum. Bu tarz işlerde duygusallık olmaz.” Başka bir katılımcı, “Bakanlıklardan müdürlere gelen emirler, yaptım oldu mantığı oluyor. Şu an bütün müdürler AKP yanlısı. Sendika aracılığıyla tanıyor herkes birbirini zaten. Sendikalı olmak zorunlu değil ama seni tanıma yolları sendika yani. Mesela o sendikadan olmalısın ki yönetici olabilesin. Eskiden Eğitim-Sen tekti, şimdi ikiye ayrıldı. Eğitim-İş, sosyal demokratların üye olduğu sendika, Eğitim-Sen’de komünist bir eğilimde olanların üye olduğu sendika bana göre. Yani daha sol geliyor. Bir de Türk Eğitim-Sen var. O da adında Türk olduğu için direk MHP’yi çağırıyor. Zaten burada da sağcıların üyeliği var. Eğitim-Bir-Sen’de malum AKP’lilerin üye olduğu sendikadır. Koltuk kapmak için Eğitim-Bir-Sen’e geçiyorlar, burada geçiş sebebi korkudan ziyade koltuk kapma sevdası. Önceden müdür yardımcılığı sınavları vardı, aldığın puana göre seni atıyorlardı. Şimdi onu kaldırdılar yerine mülakat geldi. Yani sana “bizden olanı alıyorum” diyorlar. Diğer sendikalardan olup da müdür yardımcısı olan hiç yok. Bazen Türk Eğitim-Sen’den aldıkları oldu daha yakın diye. Bu sebeplerden ötürü günlük ilişkilerde sorunlarla karşılaşyoruz. Şu var tabi ki mahalle baskısı olayı var. Artık insanlar da alıştı, siyasetle ilgili konuşmalar olmuyor. Eskiden oluyormuş. O zaman da ben yoktum zaten. Ailem beni özellikle uyardı iki tarafta seni kendine çekmek ister dikkat et diye.” Bir başkası “Öğretmen bana göre sadece denetim yapan biri olmamalı. Sınıfta sadece denetim yapılıyor, eğitim adına bir şey yok. Üst yöneticilerden direk baskı olmadı ama sürekli hatırlatmalar oluyor, “aman şu konuyu anlatma, aman bu konulara değinmeyin” gibi. Şahsen bana bir baskı olmadı ama sistemin genel bir baskısı var. 24 yıllık öğretmenim. Benim durumum hep net oldu. Amirlerim de beni bildikleri için takdir etti. Siz işinizi yaptığınızda amirler bunu bildiği için size karşı baskıları olmuyor. 2002’den bu yana kadrolaşma falan oldukça fazla oldu. Ben yasal olarak sendika üyesiyim. Eğitim-Sen üyesiydim istifa ettim. Şu an Eğitim-İş’teyim. Eğitim-Sen’in almış olduğu kararları onaylamadığım için istifa ettim. Şu anki sendikam (Eğitim-İş) sosyal demokrat, düzene karşı, ulusalcı bir sendika.” Bir diğeri, “Ayrımcılık

yaşıyorum. Siyasi anlamda, meslek anlamında, ırkçılık anlamında, mezhep anlamında ve bazen de cinsiyetçi anlamda ayrımcılık yaşıyorum. Ben sendikamdan dolayı (Eğitim-Sen), mezhebimden dolayı (Alevi) ve düşüncelerimden dolayı ayrımcılık yaşıyorum. İş arkadaşlarımla sohbet falan ederken onların ırkçı yönlerini her zaman görüyorum. Bu yönlerini her zaman ortaya çıkarıyorlar. İş yerinde de baskı görüyorum. Yani hak ettiğin şeyi vermemekte, görev yerini sürekli değiştirmekte bir baskıdır. Görev yerim falan değişti. Bence dik duruş önemli. Beni sürekli rahatsız ediyorlar, emekli olayım diye üzerimde baskı kurmaya çalışıyorlar. Ben de boşuna uğraşmayın emekli falan olmayacağım dedim. Zaten maddi imkanım el vermez yani çocuk okutuyorum....Sendika temsilciliği yapıyorum. Tüm bunlar önümde kariyerim açısından engel teşkil ediyor, çünkü beni biliyorlar.” Bir diğer ise, “Hemşirelik yapıyorum. 3 senedir buradayım. Çok problemlerle karşılaştım. Ekip işi olduğu için daha zordu. Uyumsuz olan insanlar oluyor, tolore edemediğimiz durumlar oluyor. Mobbing yapılıyor. Sorumluluyla iyi anlaşılmayınca hemen şikayet oluyor. Sendika ayrımcılığı oluyor. Türk Sağlık-Sen, Sağlık-Sen ve Ses var. Türk Sağlık-Sen Türk-milliyetçi bir sendika, Sağlık-Sen hükümetten yana, Türk milliyetçisi bir sendika, Ses ise solcu bir sendika. Ayrımcılığı şöyle bir şekilde yaşıyorsunuz mesela Sağlık-Sen’li isen daha sakın ve az yoğun olan yerlerde, döner sermayesi en fazla olan yerlerde çalıştırırlar. Ses ve Eğitim-Sen KESK’e bağlı. Türk Sağlık-Sen ve Ses aynı konumda olmuyor. Türk Sağlık-Sen daha rahat. Mesela ben Ses’ten istifa etmek zorunda kaldım. En yoğunluğu sen yaşıyorsun, en yoğun yerlerde nöbet tutarak açık arıyorlar. Ufak bir açıktaki hemen şikayet ediyorlar. İstifa ettim ben de. 9 yıldır aynı sendikadaydım. İki aydır falan sendikalı değilim. Kadın doğumdayım, başhekime kadar kadın” demektedir.

Şekil 3.25. Katılımcıların daha önceki iş deneyimlerinde haksızlığa uğrama durumları

“Daha önceki iş deneyimlerinizi de düşündüğünüzde çalışma hayatınızda hiç haksızlığa uğradığınızı düşündüğünüz anlar oldu mu?” sorusuna “evet” cevabı veren %69,3'lük kesimin çoğunu kadınlar (%51,3), 21-35 yaş grubunda olan gençler (%47,8), evli olanlar (%70,4), kent merkezinde doğanlar (%60,0), 1801-3500 TL gelire sahip olanlar (%51,5) ve kendisini orta düzey bir mevkide tanımlayanlar (%44,2), kamu kurumunda çalışanlar (%60,9), eğitim ve sağlık sektöründe çalışanlar (aynı oranda %18,9), CHP'ye oy verenler (%37,4) ve kendisini siyasi anlamda merkezde konumlandıranlar (%48,1) oluşturmaktadır. Bu kategorilerin tamamında elbette haksızlığa uğrayanlar var, ancak bu oranlar içlerinde en yüksek oranlara sahip olanlara aittir (EK 18.1-2-3-4).

Tablo 3.45. Katılımcıların daha önceki iş deneyimlerinde uğradıkları haksızlıklar²⁶

Daha önceki iş deneyimlerinde uğradığınız haksızlıklar nelerdir?	Sayı	%
Ayrımcılık	61	21,7
Mobbing	57	20,3
Kayırmacılık	54	19,2
Kadrolaşma	45	16,0
Liyakata Uymama	43	15,3
İşten Atılma	8	2,8
Rekabet edememe	8	2,8
İş Bulamama	5	1,8
Toplam	281	100,0

Katılımcılara daha önceki iş deneyimlerinde yaşadıkları haksızlıklar genel olarak sorulduğunda mevcut işlerine oranla ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. Orta sınıfın %70'e yakını genel olarak iş hayatında haksızlıklar ve baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Mobbing, kayırmacılık, kadrolaşma, liyakate uymama gibi problemler yüksek oranlara sahip olmakla birlikte bunlar arasında özellikle mobbing ve ayrımcılık konularında orta sınıfın şikayetinin daha çok olduğu görülmektedir. Bir katılımcı bu konuyla ilgili olarak ailesinin başına gelenleri şu ifadelerle açıklıyor: “Aslında daha doğrusu annem bir dönem işinden dolayı başka bir yere gönderildi. Ceza vermek gibi bir durum aslında. Problem yaşadıklarını uzak yerlere sürerler. Geç kalma, iş yerinde ortaya çıkan problemler, iş disiplinine uymama, kavga ettiği kişilerin seninle uğraşması seni zor durumda bırakır. Aslında bu herkesin yaşayabileceği bir şeydir. Annem 6 ay uzak bir yerde işe gidip gelmek zorunda kaldı. Hem iş arkadaşlarıyla hem de üst düzey yöneticilerle

²⁶ Çoklu yanıt üzerinden hesaplanmıştır.

yaşadığı problemler bunlar. Emin değilim ama araya birini sokarak başka bir yere geçirildi. Benzer sorunlar babam için de geçerli. İş yerlerinde genelde çekememezlik olur. Eskiden bu kadar siyasi ayrışma yoktu ama son zamanlar bu tarz bir ayrışma oluyor. Ayrımcılık yapanların sayısı az aslında. Özellikle üst yöneticilerde ayrımcılık daha fazla. Partilerden kaynaklı bir ayrımcılık var."

Endişeli bir kesim olarak görüşmeler yaptığım orta sınıflar anketin yapıldığı sırada, anket yapıldıktan sonra ya da ilk aşamada bazı endişelerini dile getirdiler. Özellikle anketi reddedenlere ya da yarıda bırakanlara nedeni sorulduğunda genel anlamda siyasi bir kamplaşma ve bu kamplaşmanın getirdiği problemlerden bahsettiler. Örneğin bir katılımcı siyasal katılım sorularını cevaplamadı. Gerekçesi, *"seçimler gizli yapılıyor, ben de bunu herkesin bilmesinden yana değilim"*. Endişelerinden bahsetti. Bireysel olarak kendisinin mücadeleci olduğu, sessiz kalmadığını ifade etti. Ancak mobbinge benzer sorunlar yaşadığını dile getirdi. Kendi ifadeleriyle kaygıları şöyle dile getirdi: *"Daha önce özel sektörde de çalıştım. Orada patron senin siyasi kimliğine bakmıyor, ona ne kadar fayda sağladığına bakıyor. İstemezsen, memnun kalmazsan çıkar gider başka yerde iş bulursun ama kamu öyle değil. Bir kere kamuya zor şartlarda giriyorsun, uğraşıyorsun. Burada siyasi fikirlerinizin bilinmesi sizinle uğraşmalarına neden olur. İşten atmazlar belki ama size davranışlarıyla bir şekilde onlardan olmadığınızı hissettirirler. Bunu hareketlerinden, tavırlarından, davranışlarından anlarsınız. Zaten ben sözleşmeliyim bir de o var. Dikkat etmek zorundayım."* Bir başkası ise kendi bürosunda anketi yaparken özellikle siyasal katılım sorularında *"sen bunları kendin için alıyorsun değil mi başka bir yerde paylaşmayacaksın?"* diyerek endişesini göstermiş oldu. Başka biri de işyerinde kendi odasında yapılan anket sırasında cevaplarında samimi olsa da anketin birilerinin eline geçeceğinden endişelendi. *"Anketler benim elimde kalacak ve bu araştırma dışında hiçbir şekilde kullanılmayacak"* dedikten sonra *"ama bu araştırma bittikten sonra sen bunları çöpe atacaksın sonra ne olacak, ya bunları çöpten birileri alırsa. Aldığında beni bulması çok kolay. Bu sorulara bakınca benim kim olduğum hemen anlaşılır. İnsanlarla tek tek uğraşıyorlar. Özellikle beni arıyorlar demiyorum ama kendinden olmayanlarla uğraşmak için araştırıyorlar. Ben sendikada üst düzey sorumluydum, istifa etmek zorunda kaldım. Şu an sadece üyeyim. Burada benim kim olduğumu zaten herkes biliyor ama üst düzey yöneticiler öğrenirse kötü olur"* dedi. Anket birinin eline geçer diye oy verdiği partiyi söylemedi.

Yukarıda ankete katılmaktan endişe duyan katılımcıların neden endişe duyduklarını aktardım. Bu kişiler endişe duyduklarını ifade etse de anketi tamamladılar. Bir de anketi yapmayı kabul edip sonrasında yarım bırakanlar ya da en başından kabul etmeyip nedenleri üzerine konuşanlar var. Örneğin, Maliye Bakanlığı'nda çalışan bir kadın anketin ilk ön ve arka yüzünü doldurduktan sonra sonrasını doldurmak istemediğini belirtti. Devam etmeme sebebi ise kendi sözleriyle şöyle: *"Yani doldurmak istemedim. Ben en başta genel bir anket sandım, sonrasında siyasi sorular sormuşsunuz. Ben kamuda çalıştığım için bu soruları cevaplayamam. Zaten 657'ye tabi olanların siyasi anket doldurmaları yasak. Başkalarına yaptırın isterseniz ama benim kendi tercihim yapmayacağım."* İstemediği soruları cevaplamak zorunda olmadığını bilmesine rağmen doldurmak istemediğini söyledi. Soruların geri kalanının siyasi sorular olduğunu belirtti. Anketi aldıktan sonra arkamdan gelip anketin doldurduğu ilk sayfasını almak istedi. Aldı ve yırttı. Bir araştırma görevlisi ise anket için gerekli açıklamayı yaptıktan sonra kabul etti. Ertesi gün gittiğimde anketi yapmayacağını söyledi. Önce kimlik görmek istedi daha sonra yine de anketi yapmayacağını söyledi. Kendi ifadesiyle anketi yapmak istememe nedeni şöyle: *"Sorularınız çok siyasi sorular yani hele ki şu dönemde akademisyen olarak bu soruları cevaplayamam ben. Endişeler tabi ki var. Her birimizin üzerinde baskı var, her birimiz teker teker özellikle takip ediliyoruz. Siz burada sadece işaretlemeli sorular sormamışsınız yani kendi el yazımıyla doldurmam gereken yerler de var. Artık teknoloji çok gelişti, insanın el yazısıyla kim olduğu ortaya çıkıyor. Sadece işaretleme olsa neyse. Bu kadar bilgi zaten benim kim olduğumu ortaya çıkarıyor. Anne-baba doğduğu ile kadar istemişsiniz. Bölümüm, mesleğim, nerede çalıştığım var. Yani çok tehlikeli sorular bunlar yapamam ben bu anketi."* Bir başkası anketi doldurduktan sonra vermeyeceğini söyledi. Kendi ifadesiyle vermeme sebebini şöyle açıkladı: *"Ben size yardımcı olmak istemiyorum yani doldurdum ama vermek istemiyorum bu anketi. Çok korkuyorum ben sanki bu sorular özellikle ayarlanmış gibi, ben çok kaygılıyım yani. Bakın burada sormuşsunuz mesela sosyal paylaşım sitelerinde paylaşım yapar mısınız, diye. Ben artık paylaşım yapmıyorum hatta beğeni bile yapmıyorum. Çok korkuyorum, anlayışınız için teşekkürler."* Sosyal hizmetler çalışanı olan başka bir katılımcı ise *"Biz burada sözleşmeliyiz, bu sebeple kadrolular kadar rahat olamıyoruz ve sizin de siyasi sorularınız var. Bu soruları cevaplamak istemiyorum. Ben bu işe bile girerken facebook, twitter hesaplarımı kapattım, niye kimliğim belli olmasın diye. Siz isim almasanız da sonuçta nereli olduğumu soruyorsunuz, hangi üniversiteden mezun olduğumu soruyorsunuz ve bu*

kurumda bu özelliklere sahip bir tek ben çalışıyorum. Bu ankete bakan birisi rahatlıkla benim kim olduğumu bulabilir. Bulursa ne olur? Uğraşırlar benimle, başka yerlere sürerler, işten çıkarırlar. Bizim bir müdürümüz vardı adamı kaç tane yere sürdüler. Doğal olarak korkuyoruz bizde. Hele ki şuan dönem çok kötü hükümeti görüyoruz yani şu dönemde torpilin olmadan iş bile bulamıyorsun.”

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın başında oldukça tartışılan kavramlardan biri olarak orta sınıfların toplumsal konumları ve siyasi tutumları üzerine sosyal bilimler literatüründe hangi eksenle bu tartışmaların yapıldığı verilmişti. Orta sınıflar, bir yandan demokrasinin, bireyci değerlerin siyasal taşıyıcı olarak görülüp yaşam tarzları, statü grupları, tabakalaşma çerçevesinde bir ayrımla ele alınan katmanlar olarak değerlendirilirken diğer yandan da sınıf konumlarını ve ayrıcalıklarının yeniden üretebilmek adına, üretim süreci ve bürokrasi içindeki rolleriyle toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştıran veya maskeleyen bir katman olarak tanımlanır. Teorik tartışmalarda sınıflar, kendilerini var ettikleri toplumsal, siyasal ve kültürel bağlamlardan ayrı tutulamayacağından Türkiye’de orta sınıf tartışmaları da bu eksenle ele alınmıştı. Geçmişten günümüze önemli pozisyonlarda yer alan, büyük oranda devlet ve devlet ideolojisiyle eklemlenen Türkiye orta sınıfları özellikle yeni bir grup olarak Muhafazakar orta sınıfların ortaya çıkmasıyla çatışmalı bir konumda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çok partili döneme geçişle birlikte ortaya çıkan siyasal rekabet içinde “çağdaşlık” ve “gericilik” üzerinden kurulan bu çatışma, 1990’lar ve 2000’li yıllarda laik-İslamcı eksenli bir çatışmayla daha da derinleşmiştir ve günümüzde de hala devam etmektedir. Türkiye’nin kendi toplumsal ve siyasal yapısına bağlı olarak ideolojik eksenle çatışan orta sınıflar arasında yaşanan iktidar olma mücadelesi karşı tarafta yer alan grubu endişe duyan, statü kaybı yaşayan, önemli mevkilerden dışlanan, klientalist ağlardan faydalanamayan ve ekonomik kayba uğrayan bir duruma düşürmektedir. Araştırma sonucunda yerelde de Türkiye genelinde tartışılan bu konunun benzer durumlarda karşımıza çıktığı görülmektedir. Nüfusun %60,1’inin il ve ilçelerde yaşadığı, ağırlıklı olarak hizmetler ve tarım sektöründe insanların istihdam edildiği, okullaşma oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu, CHP seçmeninin ağırlıkta olduğu Aydın ilinin Efeler ilçesinde (merkez) araştırmaya katılanların %53,5’i erkeklerden oluşurken, %46,5’i kadınlardan oluşmaktadır. Yaş grupları açısından değerlendirildiğinde, ağırlıklı olarak “21-35” yaş grubunun (%46,0) araştırmaya katıldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının (%68,5) evli olduğu, %6,0’ının boşanmış, %2,0’ının da dul olduğu görülmektedir. Geriye kalan %23,5 ise bekarlardan oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı bir üniversiteden mezun olmakla birlikte %77,5’lik bir kesimin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Yüksek lisans mezunu olanların oranı %10,5 iken, doktora mezunlarının ise %7’lik bir dilimi oluşturduğu görülmektedir.

Orta sınıf kendi sınıf ayrıcalıklarını ve değerlerini korumak ve yeniden üretebilmek adına çoğunlukla eğitime başvurur. Aileler de bu süreçte önemli bir role sahiptir, zira ekonomik sermayelerini eğitim kanallarına aktararak sınıfsal ayrıcalıklarını ve değerlerini sürdürmeye çalışırlar. Özellikle Türkiye orta sınıflarının çocuklarına aktaracak kültürel sermayeleri olmadığından çocuklarına mevki, prestij ve ekonomik kazanç sağlayacak bir kanal açan eğitime ekonomik sermayelerini aktarırlar. Aydın orta sınıflarına bakıldığında da durum aynıdır, sadece %30,0'lık bir kesim çocuklarına arsa, tarla, ev, araba, çiftlik, yazlık gibi mülkler bıraksa da geriye kalanların böyle bir şansı olmadığından aileleri elindeki yatırımlarını çocuklarının eğitimi için harcamıştır. Onlar da kendi çocukları için eğitime daha fazla yatırım yaparlar. Bu durumda bireyin eğitim hayatının sosyal kökeninden bağımsız olmadığı rahatlıkla söylenilebilir. Bu bağlantı bir sonraki kuşakta yani kendi çocuklarında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların çoğu özel liselerin çok yaygınlaşmadığı zamanlarda okuduğu için devlette okuma oranları çok yüksek çıkmıştır. Neredeyse tamamının devlet liselerinde okuduğu orta sınıfların daha ayrıntılı olarak analiz edildiğinde yine de kendi sınıfsal konumlarını farklılaştıracak okulları tercih ettiği görülmektedir. Orta sınıfın kendi çocuklarında ise devlet okuluna gitme oranlarında ciddi bir azalış söz konusudur. İlk çocuklarda özel okula gitme oranı %39,0'dır. Bu okullarda özellikle İngilizce eğitiminin verilmesi bu okulları tercih etmede somut anlamda ilk nedenler arasında gelmektedir. Kendi okul tercihlerini belirleyen temel faktörler ise eğitim kalitesi, bireysel başarı ve ekonomik etmenler gibi daha çok sınıf ayrıcalıklarını ortaya çıkaran ve yeniden üreten seçimlerdir. Bu amaçla da sınıfsal yeniden üretimlerini sağlayacak bir alan olarak gördükleri eğitim sektörüne ekonomik sermayelerini aktarmaktadırlar. Çocukları için okul seçimlerini mümkünse devlet okulu olmayan, orta ya da üst sınıf çocuklarının gittikleri okulları tercih ederek yaparlar. Bu sayede çocukları hem gelecek planlamasında gelir getirici mesleklere yönlendirilecekler hem de benzer okullara giden benzer yaşam tarzlarına ve ekonomik güce sahip olan arkadaşlar edineceklerdir. Kendi okul tercihlerinde bireysel başarı, eğitim kalitesi ve ekonomik etmenler ön plana çıkarken kendi çocuklarında okul öncesi ve ilköğretim için en önemli faktörün eğitim kalitesi ardından da okulun fiziki şartları ve sosyal faktörler gelmektedir. Bu anlamda ilk olarak okulun güvenli olmasının ardından çocukların sosyalleşmesi ve birçok sosyal etkinliğe katılma imkanı bulabileceği okullar tercih edilmektedir. Bu süreçte ekonomik etmenlerin oranı diğer faktörlere göre daha az etkilemiştir seçimleri. Lise için değerlendirildiğinde,

eğitim kalitesi yine ilk sırada yer almakla birlikte bireysel başarının devreye girdiği bir süreç başlıyor. Bireysel başarının etkili olduğu düşüncesi ilköğretimde aranmazken sınavla girişlerin başladığı lise döneminde bireysel başarı %27,5'lik bir oranla ikinci sırada yer almıştır. Zaten kendilerinin bugünkü konuma gelmelerini de kişisel özelliklerine ve başarısına dayandırmaktadırlar. Kişisel özellikleri sayesinde bugünkü konuma geldiğini düşünenlerin oranı %36,6'dır. Ailenin rolü ve aldıkları eğitim de onlara göre önemli bir unsurdur. Üniversite tercihlerinde de benzer ayrışmalar yaşanmaktadır. Diğer faktörlere kıyasla ekonomik etmenler üniversite tercihlerinde oldukça etkili olmuştur. Yani üniversite tercihlerinde çocukların geleceği, iş bulma durumları, gelir getirici meslekler önemli olmaya başlamıştır. Katılımcıların yarısından fazlası merkezi üniversitelerde okumuştur. Günümüzde merkezi üniversitelerde okumak bir prestij kaynağı, iş bulma garantisi olarak görünse de üniversite mezunlarının artışı, sınıfsal ayrıcalıkların sürdürülebilirliğini tehlikeli bir duruma soktuğundan bu farklılaşmanın bu kez de fakülte farklarında ortaya çıktığını görürüz. Mühendislik, sağlık ve hukuk gibi alanları tercih eden orta sınıf çocukları seçimlerinde her ne kadar özgür olduğunu düşünse de arka planda yukarıda sözü geçen farklılaşmanın sürdürücüsü konumundadır. Ancak burada da farklı dinamikler devreye girmektedir. Tercih edilen bölümlerde salt sınıfsal farklılıklardan kaynaklı değil aynı zamanda cinsiyet ve sosyal köken gibi unsurlar da devreye girmektedir. Araştırma sonucuna göre bazı sözel ağırlıklı bölümlerde erkeklerle karşılaştırıldığında kadınlaşma oranlarında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar sosyal kökenlere bakıldığında da ortaya çıkmaktadır. Kır kökenli ve kent kökenli kişilerin bölüm tercihleri cinsiyet ayrımında olduğu gibi kişinin toplumsal konumu, sınıfsal ayrıcalıkları ve sınıfsal yeniden-üretimini sağlayıcı bölümlere doğru kaymaktadır. Özellikle mühendislik bölümlerinde bu farklılık daha çok ortaya çıkmaktadır. Kent kökenli kişilerin ve erkeklerin mühendislik bölüm tercihi diğerlerine göre daha fazla ön plandadır. Bunu da Rutz ve Balkan'ın (2016), *Sınıfın Yeniden Üretimi* çalışmasında tarif ettiği şekilde düşündüğümüzde anlayabilmek daha kolay olacaktır. Onlar, modernleşme sürecinin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren mühendislik alanında temsil edildiğini ve bu nedenle de öğrencilerin bu bölümleri tercih ettiklerini ifade eder. Sonuç itibariyle bazı bölümleri tercih sebebinin en başta kişilerin tercihleri gibi görünse de gerçekte bu tercihleri etkileyen bazı sosyo-ekonomik ve kültürel etmenler olduğu söylenilebilir. Orta sınıf aileler, öncelik sırası olmamakla birlikte çocuklarının en yüksek oranla manevi ve ahlaki

değerlerle ardından politik-seküler değerlerle ve hümanist değerlerle yetişmesini istemektedir. Kendi ifadeleriyle, hak hukuk bilen, adaletli, eşitlikçi, özgürlükçü, insan haklarına saygılı, bilimsel değerleri benimsemiş, laik, sorgulayan ve sevgi dolu çocuklar yetiştirmeyi hedeflemektedirler. Bunlar arasında dini değerlerin oranı diğerlerine göre oldukça düşük çıkmıştır. Katılımcıların yarısından fazlası çocuklarının manevi ve ahlaki değerlerle yetişmesini istiyor yani onların kendi ifade ettikleri şekliyle dürüst, saygılı, vicdanlı, ahlaklı, sorumluluk sahibi, hak yemeyen birer birey olmalarını istemektedirler.

Gelirleri ağırlıklı olarak “1801-3500 TL” (%41,4) ve “3501-5000 TL” (%32,2) arasındadır. Kendilerini çoğunlukla yüksek ve orta düzey mevkilerde tanımlayan orta sınıfın gelirleriyle karşılaştırıldığında kendi gelirlerine göre algılanan konumları arasındaki tanımlamalarda doğru bir orantı yoktur. Kişiler sınıfsal tanımlamalarında kendilerine göre kriterler kullanabilmektedir. Bunu kendilerine göre belli gerekçelerle farkında olmadan yapmaktadırlar. Çoğunlukla kır kökenli ailelerden gelen, ebeveynlerinin çoğunluğunun en fazla liseye kadar okuyabildiği ve kendisini, aldığı eğitim ve okuduğu bölümle geldiği alt sınıftan ayırtırmaya çalışan Türkiye orta sınıflarının sonuç itibarıyla aldığı maaş, beklentisinin çok altında bile olsa kendisini orta ve üst düzey mevkide tanımlaması beklenen bir durumdur. Kendileri ise ebeveynlerinden farklı olarak ağırlıklı kent merkezlerinde doğmuş ve üniversite eğitimi almışlardır. Kuşaklararası köyde doğma oranları da gittikçe düşmektedir. Katılımcıların ebeveynleriyle çocukları arasında kırdan kente doğru bir artış yaşandığı görülmektedir. Kentte doğma oranları %30'lardan %80'lere doğru büyük bir artış göstermektedir. Ebeveynler arasındaki bu gittikçe artan sosyal köken farkları, kişilerin ebeveynleri ile arasında ortaya çıkan sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi görüş farklılıklarını etkilemesi bakımından önem teşkil etmektedir.

Sosyal köken, eğitim durumu, ekonomik durum farklılıklarının yanı sıra bir önceki kuşakla aralarında siyasi görüş farklılıkları da vardır. Bu farklılıklar da kişinin sosyal kökenine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ailesiyle arasında siyasi görüş farklılıklarının yaşandığı en belirgin durum kır kökenli kişilerin, kendilerini geleneksel ve muhafazakar düşünceden soyutlamasıyla ortaya çıkmaktadır. Aydın orta sınıfı bu farklılıkların sonucunda yaşam tarzı itibarıyla de kendi ailelerinden farklılaşmıştır. Kendilerinin aksine çocukları kent doğumludur, geniş aileden çekirdek aileye geçmişlerdir, çocuk yapma oranları kendi ebeveynlerine göre ciddi oranda düşmüştür. Kendi ebeveynlerinde eşlerin eğitim durumlarına bakıldığında

kadınların eğitim düzeyi daha düşükken kendilerinde bu durum değişmiştir. Orta sınıf kendisi gibi üniversite mezunu olan kişilerle evlenmeyi tercih etmektedir. Ancak kendi içinde değerlendirildiğinde kadınların üniversite mezunu olan eş seçiminde daha titiz olduğu görülmektedir. Erkekler ise kendilerinden daha düşük eğitim seviyesine sahip olan kadınlarla evlenmeyi tercih etmezken, aynı zamanda kendilerinden daha yüksek eğitim seviyesine sahip kadınlarla da evlenmeyi tercih etmemektedir. Orta sınıf kadının kocasından daha yüksek bir eğitim seviyesine sahip olma durumu çok nadir bir durumdur. Bu duruma bağlı olarak da bir önceki kuşakla karşılaştırıldığında ev hanımı oranlarında ciddi bir düşüş yaşanmaktadır. Yukarıdaki tüm bu demografi, sosyal köken ve sosyo-ekonomik profillerine ilişkin bilgiler orta sınıfı, diğer toplumsal sınıf fraksiyonlarından ayırmakta aynı zamanda birleştirmektedir de.

Genel anlamda %40'ın biraz üzerinde marka tercihi olan Aydın orta sınıflarının, kültürel/sanatsal etkinliklere katılım durumu oldukça yüksektir. Büyük bir çoğunluk sosyal medya kullanmakta ve sosyal medya kullananların yarıdan fazlası da günde 1-2 saat sosyal medyayı takip etmektedir. Kendilerini daha çok bir kategoriye yerleştirmekten rahatsız oldukları için ve bu tarz tanımlamaların toplumu kutuplaştırdığını düşündükleri için kendilerini “insan olarak” tanımlamayı tercih etmektedirler. Öncelik sırasına göre orta sınıfın ağırlıklı olarak kendisini tanımladığı diğer ifadeler de şunlardır: “Türk olarak”, “T.C. vatandaşı olarak” “Müslüman olarak”, “kadın ya da erkek olarak”, “birey olarak”, “Kürt” ya da “alevi” olarak tanımlamaktadırlar. Araştırmaya katılanların %93,0 gibi büyük bir çoğunluğunun ana dilinin Türkçe olduğu görülmektedir. %2,5'inin ana dili Kürtçe, %1,5'inin ana dili ise Arapça'dır. Ana dil dışında bilinen dillerin %85,3 gibi büyük bir çoğunluğunu İngilizce oluşturmaktadır. Almanca (%33,3), Fransızca (%11,1), Rusça (%25,0) ve İspanyolca (%22,2) gibi diller ana dil dışında orta sınıfın hakim olduğu diğer dillerdir. Ana dilleri dışında en fazla İngilizce olmak üzere Almanca, Fransızca, İspanyolca, Rusça gibi diller bilen orta sınıfın bu dilleri bilme derecelerine bakıldığında çoğunlukla orta seviyede dile hakim olduğu görülmektedir.

Aydın orta sınıflarının siyasi tercihlerine bakıldığında, en son yapılan 1 Kasım 2015 Milletvekili seçimlerine göre ağırlıklı olarak CHP (%41,0) seçmenin olduğu görülmektedir. %7,0 AKP, %9,0 MHP, %9,5 HDP oy oranına sahiptir. Bu soruya cevap vermeyenlerin oranı ise %32,5 gibi büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. 1'in en solu 10'un ise en sağı temsil ettiği bir cetvelde kendilerini

siyasi görüşleri açısından bu cetvele yerleştirdiklerinde en yüksek oran %43,9 ile kendilerini merkezde konumlandıranlardır. Kendisini solda konumlandıranların oranı %36,9 iken sağda konumlananların oranı %19,3'tür. Her iki görüş içinde de orta sınıfların uç noktaları tercih etmedikleri ve daha çok kendilerini garantiye alacağını düşündükleri merkezi konumlarda yer almayı tercih ettiği görülmektedir. Kişilerin doğdukları ilin niteliği, aylık gelirleri, yaşları ve cinsiyetleri gibi faktörler siyasi görüş farklılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, kentte doğanların solda konumlanma oranları diğerlerine göre daha yüksektir. Kır kökenli kişilerde ise sağda konumlanmalar daha yüksektir. Başka bir etken de aylık gelirlerdir. 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlarda gelir yükseldikçe solda konumlanmalar artarken, asgari ücrete yaklaştıkça da merkezde ve sağda konumlanmalar artmaktadır. Orta düzey geliri olanlar ve orta düzey mevkiye sahip olanlar, ağırlıklı olarak kadınlar, kır kökenliler ve gençlerden oluşan grubun diğerlerine oranla merkezde konumlanma oranları daha fazladır. Cetvelin sağında konumlananlar ise daha çok erkekler, orta yaş grubu, kır kökenliler, düşük gelirli, düşük mevkiye sahip olanlardır. Orta sınıfın oy vermesinde etkili olan faktörler yolsuzlukla etkili mücadele, insan hakları ve özgürlüklerini koruma, milli kimliğe uygun bir dış politika, laik cumhuriyet değerlerine sahip çıkması, ekonomiyi düzelterbilme beceresi, insanların farklı etnik ve kültürel kimliklerini koruması gibi daha çok ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunların çözülmesine dönük faktörlerdir. Kendileri için tüm temel haklarını talep eden ve bunu her yerde ifade eden orta sınıf bazı durumlarda elitist bir tutum sergilemektedir. Orta sınıfın yarısından fazlası (%55,3) eğitimsiz ve cahil olarak gördükleri kişilerin ülke yönetiminde aktif rol almasını istememektedir ya da bu konuya daha mesafeli yaklaşmaktadır. Hatta daha da ileri giderek yaşlıların ve okuma yazması olmayan kişilerin oy kullanmaması gerektiğini belirtirler. Bu düşünceye sahip orta sınıf içinde net olarak tavrını koyanların oranı %26,8'dir. Bu kişilerin elitist bir tutum sergilemesi ve demokrasi, eşitlik, özgürlük, adalet gibi evrensel değerler karşısındaki tutumları arasında çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır. Geçmiş darbelerle dolu olan bir ülkede yaşayan orta sınıfın, bununla bağlantılı olarak ordu ve siyaset arasındaki ilişkiye yaklaşımı daha çok ordunun siyasete dahil edilmemesi gerektiğini yönündedir. Ancak yine %30,0'ın üzerinde bir kesim ordunun siyasete karışabileceği yönünde bir tavır sergilemeye devam etmektedir. Orta sınıfın %62,2'si Türkiye'nin sorunlarını ordunun çözemeyeceğini, silahlı kuvvetlerin hükümete karşı görüşlerini dile getirmemesi gerektiğini, ordunun daha çok kendi

çıkarlarını düşündüğünü, Türkiye'nin çıkarlarının ve laikliğin ordunun desteği olmadan da korunabileceğini düşünmektedirler.

Orta sınıfın örgütsel tutumlarına baktığımızda daha önce hiç sendika üyesi olmayanların oranının (%67,0) yüksek olduğu görülmektedir. Zamanı belli olmaksızın bir sendika üyesi olanların oranı ise %33,0'dır. Örgütlü olmanın yararına ve haklarının korunacağına inanmak, kişilerin dünya görüşleri ve sendikanın çalışmaları sendikayı tercih etmede önemli faktörlerdendir. Sendika üyeliğini tercih etmeyenlerin gerekçeleri ise daha çok ihtiyaç duyulmaması, güven vermemesi, somut kazanımlar sunmaması, kendi amaçları dışına çıkması gibi nedenlerdir. Sendikayla ilgili olarak orta sınıfın bir güven sorunu yaşadığı ve bunu bir ihtiyaç duyup duymama meselesine çevirdiği görülmektedir. Tüm bu pasif direnişe rağmen katılımcıların örgütsel tutumlarına ilişkin olarak oluşturulan ölçekte günlük hayatlarında aktif olarak örgütlü davranışlar sergileyebilme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Bu kişiler iş yerlerinde bir sorunla karşılaştıklarında çoğunlukla (%52,7) işi terk etme ya da sessiz kalmak gibi yollara başvurmak yerine yasal haklarını arama, sendikaya başvurma, iş yavaşlatma gibi seçenekleri tercih eder. Aktif örgütlülerin çoğunluğunu kadınlar, 36-49 ve 50-65 yaş grubu, köy ve ilçelerde doğanlar, 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlar ve kendisini orta düzey mevkide konumlandıranlar oluşturmaktadır. Kendi içinde AKP seçmeni örgütlülük açısından daha ılımlı bir tavır sergilerken, CHP, MHP ve HDP seçmeninin kendi içinde daha çok aktif örgütlü bir tavır takındığı görülmektedir. Genel olarak güven sorunun arttığı bir ortamda sendikalara güvenmeyen orta sınıf aynı zamanda kurumlara da güvenmemektedir. Özellikle TBMM, hukuki ve siyasi kurumlar sorulduğunda güvensizlik oranlarının gittikçe arttığı gözlemlenmiştir. Bu kişiler aynı zamanda ülkenin demokrasisinden de memnun olmadığını ifade etmiştir. Din, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kurumlara güven ise politik kurumlara oranla daha iyi durumda olsa da onlara güven de düşüktür.

Katılımcıların dindarlık derecelerinin tutarlılığını ölçmek için çeşitli sorularla oluşturulan bu ölçekte ağırlıklı olarak ılımlı dindarlar ve ılımlı laikler yer almaktadır. Bu kişiler ibadet etmek, ibadet mekanlarına gitmek, Kur'ana göre yaşamak, şeriat kanunlarıyla yönetilmek gibi konularda her iki yönlü olarak daha çok ılımlı bir tavır takınırlar. Kadınların çoğu ılımlı dindar, erkekler ise ılımlı laiklerdir. 21-35 yaş grubu olan en genç yaş grubu çoğunlukla ılımlı dindarken diğer yaş gruplarının ılımlı laikler olduğu görülmektedir. Diğer sonuçlardan farklı

olarak kent merkezinde doğanların çoğunu ılımlı dindarlar oluştururken kır kökenlileri ise ılımlı laikler oluşturmaktadır. 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlarda aylık gelir yükseldikçe laiklik seviyesinin yükseldiği görülmektedir. En düşük gelire sahip olanların çoğunluğunu katı dindarlar oluşturmaktadır. Bu durumda kişilerin cinsiyeti, yaşı ve gelirlerinin dindarlık ölçütünü etkilediğini söyleyebiliriz. Dindarlık konusunda daha çok ılımlı bir tavır takınan orta sınıf katılımcıların laiklik algısı ise katı laiklik yönünde artmaktadır. %60,0'ın üzerinde katılımcı katı ve ılımlı laik kategorisi içindedir. Yani %60,0'ın üzerinde katılımcı laikliği tehlikede görmekte, şeriat kanunlarının geleceğinden endişe duymakta, dindar insanların ülke yönetiminde yer almasından güvensizlik duymakta, aynı zamanda dindar insanların ülke yönetiminde yer almasını istememekte, dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesinden endişe duymaktadır. Sekülerlik algısında ise katı seküler ve ılımlı sekülerlerin oranı %70,0'ın üzerinde bir orana sahiptir. Bu kişiler ise devlet memuru kadınların isterlerse başlarını örtebileceğini, farklı din ve mezhebe sahip birinin çocuğuyla evlenmesine izin verebileceğini, kendisinden farklı bir din veya mezhebe sahip birine oy verebileceğini, zorunlu din derslerinin olmaması gerektiğini düşünürler. Laikliğin tehlikede olduğunu düşünen ve daha seküler bir hayat yaşamayı arzulayan Aydın orta sınıflarının laik ve dindar kesimlerin geçmişte ve günümüzde baskıya uğrayıp uğramadığına ilişkin görüşleri şöyledir. Geçmişte dindar insanlara baskı yapılmadığını düşünenlerin oranı %71,4 iken geçmişte laik kesimden insanlara karşı ise baskı olmadığını söyleyenlerin oranı %53,6'dır. Yani geçmişte laik kesimden insanlara karşı baskı yapıldığını düşünenlerin oranı daha fazladır. Günümüzde baskı yapıp yapılmadığına ilişkin soruda her iki kesim için de günümüzde baskının olduğunu düşünenlerin oranı oldukça yakındır. Bu bilgiyi de unutmadan, günümüzde dindar kesimden insanlara baskı yapıldığı yönünde fikir beyan edenlerin çoğu (%43,2) bugün dindar insanlara karşı ötekileştirme ve ayrımcılık yapıldığını söylemektedir. Ayrıca başörtüsü, kılık/kıyafet ve ifade özgürlüğünün olmaması gibi konulardan da baskı gördükleri ifade edilmiştir. Laik kesime yapıldığı ifade edilen baskılarda ise dinsizlikle suçlanma, dini baskılar, ötekileştirme, ayrımcılık, iş hayatında baskılar ve yaşam tarzlarına müdahale gibi unsurlar yer almaktadır. Geçmişe oranla günümüzde laik kesime yapılan baskılarda özellikle iş hayatında yaşanan baskılar ve hükümet baskısının arttığı gözlemlenmektedir. Kendi ifadelerinden hareketle de ağırlıklı olarak dindar kesimden insanlara baskının günümüzde yaşanmadığı ancak geçmişte türban gibi birtakım olaylar olduğunu ifade etmektedirler. Temelde baskının kaynağının iktidar kaynaklı bir baskı olduğu

görülmektedir. Özellikle kurumlara türbanlı girilememesi böyle bir baskının örneğidir. Günümüzde böyle bir baskının olmamasının gerekçesini de aslında AKP'nin muhafazakar kesime karşı koruyucu bir tavır takınmasına ve hükümetin başında da muhafazakar bir parti olmasına bağlamalarından da anlaşılacağı üzere baskı unsurunun iktidar kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu durum baskının kaynağının her zaman salt iktidar kaynaklı olduğu anlamına gelmez elbette. Bu soru laik kesimden olan insanlar için sorulduğunda iki taraflı olarak yani hem iktidar kaynaklı hem de toplumsal kaynaklı baskının olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye'de orta sınıfların sosyo-kültürel alanda çatışmasını anlatırken kendi orta sınıfını yaratan muhafazakar orta sınıf ile Kemalist orta sınıf arasında yaşanan çatışmalar şu soruyu sordurmuştu: Otoriter bir yapıdan çıkmaya çalışan muhafazakar gelenek, dayatmacı, otoriter, dışlayıcı bir modele dönüşebilir mi, yani kabuğunu kırmaya çalıştığı otoriter yapının *yeniden-üretim*inin bir parçası olabilir mi? Sonuçlar itibariyle böyle bir durumun söz konusu olduğu söylenilebilir. Bu baskıların sürekli olarak kendini yeniden üretmesi, belli kesimlere dönem dönem belli ayrıcalıklar tanınması ve belli grupların bu baskılara maruz kalması trajedisi yaşanmaktadır.

Orta sınıfların bireysel endişeleri, gelecek kaygıları, hayattan memnuniyetleri, yaşam tarzları, mezhep farklılıkları, dini inançları, siyasi tutumlarına ilişkin yaşadığı kaygılar ve endişeler daha detaylı olarak incelendiğinde, yukarıda bahsi geçen orta sınıflar arasındaki çatışmalı durum ve ortak kaygılar da daha net anlaşılmaktadır. Frank Furedi de *Korku Kültürü* kitabında Sennet ile benzer şekilde kişinin genelde kendini risk altına hissettiğini ve bu durumun kişinin davranışlarını da etkilediğini söyler. Birey bu korkulu ruh halinden dolayı farklı kaygılara kapılarak sürekli tepki verme halinde olur. İnsanlar zamanın, değişimin yönünü kontrol edemediklerini düşündüklerinden bugün daha fazla korku yaşamaktadırlar. Onlara göre gelecek son derece tehlikelidir, çünkü risklerin gerçek etkilerinin gelecekte ortaya çıkacağını düşünürler. Bu kontrol kaybı da onları gittikçe korku selinin içine sürüklemektedir. Furedi'nin açıklamasına da benzer şekilde orta sınıfın bireysel olarak endişelendiği, kaygı duyduğu konular sorulduğunda en fazla gelecek kaygılarının (%21,8) olduğu görülmektedir. Bu kişiler özellikle çocuklarının geleceğinden endişe duymaktadırlar. Kültürel sermayelerine yatırım yapılan çocukların siyasi kamplaşmalar nedeniyle iş bulamayacak olması düşüncesi hakim yani ekonomik kaygılar ve siyasi kamplaşmanın getirdiği dışlanma, ayrımcılık,

ötekileştirme gibi baskılardan korkmaktadırlar. Ancak aileler kendi ekonomik ve kültürel sermayesini çocuklarına aktardıkları için çocuklarının gelecekte de daha iyi bir konumda olacağı yönünde bir algıya da sahiptirler. Gelecekle ilgili olarak katılımcıların anne-babaları ve topluma göre ekonomik bir kıyaslama yapılması istendiğinde hangi dinamikleri kullanarak karşılaştırma yaptığı burada önem teşkil etmektedir. Karşılaştırma yaparken daha çok görelî yoksunluk tanımı üzerinden bir analiz yaptıkları görülmektedir. Yani kendilerini diğerlerinden finansal anlamda farklı tutan unsur daha çok diğerlerinin yoksun olduğu fakat kendilerinin sahibi olduğu mülkler üzerinden yapılmaktadır. Örneğin, ebeveynlerine ya da topluma göre kendisi daha kötü durumda çünkü onların arazileri, çiftliği vardı ya da daha iyi bir durumda çünkü kendisinin arabası, evi var. Kişilerin ekonomik anlamda daha iyi bir durumda olduğunu düşündüren şeylerden biri de temel ihtiyaçlar dışında sinema, tiyatro, opera ya da giyim kuşam gibi kendi sınıfsal farklılıklarını ortaya çıkarabilecek aktiviteler yapabilecek imkanlara sahip olmalarıdır. Genel anlamda orta sınıf, günlük yaşamında ağırlıklı olarak gelecek kaygılarının olduğu, özellikle çocuklarının geleceğinden endişe duydukları ve akabinde ekonomik sorunlar, çalışma hayatları, sağlık problemleri, eğitimsizlik, insanlarla ilişkilerinde problemler, iletişim kuramama, ülke sorunları gibi kaygılarının olduğunu ifade etmiştir.

Günlük yaşamda kişileri kaygılandıran, endişelendiren konulardan biri olarak en temel ve öncelikli ülke sorununun terör (%29,6) olduğu görülmektedir. Türkiye'nin yıllardır en temel problemi olan bu konu hala öncelikli ülke sorunu olarak devam etmektedir. İkinci önemli bir konu ise ülkenin eğitim sorunu (%16,9). Alınan eğitim sayesinde sosyo-ekonomik olarak iyi bir konuma geldiklerini düşünen orta sınıf, ülkenin eğitimsizlik sorunu çözüldüğünde sorunlarının büyük bir kısmının da ortadan kalkacağını düşünmektedir. Eğitimden sonra üçüncü olarak siyasi sorunlar (%13,2) akabinde ise ekonomik sorunlar ve işsizlik gelmektedir. Ülke sorunlarının çözülememesinden ve devam etmesinden rahatsızlık duyan orta sınıf, doğal olarak ülke demokrasinden de memnun değildir. Toplamda orta sınıfın %76,0'ının genel anlamda Türkiye'de demokrasinin işleyişinden memnun olmadığı, %5,6'sının memnun olduğu ve %18,4'ünün ise bu konuda kararsız olduğu görülmektedir. Ancak Aydın orta sınıflarının yarıdan fazlasının genel olarak hayattan memnun olduğu görülmektedir. Daha spesifik olarak sorulduğunda, yani yaşamının ideallerine büyük ölçüde yaklaştığını, yaşam koşullarının çok iyi olduğunu, istediği şeylere sahip olabildiğini, arkadaşlarından,

çevresinden ve işinden memnun olduğunu ifade edenler oldukça fazladır. En memnuniyetsiz kesimi ise erkekler, 36-49 yaş grubu, ilçelerde ve kentlerde yaşayanlar ve evli olanlar oluşturmaktadır. Yaşam tarzları, dini inançlar, değerler, siyasi tutumlar vb. konularda baskılardan endişe duyan orta sınıfın ötekilik algısına bakıldığında, ötekilik algısı katı olan %15,6'lık bir kesim olduğu görülmektedir. %49,0'ı ılımlı, %35,4'ü ise daha hoşgörülü bir davranış sergileme potansiyeline sahiptir. Yani zorunlu birliktelikler dışında orta sınıfın %35,4'ü yaşadığı çevre veya birlikte olduğu kişilerle ilişkisinde değerler, dini inanç, etnik köken, yaşam tarzı, siyasi görüş ve cinsel yönelim gibi etkenlerin önemli olmadığını düşünmektedir. Ancak çoğunluk bu konuda mesafeli olmayı tercih etmektedir.

Sosyo-kültürel endişelerde gördüğümüz gibi endişelerin kaynağı genelde yaşam tarzlarına müdahale şeklinde sunulsa da arka planda statü kaybı yaşayan, önemli mevkilerden dışlanan, ekonomik kayba uğrayan, klientalist ağlardan dışlanan bir kesim vardır. Bu nedenle konunun salt yaşam tarzlarına müdahale şekline indirgenmesi arka plandaki süreci görmeyi engeller. Burada da orta sınıfın, yoksulluk ve zenginlik algıları, liyakate ilişkin tutumları, torpil, rüşvet, kayırmacılık, hükümete yakın olmak, tanıdıkların ve akraba faktörünün etkisi gibi konularda nasıl bir tutum sergilediklerine bakılarak ekonomik alanda yaşadıkları statü kaybı anlaşılmaya çalışılmıştır. Ülkemizde insanların hak ettikleri yere gelip gelemediğine ilişkin soruda büyük bir çoğunluğun hayır (%79,6) dediği orta sınıf, toplumda bazı insanların zengin bazılarının yoksul olduğu düşünüldüğünde, yoksul insanların neden yoksul olduğuna ilişkin ağırlıklı olarak ılımlı bireyci bir tavır takınır. Yani yoksul insanların bu durumda olma sebeplerini yeterince çalışmamaları ve çaba göstermemeleri, iyi bir eğitim almamış olmaları, çok fazla çocuk yapmaları gibi daha çok bireysel başarı ve yaşam tarzlarına bağlamaktadırlar. Ancak devlet yardımı, kendilerine olanak sağlayacak torpilinin olmaması ve maddi anlamda iyi bir aileden gelmemiş olmak gibi bireysel başarının etkin olmadığı konularda ise oranlar daha düşüktür. Zengin insanların neden zengin olduğuna ilişkin olarak ise yoksullar için düşündükleri gibi ağırlıklı olarak ılımlı bireyci bir tavır sergilerler. Onlar için zenginliğin en önemli nedenleri arasında çok çalışmış ve çaba göstermiş olmaları vardır. Ancak torpil, rüşvet, kayırmacılık gibi konuların etkili olduğunu düşünenlerin oranı %19,8'dir. Bu kişiler için aynı zamanda maddi anlamda iyi bir aileden gelmiş olmak ve devlet yardımı almak da önemlidir. Ancak genel itibarıyla orta sınıf dolaylı olarak

sorulan bu sorulardan hareketle ekonomik düşüşün nedenini bireysel başarı ve yeteneklere bağlamaktadır.

Metin içindeki tablolarda da belirtildiği gibi ağırlıklı olarak kamu kurumları (%48,0), ardından kendi hesabına çalışanlar (%28,3) ve özel sektör (19,7) çalışanlarıyla görüşülen bu araştırmada, katılımcılara şu anda çalıştıkları işe nasıl girdikleri sorulduğunda atamayla gelenlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kendi işini yapanların oranı %29,8 iken üçüncü sırada yer alan tanındıklar vasıtasıyla işe girdiğini belirtenlerin oranı %11,8'dir. Orta sınıf bir işe girerken liyakat esaslarına uymamaktan ve bunun karşısında alternatif olarak kullanılan torpil, akraba, tanındık gibi faktörlerin etkili olmasından oldukça şikayetçi olan bir gruptur ve bu çalışmada da şikayetlerini dile getirmişlerdir. Fakat liyakat esaslarına uymamanın önemine bu kadar vurgu yapan bir kesim olarak şikayet ettikleri durumların çokta dışına çıkamamışlardır. Bu kişilerin yarısından fazlası da mevcut işlerinde haksızlığa uğradığını ifade etmiştir. Haksızlığa uğrayanların en fazla yaşadığı sorun ayrımcılık ve kayırmacılık sorunudur. Ardın da mobbing, zorunlu görev yeri değişikliği ve liyakat esaslarına uymama şikayetleri gelmektedir. Daha önceki iş deneyimlerinden hareketle çalışma hayatında haksızlığa uğrayanların oranı %69,3'tür. Bu kesimin çoğunu kadınlar (%51,3), 21-35 yaş grubunda olan gençler (%47,8), evli olanlar (%70,4), kent merkezinde doğanlar (%60,0), 1801-3500 TL gelire sahip olanlar (%51,5) ve kendisini orta düzey bir mevkide tanımlayanlar (%44,2), kamu kurumunda çalışanlar (%60,9), eğitim ve sağlık sektöründe çalışanlar (aynı oranda %18,9), CHP'ye oy verenler (%37,4) ve kendisini siyasi anlamda merkezde konumlandıranlar (%48,1) oluşturmaktadır. Orta sınıfın %70,0'a yakını genel olarak iş hayatında haksızlıklar ve baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Mobbing, kayırmacılık, kadrolaşma, liyakate uymama gibi problemler kendi içinde yüksek oranlara sahip olmakla birlikte bunlar arasında özellikle mobbing ve ayrımcılık konularında orta sınıfın şikayetinin daha çok olduğu görülmektedir.

Çevresinde ve iş yerlerinde yaşam tarzlarına ve inançlarına müdahale edildiğini düşünenlerin oranı toplamda %70,0'ın üzerindedir. Kendilerine olmasa bile çevresindeki insanlara karşı bir şekilde baskı yapıldığına tanık olanların oranı ise toplamda %89,8'dir. O halde endişeli orta sınıfın büyük bir çoğunluğunun yaşadıkları çevrede ve iş yerlerinde kendilerine ya da tanındıklarına karşı baskı yapıldığına tanık olduğu söylenilebilir. Orta sınıfın büyük bir çoğunluğu sosyal medya kaygısı yaşamaktadır. Bu kişiler sosyal paylaşım sitelerinde siyasi içerikli

paylaşımlar yapmaktan ya da herhangi bir sayfayı beğenmekten bile korktuğunu belirtmiştir. Rahatlıkla istediği paylaşımı yapamayan, ifade özgürlüğünün olmadığını düşünen hatta eskiye göre yaptığı paylaşımlara daha çok dikkat eden endişeli orta sınıf sanal bir mahalle baskısı olduğunu düşünmektedir.

Katılımcıların tamamı herhangi bir konuda endişeli olsa da salt endişe ölçeğinde “endişeliler” kategorisine girenler yani %50,8’lik bir kesim üzerinden değerlendirme yapıldığında erkeklerin (53,2) kadınlardan (%46,8) daha endişeli, 21-35 yaş grubunun da diğer yaş kategorilerine göre daha endişeli olduğu görülmektedir ve yaş ilerledikçe endişeler de azalmaktadır. Kent merkezinde doğanlar kır kökenlilere göre daha endişelidirler. Ayrıca endişelilerin büyük bir çoğunluğunu da evliler oluşturmaktadır. Gelir açısından değerlendirildiğinde en düşük endişeye sahip grubun 5000 TL ve üzeri aylık geliri olanlar olduğu, en endişeli grubun ise 3501-5000 TL (%41,6) geliri olanlar olduğu görülmektedir. Endişelilerin yarıdan fazlasının ise kendisini yüksek düzey bir mevkide değerlendirdiği söylenilebilir. Dikkat çekici bir fark ise sektörler ve meslekler göre endişe oranlarında değişim yaşanmasıdır. Kamu kurumlarında çalışanların endişe düzeyi (%48,9) diğer sektörler göre daha yüksektir. Kendi hesabına çalışanlarda bu oran %30,9 iken en düşük endişe düzeyine sahip olan özel sektörde ise endişe düzeyi %18,1’dir. Meslek dağılımlarına bakıldığında ise eğitim sektörü (%21,7) ve sağlık çalışanlarının (%21,7) diğer kategorilere göre daha endişeli olduğu görülmektedir. Ardından hukukçular ve kamuda çalışan memurlar gelmektedir. Partiler açısından bakıldığında en endişeli parti CHP (%50,0), ardından HDP gelmektedir. Bu da bize 2002 AKP seçimlerinden beri merkezi konumlardan çevreye kayan Kemalist kesimin konumlarını kaybetme korkusuyla nasıl endişeli bir profil çizdiğini gösteriyor. Partilerini belirtmeyenlerin %25,5’i de yine endişeli olduklarını dile getirmiştir. Endişelilerin %52,2’si kendisini solda, %37,0’ı merkezde, %10,9’u ise sağda konumlamaktadır. Bu da muhafazakar kesimin sadece %10’luk bir kesiminin endişeli olduğunu ancak genel itibarıyla solda ve merkez solda konumlanan bireylerin endişeli olduğunu göstermektedir.

Yukarıda nesnel özellikleri verilen endişeli orta sınıfın toplumsal cinsiyet, örgütlülük, yoksulluk, zenginlik, liyakat esasları, kurumlara güven, dindarlık ve laiklik algısı, ordunun rolü, ötekini algıma biçimleri, mahalle baskısı ve sosyal medya kaygısı, hayattan memnuniyet gibi birçok konuda tutum, davranış ve değerlerini anlama yönünde ölçekler geliştirilmiştir. Endişeli orta sınıfın elitizm ölçütüne bakıldığında %35,9’unun elitist, %47,8’inin daha ılımlı olduğu

görülmektedir. Yani bu kesim ülke yönetiminde yüksek eğitimli kişilerin aktif rol almasını, eğitimsiz kişilerin oy kullanmasını ve aynı zamanda kendisini yönetmesini de istemeyen, hatta yaşlıların ve okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmaması gerektiğini düşünen %35,9'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Sürekli olarak demokrasi, hak, hukuk, adalet, eşitlik vurgusu yapan endişeli orta sınıfın, insanların oy kullanmak gibi ülke yönetimine dahil olabildikleri bir uygulamada elitist bir tavır sergilemesi oldukça düşündürücüdür. Orta sınıfın yarısından fazlası endişeli olsa da onlar, yaşamında her şeye sahip olduğunu, ailesinden işinden memnun olduğunu ve yaşam koşullarından memnun olduğunu ifade etmişlerdir. İş yerinde bir sorunla karşılaştıklarında daha çok aktif örgütlülük lehinde bir tavır takınarak yasal haklarını arama yolunu tercih ederler.

Zenginlik, yoksulluk ve liyakat esaslarıyla ilgili olarak ise daha çok ılımlı bir tavır takınmışlardır. Zenginlik, yoksulluk, yoksulun neden yoksul olduğuna ilişkin olarak ılımlı bireyi bir tavır takınan endişeli orta sınıf, yoksulların durumunda bireyin başarısızlığına daha fazla vurgu yapmıştır. Ancak genel itibarıyla ülkedeki zenginlik ve yoksulluğun nedenlerini yönetimde değil bireyde aramaktadırlar. Endişeli orta sınıf kişinin yaşam koşullarını etkileyen en temel konu olan iş hayatıyla ilgili sorularda birden sorumluluğu bireyin başarısından kaydırarak toplumsal kaynaklı faktörlere taşımıştır. Yani işe girerken kişinin bireysel başarısından ziyade tanındıklarının olması, torpil rüşvet ve kayırmacılık, hükümete yakın olmak gibi liyakat esaslarının devre dışı kaldığı bir ortam tasavvur ederler. Kendilerini bu problemlerin dışında tutarak bu durumdan şikayet ederler. Aynı zamanda politik kurumlar daha ağırlıklı olmak üzere katılımcıların yarısından fazlası kurumlara güvenmemektedir. Geçmiş darbelerle dolu olan ülkede endişeli orta sınıfın ordu-siyaset ilişkisine yaklaşımı genelde ordunun siyasete karışamayacağı (toplamda %75,5) yönündedir. Bu kesimin sekülerlik algısı da oldukça yüksektir. Kendi dininden ya da mezhebinden olmayan insanlarla çocuklarını evlendirebileceklerini, kendi dininden olmayan birine oy verebileceklerini, kadınların isterlerse başörtüsüyle resmi kurumlarda çalışabileceklerini ve zorunlu din derslerinin okullarda olmaması gerektiğini düşünürler. Endişelilerin dindarlık ölçütü ise daha çok ılımlı laik ve ılımlı dindarları kapsıyor. Yani ibadet etmek, ibadet mekanlarına gitmek, Allah'ın kanunlarına göre yaşamak konusunda ılımlı bir tavır sergilerler.

KAYNAKLAR

- Akbaşı, K. (2013). Sınıf ve Orta Sınıf Tartışmaları Arasında Yıldızlı Yakalılar: Avukatlar İşçileşiyor mu? *Praksis Dergisi*. Sayı: 32, ss.115-144.
- Akkoç, D. A. (2014). Orta sınıfın kültürel dünyası: İnceltilmiş kalabalık. *Birikim Dergisi*. Ekim. Sayı: 306. ss.78-82.
- Arkoun, M. (1994). İslami Bir Bakış Açısı İçinde Pozitivizm ve Gelenek, Kemalizm Olayı. (Çev: Emre Öktem). *Cogito: Laiklik*. Yapı Kredi Yayınları. Sayı:1, ss.51-65.
- Arslan, A. (2004a). Türkiye’de İktidarın Anatomisi ve İktidar Seçkinleri. (Erişim Tarihi: 15.03.2015). http://www.sbe.deu.edu.tr/dergi/cilt6_say%C4%B11/6.1%20arslan.pdf
- Arslan, Z. (2012). Geçmişten Bugüne Eleştirel Bir Orta Sınıf Değerlendirmesi. (Erişim Tarihi: 15.05.2015). <http://www.toplumvedemokrasi.org.tr/index.php/tdd/article/viewFile/76/77>
- Balaban, U. (2013). Faburjuvazi ve İktidar Yakın Türkiye Tarihinde Sınıf ve Siyasal İslam. *Praksis Dergisi*. Sayı: 32, ss. 11-63.
- Balkan, E. ve Öncü, A. (2014). İslami orta sınıfın yeniden üretimi. *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*. (2. Baskı). İstanbul: Yordam Yayınları. ss. 251-290.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. (Çev. Kazım Özdoğan- Bülent Doğan). İstanbul: İthak Yayınları.
- Belek, İ. (2015). *Kapitalizmde Sınıf*. (2. Baskı). İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Bora, T. (2010). Beyaz Türkler tartışması: Kirli Beyaz. *Birikim Dergisi*. Sayı 260.
- Bora, T. (2014). Gezi ve Orta Sınıf. *Birikim Dergisi*. Haziran. 302. sayı. ss.23-33.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2008). Korkut Boratav’la Türkiye’de sınıf analizi üzerine. *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı: 113. ss. 183-193.

- Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N. ve Üstün, İ. (2012). “*Boşuna mı Okuduk?*”: Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2015). *Marksizm ve Sınıflar*” (Erişim Tarihi: 04.09.2015). <http://sendika1.org/2014/12/marksizm-ve-siniflar-korkut-boratav/>
- Bourdieu, P. (2012). Sosyal Sınıfı Yapan Nedir? *Tözcülüğün Tasfiyesi*. (Çev. Emrah Göker). Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (Çev. Derya Fırat-Günce Berkkurt. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*. (Çev. Aslı Sümer-Levent Ünsaldı- Özlem Akkaya). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. (2014). *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (4. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Buğra, A ve Savaşkan, O. (2014). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2010). *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2014). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. *Ocak ve Zanaat* (3. Baskı). (Der. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan). (Çev. Güney Çeğin). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Callinicos, A. (2012a). Değişen İşçi Sınıfı- ‘Yeni Orta Sınıf’ ve Sosyalist Siyaset. (Erişim Tarihi: 15.05.2015). <http://dsip.org.tr/index.php/kuetuephane/50-brouerler/96-deien-ci-snf?start=2>

- Collinicos, A. (2012b). Değişen İşçi Sınıfı - Erik Olin Wright'ın Sınıflar Kitabı Üzerine.(ErişimTarihi:15.05.2015). <http://www.dsip.org.tr/index.php/kuetuephane/50-brouerler/96-deien-ci-snf?start=5>
- Cuff, E.C., Sharrock, W. W. ve Francis D. W. (2013). *Sosyolojide Perspektifler*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Furedi, F. (2014). *Korku Kültürü* (2. Baskı). (Çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2008). Tabakalaşma ve Sınıf. *Sosyoloji*. (Haz. Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınevi.
- Göle, N. (2012). *Seküler ve Dinsel Aşınan Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gül, S. G. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa!* (2. Baskı). Ankara: ebabil Yayınevi.
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. (Çev. Osman Akınbay-Abdullah Yılmaz). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gülsunar, E. (2015). *Jakobenizm ve Kemalizm*. İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Gürel, B. (2014). İslamcılık: Uluslararası bir ufuk taraması. *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Yayınları. ss. 19-51.
- Gürel, B. (2015). Türkiye’de Kırdaki Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi. *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 303-385.
- Hoşgör, E. (2014). İslami sermaye. *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Yayınları. ss. 215-249.
- Işıklı, E. (2010). Ofis çalışanlarının yalnızlığı. *Sınıftan Sınıfa*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 181-208.
- İnsel, A. (2008). “Sosyal Sınıflar Tarihe mi Karıştı ?”. *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı: 113. ss. 21-28.

- Kagarlitski, b. (2006). *Orta Sınıfın İsyanı*. (Çev. Berna Akkıyal). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Karadoğan, R. (2010). Kitchen ard ve ekmek makinesi arasında: Yeni orta sınıf mutfakta. *Birikim Dergisi*. Aralık. Sayı 260. ss. 60-65.
- Kasaba, R. (2014). “Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (4. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss.21-38.
- Kayalı, H. (2003). *Jön Türkler ve Araplar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (19. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014a). “1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu”. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 4. Basım. ss.39-53.
- Keyder, Ç. Gezi Parkı Protestoları bağlamında Yeni Orta Sınıflar, Neo-liberal Dönüşüm ve Yoksulluk. (Erişim Tarihi: 15.03.2015). <http://konusakonusa.org/2013/09/05/gezi-parki-protestolari-baglaminda-yeni-orta-siniflar-neo-liberal-donusum-ve-yoksulluk/#more-211>.
- Keyman, F. Fuat Keyman röportajı. (Erişim Tarihi: 15.03.2015). <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/nese-duzel/fuat-keyman-turkiyede-uc-orta-sinif-kayga-ediyor/9923/>
- Kiriş, H.M. ve Gül, H. (2007). Türkiye’de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi. (Erişim Tarihi: 15.03.2015). <http://www.toplumve-demokrasi.org.tr/index.php/tdd/article/viewFile/6/216>
- Koçak, H. (2008). Türkiye işçi sınıfı oluşumun sessiz yılları: 1950’ler. *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı: 113. ss. 90-126.
- Kurtuluş, M. M., Tanyılmaz, K. ve Kaygısız, İ. (2015). Türkiye İşçi Sınıfının Maddi Varlığı ve Değişen Yapısı. *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 251-280.

- Kuş, E. (2012). *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Layder, D. (2014). Farklı Marksizmler. *Sosyal Teoriye Giriş* (4. Baskı). (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Lewis, B. (2011). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi* (8. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (4. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss.66-82.
- Mert, N. (1994). Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam. *Cogito: Laiklik*. Yapı Kredi Yayınları. Sayı:1, ss.89-101.
- Metin, O. (2011). *Sosyal Politika Açısından AKP dönemi*. (Erişim Tarihi: 07.06.2015). <http://calismatoplum.org/sayi28/metin.pdf>
- Narlı, N. (2010). “Türkiye’de Laikliğin Konumu” (9. Baskı). *Gogito: Laiklik*. Yapı Kredi Yayınları. Sayı:1- Yaz 1994. s:23-31.
- Öğüt, V. S. ve Çeğin, G. (2010). *Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği: Sosyo-Tarihsel Teorinin ‘Sınıf’la İmtihanı* (2. Baskı). Ankara: Tan Yayınları.
- Öğüt, V. S. ve Çeğin, G. (2013). E. O. Wright’ın Mikro Kavramlar ile P. Bourdieu’nün Kavramsal Repertuarı Arasındaki Sentezin Empirik Analizinde Yaratacağı İmkanlar. *Praksis Dergisi*. Sayı:32, ss.65-89.
- Öngen, T. (2014). *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı*. (3. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Özizmirli, G. (2010). Dindar-muhafazakar orta sınıfın bir sahnesi İHL Sözlük: Yüzde 99 orta sınıf. *Birikim Dergisi*. Aralık. Sayı: 260. ss. 38-44.

- Öztürk, Ö. (2014). Türkiye’de İslamcı büyük burjuvazi. *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Yayınları. ss. 181-213.
- Öztürk, Ö. (2015). Türkiye Finans Kapitali. *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 227-250.
- Pappe, I. (2011). *Ortadoğu’yu Anlamak* (2. Baskı). İstanbul: NTV Yayınları.
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev. Şule Ünsaldı). Ankara Epos Yayınları.
- Ritzer, G. ve Stepanisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (Çev. Himmet Hülür). Ankara: De Ki Yayıncılık.
- Rutz, H. J. ve Balkan, E. M. (2016). *Sınıfın Yeniden Üretimi* (Çev. Neşecan Balkan). İstanbul: h2O Yayıncılık.
- Savran, S. (2011). *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt: 1908-1980* (3. Bakı). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Savran, S. (2014). İslamcılık, AKP, burjuvazinin iç savaşı. *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Yayınları. ss. 53-141.
- Savran, S. (2015). Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır? *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 25-67.
- Scase, R. (2000). *Sınıf: Yöneticiler, Mavi ve Beyaz Yakahlar*. (Çev. Barış Şarer). Ankara: Rastlantı Yayınları.
- Sennett, R. (2011). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (5. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Slaterry, M. (2010). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (3. Baskı). (Haz. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Standing, G. (2014). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (Çev. Ergin Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (2. Baskı). (Çev. Osman Akınbay). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Şimşek, A. (2014). *Yeni Orta Sınıf- 'Sinik Stratejiler'*. İstanbul: Agora Yayınevi.
- Şimşek, A. Ali Şimşek'le orta sınıf kültürü üzerine. (Erişim Tarihi: 15.03.2015). http://www.yarinlar.net/?option=com_content&view=article&id=445&catid=38&fontstyle=f-larger
- Tanyılmaz, K. (2014). Türkiye büyük burjuvazisinde derin çatlak. *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Yayınları. ss. 143-179.
- Tanyılmaz, K. (2015). Dünyada İşçi Sınıfı. *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 71-90.
- Tatlıcan, Ü. (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. İstanbul: Sentez Yayınevi.
- Tonak, E. A. (2015). Yeni Orta Sınıf. *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 283-288.
- Tonak, E. A. (2015a). Haziran Direnişi Tahayyülleri. *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 289-294.
- Tonak, E. A. (2015b). Komünist Manifesto'dan Kapital'e Sınıflar. *Marksizm ve Sınıflar* (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitabevi. ss. 15-20.
- Toprak, B., Bozan, T., Morgül, T. ve Şener, N. (2012). *Türkiye'de Farklı Olmak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Turner, J. H. Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Turner, S.P. (2013). "Komünizm sonrası Marksizm". *Sosyal Teori ve Sosyoloji* (2. Baskı). (Çev: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Ünüvar, K. (2010). Siyasetin üzerindeki hayalet: Orta sınıflar. *Birikim dergisi*. Aralık. Sayı 260.

- Vatansever, A. (2014). İntihar Süsü Verilmiş Cinayet: Prekaryanın İntiharı. *Birikim Dergisi*. Haziran. 302. sayı. ss. 56-69
- Wallerstein, I. (2012). *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*. (6. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wood, E. M. (2011). *Sınıftan Kaçış*. (2. Baskı). (Çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Wright, E. O. (Ed. Stephen, P. Turner). (2013). Komünizm Sonrası Marksizm. *Sosyal Teori ve Sosyoloji* (2. Baskı). (Çev. Burcu Birinci). İstanbul: Küre Yayınları.
- Wright, O. E. (Ed.). (2014). *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*. (Çev. Ed. Vefa Saygın Ögütler). Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Yılmaz, H. (2007). *Orta Sınıfı Tanımlamak*. (Erişim Tarihi: 15.03.2015). http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf
- Yurtsever, H. (2016). *Orta Sınıf Efsanesi*. İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014). *İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*. İstanbul: Yordam Kitabevi.

EKLER

Ek 1.1. Mezun Olunan Lisenin Türü

Mezun olduğunuz lisenin türü nedir?	Sayı	%
Fen lisesi	1	0,5
Anadolu lisesi	36	18,0
Genel/Düz lise	97	48,5
Meslek liseleri	36	18,0
İmam Hatip	4	2,0
Öğretmen lisesi	6	3,0
Açıköğretim	3	1,5
Çok programlı lise	7	3,5
Süper lise	7	3,5
Kolej	1	0,5
Diğer	2	1,0
Toplam	200	100,0

Ek 2.1. Okunan Bölümlerin Cinsiyete ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı

Okuduğunuz bölüm nedir? (Kadınlar)	Sayı	%
Eğitim alanı	7	8,0
Fen-Edebiyat alanı	21	23,9
İktisadi ve idari bilimler alanı	20	22,7
Mühendislikler	5	5,7
Sağlık alanı	26	29,5
Hukuk alanı	9	10,2
Toplam	88	100,0
Okuduğunuz bölüm nedir? (Erkekler)	Sayı	%
Eğitim alanı	28	13,2
Fen-Edebiyat alanı	30	14,2
İktisadi ve idari bilimler alanı	42	19,8
Mühendislikler	54	25,5
Sağlık alanı	18	8,5
Hukuk alanı	40	18,9
Toplam	212	100,0
Okuduğunuz bölüm nedir? (Köy/Kasaba)	Sayı	%
Eğitim alanı	14	26,9
Fen-Edebiyat alanı	10	19,2
İktisadi ve idari bilimler alanı	10	19,2
Mühendislikler	2	3,8
Sağlık alanı	1	1,9
Hukuk alanı	15	28,8
Toplam	52	100,0
Okuduğunuz bölüm nedir? (Kent)	Sayı	%
Eğitim alanı	9	5,5
Fen-Edebiyat alanı	29	17,6
İktisadi ve idari bilimler alanı	40	24,2
Mühendislikler	40	24,2
Sağlık alanı	23	13,9
Hukuk alanı	24	14,5
Toplam	165	100,0

Ek 3.1. Aylık Gelir ve Mevki Düzeyi Arasındaki İlişki

Sadece sizin aylık geliriniz nedir?	Mevki Düzeyleri			
	Düşük Mevki	Orta Düzey Mevki	Yüksek Mevki	Toplam
1800 TL ve altı	25,0%	35,0%	40,0%	100,0%
1801-3500	15,5%	63,4%	21,1%	100,0%
3501-5000	20,0%	25,5%	54,5%	100,0%
5001-9999	6,3%	18,8%	75,0%	100,0%
10000 TL ve üstü		37,5%	62,5%	100,0%
Toplam	16,5%	42,4%	41,2%	100,0%

Ek 4.1. Sahip Olunan Mülklerin Dağılımı

Sahip olduğunuz mülklerin ne kadarı size aileden kaldı?	Sayı	%
Araba	1	0,5
Arsa/Tarla	15	7,5
Arsa/Tarla-Çiftlik	1	0,5
Arsa/Tarla-Yazlık	1	0,5
Ev	13	6,5
Ev-Araba	1	0,5
Ev-Arsa/Tarla	2	1,0
Ev-Arsa/Tarla-Çiftlik	1	0,5
Ev-Yazlık	5	2,5
Hepsi	12	6,0
Hiçbiri	140	70,0
Yarısı	2	1,0
Yazlık	4	2,0
Toplam	198	100,0

Ek 5.1. Katılımcıları Aileleriyle Siyasi Görüş Farklarının Doğum Yerlerinin Niteliğine Göre Dağılımı

Anne-babanızın siyasi görüşleri ile sizin siyasi görüşleriniz arasında fark var mı? (Köyde doğanlar)		
	Sayı	%
Evet	15	51,7
Hayır	14	48,3
Toplam	29	100,0
Anne-babanızın siyasi görüşleri ile sizin siyasi görüşleriniz arasında fark var mı? (Kentte doğanlar)		
	Sayı	%
Evet	37	34,6
Hayır	70	65,4
Toplam	107	100,0

Ek 6.1. Cinsiyete Göre Eşlerin Eğitim Durumları

Eşinizin eğitim durumu nedir? (Sadece kadınlara sorulduğunda)	Sayı	%
Ortaokul mezunu	2	3,8
Lise mezunu	6	11,5
Üniversite mezunu (Ön lisans)	2	3,8
Üniversite mezunu (Lisans)	30	57,7
Yüksek lisans/Doktora	12	23,1
Toplam	52	100,0
Eşinizin eğitim durumu nedir? (Sadece erkeklere sorulduğunda)	Sayı	%
İlkokul mezunu	4	4,5
Ortaokul mezunu	1	1,1
İlköğretime devam ediyor	1	1,1
Lise mezunu	16	18,0
Üniversite mezunu (Ön lisans)	9	10,1
Üniversite mezunu (Lisans)	48	53,9
Üniversiteye devam ediyor	2	2,2
Yüksek lisans/Doktora	8	9,0
Toplam	89	100,0

Ek 7.1. Evde Konuşulan Dillerin Dağılımı

Evinizde genellikle hangi dil konuşuluyor?		
Diller	Sayı	%
Arapça	1	0,5
Arapça-Türkçe	2	1,0
Flemenkçe	1	0,5
Türkçe	190	95,0
Türkçe-Kürtçe	2	1,0
Toplam	196	100,0

Ek 8.1. Katılımcıların Siyasi Tutumları

Bugün seçim olsa hangi partiye oy verirdiniz?	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
AKP	12	8,1	-	-	-	-
CHP	76	51,0	1	12,5	-	-
MHP	15	10,1	6	75	1	100,0
HDP	11	7,4	1	12,5	-	-
Bağımsızlar	3	2,0	-	-	-	-
Diğer	6	4,0	-	-	-	-
Oy kullanmazdım	26	17,4	-	-	-	-
Toplam	149	100,0	8	100,0	1	100,0
Kesinlikle oy vermem dediğiniz partiler varsa hangileri?	1. Tercih		2. Tercih		3. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
AKP	93	57,1	-	-	-	-
CHP	14	8,6	3	4,9	-	-
MHP	6	3,7	27	44,3	1	6,3
HDP	45	27,6	30	49,2	13	81,3
Bağımsızlar	1	0,6	1	1,6	2	12,5
Diğer	1	0,6	-	-	-	-
Oy kullanmıyorum	3	1,8	-	-	-	-
Toplam	163	100	61	100,0	16	100,0
Üniversitedeyken kendinizi hangi siyasi görüşe daha yakın bulurdunuz?						
Siyasi Görüş	1.Tercih		2. Tercih		3.Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sağ görüş	20	10,8	-	-	-	-
Sol görüş	50	27,0	1	3,3	-	-
Atatürkçü	43	23,2	10	33,3	-	-
Milliyetçi	12	6,5	7	23,3	2	33,3
İslamcı Muhafazakar	3	1,6	-	-	1	16,7
Sosyal Demokrat	19	10,3	12	40,0	6	50,0
Hiçbiri	36	19,5	-	-	-	-
Diğer	2	1,1	-	-	-	-
Toplam	185	100,0	30	100,0	9	100,0
Siyasi Tutum			Sayı		%	
Solda konumlanan			69		36,9	
Merkezde konumlanan			82		43,9	
Sağda konumlanan			36		19,3	
Toplam			187		100,0	

Ek 9.1. Katılımcıların Siyasi Tutumlarının Cinsiyet, Yaş, Doğum Yeri Niteliği, Medeni Hal, Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı

Siyasi Tutum								
Cinsiyet	Solda konumlanan		Merkezde konumlanan		Sağda konumlanan		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	35	42,2%	39	47,0%	9	10,8%	83	100,0%
Erkek	34	32,7%	43	41,3%	27	26,0%	104	100,0%
Toplam	69	36,9%	82	43,9%	36	19,3%	187	100,0%
Yaşınız								
Yaşınız	Solda konumlanan		Merkezde konumlanan		Sağda konumlanan		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
21-35	31	36,9%	43	51,2%	10	11,9%	84	100,0%
36-49	19	32,2%	24	40,7%	16	27,1%	59	100,0%
50-65	18	46,2%	11	28,2%	10	25,6%	39	100,0%
66-100	1	20,0%	4	80,0%	-	-	5	100,0%
Toplam	69	36,9%	82	43,9%	36	19,3%	187	100,0%
İlin neresinde doğdunuz?								
İlin neresinde doğdunuz?	Solda konumlanan		Merkezde konumlanan		Sağda konumlanan		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kent merkezi	45	43,3%	41	39,4%	18	17,3%	104	100,0%
İlçe	16	30,2%	28	52,8%	9	17,0%	53	100,0%
Kasaba/Köy	8	26,7%	13	43,3%	9	30,0%	30	100,0%
Toplam	69	36,9%	82	43,9%	36	19,3%	187	100,0%
Medeni durumunuz nedir?								
Medeni durumunuz nedir?	Solda konumlanan		Merkezde konumlanan		Sağda konumlanan		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bekar/Hiç evlenmemiş	16	39,0%	21	51,2%	4	9,8%	41	100,0%
Evli	48	36,1%	54	40,6%	31	23,3%	133	100,0%
Boşanmış	4	44,4%	4	44,4%	1	11,1%	9	100,0%
Dul	1	25,0%	3	75,0%	-	-	4	100,0%
Toplam	69	36,9%	82	43,9%	36	19,3%	187	100,0%
Siyasi Tutum								
Sadece sizin aylık geliriniz nedir?	Solda konumlanan		Merkezde konumlanan		Sağda konumlanan		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1800 TL ve altı	6	30,0%	11	55,0%	3	15,0%	20	100,0%
1801-3500	29	41,4%	36	51,4%	5	7,1%	70	100,0%
3501-5000	17	32,7%	18	34,6%	17	32,7%	52	100,0%
5001-9999	8	50,0%	4	25,0%	4	25,0%	16	100,0%
10000 TL ve üstü	5	62,5%	2	25,0%	1	12,5%	8	100,0%
Toplam	65	39,2%	71	42,8%	30	18,1%	166	100,0%

Mevki Düzeyi	Solda konumlanan		Merkezde konumlanan		Sağda konumlanan		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düşük Mevki	12	40,0%	10	33,3%	8	26,7%	30	100,0%
Orta Düzey Mevki	23	31,5%	42	57,5%	8	11,0%	73	100,0%
Yüksek Mevki	34	42,0%	27	33,3%	20	24,7%	81	100,0%
Toplam	69	37,5%	79	42,9%	36	19,6%	184	100,0%

Ek 10.1. Sendika Üyelerinin Yaş, Cinsiyet ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı²⁷

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	29	46,0
Erkek	34	54,0
Toplam	63	100,0
Yaşınız	Sayı	%
21-35	8	12,7
36-49	29	46,0
50-65	24	38,1
66-100	2	3,2
Toplam	63	100,0
İlin neresinde doğdunuz?	Sayı	%
Kent merkezi	28	44,4
İlçe	19	30,2
Kasaba/Köy	16	25,4
Toplam	63	100,0

²⁷ Sadece daha önce bir sendika üyeliği olanlar üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Ek 11.1. Katılımcıların Örgütsel Tutumları

Örgütsel Tutum	Sayı	%
Pasifler	7	4,8
Ilımlılar	62	42,5
Aktif örgütlüler	77	52,7
Toplam	146	100,0

Ek 11.2. Katılımcıların Örgütsel Tutumlarının Yaş, Cinsiyet ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı

Örgütsel Tutum								
Cinsiyet	Pasifler		Ilımlılar		Aktif örgütlüler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	6	7,7%	37	47,4%	35	44,9%	78	100,0%
Erkek	1	1,5%	25	36,8%	42	61,8%	68	100,0%
Toplam	7	4,8%	62	42,5%	77	52,7%	146	100,0%
Yaşınız	Pasifler		Ilımlılar		Aktif örgütlüler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
21-35	7	10,0%	33	47,1%	30	42,9%	70	100,0%
36-49	0	0,0%	21	43,8%	27	56,3%	48	100,0%
50-65	0	0,0%	7	25,9%	20	74,1%	27	100,0%
66-100	0	0,0%	1	100,0%	0	0,0%	1	100,0%
Toplam	7	4,8%	62	42,5%	77	52,7%	146	100,0%
İlin neresinde doğdunuz?	Pasifler		Ilımlılar		Aktif örgütlüler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kent merkezi	5	6,0%	40	47,6%	39	46,4%	84	100,0%
İlçe	2	4,9%	18	43,9%	21	51,2%	41	100,0%
Kasaba/Köy	0	0,0%	4	19,0%	17	81,0%	21	100,0%
Toplam	7	4,8%	62	42,5%	77	52,7%	146	100,0%

Ek 11.3. Katılımcıların Örgütsel Tutumlarının Aylık Gelir, Mevki Düzeyi ve Siyasi Tercihlerine Göre Dağılımı

Örgütsel Tutum								
Sadece sizin aylık geliriniz nedir?	Pasifler		İlmlılar		Aktif örgütlüler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1800 TL ve altı	1	8,3%	6	50,0%	5	41,7%	12	100,0%
1801-3500	1	1,6%	28	43,8%	35	54,7%	64	100,0%
3501-5000	5	12,2%	15	36,6%	21	51,2%	41	100,0%
5001-9999	-	-	4	40,0%	6	60,0%	10	100,0%
10000 TL ve üstü	-	-	2	66,7%	1	33,3%	3	100,0%
Toplam	7	5,4%	55	42,3%	68	52,3%	130	100,0%
Örgütsel Tutum								
Mevki Düzeyi	Pasifler		İlmlılar		Aktif örgütlüler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düşük Mevki	1	3,0%	17	51,5%	15	45,5%	33	100,0%
Orta Düzey Mevki	2	3,3%	24	40,0%	34	56,7%	60	100,0%
Yüksek Mevki	4	7,8%	21	41,2%	26	51,0%	51	100,0%
Toplam	7	4,9%	62	43,1%	75	52,1%	144	100,0%
Örgütsel Tutum								
Hangi partiye oy verdiniz?	Pasifler		İlmlılar		Aktif örgütlüler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
AKP	-	-	5	55,6%	4	44,4%	9	100,0%
CHP	6	10,5%	20	35,1%	31	54,4%	57	100,0%
MHP	-	-	3	25,0%	9	75,0%	12	100,0%
HDP	-	-	9	47,4%	10	52,6%	19	100,0%
Diğer	-	-	-	-	1	100,0%	1	100,0%
Cevap vermedi	1	2,1%	25	52,1%	22	45,8%	48	100,0%
Toplam	7	4,8%	62	42,5%	77	52,7%	146	100,0%
Örgütsel Tutum								
Siyasi Tutum	Pasifler		İlmlılar		Aktif örgütlüler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Solda konumlanan	4	7,3%	25	45,5%	26	47,3%	55	100,0%
Merkezde konumlanan	3	5,1%	22	37,3%	34	57,6%	59	100,0%
Sağda konumlanan	0	0,0%	9	40,9%	13	59,1%	22	100,0%
Toplam	7	5,1%	56	41,2%	73	53,7%	136	100,0%

Ek 12.1. Katılımcıların Dindarlık Ölçütlerinin Yaş, Cinsiyet ve Doğum Yerinin Niteliğine Göre Dağılımı

Dindarlık Ölçütü										
Cinsiyet	Katı dindarlar		İlmli dindarlar		İlmli laikler		Katı laikler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	7	8,5%	35	42,7%	26	31,7%	14	17,1%	82	100,0%
Erkek	19	18,6%	30	29,4%	32	31,4%	21	20,6%	102	100,0%
Toplam	26	14,1%	65	35,3%	58	31,5%	35	19,0%	184	100,0%
Yaşınız	Katı dindarlar		İlmli dindarlar		İlmli laikler		Katı laikler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
21-35	18	20,7%	34	39,1%	18	20,7%	17	19,5%	87	100,0%
36-49	6	10,5%	21	36,8%	23	40,4%	7	12,3%	57	100,0%
50-65	2	5,6%	8	22,2%	15	41,7%	11	30,6%	36	100,0%
66-100	0	0,0%	2	50,0%	2	50,0%	-	-	4	100,0%
Toplam	26	14,1%	65	35,3%	58	31,5%	35	19,0%	184	100,0%
İlin neresinde doğdunuz?	Katı dindarlar		İlmli dindarlar		İlmli laikler		Katı laikler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kent merkezi	16	15,1%	36	34,0%	31	29,2%	23	21,7%	106	100,0%
İlçe	6	11,8%	20	39,2%	17	33,3%	8	15,7%	51	100,0%
Kasaba/Köy	4	14,8%	9	33,3%	10	37,0%	4	14,8%	27	100,0%
Toplam	26	14,1%	65	35,3%	58	31,5%	35	19,0%	184	100,0%

Ek 12.2. Katılımcıların Dindarlık Ölçütlerinin Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı

Dindarlık Ölçütü										
Sadece sizin aylık geliriniz nedir?	Katı dindarlar		İlmli dindarlar		İlmli laikler		Katı laikler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1800 TL ve altı	6	28,6%	5	23,8%	5	23,8%	5	23,8%	21	100,0%
1801-3500	7	9,7%	27	37,5%	26	36,1%	12	16,7%	72	100,0%
3501-5000	5	10,4%	18	37,5%	17	35,4%	8	16,7%	48	100,0%
5001-9999	2	13,3%	4	26,7%	5	33,3%	4	26,7%	15	100,0%
10000 TL ve üstü	-	-	2	28,6%	1	14,3%	4	57,1%	7	100,0%
Toplam	20	12,3%	56	34,4%	54	33,1%	33	20,2%	163	100,0%
Mevki Düzeyi	Katı dindarlar		İlmli dindarlar		İlmli laikler		Katı laikler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düşük Mevki	7	22,6%	8	25,8%	9	29,0%	7	22,6%	31	100,0%
Orta Düzey Mevki	9	12,3%	33	45,2%	20	27,4%	11	15,1%	73	100,0%
Yüksek Mevki	9	11,8%	21	27,6%	29	38,2%	17	22,4%	76	100,0%
Toplam	25	13,9%	62	34,4%	58	32,2%	35	19,4%	180	100,0%

Ek 13.1. Katılımcılara Göre Geçmişte ve Günümüzde Dindar ve Laik Kesimden İnsanlara Uygulanan Baskılar

Geçmişte dindar insanlara karşı ne tür bir baskı uygulanmıştı?				
	1. Tercih		2. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%
Başörtüsü, kılık/kıyafet	55	58,5	3	21,4
Ötekileştirme/dışlanma/ayrımcılık	21	22,3	7	50,0
İfade özgürlüğü yok	12	12,8	4	28,6
Yanlış dinin öğretilmesi	3	3,2	-	-
Siyasi araç olarak kullanılması	3	3,2	-	-
Toplam	94	100,0	14	100,0
Geçmişte laik insanlara karşı ne tür bir baskı uygulanmıştı?				
	1. Tercih		2. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%
Ötekileştirme/dışlanma/ayrımcılık	11	27,5	4	30,8
İfade özgürlüğü	1	2,5	2	15,4
Dinsizlikle suçlanma/dini baskı	17	42,5	5	38,5
İş hayatında baskılar	3	7,5	-	-
Hükümet baskısı	1	2,5	-	-
Toplam	40	100,0	13	100,0
Sizce bugün ülkemizde dindar insanlara karşı ne tür bir baskı uygulanmaktadır?				
	Sayı		%	
Başörtüsü, kılık/kıyafet	11		29,7	
Ötekileştirme/dışlanma/ayrımcılık	16		43,2	
İfade özgürlüğü yok	10		27,0	
Toplam	37		100,0	
Sizce bugün ülkemizde laik kesimden insanlara karşı ne tür bir baskı uygulanmaktadır?				
	1. Tercih		2. Tercih	
	Sayı	%	Sayı	%
Yaşam tarzlarına müdahale	22	23,4	5	16,1
Ötekileştirme/dışlanma/ayrımcılık	17	18,1	9	29,0
İfade özgürlüğü	9	9,6	1	3,2
Dinsizlikle suçlanma/dini baskı	23	24,5	6	19,4
İş hayatında baskılar	11	11,7	8	25,8
Hükümet baskısı	12	12,8	2	6,5
Toplam	94	100,0	31	100,0

Ek 14.1. Katılımcıların Hayattan Memnuniyet Durumları

Hayattan Memnuniyet	Sayı	%
Çok memnunar	28	14,7
Memnunar	108	56,8
Memnun olmayanlar	50	26,3
Hiç memnun olmayanlar	4	2,1
Toplam	190	100,0

Ek 14.2. Katılımcıların Hayattan Memnuniyet Durumlarının Yaş, Cinsiyet, Doğum Yerin Niteliği ve Medeni Duruma Göre Dağılımı

Hayattan Memnuniyet										
Cinsiyet	Çok memnunarlar		Memnunarlar		Memnun olmayanlar		Hiç memnun olmayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	12	13,6%	55	62,5%	20	22,7%	1	1,1%	88	100,0%
Erkek	16	15,7%	53	52,0%	30	29,4%	3	2,9%	102	100,0%
Toplam	28	14,7%	108	56,8%	50	26,3%	4	2,1%	190	100,0%
Yaşınız	Çok memnunarlar		Memnunarlar		Memnun olmayanlar		Hiç memnun olmayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
21-35	10	11,6%	54	62,8%	20	23,3%	2	2,3%	86	100,0%
36-49	13	21,0%	27	43,5%	21	33,9%	1	1,6%	62	100,0%
50-65	5	13,5%	22	59,5%	9	24,3%	1	2,7%	37	100,0%
66-100	-	-	5	100,0%	-	-	-	-	5	100,0%
Toplam	28	14,7%	108	56,8%	50	26,3%	4	2,1%	190	100,0%
İlin neresinde doğdunuz?	Çok memnunarlar		Memnunarlar		Memnun olmayanlar		Hiç memnun olmayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kent merkezi	19	17,4%	61	56,0%	27	24,8%	2	1,8%	109	100,0%
İlçe	6	11,3%	25	47,2%	20	37,7%	2	3,8%	53	100,0%
Kasaba/Köy	3	10,7%	22	78,6%	3	10,7%	-	-	28	100,0%
Toplam	28	14,7%	108	56,8%	50	26,3%	4	2,1%	190	100,0%
Medeni durumunuz nedir?	Çok memnunarlar		Memnunarlar		Memnun olmayanlar		Hiç memnun olmayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bekar/Hiç evlenmemiş	4	8,9%	32	71,1%	8	17,8%	1	2,2%	45	100,0%
Evli	19	14,6%	70	53,8%	38	29,2%	3	2,3%	130	100,0%
Boşanmış	5	45,5%	3	27,3%	3	27,3%	-	-	11	100,0%
Dul	-	-	3	75,0%	1	25,0%	-	-	4	100,0%
Toplam	28	14,7%	108	56,8%	50	26,3%	4	2,1%	190	100,0%

Ek 15.1. Endişelilerin Yaş, Cinsiyet, Doğum Yerinin Niteliği, Medeni Durum, Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı²⁸

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	44	46,8
Erkek	50	53,2
Toplam	94	100,0
Yaşınız	Sayı	%
21-35	36	38,3
36-49	34	36,2
50-65	23	24,5
66-100	1	1,1
Toplam	94	100,0
İlin neresinde doğdunuz?	Sayı	%
Kent merkezi	48	51,1
İlçe	28	29,8
Kasaba/Köy	18	19,1
Toplam	94	100,0
Medeni durumunuz nedir?	Sayı	%
Bekar/Hiç evlenmemiş	21	22,3
Evli	65	69,1
Boşanmış	6	6,4
Dul	2	2,1
Toplam	94	100,0
Sadece sizin aylık geliriniz nedir?	Sayı	%
1800 TL ve altı	9	10,1
1801-3500	33	37,1
3501-5000	37	41,6
5001-9999	6	6,7
10000 TL ve üstü	4	4,5
Toplam	89	100,0
Mevki Düzeyi	Sayı	%
Düşük Mevki	17	18,1
Orta Düzey Mevki	28	29,8
Yüksek Mevki	49	52,1
Toplam	94	100,0

²⁸ Sadece endişeli olduğunu ifade edenler üzerinden değerlendirme yapılmıştır

Ek 15.2. Endişelilerin Çalıştığı Kurum, İşteki Pozisyonu ve Siyasi Tercihlerine Göre Dağılımı

Şu anda hangi kurumda çalışıyorsunuz?	Sayı	%
Kamu kurumları	46	48,9
Özel Sektör	17	18,1
Kendi hesabına çalışan	29	30,9
İşsiz	2	2,1
Toplam	94	100,0
Bu işteki pozisyonunuz nedir?	Sayı	%
Eğitim çalışanı	20	21,7
Hukukçu	13	14,1
Sağlık çalışanı	20	21,7
Mühendislikler	8	8,7
Mali Sektör	10	10,9
Kamu bürokrasisi	12	13,0
Sosyal Hizmetler	5	5,4
Emekli	2	2,2
Özel-bürokrasi	2	2,2
Toplam	92	100,0
Hangi partiye oy verdiniz?	Sayı	%
AKP	3	3,2
CHP	47	50,0
MHP	2	2,1
HDP	16	17,0
Diğer	2	2,1
Cevap vermedi	24	25,5
Toplam	94	100,0
Siyasi Tutum	Sayı	%
Solda konumlanan	48	52,2
Merkezde konumlanan	34	37,0
Sağda konumlanan	10	10,9
Toplam	92	100,0

Ek 16.1. Orta Sınıfın Tutum ve Değerleri

Elitizm Ölçütü	Sayı	%
Elitistler	33	35,9
İlmhılar	44	47,8
Demokratikler	15	16,3
Toplam	92	100,0
Toplumsal Cinsiyet Tutumu	Sayı	%
Cinsiyetçiler	8	8,7
Eşitlikçi	84	91,3
Toplam	92	100,0
Hayattan Memnuniyet	Sayı	%
Çok memnunlar	8	8,6
Memnunlar	52	55,9
Memnun olmayanlar	30	32,3
Hiç memnun olmayanlar	3	3,2
Toplam	93	100,0
Örgütsel Tutum	Sayı	%
Pasifler	7	9,5
İlmhılar	30	40,5
Aktif örgütlüler	37	50,0
Toplam	74	100,0
Yoksulluk Algısı	Sayı	%
Salt bireyi sorumlu tutanlar	11	12,0
ılımlı bireyciler	59	64,1
Kısmi toplumsal nedenler	22	23,9
Toplam	92	100,0
Zenginlik Algısı	Sayı	%
Salt bireyi sorumlu tutanlar	3	3,2
ılımlı bireyciler	78	83,9
Kısmi toplumsal nedenler	12	12,9
Toplam	93	100,0
Liyakat Algısı	Sayı	%
Salt bireyi sorumlu tutanlar	2	2,2
ılımlı bireyciler	50	53,8
Kısmi toplumsal nedenler	40	43,0
Salt toplumsal kaynaklara bağlayanlar	1	1,1
Toplam	93	100,0
Politik Kurumlara Güven	Sayı	%
Güvenenler	2	2,2
Emin olmayanlar	17	18,3
Güvenmeyenler	74	79,6
Toplam	93	100,0
Kurumlara Güven	Sayı	%
Güvenenler	16	17,0
Emin olmayanlar	30	31,9
Güvenmeyenler	48	51,1
Toplam	94	100,0

Ek 16.1. Orta Sınıfın Tutum ve Değerleri (devamı)

Ordunun Rolü	Sayı	%
Ordu siyasete kesinlikle karışabilir	4	4,4
Ordunun siyasetteki rolüne ılımlı bakanlar	21	23,1
Orduyu siyasete dahil etmeyenler	59	64,8
Ordu siyasete kesinlikle karışamaz	7	7,7
Toplam	91	100,0
Sekülerlik Algısı	Sayı	%
Katı sekülerler	37	41,6
Ilımlı sekülerler	43	48,3
Seküler olmayanlar	9	10,1
Toplam	89	100,0
Dindarlık Ölçütü	Sayı	%
Katı dindarlar	6	6,5
Ilımlı dindarlar	28	30,4
Ilımlı laikler	34	37,0
Katı laikler	24	26,1
Toplam	92	100,0
Sosyal Medya Kaygısı	Sayı	%
Endişeliler	74	86,0
Endişeli Olmayanlar	12	14,0
Toplam	86	100,0
Mahalle Baskısı	Sayı	%
Her zaman karşılaşırım	32	34,0
Bazen karşılaşırım	55	58,5
Hiçbir zaman karşılaşmadım	7	7,4
Toplam	94	100,0
Çevreye Mahalle Baskısı	Sayı	%
Her zaman karşılaşırım	49	52,1
Bazen karşılaşırım	40	42,6
Hiçbir zaman karşılaşmadım	5	5,3
Toplam	94	100,0
Tolerans Endeksi	Sayı	%
Ötekilik algısı katı olanlar	9	9,6
Ilımlı olanlar	47	50,0
Hoşgörülü olanlar	38	40,4
Toplam	94	100,0
Laiklik Algısı	Sayı	%
Katı laikler	44	48,9
Ilımlı laikler	33	36,7
Laik olmayanlar	13	14,4
Toplam	90	100,0

Ek 17.1. Mahalle Baskısı Yaşayanların Cinsiyet, Yaş, Doğum Yerinin Niteliği, Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	65	45,5
Erkek	78	54,5
Toplam	143	100,0
Yaşınız	Sayı	%
21-35	62	43,4
36-49	49	34,3
50-65	29	20,3
66-100	3	2,1
Toplam	143	100,0
İlin neresinde doğdunuz?	Sayı	%
Kent merkezi	79	55,2
İlçe	39	27,3
Kasaba/Köy	25	17,5
Toplam	143	100,0
Sadece sizin aylık geliriniz nedir?	Sayı	%
1800 TL ve altı	14	11,1
1801-3500	51	40,5
3501-5000	44	34,9
5001-9999	12	9,5
10000 TL ve üstü	5	4,0
Toplam	126	100,0
Mevki Düzeyi	Sayı	%
Düşük Mevki	23	16,3
Orta Düzey Mevki	49	34,8
Yüksek Mevki	69	48,9
Toplam	141	100,0

Ek 17.2. Mahalle Baskısı Yaşayanların Siyasi Tutum, Çalışan Kurum ve İşteki Pozisyonlarına Göre Dağılımı

Siyasi Tutum	Sayı	%
Solda konumlanan	60	43,8
Merkezde konumlanan	57	41,6
Sağda konumlanan	20	14,6
Toplam	137	100,0
Çalıştığı Kurum	Sayı	%
Kamu kurumları	68	47,9
Özel Sektör	27	19,0
Kendi hesabına çalışan	42	29,6
İşsiz	2	1,4
Emekli	3	2,1
Toplam	142	100,0
İşteki Pozisyonu	Sayı	%
Eğitim çalışanı	26	18,8
Hukukçu	17	12,3
Sağlık çalışanı	27	19,6
Mühendislikler	21	15,2
Mali Sektör	16	11,6
Kamu bürokrasisi	14	10,1
Sosyal Hizmetler	8	5,8
Emekli	5	3,6
Özel-bürokrasi	4	2,9
Toplam	138	100,0

Ek 18.1. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Yaş, Cinsiyet, Doğum Yerinin Niteliği ve Medeni Duruma Göre Dağılımı²⁹

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	59	51,3
Erkek	56	48,7
Toplam	115	100,0
Yaşınız	Sayı	%
21-35	55	47,8
36-49	34	29,6
50-65	24	20,9
66-100	2	1,7
Toplam	115	100,0
Medeni durumunuz nedir?	Sayı	%
Bekar/Hiç evlenmemiş	25	21,7
Evli	81	70,4
Boşanmış	7	6,1
Dul	2	1,7
Toplam	115	100,0
İlin neresinde doğdunuz?	Sayı	%
Kent merkezi	69	60,0
İlçe	29	25,2
Kasaba/Köy	17	14,8
Toplam	115	100,0

Ek 18.2. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Aylık Gelir ve Mevki Düzeyine Göre Dağılımı

Sadece sizin aylık geliriniz nedir?	Sayı	%
1800 TL ve altı	9	8,7
1801-3500	53	51,5
3501-5000	33	32,0
5001-9999	6	5,8
10000 TL ve üstü	2	1,9
Toplam	103	100,0
Mevki Düzeyi	Sayı	%
Düşük Mevki	22	19,5
Orta Düzey Mevki	50	44,2
Yüksek Mevki	41	36,3
Toplam	113	100,0

²⁹ Sadece genel olarak iş hayatında haksızlığa uğradığını düşünenler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Ek 18.3. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Şu Anda Çalıştığı Kurum ve İşteki Pozisyonuna Göre Dağılımı

Şu anda hangi kurumda çalışıyorsunuz?	Sayı	%
Kamu kurumları	70	60,9
Özel Sektör	23	20,0
Kendi hesabına çalışan	17	14,8
İşsiz	1	,9
Emekli	4	3,5
Toplam	115	100,0
Bu işteki pozisyonunuz nedir?	Sayı	%
Eğitim çalışanı	21	18,9
Hukukçu	10	9,0
Sağlık çalışanı	21	18,9
Mühendislikler	11	9,9
Mali Sektör	16	14,4
Kamu bürokrasisi	16	14,4
Sosyal Hizmetler	9	8,1
Emekli	6	5,4
Özel-bürokrasi	1	,9
Toplam	111	100,0

Ek 18.4. İş Hayatından Haksızlığa Uğrayanların Siyasi Tutum ve Tercihlerine Göre Dağılımı

Hangi partiye oy verdiniz?	Sayı	%
AKP	3	2,6
CHP	43	37,4
MHP	12	10,4
HDP	13	11,3
Diğer	2	1,7
Cevap vermedi	42	36,5
Toplam	115	100,0
Siyasi Tutum	Sayı	%
Solda konumlanan	43	39,8
Merkezde konumlanan	52	48,1
Sağda konumlanan	13	12,0
Toplam	108	100,0

Ek 19.1. Nicel Anket Formu

DEMOGRAFİK BİLGİLER

1. Cinsiyet	() Kadın () Erkek
2. Kaç yaşındasınız?	(Yazınız).....
3. Medeni Durumunuz:	()Bekar /Hiç evlenmemiş () Evli ()Boşanmış () Dul
4. Hangi ilde doğdunuz?	(Yazınız).....
5. İlin neresinde doğdunuz?	() Kent merkezi () İlçe () Belde/Kasaba () Köy
6. Kaç kardeşsiniz? (siz dahil)	

7. Ailenizin demografik bilgilerini aşağıdaki maddelerden yararlanarak uygun şekilde doldurunuz.

Akrabalık derecesi	Doğduğu il (yazınız)	Doğduğu ilin niteliği? 1. Kent merkezi 2. İlçe 3. Belde/Kasaba 4. Köy	Eğitim Durumu: 1. Okuryazar değil 2. Diplomasız okuryazar 3. İlkokul mezunu 4. Ortaokul mezunu 5. Lise mezunu 6. Üniversite mezunu (Ön lisans) 7. Üniversite mezunu (Lisans) 8. Yüksek lisans/Doktora	Meslek (belirtiniz)	Şu anda yaptığı iş (belirtiniz)
Anne		()	()		
Baba		()	()		
1.Kardeş			()		
2.Kardeş			()		
3.Kardeş			()		
4.Kardeş			()		

8. Anne-babanızın yaşadığı evin mülkiyet statüsü nedir?

() Kendi mülkü () Kira () Ev başkasına ait ancak kira ödemiyoruz () Lojman

9. Sizce anne-babanız maddi açıdan gelir gruplarından hangisine daha yakındır?

() Dar gelirli () Ortanın altı () Orta () Ortanın üstü () Yüksek gelirli

10. Sadece sizin aylık toplam geliriniz nedir? (belirtiniz) _____

11. Layık olduğunuzu düşündüğünüz gelir sizce ne kadar? (belirtiniz) _____

12. Aşağıdakilerden hangilerine sahip olduğunuzu (X) şeklinde işaretleyiniz.

() Ev () Araba () Kredi kartı
() Arsa /Tarla () Çiftlik () Yazlık

13. Sahip olduğunuz mülklerin ne kadarı size aileden kaldı? (belirtiniz) _____

14. Topluma göre kıyasladığınızda 1 en yoksul, 10 en zengin olarak tanımlandığında kendinizi nereye yerleştirirsiniz?	En yoksul En zengin <table border="1" style="display: inline-table;"> <tr> <td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td><td>10</td></tr> </table>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
15. Gelir kaynağınız nereden geliyor? (Birden fazla seçenek işaretlenebilirsiniz)	☐ İşletme Sahibi ☐ Maaş ve ücret ☐ Faiz, borsa ☐ Kira ☐ Diğer (belirtiniz).....										
16. Anne-babanızla kendi ekonomik durumunuzu ve hayat seviyenizi kıyasladığınızda, kendinizi nasıl görürsünüz?	☐ Çok kötü ☐ Kötü ☐ Aynı, bir değişiklik yok ☐ Biraz daha iyi ☐ İyi ☐ Çok iyi										
17. 10 yıl önce bulduğunuz ekonomik durumu ve hayat seviyesini, şimdiki durumunuzla kıyasladığınızda geçmişe göre bugünü nasıl değerlendirirsiniz?	☐ Çok kötü ☐ Kötü ☐ Aynı, bir değişiklik yok ☐ Biraz daha iyi ☐ İyi ☐ Çok iyi										
18. 10 yıl sonra beklediğiniz maddi durumu ve hayat seviyesini kıyasladığınızda gelecekte nasıl olacağınızı düşünüyorsunuz?	☐ Çok kötü ☐ Kötü ☐ Aynı, bir değişiklik yok ☐ Biraz daha iyi ☐ İyi ☐ Çok iyi										
19. İleride çocuklarınızın sizin yaşınıza geldiklerinde kavuşacakları maddi durum ve yaşam seviyesini sizin şimdiki durumunuzla karşılaştırdığınızda ne düşünürsünüz?	☐ Çok kötü ☐ Kötü ☐ Aynı, bir değişiklik yok ☐ Biraz daha iyi ☐ İyi ☐ Çok iyi										
20. Tasarruf yapabiliyor musunuz?	☐ Evet ☐ Hayır										
21. Yukarıdaki soruya cevabınız evet ise birikimi nasıl değerlendiriyorsunuz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilirsiniz)	☐ Gayrimenkul ☐ Banka ☐ Yeni bir iş için ☐ Kendi işimi geliştirme ☐ Araba ☐ Altın ☐ Borsa ☐ Bireysel emeklilik ☐ Sigortacılık ☐ Diğer (belirtiniz).....										

22. Yaşadığınız hanede sizinle birlikte kaç kişi yaşıyor? (Belirtiniz).....

23. Bu hanede sizinle birlikte kimler yaşıyor? (belirtiniz).....

BU KISIM KATILIMCI EVLİ İSE YAPILACAKTIR!!! Eşinizin ve çocuklarınızın demografik bilgilerini aşağıdaki maddelerden yararlanarak size uygun şekilde doldurunuz.

24. Çocuğunuz var mı?

() Evet () Hayır () Evet
ise kaç çocuk (belirtiniz).....

Eğitim Durumu:

1. Okuryazar değil
2. Diplomasız okuryazar
3. Okul öncesi
4. İlkokul mezunu
5. Ortaokul mezunu
6. İlköğretime devam ediyor
7. Lise mezunu
8. Liseye devam ediyor
9. Üniversite mezunu (Ön lisans)
10. Üniversite mezunu (Lisans)
11. Üniversiteye devam ediyor
12. Yüksek lisans/Doktora
13. Okul çağında değil

Gittiği okulun türü:

1. Okul öncesi
2. İlköğretim
3. Fen lisesi
4. Anadolu Lisesi
5. Düz/Genel lise
6. Meslek liseleri
7. İmam Hatip
8. Diğer (aşağı yazınız)

Akrabalık derecesi	Cinsiyet: 1.Kadın 2.Erkek	Yaş	Doğduğu il (belirtiniz)	Doğduğu ilin niteliği: 1.Kent merkezi 2.İlçe 3.Belde/Kasaba 4.Köy	Eğitim Durumu:	Gittiği okul 1.Devlet 2.Özel/Kolej- Vakıf	Gittiği okulun türü:	Meslek:	Şu anda yaptığı iş:
1. Eş	()			()	()	()			
2. Çocuk	()			()	()	()	()		
3. Çocuk	()			()	()	()	()		
4. Çocuk	()			()	()	()	()		
5. Çocuk	()			()	()	()	()		
6.	()			()	()	()	()		
7.	()			()	()	()	()		

25. Yukarıdaki soruda herhangi bir aile üyesi için çalışmıyor şikkını işaretlediyseniz sebebini açıkla mısınız?

Akrabalık derecesi _____ Çalışmama nedeni (açıklayınız) _____

26. Sizce çocuklar hangi değerlerle yetiştirilmeli, siz çocuğunuzun hangi değerlerle yetişmesini istersiniz?
27. Çocuğunuzun/Çocuklarınızın okul tercihinde (okul öncesi/ilköğretim) etkili olan faktörleri açıkla mısınız?
28. Çocuğunuzun /Çocuklarınızın okul tercihinde (lise) etkili olan faktörleri açıkla mısınız?
29. Çocuğunuzun/Çocuklarınızın üniversite tercihinde etkili olan faktörleri açıkla mısınız?

EĞİTİM HAYATINIZ;

30. Eğitim Durumunuz:	☐ Üniversite mezunu (Ön lisans) ☐ Üniversite mezunu (Lisans) ☐ Yüksek lisans ☐ Doktora
31. Mezun olduğunuz lise türü?	☐ Fen Lisesi ☐ Anadolu Lisesi ☐ Genel/Düz lise ☐ Meslek liseleri ☐ İmam Hatip ☐ Öğretmen Lisesi ☐ Açıköğretim ☐ Çok programlı lise ☐ Süper lise ☐ Kolej ☐ Diğer (Belirtiniz).....
32. Mezun olduğunuz lise:	☐ Devlet Lisesi ☐ Öze Lise/ Kolej
33. Bu <u>liseyi</u> tercih etmeniz de hangi faktörler ne derece etkili oldu?	
34. Hangi üniversitede okudunuz? (Yazınız).....	
35. Bu <u>üniversiteyi</u> tercih etmeniz de hangi faktörler ne derece etkili oldu?	
36. Bölümünüz nedir? (Yazınız).....	
37. Okuduğunuz <u>bölümü</u> tercih etmeniz de hangi faktörler etkili oldu, size uygunluk derecesine göre (X) şeklinde işaretleyiniz. (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)	
Puanım buraya girmeye yetti	☐
Mezun olduğum lisenin devamıydı	☐
Ekonomik kazancı yüksekti	☐
Mezunlarının iş bulma olanağı yüksekti	☐
Öğretmenlerim yönlendirdi	☐
Ailemin ve çevremın yönlendirmesiyle yazdım	☐
Prestijli bir bölüm olduğu için yazdım	☐
Açıktaki kalmamak için yazdım	☐
Okumak istediğim bölümdü	☐
Halkıma faydalı olabilmek için tercih ettim	☐

38. Üniversitede okurken hiç çalıştınız mı? () Evet () Hayır
39. Genel olarak düşündüğünde üniversite okumak sizin düşüncelerinizde ne gibi değişimler yarattı? (belirtiniz)
40. Üniversitedeyken kendinizi hangi siyasi görüşe daha yakın bulurdunuz?
 () Sağ görüş () Sol görüş () Atatürkçü () Milliyetçi () İslamcı Muhafazakar () Sosyal demokrat () Hiçbiri () Diğer.....
41. Anne-babanızın siyasi görüşleri ile sizin siyasi görüşleriniz arasında fark var mı? () Evet () Hayır
42. Cevabınız evet ise nasıl bir fark var anlatır mısınız?_____

ÇALIŞMA HAYATINIZ;

43. Bu zamana kadar ne tür iş deneyimleriniz oldu? (En eski tarihten en yeni tarihe doğru sıralayınız)
- Çalıştığınız kurum..... burada ne iş yaptınız.....
 - Çalıştığınız kurum burada ne iş yaptınız
 - Çalıştığınız kurum burada ne iş yaptınız
 - Çalıştığınız kurum burada ne iş yaptınız
 - Çalıştığınız kurum burada ne iş yaptınız
44. Şu anda hangi kurumda çalışıyorsunuz?.....İşteki pozisyonunuz nedir?.....
45. Bu işe nasıl girdiniz? (belirtiniz).....
46. Bu işte kaçını yılınız?
47. Bu süre zarfında hiç terfi (şef, müdür, müdür yardımcılığı vb.) aldınız mı?
 () Hayır almadım () Evet aldım () Evet ise en son ne zaman terfi aldınız?.....
48. Şu anda çalıştığınız iş yerinde hiç haksızlığa uğradığınızı düşündüğünüz zamanlar oldu mu?
 () Hayır olmadı () Evet oldu () Evet ise açıklayınız
49. Daha önceki iş deneyimlerinizi de düşündüğünüzde çalışma hayatınızda hiç haksızlığa uğradığınızı düşündüğünüz anlar oldu mu? () Evet () Hayır
50. Bir önceki soruya verdiğiniz cevap evet ise ne tür sorunlar olduğunu biraz açabilir misiniz?

- 1.Mobbing
- 2.Kadrolaşma
3. Liyakat esaslarına uymama
- 4.İş bulamama
5. İşten atılma
- 6.Ayrımcılık
- 7.Kayırmacılık, iltimas, torpil
- 8.Rekabet edememe

51. İşyerinde bir sorunla karşılaştığınızda tepkiniz nasıl olur? (Her bir ifade için size uygun seçeneği numaralandırınız)		1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum											
Sessiz kalırım, işime devam ederim													
İşi terk ederim													
Haksızlığa uğradıysam yasal haklarımı ararım													
Yasal haklarımı sendikalar aracılığıyla ararım													
Hakkımı kendi bireysel çabamla ararım													
Çalışma arkadaşlarımdan destek arayışına girerim													
Onlara bir şey yapamasam da işi yavaşlatırım													
52. Siz kendi konumunuzu ve mevkiinizi düşündüğünüzde bugünkü konumunuza gelmenizde hangi faktörler etkili oldu? (belirtiniz)													
53. Şimdiye kadar hiç sendika üyeliğiniz oldu mu?		☐ Evet ☐ Hayır											
54. Evet ise, sendikayı tercih nedeniniz nedir? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)		☐ Örgütlü olmanın yararına inandığım için ☐ Arkadaşımın hatırına ☐ Dünya görüşünden dolayı ☐ Sendikanın çalışmalarını beğendiğimden ☐ Amirlerimin baskısından dolayı ☐ Haklarımın korunması için											
55. Hayır ise, sendika üyeliğini tercih etmeme nedeniniz nedir? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)		☐ Güven vermedikleri için ☐ İhtiyaç duymadığım için ☐ Bugüne kadar somut bir kazanım sunmadığı için ☐ Memuriyetime zarar vereceğini düşündüğüm için ☐ Asıl amacı dışında faaliyetlerde bulunduğu için ☐ Bağlı olduğun sendikaya göre iş yükünü ağırlaştırdıkları için											
56. Toplumda kimilerinin mevkileri yüksek kimilerinin mevkii ise düşük olur. En düşük düzeyin 1, en yüksek düzeyin de 10 olduğunu düşünülürse siz kendi sosyal mevkiinizi nerede görürsünüz?		En düşük En yüksek <table border="1"> <tr> <td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td><td>6</td><td>7</td><td>8</td><td>9</td><td>10</td> </tr> </table>		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10				
57. İnsanlar toplumda farklı farklı kimliklere sahiptir. Böyle düşünüldüğünde siz öncelikli olarak kendinizi nasıl tanımlarsınız?		a). _____ b). _____ c). _____											

58. Sizce ülkemizde insanlar hak ettikleri yere gelebiliyorlar mı?	() Evet () Hayır () Kararsızım	
59. Toplumda bazı insanlar zengin bazı insanlar yoksul olurlar. Bu anlamda siz ülkemizde yoksul insanların neden yoksul olduğu hakkında aşağıdaki yargılara ne düzeyde katılırsınız? 1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum	☐ Yeterince çalışmadıkları ve çaba göstermedikleri için ☐ İyi bir eğitim alamadıkları için ☐ Devlet onlara yeterince yardım etmediği için ☐ Kendilerine olanak sağlayacak torpilleri olmadığı için ☐ Maddi anlamda iyi bir aileden gelmedikleri için ☐ Çok fazla çocuk yaptıkları için	
60. Peki, ülkemizde zengin insanların neden zengin olduğu hakkında aşağıdaki yargılara ne düzeyde katılırsınız? (Her bir ifade için size uygun seçeneği numaralandırınız) 1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum	☐ Çok çalıştıkları ve çaba gösterdikleri için ☐ İyi bir eğitim aldıkları için ☐ Kendilerine iltimas geçecek, torpil yapacak güçlü ve etkili tanıdıkları olduğu için ☐ Şanslı oldukları için ☐ Maddi anlamda iyi bir aileden geldikleri için ☐ Devlet onlara yardım ettiği için	
61. Genel anlamda işe girerken hangi faktörlerin ne derece etkili olduğunu aşağıdaki her madde için size uygunluk derecesine göre numaralandırınız. 1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum	☐ Kişinin bireysel başarı ve yetenekleri çalışma yaşamında önemlidir ☐ İlk görüşmede konuşma, güven verme, fiziksel özellikler önemlidir ☐ Tamamen şansla ilgili bir şeydir ☐ İyi bir eğitim almış olmak önemlidir ☐ Kişinin özelliklerinden ziyade tanıdıklarının olması belirleyici olur ☐ Torpil, rüşvet, kayırmacılık önemlidir ☐ Hükümete yakın olmak önemli bir etkidir	
62. Aşağıda yer alan her madde için size uygunluk derecesine göre numaralandırınız. 1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum	☐ Yaşamım idallerime büyük ölçüde yaklaşıyor ☐ Yaşam koşullarım çok iyi ☐ Yaşamımda şu ana kadar istediğim önemli şeylere sahibim ☐ Bu hayatı bir daha yaşasam hiçbir şeyi değiştirmezdim ☐ Çevremden ve arkadaşlarımdan memnunum ☐ İşimden memnunum	
63. Günlük yaşamınızda bireysel olarak kafanızı meşgul eden, birey olarak sizi endişelendiren, kaygılandıran ve üzen öncelikli 3 temel problem nedir?	a). _____ b). _____ c). _____	

64. Sizce Türkiye'nin en önemli üç sorunu nedir? Öncelik derecesine göre sıralayınız.	a). _____	
	b). _____	
	c). _____	
65. Genel olarak hayattan memnuniyet derecesiniz nedir?	☐ Çok memnunum ☐ Memnunum ☐ Kararsızım ☐ Memnun değilim ☐ Hiç memnun değilim	
66. Aşağıdaki ifadelere ne derece katılırsınız? 1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum	Kendi yaşam tarzımın baskı altında olduğunu düşünüyorum Düşüncelerimi dile getirmekten kaygı duyuyorum Kendi siyasal kimliğimi özgürce ifade edemiyorum	
67. Aşağıdaki kurumlara ne derece güvenirsiniz? 1. Tamamen güvenirim 2. Güvenirim 3. Biraz güvenirim 4. Kararsızım 5. Güvenmem 6. Hiç güvenmem	Türkiye Büyük Millet Meclisi İş dünyası Dini kurumlar Hukuk sistemi Eğitim kurumları Sağlık kurumları Siyasi partiler Sosyal hizmet kurumları Medya	
68. Genel olarak Türkiye'de demokrasinin işleyişinden ne derece memnunsunuz?	☐ Çok memnunum ☐ Memnunum ☐ Kararsızım ☐ Memnun değilim ☐ Hiç memnun değilim	
69. Ülkemizde son yıllarda mahalle baskısı tartışılmaktadır. İnsanlar yaşam tarzlarına ve inançlarına müdahale edildiğinden yakınmaktadır. Siz yaşadığınız çevre veya çalışma hayatınızı düşündüğünüzde bu baskılarla karşılaşma dereceniz nedir?	☐ Her zaman karşılaşırım ☐ Çoğunlukla karşılaşırım ☐ Bazen karşılaşırım ☐ Hiçbir zaman karşılaşmadım	
70. Size olmasa bile, çevrenizdeki insanlara yapılan baskılara tanık oldunuz mu?	☐ Her zaman tanık olurum ☐ Çoğunlukla tanık olurum ☐ Bazen tanık olurum ☐ Hiçbir zaman tanık olmadım	

SIYASİ PROFİL;

71. Siyasi görüşleriniz açısından düşündüğünüzde 1'in en sol, 10'un en sağ ifade ettiği cetvelde sizin yeriniz neresi olur?	En Sol En Sağ <table border="1"> <tr> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> <td>5</td> <td>6</td> <td>7</td> <td>8</td> <td>9</td> <td>10</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		

72. Genel olarak siyasetle ne derece ilgilisiniz?		☐ Çok ilgileniyorum ☐ İlgileniyorum ☐ Biraz ilgileniyorum ☐ İlgilenmiyorum ☐ Hiç ilgilenmiyorum
73. Sizce ordunun Türkiye siyasetindeki rolü nedir?		1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum
Türkiye'nin sorunlarını askeri bir rejim çözebilir		
Silahlı kuvvetlerin hükümete karşı görüşlerini dile getirmesi doğaldır		
Türkiye'nin çıkarlarını en iyi asker korur		
Türkiye'de halk ordunun desteği olmadan da laikliği ayakta tutabilir		
Askerler kendi çıkarlarını düşünürler		
74. Zorunlu birliklikler dışında yaşadığınız çevrenin veya birlikte olduğunuz kişilerle ilişkinizde aşağıdaki özellikler sizin için ne derece önemlidir?		1. Çok önemli 2. Önemli 3. Kısmen önemli 4. Önemli değil 5. Hiç önemli değil
Değerler		
Dini inanç		
Etnik köken		
Yaşam tarzı		
Siyasi görüş		
Cinsel yönelim		
75. Genel olarak düşündüğünüzde kendinizi ne derece <u>dindar</u> sayıyorsunuz?		☐ Son derece dindar ☐ Oldukça dindar ☐ Biraz dindar ☐ Ne dindar ne değil ☐ Pek dindar değil ☐ Hiç dindar değil
76. Dini sebeplerle türbe, yatır, adak yeri, cemevi, cami, kilise vb. yerleri ne sıklıkla ziyaret ediyorsunuz?		☐ Hiç ☐ Yılda en az bir ☐ Yılda iki ya da üç kere ☐ Yılda birkaç kere ☐ Ayda bir veya daha fazla
77. Şimdi size bazı ifadeler okuyacağım, bunlara ne derece katıldığınızı söyler misiniz?		1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum
İbadet etmek benim için çok önemlidir.		
Allah inancı benim için çok önemlidir.		
İbadet mekanlarına gitmenin bir zaman kaybı olduğunu düşünüyorum		
Hayatım boyunca Allah'ın kanunlarına itaat etmek istiyorum.		
Kur'an göre yaşarsak ülkemizde hiçbir sorun kalmaz.		
Hayatım boyunca şariat kanunlarına uygun yaşamak istiyorum.		

78. Sizce bugün ülkemizde **dindar** insanlara baskı yapılıyor mu?

() Evet yapılıyor () Kısmen yapılıyor () Hayır yapılmıyor

79. Eğer cevabınız yapılıyor şeklinde olduysa ne tür bir baskı olduğunu açıkla mısınız?

80. Peki geçmişte dindar insanlara karşı baskı yapılmış mıydı?

() Evet yapıldı () Kısmen yapıldı () Hayır yapılmadı

81. Eğer cevabınız yapıldığı yönünde olduysa ne tür bir baskı olduğunu açıkla mısınız?

82. Sizce bugün ülkemizde **laik** kesimden insanlara karşı baskı yapılıyor mu?

() Evet yapılıyor () Kısmen yapılıyor () Hayır yapılmıyor

83. Eğer cevabınız yapılıyor şeklinde olduysa ne tür bir baskı olduğunu açıkla mısınız?

84. Peki geçmişte laik insanlara karşı baskı yapılmış mıydı?

() Evet yapıldı () Kısmen yapıldı () Hayır yapılmadı

85. Eğer cevabınız yapıldığı yönünde olduysa ne tür bir baskı olduğunu açıkla mısınız?

86. Türkiye'nin AB üyeliği konusunda ne düşünüyorsunuz?

() Türkiye'nin AB üyeliğini destekliyorum () Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemiyorum

() Türkiye'nin AB üyeliğinden fayda gördüm () Türkiye'nin AB üyeliğinden bir fayda görmedim

() Kararsızım

87. Aşağıdaki her bir ifade için size uygun olan maddeye ne düzeyde katılıp katılmadığınızı belirtiniz.

Türkiye'de laikliğin tehlike altında olduğunu düşünüyorum	
Devlet memuru kadınlar isterlerse başlarını örtebilirler	
Üniversite öğrencisi kadınlar isterlerse başlarını örtebilirler	
Türkiye'ye şeriat kurallarının geleceğinden endişe duyuyorum	
Türkiye'de farklı din ve mezhebe sahip kişiler ibadetlerini özgürce yerine getiremiyorlar	

1. Kesinlikle katılıyorum
2. Katılıyorum
3. Kararsızım
4. Katılmıyorum
5. Kesinlikle katılmıyorum

88. Aşağıdaki her bir ifade için size uygun olan maddeyi numaralandırınız.		1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum
Farklı dini inançları olan birinin çocuğumla evlenmesine izin veririm		
Dindar insanların ülke yönetiminde yer alması bana güven verir		
Benden farklı bir din veya mezhebe sahip birine oy veririm		
Dindar insanlar ülke yönetiminde yer almamalıdır		
Dinler barıştan çok çatışmaya sebep olmuştur		
Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır		
Okullarda zorunlu din dersleri olmamalıdır		
89. Aşağıdaki her bir ifade için size uygun olan maddeyi numaralandırınız.		1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum
Yüksek eğitimliler ülke yönetiminde daha aktif rol almalıdır		
Cahil, eğitimsiz kesimlerin ülke yönetimiyle ilgili konuları oylarıyla belirlemeleri çeşitli sıkıntılara yol açabilir		
Cahil, eğitimsiz kesimler oy kullanmamalıdır		
Eğitimsiz kişilerin beni yönetmesini istemem		
Yaşlılar yenilikçi düşünemedikleri için oy kullanmamalıdır		
Okuma yazması olmayan insanlar oy kullanmamalı		
90. Oy verirken hangi etmenler ne derece önemlidir?		1. Çok önemli 2. Önemli 3. Kararsızım 4. Önemli değil 5. Hiç önemli değil
Yolsuzluklarla etkili mücadele edeceğine inanıyor olmam		
İnsan hakları ve özgürlükleri koruyacağına inanmam		
Milli kimliğimize uygun onurlu bir dış politika izliyor olması		
Laik Cumhuriyet değerlerine sahip çıkıyor olması		
Ekonomiyi düzelterek güveniyor olmam		
İnsanların farklı etnik ve kültürel kimliklerini koruması		
İslami değerlere sahip çıkıyor olması		
Parti liderlerini beğeniyor olmam		
AB'ye girmemizi destekliyor olması		
91. Aşağıdaki ifadelere ne derece katılıp katılmadığınızı söyler misiniz?		1. Kesinlikle katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Kararsızım 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılmıyorum
Bir ailede kocanın görevi para kazanmak, kadının görevi ev işleri yapmak ve çocuklara bakmaktır		
Çalışma hayatında kadınlar genelde işine duygusal, nazik yaklaşırlar		
Oy vereceğim kişi kadın olursa iki kere düşünürüm		
İşyerinde eğer mümkünse kadınlarla çalışmak istemem		
Çalışma hayatında erkekler genelde işine akılcı, rasyonel yaklaşırlar		
Kadınlar ve erkekler toplumda eşit sayılmalıdır		
Kadınlar ve erkekler siyasette eşit sayılmalıdır		

92. Herhangi bir sosyal medya hesabı kullanıyor musunuz?

☐ Evet, kullanıyorum ☐ Hayır, kullanmıyorum

93. Evet ise, bu hesapları takip etme sıklığınız nedir?

☐ Birkaç günde bir ☐ Günde 1-2 saat ☐ Günde 3-5 saat ☐ Günde 8-10 saat
☐ Tüm gün boyunca

94. Aşağıdaki sosyal paylaşım sitelerinden hangilerine üyelikleriniz olduğunu (X) şeklinde işaretleyiniz.

☐ Facebook ☐ Twitter ☐ Instagram ☐ Diğer (belirtiniz)

95. Aşağıdaki her bir ifade için size uygun seçeneği numaralandırınız)	
Sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımlar kişinin siyasi görüşlerine ilişkin bilgi verir	
Sosyal medya beni siyasi olarak özgürleştiriyor	
Günlük yaşamda paylaşmaktan çekindiklerimi sosyal medyada paylaşabiliyorum	
Sosyal paylaşım sitelerinde siyasi içerikli paylaşımlar yapmaktan endişe duyuyorum	
Eskiye göre yaptığım paylaşımlara daha fazla dikkat ediyorum	
Rahatlıkla istediğim paylaşımı yapıyorum	
Endişe duyduğumdan beğeni yaptığım sayfalara bile dikkat ediyorum	
Sanal bir mahalle baskısı olduğunu düşünüyorum	

1. Kesinlikle katılıyorum
2. Katılıyorum
3. Kararsızım
4. Katılmıyorum
5. Kesinlikle katılmıyorum

96. Yeme-içme, giyim, marka tercihi var mı? ☐ Evet ☐ Hayır

97. Kültürel/ Sanatsal etkinliklere (sinema, tiyatro, opera, bale vb.) ne sıklıkta gidersiniz?

☐ Her zaman ☐ Sık sık ☐ Bazen ☐ Çok nadir ☐ Hiç

98. Haberleri hangi kaynaklardan takip edersiniz? (belirtiniz).....

99. Hangi TV kanallarını ve gazeteleri takip edersiniz?.....

SİYASAL KATILIM;

100. Bir önceki genel seçimlerde, yani Kasım 2015'te oy kullandınız mı?

- () Evet kullandım () Hayır kullanmadım () Engellerden dolayı kullanamadım
() Oy kullanmıyorum

101. Hangi partiye oy verdiniz? Yazınız _____

102. Bugün seçim olsa hangi partiye oy verirdiniz? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- () AKP () CHP () MHP () HDP () Bağımsızlar () Diğer.....
() Oy kullanmazdım

103. Kesinlikle oy vermem dediğiniz bir parti var mı? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- () AKP () CHP () MHP () HDP () Bağımsızlar () Diğer.....
() Oy kullanmıyorum

104. Ana diliniz nedir?.....

105. Evinizde genellikle hangi dil konuşuluyor? (belirtiniz).....

106. Ana diliniz dışında hangi dilleri konuşuyorsunuz? (belirtiniz).....

107. Yabancı dil bilme dereceniz nasıl tarif eder misiniz?

- () Hiç yok () Çok düşük () Düşük () Orta () Yüksek () Çok yüksek

Ek 20.1. Nitel Anket Formu

1. Bize biraz çocukluğunuzdan bahseder misiniz? (Nerede doğdunuz, nasıl bir çevrede büyüdünüz?)
2. Bize biraz ailenizden bahseder misiniz? (Anneniz, babanız, kardeşleriniz nerede doğmuş, eğitim, iş vs. durumları.)
3. Ailenizin ekonomik durumu nasıldı, anne ve babanıza göre, topluma göre finansal durumunuz nasıl? (daha mı iyi daha mı kötü)
4. Bize biraz eğitim hayatınızdan bahseder misiniz? (İlk ve Orta-eğitiminiz nerede aldınız? Hangi okullara gittiniz? Ailenizin bu okulları tercih nedeni neydi?)
5. Bize birazda üniversite hayatınızdan bahseder misiniz? (Hangi üniversitede ve bölümde okudunuz? Bu bölümü tercih nedeniniz?)
6. Meslek edinme dışında üniversite hayatı sizin dünya görüşünüz, yaşam tarzınız üzerine nasıl bir etkisi oldu?
7. Şimdi biraz da bize çalışma hayatınızdan bahseder misiniz? Bugüne kadar ne tür işlerde ve yerlerde çalıştınız? (Formal ya da informal olarak tüm iş deneyimleri)
8. Şu anda yaptığınız işe girmeniz/başlamanız nasıl oldu, biraz anlatır mısınız?
9. Şu anda yaptığınız işinizle ilgili problem yaşadınız mı? Ne tür sorunlar yaşadınız? Hiç haksızlığa uğradığınızı düşündüğünüz zamanlar oldu mu? (Kadrolaşma, mobbing, farklı olmaktan dolayı kamusal alandan dışlanma var mı, iş bulamama, işsiz kalma, ticari başarısızlığa mahkum edilme durumlarıyla karşılaştı mı anlamaya çalış).
10. Sizce ülkemizde insanlar hak ettikleri yere gelebiliyorlar mı? Neden?
11. Günlük yaşantınızı da düşündüğünüzde kafanızı en çok meşgul eden, ülke meselesi olarak gördüğünüz temel meseleler nedir? Nedenleri üzerine biraz konuşabilir miyiz?
12. Sizce bu sorunlar neden aşılamıyor? Nasıl aşılabılır?
13. Sizi bir birey olarak en çok endişelendiren konular nelerdir? Kafanızda bu konulara dair çözümler var mı?
14. Ülkemizde son yıllarda mahalle baskısından bahsedilmekte. İnsanlar yaşam tarzlarına ve inançlarına müdahale edildiğinden yakınmakta. Siz yaşadığınız çevre veya çalışma hayatınızda bu tarz baskılarla karşılaştınız mı? Bunlara birkaç örnek verir misiniz?
15. Size olmazsa bile, çevrenizdeki insanlara yapılan baskılara tanık oldunuz mu? Bu baskılara birkaç örnek verebilir misiniz?

16. Sizce Türkiye’de bugün dindar insanlara baskı yapılıyor mu? Peki geçmiş yıllarda yapılıyor muydu? (Baskının kaynağına dikkat. İktidar kaynaklı bir baskı mı yoksa toplumsal bir baskı mı anlamaya çalış).
17. Sizce Türkiye’de laik kesimden olan insanlar hayatlarını rahatça sürdürebiliyorlar mı? Laik kesime baskı yapıldığını düşünüyor musunuz? Varsa nasıl bir baskı biraz açabilir misiniz? (Baskının kaynağına dikkat. İktidar kaynaklı bir baskı mı yoksa toplumsal bir baskı mı anlamaya çalış)
18. 10 yıl öncesini düşündüğünüzde bugün nelerin değiştiğini söyleyebilirsiniz?
19. Son on yılı düşünürseniz, sizi memnun eden ne tür değişimler oldu?
20. Son 10 yılda hayatınızda sizi rahatsız eden ne tür değişimler oldu?
21. Yakın gelecekte beklentileriniz ve kaygılarınız nedir? (Örneğin, çocuklarının geleceğinden kaygılı mı, ekonomik beklentileri var mı, toplumsal yaşamına dair kaygıları var mı?)
22. Çocuklarınız okuyor mu? Nerede? Neden şu anki okula gitmesini tercih ettiniz? (Bir önceki kuşağın eğitim düzeyi çocukların üst düzey pozisyonlara gelebilmelerini etkiler mi ölçmeye çalış)
23. Çocuklarınız için gelecekte kaygılarınız var mı? Bunlar neler biraz anlatır mısınız?

Orta sınıf değerleri

24. Türkiye’de ekonomik farklılıklar neden kaynaklanıyor sizce? Zenginlik ve yoksulluğa nasıl bakarsınız? (Kaynağı kişinin çalışması ve yetenekleri mi yoksa şans, kader, iltimas mı)
25. Sizce yüksek eğitimliler ülke yönetiminde daha fazla aktif rol almalı mıdır? Cahil, eğitimsiz kesimlerin ülke yönetimiyle ilgili konuları oylarıyla belirlemesine nasıl bakarsınız? (Demokrasi, adalet, eşitlik, özgürlük karşısındaki tutumları)
26. Hane halkı tüketim alışkanlıklarının niteliği ve içeriği; yeme-içme, giyim, marka tercihi var mı? Kültürel zevk ve eğlence tercihleri sinema, tiyatro, opera, bale gitme durumları, okuma tercihleri? Kısaca çalışma dışında zamanınızı nasıl geçirirsiniz?

Demografik Sorular

27. Cinsiyet () Kadın () Erkek
28. Yaş
29. Hangi ilde doğdunuz?
30. En uzun kaldığınız yer neresi? Kaç yıl?.....

31. Medeni durum.....
32. Çocuk var mı..... Kaç tane
33. Şu oturduğunuz ev size mi ait kira mı vs..... kira ise ne kadar?.....
34. Mülkiyete sahip mi ? Ev, araba, arsa var mı?
35. Ailede kaç kardeşsiniz?.....
36. Ailenin aylık geliri ne kadar?.....
37. Sizin aylık geliriniz ne kadar?.....

Ek 21.1. Araştırmada Tutum Ölçekleri İçin Kullanılan Değişkenler

Örgütsel Tutum

- Sessiz kalırım, işime devam ederim
- İşı terk ederim
- Haksızlığa uğradıysam yasal haklarımı ararım
- Hakkımı kendi bireysel çabamla ararım
- Çalışma arkadaşlarımdan destek arayışına girerim
- Onlara bir şey yapamasam da işı yavaşlatırım

Yoksulluk Algısı

- Yeterince çalışmadıkları ve çaba göstermedikleri için
- İyi bir eğitim alamadıkları için
- Devlet onlara yeterince yardım etmediği için
- Kendilerine olanak sağlayacak torpilleri olmadığı için
- Maddi anlamda iyi bir aileden gelmedikleri için
- Çok fazla çocuk yaptıkları için

Zenginlik Algısı

- Çok çalıştıkları ve çaba gösterdikleri için
- İyi bir eğitim aldıkları için
- Kendilerine iltimas geçecek, torpil yapacak güçlü ve etkili tanıdıkları olduğu için
- Şanslı oldukları için
- Maddi anlamda iyi bir aileden geldikleri için
- Devlet onlara yardım ettiği için

Liyakat Algısı

- Kişinin bireysel başarı ve yetenekleri çalışma yaşamında önemlidir
- İlk görüşmede konuşma, güven verme, fiziksel özellikler önemlidir
- Tamamen şansla ilgili bir şeydir
- İyi bir eğitim almış olmak önemlidir
- Kişinin özelliklerinden ziyade tanıdıklarının olması belirleyici olur

- Torpil, rüşvet, kayırmacılık önemlidir
- Hükümete yakın olmak önemli bir etkidir

Hayattan Memnuniyet

- Yaşamım ideallerime büyük ölçüde yaklaşıyor
- Yaşam koşullarım çok iyi
- Yaşamımda şu ana kadar istediğim önemli şeylere sahibim
- Bu hayatı bir daha yaşasam hiçbir şeyi değiştirmezdim
- Çevremden ve arkadaşlarımdan memnunum
- İşimden memnunum

Endişe Düzeyi

- Kendi yaşam tarzımın baskı altında olduğunu düşünüyorum
- Düşüncelerimi dile getirmekten kaygı duyuyorum
- Kendi siyasal kimliğimi özgürce ifade edemiyorum

Politik Kurumlara Güven

- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)
- Hukuk Sistemi
- Siyasi Partiler
- Demokrasiden Memnuniyet

Kurumlara Güven

- Dini Kurumlar
- Eğitim Kurumları
- Sağlık Kurumları
- Sosyal Hizmet Kurumları

Ordunun Rolü

- Türkiye'nin sorunlarını askeri bir rejim çözebilir
- Silahlı kuvvetlerin hükümete karşı görüşlerini dile getirmesi doğaldır
- Türkiye'nin çıkarlarını en iyi asker korur
- Türkiye'de halk ordunun desteği olmadan da laikliği ayakta tutabilir

- Askerler kendi çıkarlarını düşünürler

Tolerans Endeksi

- Dini inanç
- Etnik köken
- Yaşam tarzı
- Siyasi görüş
- Cinsel yönelim

Dindarlık Ölçütü

- İbadet etmek benim için çok önemlidir
- İbadet mekanlarına gitmenin bir zaman kaybı olduğunu düşünüyorum
- Hayatım boyunca Allah'ın kanunlarına itaat etmek istiyorum
- Kur'an göre yaşarsak ülkemizde hiçbir sorun kalmaz
- Hayatım boyunca şariat kanunlarına uygun yaşamak istiyorum

Sekülerlik Algısı

- Devlet memuru kadınlar isterlerse başlarını örtebilirler
- Türkiye'de farklı din ve mezhebe sahip kişiler ibadetlerini özgürce yerine getiremiyorlar
- Farklı dini inançları olan birinin çocuğumla evlenmesine izin veririm
- Benden farklı bir din veya mezhebe sahip birine oy veririm
- Dinler barıştan çok çatışmaya sebep olmuştur
- Okullarda zorunlu din dersleri olmamalıdır

Laiklik Algısı

- Türkiye'de laikliğin tehlike altında olduğunu düşünüyorum
- Türkiye'ye şariat kurallarının geleceğinden endişe duyuyorum
- Dindar insanların ülke yönetiminde yer alması bana güven verir
- Dindar insanlar ülke yönetiminde yer almamalıdır
- Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi zararlıdır

Elitizm Ölçütü

- Yüksek eğitimliler ülke yönetiminde daha aktif rol almalıdır
- Cahil, eğitimsiz kesimlerin ülke yönetimiyle ilgili konuları oylarıyla belirlemeleri çeşitli sıkıntılara yol açabilir
- Cahil, eğitimsiz kesimler oy kullanmamalıdır
- Eğitimsiz kişilerin beni yönetmesini istemem
- Yaşlılar yenilikçi düşünemedikleri için oy kullanmamalıdır
- Okuma yazması olmayan insanlar oy kullanmamalı

Toplumsal Cinsiyet Tutumu

- Bir ailede kocanın görevi para kazanmak, kadının görevi ev işleri yapmak ve çocuklara bakmaktır
- Çalışma hayatında kadınlar genelde işine duygusal, nazik yaklaşırlar
- Oy vereceğim kişi kadın olursa iki kere düşünürüm
- İşyerinde eğer mümkünse kadınlarla çalışmak istemem
- Çalışma hayatında erkekler genelde işine akılcı, rasyonel yaklaşırlar
- Kadınlar ve erkekler toplumda eşit sayılmalıdırlar
- Kadınlar ve erkekler siyasette eşit sayılmalıdırlar

Sosyal Medya Kaygısı

- Sosyal medya beni siyasi olarak özgürleştiriyor
- Günlük yaşamda paylaşmaktan çekindiklerimi sosyal medyada paylaşabiliyorum
- Sosyal paylaşım sitelerinde siyasi içerikli paylaşımlar yapmaktan endişe duyuyorum
- Eskiye göre yaptığım paylaşımlara daha fazla dikkat ediyorum
- Rahatlıkla istediğim paylaşımı yapıyorum
- Endişe duyduğumdan beğeni yaptığım sayfalara bile dikkat ediyorum
- Sanal bir mahalle baskısı olduğunu düşünüyorum

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Özge Ünver
Doğum Yeri ve Tarihi : Büyükçekmece/10.07.1992

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Sosyoloji, Adnan Menderes Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Sosyoloji, Adnan Menderes Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI : Ünver, Ö. Kemalistler ve Muhafazakârların Ortadoğu Algısı ve Oryantalizm. *Birikim Dergisi*. Sayı: 311. Mart 2015. s. 37-30.
(<http://www.birikimdergisi.com/birikim/2479/311>)

-Diğer :

Bildiriler

-Uluslar arası :

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :- Adnan Menderes Üniversitesi Gençlik Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2016
:- Varyans Araştırma ve Danışmanlık Şirketi, 2017

İLETİŞİM

E-posta Adresi : ozgeunver1@gmail.com , ozgeunver1@hotmail.com
Telefon :0541 364 20 86
Tarih :12.12.2017